

UDK:81.103_06

Bahodir ABSAMADOV,
Turon universiteti G'arb tillari kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: absamadov7777@gmail.com

Turon universiteti dotsenti, f.f.d D.Xalilova taqrizi asosida

RETURNING TO REALITY: THE CLASH OF ROMANTIC ILLUSIONS AND MODERN CONSCIOUSNESS IN THE COMEDIES ARMS AND THE MAN AND THE IRON WOMAN

Annotation

This article presents a comparative analysis of George Bernard Shaw's *Arms and the Man* and Sharof Boshbekov's *The Iron Woman*, focusing on the clash between romantic idealism and modern consciousness. The research problem is framed around the ways in which romantic idealizations are satirically deconstructed in literature and resolved through artistic realism, viewed as a pressing aesthetic and social issue. The study applies comparative-analytical, contextual, and semiotic methods to examine characters, plot conflicts, and mechanisms of humor in both works. The article reveals how romantic stereotypes are exposed through satire and challenged by realism. Both authors use humor to juxtapose real life and modern thinking against idealistic notions. The theoretical and practical relevance of the study lies in its implications for literary education.

Key words: romantic illusions, modern consciousness, comparative literature, realism, dramatic conflict, satire and comedy, humanism, the genre of comedy.

ВОЗВРАЩЕНИЕ К РЕАЛЬНОСТИ: СТОЛКНОВЕНИЕ РОМАНТИЧЕСКИХ ИЛЛЮЗИЙ И СОВРЕМЕННОГО СОЗНАНИЯ В КОМЕДИЯХ “ОРУЖИЕ И ЧЕЛОВЕК” И “ЖЕЛЕЗНАЯ ЖЕНЩИНА”

Аннотация

В данной статье представлен сравнительный анализ комедий Джорджа Бернарда Шоу «Оружие и человек» и Шарофа Бощбекова «Железная женщина» с точки зрения столкновения романтических иллюзий и современного сознания. Исследование направлено на выявление того, какими сатирическими средствами в литературе обнажаются романтические стереотипы и какие художественные решения предлагаются посредством реализма. На основе сравнительно-аналитического, контекстуального и семиотического подходов рассматриваются образы, сюжетные конфликты и механизмы комического. Авторы противопоставляют идеалистическим представлениям реальность и современное мышление, подчёркивая значимость смеха как художественного приёма. Работа имеет как теоретическую, так и практическую ценность для литературного образования.

Ключевые слова: романтические иллюзии, современное сознание, сравнительное литературоведение, реализм, драматический конфликт, сатира и комедия, гуманизм, жанр комедии.

REAL HAYOTGA QAYTISH: “QUROL VA INSON” VA “TEMIR XOTIN” KOMEDIYALARIDA ROMANTIK ILLUZIYALAR VA ZAMONAVIY ONG TO‘QNASHUVI

Annotatsiya

Mazkur maqola Jorj Bernard Shouning “Qurol va inson” hamda Sharof Boshbekovning “Temir xotin” komediyalarini romantik illuziyalar va zamonaviy ong to‘qnashuvi nuqtai nazaridan qiyosiy tahlil qiladi. Tadqiqot muammosi romantik illuziyalarning adabiyotda qanday satirik vositalar bilan fosh etilishi va realizm orqali qanday badiiy yechim topishi dolzarb estetik va ijtimoiy masala sifatida ko‘riladi. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy, kontekstual va semiotik metodlar asosida obrazlar, syujet ziddiyatlari va kulgi mexanizmlari o‘rganilgan. Maqola romantik stereotiplarning satirik fosh etilishi va realizm orqali badiiy yechim topishini ochib beradi. Mualliflar kulgi orqali real hayot va zamonaviy tafakkurni idealistik tushunchalarga qarshi qo‘yadi. Ishning nazariy va amaliy ahamiyati adabiy ta’limga bog‘lanadi.

Kalit so‘zlar: romantik illuziyalar, zamonaviy ong, qiyosiy adabiyotshunoslik, realizm, dramatik ziddiyat, kulgi va satura, insoniylik, komediya janri.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti xalqaro miqyosda o‘rganish va targ‘ib qilish, uni bugungi Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, o‘zbek adabiyotini global adabiy jarayonlar bilan uzviy bog‘liq holda tahlil

etish va zarur ilmiy-amaliy xulosalar chiqarish dolzarb estetik va madaniy vazifalardan biridir [1].

Zamonaviy davrda inson ongining yuksalishi, axborot oqimining kuchayishi va global tafakkurning shakllanishi romantik idealizatsiyalangan qarashlarni tobora zaiflashtirmoqda. Ilgari insoniyat ongida barqaror o'rnashib qolgan urushni ulug'lash, qahramonlikni ideallashtirish, sevgi va gender rollarini andozalash kabi romantik illuziyalar bugungi kunda tanqidiy qarashlar ostida o'z mohiyatini yo'qotmoqda.

Adabiyot, xususan komediya janri, bu jarayonda alohida o'rin egallaydi. Komediya romantik illuziyalarni kulgi, kinoya, grotesk orqali fosh etadi va real ongni o'quvchiga taqdim etadi. Bu jihatdan u nafaqat estetik, balki ijtimoiy va didaktik vazifani ham bajaradi. Ushbu maqola ikki komediya asarlarining qiyosiy tahliliga asoslanadi. Unda Jorj Bernard Shouning ingliz jamiyatida urush va qahramonlik romantikasini tanqid qilgan mashhur asari – “Qurol va inson” [2] hamda Sharof Boshbekovning texnologiyalashgan zamon va gender stereotiplariga satirik munosabat bildirgan jiddiy komediyasi – “Temir xotin” [3] o'rganiladi. Maqolaning asosiy maqsadi – romantik idealizatsiyalangan qarashlarning zamonaviy ong tomonidan qanday inkor qilinishini aniqlash, shuningdek, bu jarayonning komediya janrida qanday badiiy vositalar orqali amalga oshirilganini ko'rsatishdir. Shuningdek, romantik illuziyalar va realistik ongning to'qnashuvi orqali jamiyatdagi qadriyatlar o'zgarishining badiiy ifodasi tahlil qilinadi.

Ushbu tadqiqot ilmiy ahamiyatida komediya janrining romantik illuziyalarni tanqid qilishdagi fenomenologik rolini aniqlaydi. Ilmiy adabiyotda Jorj Bernard Shou ijodidagi idealizm-realizm ziddiyatlari ko'plab tahlil qilingan [4]. Biroq o'zbek komediyalari, xususan Sharof Boshbekov asarlarida bu fenomenologiya yetarlicha o'rganilmagan. Tadqiqotning nazariy yangiligi – G'arb va Sharq dramatik an'analarda romantik illuziyalar realistik ong bilan qanday to'qnashishi o'rganiladi va bu jahon adabiyoti kontekstiga olib chiqiladi. Amaliy jihatdan esa natijalari adabiyotshunoslik, teatrologiya, madaniyatshunoslik, shuningdek, ta'lim tizimidagi zamonaviy adabiy jarayonlarni o'rganishga yo'naltirilgan mashg'ulotlarda o'quvchilar va talabalarda tanqidiy tafakkur, estetik did va realistik dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Romantik illuziyalarni komedik tilda tanqid qilish masalasi jahon adabiyotshunosligida keng ko'lamda o'rganilgan bo'lsa-da, mazkur tadqiqotda tahlil etilayotgan ikki asar – Jorj Bernard Shouning “Arms and the Man” hamda Sharof Boshbekovning “Temir xotin” komediyalari qiyosiy yondashuv asosida, aynan romantik illuziyalar va realistik ong to'qnashuvi nuqtai nazaridan tizimli o'rganilmagan. Shu bois mazkur maqola bu bo'shliqni to'ldirishga, Sharq va G'arb dramaturgiyasidagi komedik tanqid mexanizmlarini qiyosiy tahlil qilishga intiladi.

Jorj Bernard Shou ijodi, xususan “Qurol va inson” komediyasi haqida ko'plab fundamental tadqiqotlar mavjud. Shahzad Ahmad Siddiqi va Syed Asad Raza

o'z ishlarida Shouning realistik paradigmaga o'tkazilgan yondashuvini batafsil tahlil qilgan [4]. Shuningdek, Parul Yadav “Qurol va inson” asarining asosiy maqsadini “romantik stereotiplar xatarini anglashga undovchi ogohlantiruvchi dramatik vosita” sifatida talqin qilib, shunday deydi: “Shou an'anaviy qahramon askarlar obrazini tanqid ostiga oladi; ularni idealizatsiyalangan, hayot haqiqatidan yiroq timsollar sifatida ko'rsatadi. Shundan kelib chiqib, dramaturgning asosiy vazifasi – bunday romantik illuziyalar haqida jamiyatni ogohlantirishdan iborat bo'ladi”.

“Shaw condemns stereotyped heroic soldiers ... thus, the purpose of a dramatist is to warn the people against such romantic illusions” [5].

Bu tadqiqotlar Shouning realizmga asoslangan dramatik paradigmasini ochib beradi, biroq uni Sharq dramaturgiyasi, ayniqsa o'zbek adabiyotidagi zamonaviy komediya bilan qiyoslovchi yondashuvlar deyarli mavjud emas.

Sharof Boshbekovning “Temir xotin” komediyasi haqida ayrim umumiy tadqiqotlar mavjud. Zhiyenbayev va Jumabayeva o'z maqolasida muallif Boshbekov dramaturgiyasini zamonaviylik va milliylik mezonlari orqali tahlil qiladi. Unga ko'ra, “Temir xotin” asari o'zbek qishlog'iga texnologik yangilik kirib kelgani fonida insoniylik va sun'iylik o'rtasidagi tafovutni ochib beradi [6]. Biroq mazkur maqolada romantik idealizatsiya tushunchasi yoki uning realistik ong bilan ziddiyati chuqur tahlil qilinmaydi. Shuningdek, D. Quronovning asar janrining “jiddiy komediya” deyilishiga izoh berarkan, muallifning asosiy maqsadi tomoshabinni faqat kuldirish emasligini, balki kulgi vositasida dolzarb masalalarga e'tibor qaratishdan iboratligini takidlaydi [7]. Umarovning fikricha, Boshbekov asarida qishloq ayolining og'riqli va mashaqqatlarga to'la hayoti yumor va satirik voqealar masalan, Alomat ismli temir robotning taqdiri orqali tasvirlanganini takidlaydi [8].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda qiyosiy-tahliliy, diskursiv va semiotik tahlil metodlari qo'llanildi. Tadqiqot obyekti bo'lgan ikki asar – Jorj Bernard Shouning “Qurol va inson” hamda Sharof Boshbekovning “Temir xotin” komediyalari – turli tarixiy, madaniy va estetik kontekstlarda yaratilganiga qaramay, romantik illuziyalar va realistik ongning dramatik to'qnashuvi asosida birlashtirilgan umumiy mavzuga ega. Shu bois tadqiqotda ko'p qirrali metodologik yondashuv qo'llanildi.

Tadqiqotda asosiy metod sifatida qiyosiy-tahliliy yondashuv tanlandi. Bu yondashuv orqali G'arb va Sharq dramaturgiyasida romantik idealizmning inqirozi va realistik tafakkurning ustuvorligi obrazlar, syujet voqealari, va estetik vositalar darajasida qiyosiy ravishda tahlil qilindi. Asarlar yaratilgan tarixiy va ijtimoiy kontekst ularning mazmunini to'g'ri anglashda muhim omil sifatida qaraldi. Shouning “Qurol va inson” asari XIX asr oxiridagi viktorian Angliya fonida – urushni ideallashtirishga qarshi chiqish sifatida qaraladi. Boshbekovning “Temir xotin” asari esa esa XX asr oxiri sotsialistik tuzumning texnologik yuksalish davrida,

odam va mashina o'rtasidagi insoniylikni izlash harakati sifatida talqin qilindi. Kontekstual tahlil mualliflar qanday ijtimoiy illatlarni tanqid qilayotganini aniqlashga yordam berdi. Asarlardagi personajlar nutqi, dialoglar, dramatik ziddiyatlar diskursiv tahlil vositasida o'rganildi. Bu yondashuv orqali matndagi ideologik pozitsiyalar, qahramonlarning dunyoqarashi, va ularning o'zaro aloqalaridagi kuch munosabatlari ochib berildi. Masalan, "Qurol va inson"da Bluntschli harbiy romantikani "shokolad" bilan almashtiradi. "Temir xotin"da esa Qumri va Alomat obrazlarining parallel tarzda berilishi asarning asosiy g'oyasini ochib berishda muhim semantik yukni o'z zimmasiga oladi [7]. Asarlarda ishlatilgan obrazlar va ramzlar (urush libosi, shokolad, temir ayol, robot, paxta terish mashinasi) semiotik yondashuv orqali tahlil qilindi. Belgilar orqali mualliflarning romantik illuziyalarga munosabati ochib berildi. Jumladan, Bluntschlining shokoladli ofitserligi yoki "temir xotin" metaforasi idealizatsiyalangan qadriyatlarini masxara qilish uchun ishlatiladi. Christian Pentzold fikricha, kulgi – bu faqat estetik vosita emas, balki ijtimoiy ongni uyg'otuvchi semantik vositadir [9]. Bu tamoyil Shou va Boshbekov asarlarida yaqqol ko'rinadi.

Tahlil va natijalar. Romantik illuziyalar – bu hayotni ideallashtirish, haqiqatni estetik pardalar ostida tasvirlash orqali vujudga keladigan sun'iy, ko'p hollarda haqiqatga zid bo'lgan qarashlar tizimidir. Har ikki muallif – Shou va Boshbekov – ushbu illuziyalarni tanqid qilish orqali o'z davrining muhim ijtimoiy stereotiplarini fosh qilgan.

Shouning "Qurol va inson" komediyasida romantik illuziyalar asosan urush, qahramonlik va sevgi mavzulari atrofida shakllanadi. Asarda Raina va Sergius obrazlari orqali muallif urushni go'zallashtirish, ofitserlarni ideallashtirish va muhabbatni teatrta aylantirish kabi tushunchalarni masxara qiladi [10]. Raina o'z ofitser sevgilisi Sergiusni "oltin yurakli qahramon" deb biladi, biroq bu obrazni Bluntschli kabi realistlik va soddadil ofitser osongina yemiradi. Sergius o'zini "romantik" pozitsiyada ko'rsatishga harakat qilsada, sahnadagi ko'p holatlardan ayon bo'ladiki, u o'z harbiy qobiliyatiga emas, tashqi bezak va gapga tayangan qahramon sifatida tanqidga uchraydi. Shou bu obraz orqali qahramonlikning tashqi andozasi ortida turgan bo'shlikni ochib beradi [11]. Raina esa oxir-oqibat Bluntschli obrazida haqiqiy "inson"ni topadi. Shuningdek, Raina va Sergius munosabatlari "ideal sevgi"ning sahna dramatisatsiyasi sifatida ko'rsatiladi. Shou bu orqali romantik sevgining ko'p hollarda teatrlashtirilgan yolg'on konstruksiya ekanini isbotlaydi.

Sharof Boshbekovning "Temir xotin" komediyasida romantik illuziya boshqa yo'nalishda – zamonaviylik va texnologiya orqali ideallashtirilgan "ayol" obrazida namoyon bo'ladi. Asarda paxta terish uchun yaratilgan robot – Alomat – mukammal mexanik, itoatkor, betashvish va charchamaydigan "ayol" sifatida ko'rsatiladi. Alomat orzu qilingan ideal deb qabul qiladi, ayniqsa erkak qahramon Qo'chqor nazarida u mukammallik timsolidir. Ammo bu illuziya o'zining

insoniylikdan holi, sun'iy va hissiz mohiyatini asta-sekin namoyon qiladi. Shu tarzda, har ikki asarda romantik illuziyalar – isterik qahramonlik, ideallashtirilgan sevgi, yoki "temir ayol" tushunchasi – shubha ostiga olinadi va realistlik tafakkur orqali yemiriladi.

Shouning "Qurol va inson" komediyasida real ong timsoli sifatida kapitan Bluntschli obrazini ko'rish mumkin. Urushda o'zining pistolet emas, shokolad olib yurgani uning realizmga asoslangan dunyoqarashidan dalolat beradi. "I've no ammunition. What use are cartridges in battle? I always carry chocolate instead ... And I hadn't even a revolver cartridge – nothing but chocolate" [2]. Bluntschlining bu iborasi – romantik urush falsafasini oddiy ehtiyojga tushirib yuborish orqali ideallarni yerga uradi. U urushni sahnadagi dramatik shon-shuhrat emas, balki tirik qolish uchun kurash deb biladi. Bu haqiqat Raina uchun dastlab g'alati tuyuladi, lekin aynan Bluntschlining ochiqqligi, soddaligi va samimiyligi uning ideal tasavvurini o'zgartiradi. Shou shu orqali o'quvchini va tomoshabinni insoniylikni afzal ko'rishga chorlaydi.

Raina yosh, romantikka to'la qiz, Sergiusga muhabbat bilan bog'langan, urushni haqiqiy jasorat deb biladi: "It proves that all our ideas were real after all." (Bu, aslida, barcha g'oyalarimiz haqiqatga mos kelganini isbotlaydi.) [2, Act 1] Ammo, Bluntschlining ironiyali mulohazalari orqali Raina romantik ruhdan real pozitsiyaga siljiydi: "You never saw a cavalry charge, did you?" (Siz hech qachon otliq askarlarning hujumini ko'rmagansiz, to'g'rimi?) [2, Act 1] Bu savol orqali u Raina sevgan urush tasavvurining real emas, balki stereotip, fantaziya ekanini ko'rsatadi va Raina o'z romantik fantaziyasidan qaytadi. Raina va Bluntschli o'rtasidagi so'nggi sahnadagi kelishuv – romantik tushuncha emas, balki ongli tanlov asosida amalga oshadi. Raina endilikda "tashqi qahramonlik" emas, "ichki fazilat"ni tanlaydi.

Sharof Boshbekovning "Temir xotin" komediyasi zamonaviy texnologik jamiyatda yuzaga kelgan sun'iy ideallar va insoniy qadriyatlar o'rtasidagi to'qnashuvni komedik va satirik vositalar orqali ochib beradi. Asarda insoniy fazilatlar texnik mukammallik, funksionallik va ijtimoiy buyruqlarga bo'ysunish bilan qiyoslanadi. Qumri obrazi bu to'qnashuvda o'zining oddiy, hissiy, ba'zan ziddiyatli, ammo samimiy va erkin tabiati bilan texnogen mukammallik timsoli – Alomat robotidan farqlanadi. Alomat ijtimoiy buyruqlarni shartsiz bajaruvchi, hissiz, insoniy "zaiflik"dan xoli robot bo'lib, zamonaviy texnokratiyaning estetik idealiga aylantirilgan. Shu jihat bilan u Qo'chqorning "orzu qilgan ayoli"ga aylansa-da, asar davomida bu orzu illyuziya ekani fosh etiladi [12].

Boshbekov – grotesk va absurd elementlar orqali, ideal ayol kontseptsiyasini yo'q qiladi. Masalan: "U faqat ishlaydi! Ishlayveradi, ishlayveradi!" [3] Olimjonning maqtovida ham, bu takroriylik orqali san'atij absurd hosil bo'ladi. Qo'chqor obrazining "Biz ham ishlayveramiz..." [3] – degan so'zlari bu maqom o'sha jamiyatdan yiroq emasligini namoyish etadi. Muallif jamiyatda mavjud "ideal ayol" haqidagi tasavvurlarni rad

etadi. Natijada Qo'chqorning o'zi ham mexanik mukammallik insoniy iliqlik va sadoqatni bosa olmasligini tushunadi. Asar so'ngida Qo'chqor obrazining o'zgarishi romantik illuziyaning fosh bo'lishini ifodalaydi.

Shahzad Ahmad Siddiqui va Syed Asad Raza Shouning ushbu pyesasini "anti-romantik komediya" deb atab, uning urush va sevgi haqidagi idealist stereotiplarni sistematik ravishda ochib berganini ta'kidlaydi. Ularning fikricha, Bluntschli realizmni qahramonlikdan ustun qo'ygan obraz sifatida namoyon bo'ladi [4]. Churamoni Kandel "Anti-romance in Arms and the Man" maqolasida Shou urush va romantik sevgini idealizatsiyadan holi voqelik sifatida talqin qilishni sinovdan o'tkazganini qayd etadi [13]. O'z navbatida Boshbekov "ideal ayol" idealizmni tanqidiy ochib beradi va realistik ongga yo'l ochadi. Alomatning hissizligi va ma'nosiz "mukammal" xatti-harakatlari orqali komediyada insoniy iztirob va hissiy fazilatlarining qadrlanishi yorqin tasvirlanadi.

Xulosa va takliflar. Jorj Bernard Shouning "Qurol va inson" hamda Sharof Boshbekovning "Temir xotin" komediyalari romantik illuziyalarni tanqid qilishda turli uslub va kontekstlarda bo'lishiga qaramay, bir-biriga yaqin badiiy strategiyani – kulgining ijtimoiy ongni uyg'otishdagi kuchini qo'llaydi. Har ikki asarda mualliflar shunchaki kulgi uyg'otish emas, balki jamiyatda chuqur ildiz otgan idealizatsiya va stereotiplarni tanqidiy ruh ostiga qo'yishni maqsad

qilganlar. Shou Bluntschli obrazida urush romantikasini fosh etgan bo'lsa, Boshbekov Alomat orqali texnologiyaviy mukammallik illuziyasini masxara qilgan [14]. Har ikki holatda ham kulgi – bu yuzaki emas, konseptual tanqid vositasi bo'lib, yolg'on illuziyalarni yemiradi va realistik qarashlarni ilgari suradi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, romantik idealizatsiyalangan qarashlar (urushda qahramonlik, sevgi ilohiyligi, ideal ayolning mexanik mukammalligi) o'z vaqtida jamiyatda estetik yoki siyosiy vosita sifatida xizmat qilgan bo'lsa-da, bugungi zamonaviy ong bu g'oyalarning sun'iyilgini va xavfliligini fosh etishga qodir. Eng muhim xulosa shuki: adabiyot ijtimoiy ongni uyg'otuvchi kuchga ega. Komediya esa shu kuchning eng nafis va ayni damda keskin vositalaridan biridir. Kulgi orqali mualliflar o'z davrining, balki bugungi zamonimizning ham eng nozik illatlarini ochib beradi va tomoshabinni faqat kuldiribgina qolmay, fikrlashga, o'zgarishga undaydi.

Shou va Boshbekov komediyalarining romantik illuziyalarni fosh etishdagi dramatik va satirik imkoniyatlari adabiyotshunoslikda kengroq tadqiq etilishi lozim. Qiyosiy adabiy tahlil orqali realizm va zamonaviy ongning ustuvorligini namoyon qiluvchi bunday asarlar, ayniqsa, adabiy ta'limda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda samarali vosita bo'la oladi. Shuningdek, dramaturgiyada idealizatsiyalangan stereotiplarni yo'q qilishga xizmat qiluvchi gender, ijtimoiy ong va texnologik tasvirlar bo'yicha tahlillar kengaytirilishi zarur.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Address to the participants of the international conference "Actual issues of studying and promoting Uzbek classical and modern literature abroad". Official website of the President of the Republic of Uzbekistan. 2018. URL: <https://president.uz/en/lists/view/1926>
2. Shaw G.B. Arms and the Man. – London: Penguin Classics, 2000. – 80 p.
3. Boshbekov Sh. Temir xotin. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1987. – 65 b.
4. Siddiqui S.A., Raza S.A. Realism in Arms and the Man: A Comparative Study – Realism and Idealism // International Journal of Humanities and Social Science. – 2012. – Vol. 2, No. 4. – P. 43–47.
5. https://www.ijhssnet.com/journals/Vol_2_No_12_Special_Issue_June_2012/7.pdf
6. Yadav P. Deconstructing Romantic Idealism: A Critical Analysis of War in George Bernard Shaw's Arms and the Man // Journal of Emerging Technologies and Innovative Research (JETIR). – 2025. – Vol. 12, No. 3. – P. 644–648.
7. Zhiyenbayev Y., Jumabayeva Sh. Literary Analysis of Sharof Boshbekov's Comedy "The Iron Woman". – 2021. – Turkology. №3 (107). – B. 44–56. 10.47526/turkology.v3i107.728.
8. Quronov, D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Noshir nashriyoti – 2019. – B. 336.
9. Umurov, H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. – 2004. – B. 266.
10. Pentzold, C. "Make truth laugh". The Novels of Umberto Eco in the Context of his Thought. In A. B. Duncan & A. Chamayou (Eds.), Le rire européen (1). – 2010. Presses universitaires de Perpignan. <https://doi.org/10.4000/books.pupvd.3224>
11. Almaarof, A. The Structure of "Arms and the Man" by G.B. Shaw: A Realist Play. – 2023. – 1-6 p.
12. AlRubaiy, A. R. M.; Ahmed, M. A. Patriotism in the themes of love & war in Bernard Shaw's Arms and the Man // Veda's Journal of English Language and Literature (JOELL). – 2017. – Vol. 4, No. 3. – P. 44–50.
13. Husanboyeva, Q., Niyozmetova, R. Adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: Shafoat nur fayz nashriyoti. – 2020. B. 353.
14. Kandel, C. Anti-romance in Arms and the Man. Literary Studies. – 2025. 38(1), 29–37. <https://doi.org/10.3126/litstud.v38i1.75932>
15. Saeed, A.A.M. Idealism and Realism in Bernard Shaw's Arms and the Man. – 2022. p. 224-240.

Шахноза АЛИЕВА,

Преподаватель кафедры «Информационные службы и связи с общественностью»
факультета Международной журналистики УзГУМЯ
E-mail: sh.abdulakhatova@gmail.com

Рецензент: старший преподаватель кафедры "Права человека и медиа" УзЖОКУ, PhD, Атакулова Э.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ PR-ВОЗДЕЙСТВИЯ В ПРЕССЕ (на примере американских изданий)

Аннотация

Статья посвящена анализу применения PR-технологий в американских медицинских изданиях, с акцентом на психологические методы воздействия. Автор исследует различные подходы к определению PR-технологий и обозначает их характерные особенности. Актуальность исследования обусловлена возрастающей ролью PR в формировании общественного мнения через специализированные СМИ. Практическая значимость работы заключается в выявлении эффективных механизмов ненавязчивого влияния на аудиторию, что может быть полезно в отечественной практике. Исследование демонстрирует, как сторителлинг, «выбор без выбора» и контраст используется для формирования позитивного имиджа и укрепления доверия к медицинским учреждениям США.

Ключевые слова: Связи с общественностью, специализированная пресса, PR-технологии, имидж, продвижение.

MATBUOTDA PR-TA'SIR TEXNOLOGIYALARINING QO'LLANILISHI (Amerika nashrlari misolida)

Annotatsiya

Maqola Amerika ixtisoslashgan nashrlarida PR-texnologiyalarning qo'llanilishiga bag'ishlanadi va unda psixologik ta'sir metodlariga urg'u beriladi. Muallif PR-texnologiyalarga turli yondashuvlarni tadqiq etadi va ularning o'ziga xos belgilarini aniqlaydi. Tadqiqotning dolzarbligi ixtisoslashgan nashrlar vositasida jamoatchilik fikrini shakllantirishda PR rolining ortib borayotgani bilan izohlanadi. Materialning amaliy ahamiyati auditoriyaga yashirin ta'sir ko'rsatishning samarali mexanizmlarini aniqlashdan iborat, bu esa milliy amaliyotda o'z foydasini berishi mumkin. Tadqiqot ko'rsatishicha, storytelling, "tanlovsiz tanlov" va kontrast usullari AQSh tibbiyot muassasalarining ijobiy imidjini shakllantirish va ularga ishonchni kuchaytirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Jamoatchilik bilan aloqalar, ixtisoslashgan matbuot, PR-texnologiyalar, imidj, ilgari surish.

USING PR-INFLUENCE TECHNOLOGIES IN THE PRESS (using American publications as an example)

Annotation

The article analyzes the use of PR technologies in American medical publications, with an emphasis on psychological methods of influence. The author explores various approaches to defining PR technologies and identifies their characteristic features. The relevance of the study is due to the increasing role of PR in shaping public opinion through specialized media. The practical significance of the work lies in identifying effective mechanisms for unobtrusive influence on the audience, which can be useful in domestic practice. The study demonstrates how storytelling, "choice without choice" and contrast are used to create a positive image and strengthen trust in US medical institutions.

Keywords: Public relations, specialized press, PR technologies, image, promotion.

Введение. Сегодня PR-деятельность – это совокупность различных практик. Помимо организации коммуникаций с потребителями, персоналом и другими целевыми аудиториями, проведения публичных промо-акций и других специальных мероприятий, она включает в себя проведение анализа различных социальных тенденций, изучение ситуации, которая существует на данный момент, моделирование результатов действий, которые были осуществлены, исследование и интерпретацию информации об общественном мнении и позиции различных участников коммуникации по определенным вопросам. Работа профессионала по связям с общественностью в печатных СМИ охватывает анализ, моделирование и выполнение медиапроектов, определение результативности их влияния на общественность. С целью эффективного выполнения данных действий специалисты в области PR используют различные PR-технологии.

Слово «технология» (от греч. *techne* - искусство, мастерство, *logos* - наука) в переводе с греческого языка

означает совокупность операций и методов, умело применяемых в определённой сфере деятельности [1]. Технология является сравнительно многогранным термином, точное определение которого ускользает из-за постоянного развития смысла этого понятия, как самого по себе, так и взятого в отношениях с другими, широкими понятиями.

Именно этим, на наш взгляд, объясняется то обстоятельство, что не разработано еще полноценное определение категории «PR-технология».

Анализ литературы по теме. Большинство исследователей характеризуют PR-технологии как отдельный вид коммуникативной технологии и объясняют ее как процедуру, а именно порядок конкретных операций (действий), которые приводят к определенным изменениям в общественном объекте [2]. К примеру, В. Кузнецов определяет PR-технологию как «совокупность последовательно используемых действий, способов и методов деятельности по организации связей с

общественностью, которые ориентированы оптимально и эффективно реализовывать цели и задачи субъекта управления в конкретное время и в конкретном месте»[3].

Некоторые ученые считают, что технологии PR являются тактическими и стратегическими коммуникационными технологиями, которые разработаны и используются для достижения взаимопонимания между различными общественными группами. Так, Д.Гавра полагает, что «PR-технология – это социально-коммуникативная технология контроля над внешними и внутренними коммуникациями главного субъекта PR с его целевыми аудиториями с помощью средств PR»[4].

Отдельные авторы рассматривают PR-технологии как особую систему методов, которые ориентированы на выявление положительного или отрицательного отношения к конкретному явлению, организации или субъекту. В частности, О.Воскресенская считает, что «PR-технологии по своей сути являются системой коммуникативных и дискуссионных практик, управляющих общественным мнением и его формированием, иными словами, PR-технологии – инструмент социального управления, с помощью которого различные социальные группы могут достичь консенсуса по наиболее важным для общества вопросам»[5].

Опираясь на вышеприведенные определения, можно сделать вывод о том, что особенности PR-технологий связаны с многообразием объектов публичных рилейшнз (PR-акции, специальные мероприятия), взаимодействием и влиянием субъектов (клиентов, партнеров, инвесторов), инициаторами связей с общественностью, целевой аудиторией, масштабом PR-действий. Также мы солидарны с мнением российских исследователей Е.А.Савченко и Т.П.Макаровой в том, что характерными признаками PR-технологий являются:

- системность: технологическая цепочка действий, операций, коммуникаций выстраивается в соответствии с целевыми установками, имеющими форму конкретного ожидаемого результата;
- концептуальность: технология разрабатывается под конкретный замысел в соответствии с PR-стратегией;
- целеобразование: наличие процедур, средств, обеспечивающих гарантированное достижение целей;
- инновационность: технология предусматривает PR-деятельность на основе диалога, интерактивных подходов;
- оптимальность: достижение запланированных результатов с наименьшей затратой сил;
- корректируемость: возможность оперативной обработки связей, ориентированных на достижение цели;
- гарантированность результатов и др[6].

Методология исследования. Методологической основой работы стал качественный контент-анализ PR-текстов, опубликованных в специализированных американских медицинских изданиях. В процессе анализа учитывались жанровые особенности материалов, структура кейс-стори, используемые лингвистические средства и характер воздействия на аудиторию. Акцент был сделан на выявлении скрытых психологических и коммуникативных механизмов, способствующих усилению доверия читателя к продвигаемым медицинским услугам. Также использовались методы сравнительного анализа, элементы дискурсивного и прагматического подходов, что позволило выявить особенности подачи информации в рамках PR-воздействия.

Анализ и результаты. В отличие от коммерческой рекламы и других форм маркетинговых коммуникаций,

технологии публичных рилейшнз отличаются тем, что практически не используют методы прямого воздействия. Это технология, оказывающая влияние на человеческую психику чрезвычайно деликатным и особым образом.

Чтобы обосновать данное положение обратимся к зарубежной, а именно американской практике PR-воздействия в прессе.

Согласно опубликованному в 2023 году исследованию американской социологической службы «Pew Research», несмотря на общее падение тиражей, доходы от продажи печатных версий издателей в Америке остаются более-менее стабильными. Основным источником доходов, по-прежнему, остается реклама[7]. В частности, американский гражданин в среднем сталкивается с примерно 1200 рекламными сообщениями в сутки и, естественно, старается защититься от них. В этом ему помогает фильтр недоверия: он воспринимает рекламу как коммерческую (оплачиваемую) коммуникацию, а значит – недостоверную. Исходя из этого, внимание аудитории «перетекает» на страницы медицинских изданий, не имеющие рекламного характера, поскольку такой информации общество доверяет больше. Именно по этой причине PR-специалисты в США пишут свои тексты в соответствии с жанровыми законами таких некоммерческих материалов, а в ряде случаев даже сами создают информационные поводы (события) для наполнения этих страниц нужной информацией.

Главная особенность американского PR-воздействия заключается в том, что оно отказывается от прямого убеждения и внушения, сосредотачиваясь на создании контекста, в котором даже «нейтральная» информация будет воспринята желаемым образом. PR как бы «подсказывает», в каком направлении следует мыслить, и люди, как правило, следуют этому ненавязчивому указанию.

Изучение практики применения PR-технологий в медицинских изданиях США позволяет сделать вывод, что здесь особенно широко используются психотехнологии. Эти технологии, заимствованные из психолингвистики, суггестивной лингвистики, нейролингвистического программирования и психологии восприятия информации, отличаются высокой эффективностью воздействия и в основном направлены на подсознательное восприятие. Рассмотрим некоторые методы PR-воздействия, основанные на психологии восприятия информации.

«Применение контраста». Данный метод основан на подборе таких фактов, данных или образов, на фоне которых определённые элементы имиджа воспринимаются в желаемом ключе. Например, в специализированных, в том числе медицинских изданиях США, нередко подчёркивается, что американская система здравоохранения значительно опережает другие страны по уровню развития. Так, в журнале *American Family Physician* регулярно встречаются выражения вроде: «лучшая в мире диагностическая аппаратура», «ни в одной стране, кроме США, подобная практика не применяется» и другие формулировки аналогичного характера[8].

Метод «выбор без выбора». Эта технология, широко используемая в американских медицинских изданиях, создаёт иллюзию наличия альтернатив, при фактическом отсутствии реального выбора. К примеру: «Вы можете опробовать разработанную нами методику уже сегодня или продолжать мучиться с больным ребёнком»[9]. Основная задача психологического воздействия в данном случае – создать ощущение «управляемой свободы выбора», то есть внушить аудитории, что окончательное решение полностью зависит

от неё. При этом другие элементы PR-сообщения направлены на то, чтобы «утяжелить» нужную сторону весов, склоняя получателя к заранее заданному решению. В приведённом примере это достигается с помощью туманного, но эмоционально окрашенного описания самой методики, основанной на приёмах убеждения и внушения.

Данный приём особенно эффективен, когда получателю коммуникации предлагается несколько вариантов, каждый из которых удобен для коммуникатора.

Американские издания традиционно продвигают медицинские услуги или продукты через PR-материалы в формате кейс-стори (case story), построенные по правилам сторителлинга - с наличием главного героя, сюжетных поворотов, подъёмов и спадов, драматургии и конфликта, - и предназначенные для публикации в СМИ. Иными словами, это материалы, посвящённые успешному опыту взаимодействия с основным PR-объектом[10].

Так, например, в журнале Real Health регулярно публикуются материалы в формате кейс-стори с участием известных личностей. В зимнем номере за 2019 год были размещены статьи «Reason to smile» («Причина улыбаться») и «Still dancing» («Продолжает танцевать»)[11]. В первой рассказывается о том, как у знаменитого шоумена Рэнди Джексона был диагностирован диабет II типа и какую роль в этом сыграл Мемориальный онкологический центр Слоан-Кеттеринг (Нью-Йорк). Вторая статья посвящена истории участницы танцевальной труппы Radio City Rockettes Дженнифер Джонс, у которой был обнаружен рак толстой кишки, и тому, как врачи центра Слоан-Кеттеринг помогли ей излечиться.

В упомянутых статьях журнала Real Health повествование ведётся от первого лица — устами самих героев кейс-стори. Структура обоих материалов одинакова: обозначается проблема, указываются мотивы обращения героя к PR-объекту, описывается их взаимодействие и благополучный исход. В завершении публикации журнал ненавязчиво рекомендует читателям

пройти ранний скрининг в продвигаемом медицинском учреждении.

Жанровые особенности кейс-стори предоставляют широкие возможности для вовлечения читателя в текст. Американские PR-специалисты умело используют высокий темп повествования, который создаёт динамику, эффективно применяют речевые конструкции, отражающие отношение героев к происходящим событиям, а также яркие и экспрессивные языковые средства. Они максимально задействуют свои навыки и ресурсы, чтобы вызвать у аудитории сопереживание и эмоциональное вовлечение, ведь «заражение» чувствами также считается одним из инструментов PR-воздействия.

Особо следует подчеркнуть, что для медицинского PR в США характерны эмоционально насыщенные кейс-стори, которые порой напоминают имиджевые статьи. Они направлены на усиление убедительного воздействия, при этом явное (эксплицитное) отношение героя к происходящим событиям формирует у читателя положительные ожидания, способствует высокой оценке основного PR-субъекта и вызывает к нему доверие.

Выводы и предложения

Проведённое исследование показало, что современные американские медицинские издания активно используют PR-технологии, направленные на создание доверительного контекста и формирование позитивного имиджа субъектов здравоохранения. Особенно эффективными признаны кейс-стори, построенные по законам сторителлинга, где значимую роль играют эмоциональная вовлечённость, повествование от первого лица, эксплицитное выражение благодарности и психологически выверенная аргументация. Выявленные приёмы - такие как метод «выбора без выбора», приём контраста, эмоциональная окрашенность - являются инструментами косвенного, но действенного воздействия на реципиента. Эти технологии представляют интерес не только для теоретиков, но и для практиков в сфере медиакоммуникаций и PR, а также могут быть адаптированы к отечественным условиям.

ЛИТЕРАТУРА

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата обращения 20.05.2025)
2. См., напр.: Куроедова М.А. Использование PR-технологий социальными государственными учреждениями//Вестник Амурского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. 2021. Вып.92. - С.57; Берестов А.А. PR-технологии// StudNet. 2021.№5. – С.4.
3. Кузнецов В.Ф. Связи с общественностью. Теория, практика, коммуникативные стратегии: учебник. - М.: Аспект Пресс, 2009.- С.196-197.
4. Гавра Д.П. Социально-коммуникативные технологии: сегодня и завтра. PR диалог. 2003. № 2/3 (25/26). - С. 10.
5. Воскресенская О.В. Роль и технологии PR в период кризиса// E-Scio. 2023. <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-i-tehnologii-pr-v-period-krizisa-1> (дата обращения 20.05.2025)
6. Савченко Е.А., Макарова Т.П. PR и PR-технологии: сущность, цели, задачи, функции// Образование. Наука. Научные кадры. 2019. №3. – С.180.
7. <https://rg.ru/2023/11/13/issledovanie-tirazhi-i-vyruchka-amerikanskoj-pressy-prodolzhaiut-padat.html> (дата обращения 20.05.2025)
8. Managing Hypertension Using Combination Therapy//American Family Physician. 2020;101(6):341-349// <https://www.aafp.org/pubs/afp/issues/2020/0315/p341.html> (accessed 20.05.2025)
9. Diagnosis of Ear Pain// American Family Physician, 2018; // <https://www.aafp.org/pubs/afp/issues/2018/0101/p20.html> (accessed 20.05.2025)
10. Горячев А.А. Убеждающие тексты в сфере связей с общественностью: опыт интенционально-стилистического анализа. Медиалингвистика. Scopus.2015. - С.84.
11. Real Health. 2019. No.4. – P.15-20; P.26-29.

UDK: 81.276.6:331.

Hulkar BARATOVA,

Teacher of the Department of "Social Sciences and Foreign Languages" TMC Institute of Tashkent

E-mail: hulkarbaratova91@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-6561-5318>

Based on the review of U.Yuldoshev, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor

LINGUOCULTURAL STUDY OF OCCUPATIONAL TERMS IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

This study examines the linguistic and cultural features of occupational terms in Uzbek and English, emphasizing how social role hyponyms and professional titles represent cultural values, and linguistic development in both languages. The study compares gender implications, semantic connotations, and cultural significance of the specific language used for professions.

Key words: Linguoculturology, occupational terms, hyponyms, professional identity, gender-neutral language, social roles, idiomatic expression.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA KASBIY ATAMALARNING LINGVOMADANIY O'RGANILISHI

Annotatsiya

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi kasbiy atamalarining lingvomadaniy xususiyatlari o'rganiladi. Unda ijtimoiy rolni ifodalovchi giponimlar va kasbiy terminlar orqali madaniy qadriyatlar hamda ularning kki tilda qanday aks etishi tahlil qilinadi. Shuningdek, bunday atamalarining genderga oid ma'nolari, semantik xususiyatlari va madaniy ahamiyati solishtiriladi.

Kalit so'zlar: Lingvomadaniyatshunoslik, kasbiy atamalar, giponimlar, genderga neytral til, ijtimoiy rollar, frazeologik iboralar.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ АНАЛИЗ НАИМЕНОВАНИЙ ПРОФЕССИЙ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

Данное исследование посвящено изучению лингвистических и культурных особенностей профессиональной лексики в узбекском и английском языках, с акцентом на то, как гипонимы социальных ролей и профессиональные титулы отражают культурные ценности и языковое развитие в обоих языках. В работе сравниваются гендерные аспекты, семантические оттенки и культурное значение лексики, используемой для обозначения профессий.

Ключевые слова: Лингвокультурология, профессиональные термины, гипонимы, профессиональная идентичность, гендерно-нейтральный язык, социальные роли, идиоматические выражения.

Introduction. Linguaculturology, an interdisciplinary field at the intersection of linguistics and cultural studies, examines the ways in which language both reflects and shapes the cultural worldview of its speakers. In this framework, words are more than communicative tools - they are cultural signs embedded with national, social, and historical meanings. Occupational terms serve as powerful indicators of societal structure, values, and norms. They not only define a person's role or function within a community but also carry connotations shaped by centuries of cultural development. A key linguistic phenomenon relevant to this discussion is hyponymy, the semantic relationship between a general term (hypernym) and more specific instances (hyponyms). In the context of occupational

vocabulary, hypernyms such as "worker" or "professional" may encompass numerous hyponyms like "teacher", "doctor", "engineer", and "lawyer". Each of these hyponyms is culturally loaded and linguistically nuanced, reflecting not only the profession itself but also societal attitudes toward it.

Literary review. Prior studies in linguoculture highlight the significance of language in expressing societal values (Wierzbicka, 1997; Karasik, 2002). Research conducted by Uzbek linguists (e.g., Safarov, 2010) concentrates on the pragmatics of culturally significant terms. Recent sociolinguistic research has explored trends in gender-neutral language (Cameron, 2005), although there are few comparative studies on occupational terms in English and Uzbek. This paper

seeks to address this deficiency by integrating both traditional linguistic approaches and contemporary cultural discourse.

Research methodology. This comparative research employs a descriptive-analytical approach. A variety of occupational hyponyms in English and Uzbek are analyzed for their semantic, pragmatic, and cultural attributes. The data sources consist of dictionaries, corpus data, proverbs, and idiomatic phrases. Sociolinguistic and cultural analysis frameworks are utilized to understand meaning and usage in each language.

Analysis and results. Professional names in English are very specific and imply distinct roles at work. Hyponyms such as “CEO”, “manager”, “engineer”, “teacher”, and “nurse” not only define the position but also often suggest a specific status and set of responsibilities. In recent years, there has been a considerable shift in English toward gender-neutral terminology as well. “Firefighter” (instead of “fireman”), “police officer” (instead of “policeman”), and “salesperson” (instead of “salesman”) are examples of the cultural movement for equality and inclusivity. As society evolves, so will the language, with a focus on more inclusive and equitable description of all professions. In addition, using gender-neutral terms standardizes the language, making it more uniform and

decreasing variations that could lead to misunderstandings or miscommunications. In the Uzbek language, the transition to gender-neutral occupational terms is less prominent but it is happening. Traditional gender-specific hyponyms still exist (for example, “olim” - “olima” (scientist), “shoir” - “shoira”, (poet), “muallim” - “muallima” (teacher) and others), but there is a growing realization of the need for inclusive language. For example, the words “o‘qituvchi” (teacher) and “shifokor” (doctor) are gender-neutral and extensively used.

Here, we will thoroughly examine the hyponyms “teacher” and “doctor” in both languages. In English-speaking cultures, the term “teacher” is associated with education, knowledge dissemination, and authority in the classroom. Teachers are often respected for their role in shaping future generations. It also demonstrates the informal and approachable nature of the teacher-student interaction. Terms like “professor”, “instructor”, “educator” and “tutor” specify different levels and contexts of teaching. For example, “professor” is commonly used in higher education, although “instructor” can be used in a variety of training settings. Additionally, there are some proverbs, idioms and expressions involving the hyponym “teacher”, which often highlight the role and impact of teachers in various aspects of life. Some examples are as follows:

English	Meaning
Teacher's pet	A student who is favored by the teacher and is typically seen by peers as having preferential treatment or privileges.
Experience is the best teacher	Real-life experiences teach more effectively than formal education or theoretical knowledge.
Born teacher	Someone who is naturally gifted in teaching and is passionate about it.
Experience is the teacher of fools	Only fools do not learn from other people's mistakes and continue to make them.

These expressions clearly demonstrate the diverse perspectives on the concept “teacher” in English-speaking countries, emphasizing the balance of formal education, experiential learning, and the inherent qualities of effective teachers.

In Uzbek culture, “o‘qituvchi” is a highly respected term, reflecting the reverence for education and the pivotal role teachers play in society. Teachers are seen as moral guides and sources of wisdom. Hyponyms like “ustoz”, “murabbiy”, and “muallim” not only indicate a profession, but also a cultural respect for mentorship and guidance, implying a broader cultural value beyond the specific professional description. Term “domla” has two connotations in Uzbek. The first - a person who graduated from madrasa which has religious knowledge and the second - a title and a respectful form of address for teachers or scholars, similar to “Professor” or “Dr.”. Expressions like “ustozga hurmat” (respect for the teacher) and “ustoz otangdek ulug‘” (teacher is as great as your father) illustrate the deep cultural

importance of respect for authority and mentorship in everyday language.

Another hyponym which is important to note is the term “doctor”. The term “doctor” has significant linguistic and cultural connotations in both English and Uzbek, reflecting the high regard and respect for medical professionals in both societies. However, the details of usage and associated cultural settings differ across the two languages, revealing their distinct viewpoints on healthcare and professional standing. Here it is important to note that the word “doctor” in both languages could also be a hypernym for the hyponyms like “surgeon”, “therapist” and “psychiatrist” as it encompasses a broader meaning of healing compared to narrower medicinal occupational terms which provide clarity on the doctor’s expertise. The English word “doctor” originates from the Latin word “docere”, meaning “to teach” and originally referred to a small group of theologians who were approved by the Church to comment on religious issues. The word eventually became more often used to refer to qualified academic

and medical experts. In contemporary English, “doctor” most commonly refers to a medical professional. However, it retains its broader academic connotation, with titles like “Doctor of Philosophy” (Ph.D.) and “Doctor of Laws” (J.D.). The term “doctor” is commonly used both formally and informally. In formal contexts, it is often prefixed to the individual’s name (e.g., “Dr. Cooper”). In informal settings, it can be used without a name to refer to any medical professional (e.g., “I need to see a doctor”).

In English-speaking cultures, doctors are highly respected and seen as authoritative figures in healthcare. The concept “doctor” conveys trust, expertise, and responsibility. There is a cultural emphasis on the achievements of becoming a doctor, reflecting values of education, perseverance, and service. Some expressions and idioms listed below reflect the cultural perception of doctors as crucial to preserving health.

English	Meaning
Doctor's orders	Instructions or advice given by a doctor that should be followed strictly.
Spin doctor	Someone who manipulates information, usually by presenting unfavorable news as positive.
Doctor up	1. To provide medical care for someone. 2. To alter, and maybe falsify, something in order to better it.
Doctor's note	A note from a doctor confirming that someone is ill and cannot go to work or school.
Dome-doctor	A psychiatrist or psychologist. "Dome" is a slang term for "head." The phrase is typically used in a disrespectful way.
Horse doctor	Rude slang. A physician who is viewed as inadequate or unskilled.
Pox doctor's clerk	Someone who is excessively dressed or wears a showy, flashy outfit.

As we can see these expressions show various ways the hyponym “doctor” is used in English, ranging from literal medical advice to slang terms with negative connotations.

The Uzbek word for doctor is “shifokor”. In addition to “shifokor”, there are additional versions such as “doktor” (doctor) and “tabib” (traditional healer), which reflect different aspects of the medical field. Similar to English, the hyponym “doktor” is used as both a title (e.g., “Filologiya fanlari doktori”) and a noun (e.g., “Tez-tez doktorga qatnayapman”) to refer to medical professions. While “doktor” generally refers to modern medical practitioners, terms like “tabib” reflect the continuing respect for traditional healers, indicating a blend of modern and traditional healthcare practices in Uzbek society. Doctors are highly respected in Uzbek culture and regarded as community pillars. The respect for doctors is deeply rooted, with patients and families often showing great deference to medical advice and decisions. The role of doctors extends into traditional practices and community involvement.

Another point to consider is that both English and Uzbek use hypernyms like titles and honorifics to show a higher level of formality and respect in professional settings. English uses hyponyms such as “Mr.”, “Mrs.”, “Miss”, “Ms.”, “Dr.”, and “Prof.” to show respect and denote social standing or professional achievement. They reveal a shift towards gender-neutral and non-marital status-based titles for women, reflecting social changes. In these terms Uzbek employs hyponyms like “aka” and “opa” not only for siblings, but also as respectful ways to address older, unrelated people. Aside from that, patronymics are used to address someone in an official setting and demonstrate respect. This reflects the distinct nature of Uzbek society, in which community bonds are strong. Besides, the Uzbek language makes a clear distinction in addressing people based on respect and formality, with specific pronouns “siz” (you), “ular” (in the meaning of he/she) for different social contexts. English does not distinguish between formal and informal “you”, showing a more egalitarian social interaction style.

REFERENCES

1. Cameron, D. (2005). Language, Gender, and Sexuality: Current Issues and New Directions. *Applied Linguistics*, 26(4), 482–502.
2. Karasik, V. I. (2002). *Language Circle: Personality, Concepts, Discourse*. Volgograd: Peremena.
3. Safarov, Sh. (2010). *Pragmalingvistika*. Tashkent: Fan.
4. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures Through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. Oxford University Press.
5. The History of 'Doctor'. <https://www.merriam-webster.com/wordplay/the-history-of-doctor>
6. Doctor. *TheFreeDictionary.com*. <https://idioms.thefreedictionary.com/doctor>

Djamila BEGJANOVA,
ToshDO'TAU tayanch doktoranti
E-mail: begjanova1990@gmail.com
ORCID: 0009-0001-4958-5404

O'zDJTU, PhD G.Nazarova taqrizi asosida

STRUCTURAL AND SYNTACTIC ANALYSIS OF PAREMIOLOGICAL UNITS OF UZBEK, KARAKALPAK, AND ENGLISH LANGUAGES

Annotation

This article explores the syntactic structures of paremiological units (proverbs and sayings) in the Uzbek, Karakalpak, and English languages. As concise expressions of folk wisdom, proverbs reflect the grammatical and cultural characteristics of each language. Through a comparative and descriptive analysis, this study identifies similarities and differences in syntactic forms such as simple, compound, and complex sentences, and examines mood, sentence purpose, and structural elements across the three languages. The findings reveal that despite cultural differences, certain syntactic patterns are universally employed for the sake of brevity, clarity, and mnemonic efficiency.

Key words: Paremiology, syntax, proverbs, Uzbek, Karakalpak, English, sentence structure, comparative analysis.

СТРУКТУРНЫЙ СИНТАКСИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ УЗБЕКСКОГО, КАРАКАЛПАКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Аннотация

В данной статье рассматриваются синтаксические структуры паремииологических единиц (пословиц и поговорок) в узбекском, каракалпакском и английском языках. Пословицы, как лаконичные выражения народной мудрости, отражают грамматические и культурные особенности каждого языка. Посредством сравнительного и описательного анализа в исследовании выявляются сходства и различия в синтаксических формах, таких как простые, сложносочинённые и сложноподчинённые предложения, а также рассматриваются модальность, цель высказывания и структурные элементы в трёх языках. Результаты показывают, что, несмотря на культурные различия, определённые синтаксические модели универсально используются ради краткости, ясности и лёгкости запоминания.

Ключевые слова: паремииология, синтаксис, пословицы, узбекский, каракалпакский, английский язык, структура предложения, сравнительный анализ.

O'ZBEK, QORAQALPOQ VA INGLIZ TILLARIDAGI PAREMIOLOGIK BIRLIKLARNING STRUKTURAVIY VA SINTAKTIK TAHLILI

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'zbek, qoraqalpoq va ingliz tillaridagi paremiologik birliklarning (maqollar va matallar) sintaktik tuzilmalari o'rganiladi. Maqollar xalq donishmandligining ixcham ifodasi sifatida har bir tilning grammatik va madaniy xususiyatlarini aks ettiradi. Taqqoslovchi va tavsiflovchi tahlil asosida ushbu tadqiqotda sodda, qo'shma va qo'shma qo'shaloq gap kabi sintaktik shakllardagi o'xshashlik va farqlar aniqlanadi hamda kayfiyat, gapning maqsadi va tuzilma elementlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, madaniy tafovutlarga qaramay, ba'zi sintaktik andozalar qisqalik, aniqlik va yodda saqlash qulayligi uchun universallik kasb etgan.

Kalit so'zlar: paremiologiya, sintaksis, maqollar, o'zbek tili, qoraqalpoq tili, ingliz tili, gap tuzilishi, taqqoslovchi tahlil

Introduction. Proverbs, also known as paremiological units, are one of the oldest and most persistent forms of folk wisdom. They function not only as concise carriers of cultural knowledge but also as linguistic artifacts that reveal the inner structure of a language. Each proverb is a condensed text, often rich in metaphor, irony, and social commentary, structured in a way that ensures ease of transmission, memorability, and rhetorical power. Given their universal presence across languages and cultures, proverbs have been the subject of extensive study in fields such as linguistics, folklore, cultural anthropology, and translation studies.

The Uzbek, Karakalpak, and English languages each possess a unique reservoir of proverbs, shaped by historical, social, and environmental factors. Despite the cultural and linguistic diversity among these languages, many proverbs exhibit structural and functional similarities. From a linguistic

perspective, these expressions are particularly significant because they provide insight into the grammatical organization of folk speech. By analyzing the syntactic structures of proverbs, we can identify how languages utilize different sentence types - such as simple, compound, and complex sentences - to convey similar messages, and how grammatical categories such as mood and modality are employed to express commands, conditions, or universal truths.

In the Uzbek language, proverbs such as "Ko'p yur, ko'p ko'r" (The more you travel, the more you see) reflect a preference for brevity and parallelism, characteristics that are also prevalent in English sayings like "Easy come, easy go." Meanwhile, in Karakalpak, proverbs such as "Мийнет пенен жер көрепеп, илим менен ер көрепеп" (The land flourishes through labor, the man through knowledge) illustrate the use of

balanced syntactic structures and poetic rhythm, often enhanced by postpositions and conjunctions.

The syntactic dimension of proverbs is frequently overlooked in favor of their semantic or cultural aspects. However, syntax plays a crucial role in determining how effectively a proverb delivers its intended message. For example, the use of imperatives, conditional clauses, or ellipsis in a proverb can greatly influence its pragmatic force and interpretive flexibility. Thus, a syntactic analysis not only enhances our understanding of proverb construction but also facilitates more accurate translation, effective teaching, and richer cross-cultural interpretation.

This article aims to provide a comparative syntactic analysis of proverbs in Uzbek, Karakalpak, and English. By identifying and examining the structural patterns and grammatical features within proverbs of these three languages, this study seeks to uncover both typological parallels and linguistic particularities. The study also highlights how syntactic economy, structural completeness, and sentence modality contribute to the enduring power and cultural transmission of paremiological units.

Literature review. Paremiology - the study of proverbs - has attracted scholarly attention for centuries, spanning various disciplines such as linguistics, folklore, cultural studies, and translation. Researchers have approached proverbs from semantic, pragmatic, structural, and functional perspectives, noting their richness in meaning, linguistic conciseness, and cultural embeddedness. In recent decades, greater emphasis has been placed on syntactic and grammatical aspects of proverbs, particularly in comparative studies involving languages with different typological structures.

V.V. Vinogradov, a pioneering Russian linguist, proposed that proverbs belong to the phraseological system of a language due to their fixed lexical composition and idiomatic nature. He emphasized the idea that proverbs, like idioms, are prefabricated speech units that serve expressive and communicative functions. N. N. Amosova, however, challenged this view by arguing that proverbs are not mere lexical units but syntactically independent constructions that often function as full sentences or even mini-discourses. According to Amosova, proverbs possess an autonomous communicative status, which sets them apart from typical phraseological expressions and idioms.

In the context of English and Uzbek linguistic traditions, several comparative studies have explored the similarities and differences in the semantic and pragmatic roles of proverbs. Alibekov (2024) conducted a comparative syntactic analysis of English and Uzbek proverbs, observing that despite the languages' typological differences—English being an analytic language and Uzbek an agglutinative one—there are significant overlaps in structural patterns, such as the use of simple, compound, and complex sentences. He further noted that proverbs in both languages frequently employ the imperative and conditional moods to convey advice and general truths.

Zhamedinova (2022), focusing on Karakalpak proverbs, highlighted the structural richness of proverbs within that language. Her research demonstrated that Karakalpak proverbs are often characterized by compound or complex syntactic structures, extensive use of postpositions, and a strong preference for ellipsis and parallel constructions. She also noted the high frequency of paratactic connections and the poetic rhythm in Karakalpak proverbs, which contribute to their memorability and stylistic strength.

Topilova (2020) addressed the challenges of translating English proverbs into Uzbek, pointing out that structural mismatches often result in semantic distortions. Her findings

emphasize the importance of syntactic compatibility in maintaining the pragmatic impact and cultural nuances of proverbs across languages. She categorizes proverbs into equivalent, near-equivalent, and non-equivalent groups based on their semantic and syntactic correspondence, illustrating the difficulties in achieving full translatability without considering grammatical factors.

Moreover, comparative paremiological research has shown that while the metaphorical imagery in proverbs is often culturally specific, the syntactic strategies for proverb formation—such as juxtaposition, coordination, subordination, and the use of generalized personal or impersonal constructions—exhibit universal tendencies. This reinforces the idea that syntax serves as a bridge between cultural content and linguistic expression.

Recent studies have also drawn attention to the pedagogical implications of syntactic analysis of proverbs, especially in the fields of language teaching and translation. Understanding the sentence structure of proverbs can aid learners in recognizing implicit grammatical patterns and improve their syntactic competence in both native and target languages.

In summary, the syntactic analysis of proverbs is a valuable area of inquiry that complements semantic and cultural studies. While research on English and Uzbek proverbs is relatively well-developed, the inclusion of Karakalpak—a Turkic language closely related to Uzbek but with its own distinctive grammatical and stylistic features—adds depth and novelty to the current study.

Methodology. This study uses a comparative theoretical approach to examine the syntactic structure of proverbs in the Uzbek, Karakalpak, and English languages. The aim is to analyze how proverbs are constructed grammatically and to identify common patterns and differences across the three languages.

For this purpose, a selection of proverbs from each language was collected from various reliable sources, including dictionaries, folklore anthologies, and academic research. Priority was given to proverbs that are widely used, culturally significant, and grammatically complete. The selected proverbs were analyzed based on their structural features, without considering their frequency of use.

The analysis focused on the following syntactic aspects:

Sentence structure: Whether the proverb is a simple, compound, or complex sentence;

Sentence purpose: Whether it is declarative (making a statement), imperative (giving advice or command), or interrogative (posing a question);

Grammatical mood: Whether the sentence is in indicative, imperative, or conditional mood;

Syntactic tools: Use of conjunctions, participles, postpositions, and word order in expressing relationships between ideas.

Each proverb was studied as a complete sentence, and its grammatical components were identified (subject, predicate, objects, modifiers, etc.). Then, similar and contrasting patterns among the three languages were discussed to show how each language structures paremiological expressions for clarity, impact, and memorability.

This comparative analysis helps us better understand how languages with different grammatical systems express similar cultural meanings through proverbs. It also highlights the role of syntax in shaping the overall form and function of these traditional sayings.

Results and discussion. The syntactic analysis of selected proverbs from Uzbek, Karakalpak, and English languages revealed a number of structural similarities and

differences. Proverbs in all three languages show remarkable brevity and expressiveness, achieved through specific syntactic constructions such as coordination, subordination, and ellipsis.

These structures contribute to the memorability and didactic power of proverbs, which often function as instructions, observations, or warnings.

Comparative Table of Syntactic Features in Proverbs

Feature	Uzbek	Karakalpak	English
4.1 Sentence Type	Simple: "Til – insonning boyligi" Compound: "Tirishgan topadi, tinmagan yo'qotadi" Complex: "Nima eksang, shuni o'rasan"	Simple: "Уақыт – алтын" Compound: "Мийнет пенен жер көгерер, илим менен ер көгерер" Complex: "Ким ислемесе, сол тислемейди"	Simple: "Time is money." Compound: "Easy come, easy go." Complex: "If you lie down with dogs, you'll get up with fleas."
4.2 Sentence Purpose and Mood	Declarative: "Halollik — eng yaxshi fazilat." Imperative: "Arqonni uzun tashla." Interrogative: "Bitta gul bilan bahor bo'larmidi?"	Declarative: "Ериншеклик басқа бәле." Imperative: "Бүгинги исти ертеңге қойма." Interrogative: "Бир пайда — пайда, еки пайда қайда?"	Declarative: "Honesty is the best policy." Imperative: "Don't judge a book by its cover." Interrogative: "Can the leopard change its spots?"
4.3 Use of Conjunctions and Particles	Conjunctions: "va", "lekin", "agar" Postpositions: "bilan"	Conjunctions: "хәм", "ким" Postpositions: "менен", "пенен"	Conjunctions: "and", "but", "if" Prepositions instead of postpositions
4.4 Grammatical Mood	Indicative: "Yomon hunar egasi asbobni ayblaydi." Imperative: "Temirni qizig'ida bos." Conditional: "Yolg'on eksang, g'am o'rasan."	Indicative: "Ериншеклик басқа бәле." Imperative: "Исти билип исле." Conditional: "Мийнети қатты болса, мийуасы татлы болады."	Indicative: "A bad workman blames his tools." Imperative: "Strike while the iron is hot." Conditional: "If you sow lies, you'll reap trouble."
4.5 Structural Economy and Parallelism	Example: "Ko'zdan yiroq — ko'ngildan yiroq." Techniques: Ellipsis, parallelism, metaphor	Example: "Көзиң көрмесе, жүрегин сезбейди." Techniques: Ellipsis, coordination, brevity	Example: "Out of sight, out of mind." Techniques: Parallelism, metaphor, ellipsis

Conclusion. The syntactic analysis of paremiological units in the Uzbek, Karakalpak, and English languages highlights the fundamental role of grammar and sentence structure in shaping the function and form of proverbs. Despite their origin in different linguistic families - Uzbek and Karakalpak being Turkic and English being Germanic - these languages exhibit significant parallels in the syntactic organization of proverbs.

One of the key findings of this study is that proverbs in all three languages most commonly appear in simple, compound, or complex sentence forms. Simple sentences, due to their brevity and clarity, are widely used to convey universal truths and observations. Compound and complex sentences, on the other hand, are often employed to express comparison, cause-effect relationships, and conditional logic, which are essential in transmitting moral or practical lessons.

Furthermore, the study found that the grammatical mood of proverbs plays a vital role in their communicative impact. The use of indicative mood helps assert facts or commonly accepted truths, while imperative mood is widely used to provide advice, commands, or instructions. Conditional mood, often found in complex sentences, highlights the relationship between actions and consequences - a common theme in traditional wisdom.

The analysis also showed that all three languages employ syntactic economy, using minimal words to express

complex ideas. Devices such as ellipsis, coordination, and parallelism contribute to the rhythmic and mnemonic quality of proverbs, making them easier to remember and transmit orally. Additionally, each language reflects its own grammatical identity - for example, the use of postpositions and suffixes in Uzbek and Karakalpak versus prepositions and auxiliary verbs in English.

Importantly, the comparative nature of this study reveals not only linguistic differences but also cross-cultural similarities. Despite grammatical and lexical differences, the proverbs from all three languages serve similar functions: to educate, warn, guide, and reflect on human behavior and social values. This suggests that while languages differ in structure, the human desire to express shared wisdom through compact and structured forms like proverbs is universal.

In conclusion, syntactic analysis is a valuable tool for understanding how proverbs work as linguistic and cultural expressions. By comparing the structure of proverbs in Uzbek, Karakalpak, and English, we gain deeper insight into the way language encodes meaning, reflects cultural norms, and preserves collective knowledge. This study not only contributes to paremiological research but also supports further exploration in comparative linguistics, translation studies, and language pedagogy.

REFERENCES

- Alibekov, D. N. (2024). Syntactic Features of Proverbs in English and Uzbek Languages. *Texas Journal of Philology, Culture and History*, 32, 32–34.
- Amosova, H. H. (1963). *Основы английской фразеологии*. Ленинград: Изд-во ЛГУ.
- Kunin, A. V. (1996). *Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka*. Moscow: Vysshaya Shkola.
- Lehmann, W. P. (1993). *Theoretical Bases of Indo-European Linguistics*. London: Routledge.
- Permyakov, G. L. (1970). *Основы структурной паремииологии*. Москва: Наука.
- Ruzimboyev, S., & Ruzmetov, H. (2007). *Folklor atamaları qisqacha lug'ati*. Urganch.
- Topilova, III. D. (2020). Сравнительный анализ английских и узбекских пословиц. *Мировая наука*, №3(36), 469–472.
- Vinogradov, B. B. (1986). *Русский язык: Грамматическое учение о слове*. Москва: Высшая школа.
- Zhamedinova, V. K. (2022). Syntactic Constructions in Paremia of the Karakalpak Language with the Concept "Work". *EPRA International Journal of Research and Development*, 7(10), 45–48.

UDK: 102.7(65)

Zarina BOYMIRZAYEVA,
Namangan davlat texnika universiteti tayanch doktoranti
E-mail: zarinka0712@gmail.com

ЛЕКСИЧЕСКИЙ МИНИМУМ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ СТУДЕНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ В ВУЗАХ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

В данной статье проводится комплексное исследование теоретико-практических аспектов формирования лексического минимума английского языка для студентов экономических специальностей вузов Узбекистана. Исследование опирается на междисциплинарный подход, объединяющий когнитивно-лингвистические, прагматические и педагогические методы анализа, с целью выработки научно обоснованных критериев отбора и систематизации профессионально значимых лексических единиц. Данные исследования демонстрируют значительное улучшение языковой подготовки студентов, обосновывая необходимость интеграции тематически организованного лексического минимума в современные образовательные программы.

Ключевые слова: Лексический минимум, английский язык, профессиональная лексика, экономическая терминология, методы обучения, терминология.

O'ZBEKISTON OLIY O'QUV YURTLARIDA IQTISOD YO'NALISHI TALABALARI UCHUN INGLIZ TILINING LEKSIK MINIMUMI

Аннотация

Ushbu maqolada O'zbekiston oliy o'quv yurtlarining iqtisodiy mutaxassisliklari talabalari uchun ingliz tilining leksik minimumini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari har tomonlama o'rganiladi. Tadqiqot ilmiy asoslangan tanlov mezonlarini ishlab chiqish va kasbiy ahamiyatga ega leksik birliklarni tizimlashtirish maqsadida kognitiv-lingvistik, pragmatik va pedagogik tahlil usullarini birlashtirgan fanlararo yondashuvga asoslanadi. Ushbu tadqiqotlar talabalarning til ta'limi sezilarli darajada yaxshilanganligini ko'rsatib, tematik ravishda tashkil etilgan leksik minimumni zamonaviy ta'lim dasturlariga birlashtirish zarurligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: Leksik minimumi, ingliz tili, kasbiy lug'at, iqtisodiy terminologiya, o'qitish usullari, terminologiya.

THE LEXICAL MINIMUM OF ENGLISH FOR STUDENTS OF ECONOMICS IN UNIVERSITIES OF UZBEKISTAN

Annotation

This article provides a comprehensive study of the theoretical and practical aspects of the formation of the lexical minimum of the English language for students of economics in universities in Uzbekistan. The research is based on an interdisciplinary approach combining cognitive-linguistic, pragmatic and pedagogical methods of analysis in order to develop scientifically based criteria for the selection and systematization of professionally significant lexical units. These studies demonstrate a significant improvement in students' language training, justifying the need to integrate a thematically organized lexical minimum into modern educational programs.

Key words: Lexical minimum, English, professional vocabulary, economic terminology, teaching methods, terminology.

Введение. В современных условиях глобализации и цифровизации мировой экономики владение английским языком является неотъемлемой составляющей профессиональной подготовки специалистов экономической сферы. Высокий уровень языковой компетенции позволяет эффективно осуществлять международные коммуникации, анализировать зарубежные экономические источники и участвовать в профессиональных дискуссиях. Однако анализ существующих учебных программ вузов Узбекистана демонстрирует фрагментарность в отборе и систематизации профессионально ориентированной лексики, что негативно сказывается на качестве языковой подготовки студентов. В этой связи актуализируется проблема разработки научно обоснованного лексического минимума,

структурированного с учетом когнитивных, прагматических и профессиональных факторов. Центральное место среди языковых минимумов, несомненно, занимают минимумы лексические. Как указывают исследователи Скалкин В.Л. и Варежкина Н.В., термин «лексический минимум» используется в методической литературе в двух значениях. Во-первых, лексическими минимумами называют списки слов, подлежащих обязательному усвоению на определенном этапе изучения неродного языка. Во-вторых, лексическими минимумами нередко являются учебные одноязычные и двуязычные словари, предназначенные для лиц, изучающих тот или иной иностранный язык. [1]

Лексический минимум, согласно определению, представленному в «Словаре методических терминов», представляет собой следующее: «лексические единицы,

которые должны быть усвоены учащимися за определенный промежуток учебного времени. Количественный и качественный состав ЛМ зависит от целей обучения, от этапа обучения и количества учебных часов, отводимых для изучения языка» [2].

В контексте подготовки специалистов экономического профиля особую значимость приобретают два его вида: терминологический минимум, включающий специализированные термины, и лексический минимум профессионального общения, содержащий не только термины, но и устойчивые речевые конструкции, необходимые для эффективной коммуникации в профессиональной среде. Хотя оба вида минимума непосредственно связаны с языком специальности, в данном случае мы придерживаемся позиции О.А. Ильиной, которая отмечает, что «терминологический минимум предназначен для описания понятийного аппарата конкретной науки, тогда как лексический минимум профессионального общения представляет собой перечень наиболее востребованных лексических единиц в профессиональной коммуникации. Он должен охватывать не только терминологическое поле языка специальности, но и включать наиболее употребительную лексику в данной сфере» [3]. Стоит отметить, что в основном речь идет о лексике учебно-профессионального дискурса, что полностью соответствует целям и задачам нашего исследования. Обоснованный отбор лексических единиц требует учета таких критериев, как частотность употребления, прагматическая значимость, воспроизводимость в профессиональном дискурсе и соответствие реальным коммуникативным ситуациям.

С учетом вышеизложенного целью данного исследования является обоснование принципов формирования лексического минимума английского языка для студентов экономических специальностей вузов Узбекистана, а также выявление его влияния на развитие профессиональной языковой компетенции. В качестве гипотезы выдвигается предположение о том, что применение тематически организованного лексического минимума в образовательном процессе способствует более эффективному усвоению профессиональной терминологии и развитию коммуникативных навыков студентов.

Обзор литературы. В совокупности современных исследований в области лингводидактики наблюдается возрастающий интерес к проблеме формирования лексического минимума, который выступает в качестве фундаментального компонента методологии обучения иностранным языкам для специализированных целей. Ряд авторов, акцентируют внимание на том, что применение частотного анализа совместно с систематической группировкой лексических единиц является необходимым условием для выделения наиболее функционально и прагматически значимых терминов, способствующих успешной профессиональной коммуникации. Более того, критический анализ литературы позволяет выделить два основных направления в изучении лексического минимума: терминологический минимум, представляющий собой строго систематизированный корпус специализированных терминов, и лексический

минимум профессионального общения, который, помимо терминов, включает наиболее актуальные лексические единицы, необходимые для овладения языком специальности. Следовательно, Р.К. Миньяр-Белоручев трактует лексическую единицу как «устойчивый и воспроизводимый элемент любого уровня языка, подлежащий инвентаризации в учебных целях и который может быть выражен в следующем виде: однозначные слова; лексико-семантические варианты; сочетания двух и более слов; словосочетания-наименования организаций; прагматимы-реалии; аббревиатуры; предложения» [4].

Отбираются устойчивые языковые конструкции, которые могут использоваться в речи в неизменном виде. При этом выбор охватывает не только отдельные слова и словосочетания, но также целостные высказывания. Так, Т.Д. Фомина подчеркивает, что в данном случае «к уровню предложения относятся готовые фразы - разговорные реплики: реплики-реакции и реплики-побуждения, а также ситуационные клише. Они вводятся и заучиваются в готовом виде в конкретной ситуации общения» [5]. Следует отметить, что интеграция междисциплинарных методологических подходов, объединяющих когнитивно-лингвистические, педагогические и прагматические аспекты, позволяет всесторонне оценить как частотность употребления лексических единиц в профессиональных текстах, так и их функциональную значимость в реальных коммуникативных ситуациях. В итоге, обзор литературы однозначно указывает на актуальность и перспективность разработки тематически организованного лексического минимума, который способен обеспечить более эффективное освоение специализированной лексики и способствовать развитию профессиональной языковой компетенции. Таким образом, данные научные исследования обосновывают необходимость дальнейших эмпирических работ, направленных на оптимизацию методик преподавания английского языка для специальных целей.

Методы исследования. Методология исследования базируется на междисциплинарном подходе, объединяющем лингвистические, когнитивные и педагогические аспекты изучения языка. В качестве ключевых методов были использованы контент-анализ учебных материалов, частотный анализ специализированной экономической лексики, экспериментальное обучение, а также анкетирование и тестирование студентов. Контент-анализ позволил выявить наиболее распространенные и значимые термины, включенные в учебники и научные публикации по экономике, а частотный анализ способствовал определению наиболее употребляемых единиц в профессиональном дискурсе. Экспериментальное обучение было организовано на базе двух вузов Узбекистана, в ходе которого студенты экспериментальной группы изучали английский язык с использованием тематически организованного лексического минимума, тогда как контрольная группа обучалась по традиционной методике.

Анализ и результаты исследования. Анализ существующих подходов к формированию лексического минимума показал, что в большинстве

учебных пособий отсутствует четкая систематизация терминологии, что затрудняет процесс её усвоения. В связи с этим был разработан лексический минимум, сгруппированных по тематическим категориям: микроэкономика и макроэкономика, бухгалтерский учёт и аудит, маркетинг и торговля. Тематический принцип структурирования был выбран в силу его когнитивных преимуществ, поскольку группировка терминов в смысловые блоки способствует формированию устойчивых семантических связей, облегчая их запоминание и последующее использование.

Результаты педагогического эксперимента подтвердили эффективность данного подхода. После четырех месяцев обучения студенты экспериментальной группы продемонстрировали значительное улучшение показателей по сравнению с контрольной группой.

Анализ собранных данных показал, что тематически организованный лексический минимум способствует не только усвоению новых терминов, но и формированию прочных навыков профессионального общения, необходимых в реальной рабочей среде. Таким образом, можно заключить, что разработка и внедрение систематизированного лексического минимума на основе тематического подхода представляет собой действенный инструмент повышения качества языковой подготовки студентов экономических специальностей. Выявленные закономерности позволяют рекомендовать данный метод для использования в образовательных программах, направленных на развитие профессионально ориентированной языковой компетенции. В перспективе дальнейшие исследования в этой области могут быть сосредоточены на создании цифровых образовательных ресурсов, интеграции интерактивных методов обучения и адаптации лексического минимума к дистанционным форматам образования.

Заключение. Таким образом, представленные результаты демонстрируют, что разработка лексического минимума, основанного на тематическом

подходе, представляет собой существенный вклад в оптимизацию процесса обучения английскому языку для студентов экономических специальностей. В контексте проведённого исследования эмпирические данные убедительно подтверждают, что систематизированный набор лексических единиц способствует не только углубленному усвоению специализированной терминологии, но и формированию устойчивых коммуникативных навыков, что, в свою очередь, повышает общую профессиональную компетентность обучающихся.

С учётом выявленных положительных изменений в уровне восприятия и продуктивного использования лексики, можно сделать вывод о том, что тематически организованный лексический минимум обладает высоким потенциалом для интеграции в современные образовательные программы. При этом, использование данного подхода позволяет снизить когнитивную нагрузку за счёт формирования прочных семантических связей между терминологическими единицами, что является необходимым условием успешного функционирования в международном профессиональном пространстве.

Кроме того, результаты исследования подчёркивают важность дальнейшей адаптации образовательных методик к цифровым технологиям. В перспективе интеграция интерактивных платформ и адаптивных обучающих систем может способствовать ещё большему совершенствованию процесса формирования профессиональной лексической компетенции. Дальнейшие исследования в данной области должны быть нацелены на расширение эмпирической базы, включение новых образовательных учреждений и изучение влияния современных технологий на эффективность усвоения специализированной лексики. Таким образом, предложенные методологические решения могут служить основой для развития передовых педагогических практик в сфере подготовки специалистов, владеющих английским языком для профессионального общения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Скалкин В.Л., Варежкина Н.В. К вопросу функциональной единицы лексико – фразеологического минимума // Иностранный язык в школе. №5. 1991.
2. Азимов, Щукин, 2009 – Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). М., 2009 [Azimov E.G., Shchukin A.N. Novyy slovar metodicheskikh terminov i ponyatiy (teoriya i praktika obucheniya yazykam) [New dictionary of methodological terms and concepts (theory and practice of teaching languages)]. Moscow, 2009.]
3. Ильина, 2012 – Ильина О.А. Лексический минимум по языку специальности «Робототехника» как основа формирования лингвокоммуникативной компетенции иностранных магистрантов // Гуманитарный вестник. 2013 № 2 (4). С. 1–15. [Irina O.A. Lexical minimum as a foundation of forming of linguo-communicative competence of foreign students studying robotics in Russian technical university. Gumanitarnyi vestnik. 2013 No. 2 (4). Pp. 1–15. (In Rus.).]
4. Миньяр-Белоручев, 1990 – Миньяр-Белоручев Р.К. Методика обучения французскому языку. М., 1990 [Minyar-Beloruchev R.K. Metodika obucheniya frantsuzskomu yazyku [Teaching methods to learn the French language]. Moscow, 1990.]
5. Фомина, 2010 – Фомина Т.Д. Учебный словарь-минимум – один из способов интенсификации процесса обучения иностранному языку // Российский внешнеэкономический вестник. 2010 № 4 С. 63–68. [Fomina T.D. The learners' vocabulary-minimum as a means of intensification of the learning process. Russian Foreign Economic Journal. 2010 No. 4 Pp. 63–68. (In Rus.)]

UDK: 811.1/9'374.4:004.738.5

Adiba BOTIROVA,
Navoiy davlat universiteti dotsenti
E-mail: botirovaadiba999@gmail.com

Samarqand viloyati pedagogika mahorat markazi dotsenti D.Yunusova taqrizi asosida

ELEKTRON LUG'ATLARNING MIKROSTRUKTURASIDAGI GIPERMATNLI TUZILMA VA INTERAKTIV AXBOROT TAQDIMOTI

Anatatsiya

Ushbu maqolada elektron lug'atlarning mikrostrukturasi asosiy xususiyatlari, jumladan, maqola elementlari orasidagi iyerarxik munosabatlar va gipermatnli tuzilmaning ahamiyati tahlil qilinadi. Gipermatnli texnologiyalar yordamida lug'at yozuvlarining interaktivligi, foydalanuvchi talablariga mos ravishda axborot taqdimoti va ma'lumotlar bazasining kengaytirilishi masalalari muhokama qilinadi. Kompyuter texnologiyalarining makro va mikrostrukturaviy parametrlarni optimallashtirishdagi roli, matn, ovoz, grafik va animatsiya kabi axborot shakllarining kombinatsiyasi orqali lug'at yozuvlarining samaradorligini oshirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: elektron lug'at, mikrostruktura, gipermatnli tuzilma, interaktiv axborot, ma'lumotlar bazasi, kompyuter texnologiyalari, multimedia, axborot taqdimoti.

ГИПЕРТЕКСТОВАЯ СТРУКТУРА И ИНТЕРАКТИВНОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ИНФОРМАЦИИ В МИКРОСТРУКТУРЕ ЭЛЕКТРОННЫХ СЛОВАРЕЙ

Аннотация

В статье анализируются основные особенности микроструктуры электронных словарей, в том числе иерархические связи между элементами статьи и важность гипертекстовой структуры. Обсуждаются вопросы интерактивности словарных статей, представления информации в соответствии с требованиями пользователя, расширения базы данных с использованием гипертекстовых технологий. Рассматривается роль компьютерных технологий в оптимизации макро- и микроструктурных параметров, а также возможности повышения эффективности словарных статей за счет комбинирования таких форм информации, как текст, звук, графика и анимация.

Ключевые слова: электронный словарь, микроструктура, гипертекстовая структура, интерактивная информация, база данных, компьютерные технологии, мультимедиа, представление информации.

HYPERTEXT STRUCTURE AND INTERACTIVE INFORMATION PRESENTATION IN THE MICROSTRUCTURE OF ELECTRONIC DICTIONARIES

Annotation

This article analyzes the main features of the microstructure of electronic dictionaries, including the hierarchical relationships between article elements and the importance of the hypertext structure. The issues of interactivity of dictionary entries, information presentation in accordance with user requirements, and database expansion using hypertext technologies are discussed. The role of computer technologies in optimizing macro- and microstructural parameters, and the possibilities of increasing the efficiency of dictionary entries through a combination of information forms such as text, sound, graphics, and animation are considered.

Key words: electronic dictionary, microstructure, hypertext structure, interactive information, database, computer technologies, multimedia, information presentation.

Kirish. Elektron lug'atning mikrostrukturasi kelsak, lug'at maqolasining qismlari orasidagi munosabatlar chiziqli emasligi va strukturalash gipermatnga asoslanganligini ta'kidlash zarur. Lug'at maqolasi elementlar orasidagi iyerarxik munosabatlar bilan aniq mantiqiy tuzilishga ega. Har bir axborot toifasi bu yerda qat'iy belgilangan joy yoki zonani egallaydi. Foydalanuvchi ma'lum bir parametrga talab qilishi va maqolaning alohida fragmentlariga kirishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, elektron lug'at zarur axborotni chiqarish va uni eng qulay shaklga aylantirish vazifasini o'z zimmasiga oladi. Demak, elektron lug'at tuzuvchilar yetarli darajada ko'p sonli lug'at kiritishni ta'minlashlari mumkin, bu esa foydalanuvchiga kerakli har qanday ma'lumotni oson va tez olish imkonini beradi.

Kompyuter texnologiyalari makro va mikrostrukturaviy parametrlarni samarali optimallashtirish uchun texnik imkoniyatlarni taqdim etadi. Jumladan, axborotni taqdim etishning turli shakllari (matn, ovoz, grafik, animatsiya) kombinatsiyasi tufayli lug'at yozuvlari hajmi va tarkibini kengaytirish, ma'lumotlar bazalarini to'ldirish va sozlash qobiliyati, gipermatnli texnologiyalar yordamida tizimlashtirish masalalariga yechim bera oladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mikrostrukturasi – bu lug'atdagi har bir maqolaning ichki tarkibi: kalit so'z (lemma), talaffuz, grammatik axborot, tarjima, misollar, kollokatsiyalar va boshqa komponentlar. Hartmann, R.R.K. & James, G. (1998). Dictionary of Lexicography kitobi Mikrostrukturani tushunishda asosiy manba. Mualliflar lug'at maqolasining ichki komponentlari va ularning funksiyalarini batafsil tahlil qilgan. Béjoint, H. (2010). The Lexicography of English kitobida Muallif lug'at maqolasining strukturaviy elementlarini ingliz tilidagi elektron lug'atlar misolida ko'rsatgan.

Elektron lug'atlarda mikrostrukturani moslashuvchan qilish mumkin: foydalanuvchining ehtiyojiga qarab tarkib o'zgaradi. Kontekstual misollar, kollokatsiyalar va vizual komponentlar mikrostrukturani boyitadi.

Gipermatn – bu o'zaro bog'langan ma'lumotlar tizimi bo'lib, foydalanuvchi bir maqoladan ikkinchisiga havola orqali tezda o'tish imkoniyatiga ega bo'ladi. Landau, S.I. (2001). Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography kitobida Gipermatnli lug'atlarning paydo bo'lishi, foydalanuvchi tajribasiga ta'siri haqida bahs yuritadi. Nesi, H. (2000). The Use and Abuse of EFL Dictionaries kitobida foydalanuvchilarning gipermatnli

interfeys bilan qanday ishlashi haqida empirik ma'lumotlar beradi. Gipermatnli havolalar (lemma-lar o'rtasidagi bog'lanish) foydalanuvchining izlash jarayonini optimallashtiradi. Har xil darajadagi foydalanuvchilar uchun moslashtirilgan interfeys muhim (masalan, til o'rganuvchilarga oddiyroq gipermatnli yo'nalishlar kerak).

Tahlil va natijalar. Elektron grammatik lug'atlarning yoshga mos so'zligini ishlab chiqishda quyidagi talablarga rioya qilish tavsiya etiladi:

Yosh guruhlariga mos so'z tanlovi. Lug'atdagi so'zlar turli yoshdagi foydalanuvchilar ehtiyojlariga mos bo'lishi lozim. Masalan, kichik yoshdagi bolalar uchun oson va sodda so'zlar, yosh o'quvchilar uchun o'rta darajadagi so'zlar, kattalar va oliy ta'lim talabalariga esa murakkab, ilmiy va texnik so'zlar kiritilishi maqsadga muvofiq. Bundan tashqari:

Bolalar (5–10 yosh): Asosiy va oddiy so'zlar. Lug'at bu yoshdagi foydalanuvchilar uchun kundalik hayotda ishlatiladigan, qiyin bo'lmagan so'zlarni tanlash kerak. Masalan, hayvonlar nomlari, o'yinchoqlar, o'yinlar, tabiat, ranglar va oddiy fe'llar (o'qish, yugurish, o'ynash kabi) kiritilishi kerak.

O'rta yoshdagi o'quvchilar (11–15 yosh). Bu yoshdagilar uchun lug'atga ilmiy va ma'lumotli so'zlar qo'shilishi kerak. Masalan, maktab fanlariga tegishli atamalar, sport, texnologiya va jamiyat bilan bog'liq so'zlar.

Katta yoshdagilar (16 va undan ortiq yosh). Lug'at bu yoshdagi foydalanuvchilar uchun murakkabroq, ilmiy va texnik so'zlarni, shuningdek, professional va akademik so'zlarni o'z ichiga olishi kerak. Masalan, lingvistika, grammatika qoidalari, maxsus fanlar bo'yicha terminologiyalar.

Til va tushuntirishlarning soddaligi. Har bir yosh guruhiga mos ravishda grammatik tushunchalar soddalashtirilgan shaklda berilishi lozim. Kichik yoshdagilar uchun qisqa va aniq tushuntirishlar, kattaroq foydalanuvchilar uchun esa kengroq grammatik izohlar berilishi maqsadga muvofiq. Jumladan:

Bolalar uchun: So'zlarning ma'nosi va ularning qo'llanishi sodda, qisqa va tushunarli til bilan tushuntirilishi zarur. Bolalar tushunchasini kengaytirish uchun qiziqarli misollar, tasvirlar, hikoyachalar kiritilishi mumkin.

Yosh o'quvchilar va kattalar uchun. Kattaroq yoshdagi foydalanuvchilar uchun grammatik qoidalar chuqurroq izohlanadi. Yana grammatik qoidalarining murakkabligi oshadi, masalan, fe'l zamonlari, predloglar, kelishiklar va gap tuzilmalari haqida kengroq ma'lumot beriladi.

Multimedia elementlaridan foydalanish. Bolalar uchun tushunarli bo'lishi uchun ovoqli izohlar, rasm va animatsiyalar kiritilishi mumkin. Yosh bolalarga lug'atni osonroq tushuntirish uchun so'zlarning talaffuzi yoki rasmiy tasvirlari ham muhimdir.

Rasm va diagrammalar. Kichik yoshdagi foydalanuvchilar uchun so'zlarning ma'nosini tasvirlash uchun rasmlar va diagrammalar kiritish. Masalan, "ot" so'zini tushuntirish uchun otning rasmidan foydalanish mumkin.

Ovoqli ta'riflar. Foydalanuvchilar, ayniqsa, bolalar so'zlarni talaffuz qilishda qiyinchilikka duch kelishlari mumkin. Elektron lug'atlar talaffuzlarni ovoqli tarzda namoyish qilishi lozim.

Animatsiyalar va qisqa videolar. Grammatik tushunchalarni tushuntirish uchun qisqa animatsiyalar yoki videolar kiritish. Masalan, "yugurish" so'zini tushuntirayotganda yugurayotgan odamning animatsiyasi yordamida tushuntirish yanada samarali bo'ladi.

Qidiruv funksiyasining qulayligi. Lug'at qidirish tizimi foydalanuvchi yoshiga mos ravishda qulay va intuitiv bo'lishi kerak. Kichik yoshdagi foydalanuvchilar uchun qidirish jarayonida kattalar uchun tushunarli bo'lmagan texnik yoki murakkab so'zlardan foydalanmaslik muhim.

Mavzular bo'yicha tasniflash. So'zlar yoshga mos mavzular bo'yicha tasniflanishi kerak. Masalan, kichik yoshdagi bolalar uchun o'yinlar, hayvonlar, o'yinchoqlar, taomlar kabi oddiy mavzular, o'rta yoshdagilar uchun ta'lim, sport, oila va kundalik hayot bilan bog'liq mavzular tanlanishi tavsiya etiladi. Xususan,

Bolalar uchun. Hayvonlar, o'yinlar, oila, tabiat kabi sodda mavzular.

O'rta yoshdagi o'quvchilar uchun. Maktab fanlari (matematika, biologiya, geografiya), sport, texnologiyalar.

Kattalar uchun. Ish, kasb-hunar, ilmiy atamalar va ijtimoiy mavzular.

Til o'rgatishga yo'naltirilgan mashqlar. Har bir yosh guruhiga mos bo'lgan interaktiv mashqlar, testlar va o'yinlar qo'shilishi foydalanuvchilar uchun qiziqarli va samarali bo'ladi. Bu ularga grammatika va leksikani mustahkamlashda yordam beradi. Lug'atni yanada samarali qilish uchun yoshga mos interaktiv mashqlar va o'yinlar qo'shilishi kerak. Bu til o'rganishni qiziqarli va rag'batlantiruvchi qiladi:

Bolalar uchun o'yinlar. Masalan, so'zlar va ularning ma'nolarini moslashtirish, talaffuzni to'g'ri tanlash bo'yicha o'yinlar.

O'quvchilar va kattalar uchun mashqlar. Grammatik mashqlar, so'z birikmalarini to'g'ri ishlatish, testlar va yozma topshiriqlar.

Yoshga mos grammatik tushunchalar. Lug'atda yoshga mos grammatik qoidalar, ya'ni boshlang'ich sinflar uchun sodda grammatik tushunchalar, yuqori sinflar va talabalar uchun esa murakkab grammatik qoidalar berilishi lozim.

Bolalar uchun. Asosiy grammatik tushunchalar, masalan, ot, fe'l va oddiy gap tuzilmalari. Oddiy misollar bilan tushuntirish.

O'rta va katta yoshdagilar uchun. Murakkab grammatik qoidalar, masalan, zamonlar, gap bo'laklari, to'g'ri va noto'g'ri fe'llar, predloglar va paytlar haqida ma'lumotlar.

Turli formatlarda foydalanish imkoniyati. Lug'at turli qurilmalarda, jumladan, kompyuter, planshet va telefonlarda ishlash imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Yosh foydalanuvchilar turli xil elektron qurilmalarni ishlatishadi, shuning uchun lug'atning har xil formatlarga moslashtirilishi zarur.

Foydalanish imkoniyati va formatlar. Elektron lug'atlar turli platformalarda, jumladan, kompyuter, planshet va telefonlarda foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Yosh foydalanuvchilarning ko'pchiligi mobil qurilmalardan foydalanadi, shuning uchun lug'at interfeysi ushbu platformalarga moslashtirilgan bo'lishi kerak.

Bolalar uchun. Yirik tugmalar va intuitiv interfeys dizayni.

O'quvchilar va kattalar uchun. Kengaytirilgan qidiruv imkoniyatlari, qulay navigatsiya va murakkab ma'lumotlar bazalari.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot zamonaviy elektron lug'atlarning mikrostrukturasi, gipermatnli tuzilmasi va interaktiv axborot taqdimotini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotda sifatli (qualitative) va miqdoriy (quantitative) metodlarning uyg'unlashuvi asosida kompleks yondashuv qo'llaniladi.

1. Tadqiqot yondashuvi (Approach). Aralash yondashuv (Mixed-method approach): Tadqiqotda sifatli tahlil (mazmuniy tahlil, dizayn tahlili) va miqdoriy usullar (so'rovnomalar natijalari, statistik hisob-kitoblar) birgalikda qo'llaniladi.

2. Tadqiqot usullari (Methods). a) Mazmuniy tahlil (Content Analysis): Turli elektron lug'atlar (masalan, Oxford Learner's Dictionary, Cambridge Dictionary, Glosbe, va o'zbek tilidagi Ziyonet lug'atlari) mikrostrukturasi tahlil qilinadi.

Har bir lug'atda quyidagi elementlar ko'rib chiqiladi:

Lemma (kalit so'z), Ma'nodosh/Antonim so'zlar, Talaffuz va fonetik axborot, Gipermatnli havolalar mavjudligi, Misollar va kollokatsiyalar, Interaktiv vositalar (audio, video, test, mashqlar).

b) Tajriba tadqiqoti (Experimental Method): turli foydalanuvchi guruhlariga (talabalar, til o'rganuvchilar, o'qituvchilar) bir necha elektron lug'atlar bilan ishlash topshiriladi. Foydalanuvchilar samaradorlik va qulaylik nuqtai nazaridan baholaydi:

Axborotga kirish tezligi, Gipermatnli tuzilmaning foydaliligi, Interaktiv vositalardan foydalanish holati.

Lug'atning umumiy tushunchasi bir so'zni to'g'ri ta'riflash va agar u ko'p tili bo'lsa, tarjimasini taqdim etishdir. Biroq zamonaviy lug'atlarda faqat ta'rif foydalanuvchining talabini qondirmasligi mumkin.

Har qanday turdagi lug'at yaratishda hisobga olinishi kerak bo'lgan omillar quyidagilardan iborat:

Ma'lumotlar bazasining tasnifi asosan muallifning ichki imkoniyatlariga bog'liq, ammo quyidagi elementlar umumiy bo'lishi mumkin:

- 1.1. So'z (transkript) + rasm (agar bo'lsa) + so'z turkumi.
- 1.2. So'zning semantikasi.
- 1.3. Etimologiyasi (ixtiyoriy).
- 1.4. Foydalanish.
- 1.5. Valentlik etimologi mavjud so'zlar.

Eng ko'p tarqalgan onlayn lug'atlar, masalan, dictionary.com, grammota.ru va dictionary.cambridge.org yuqorida keltirilgan tuzilma asosida berilgan. Foydalanuvchining diqqatini saqlab qolish uchun lug'atlar trendga kirgan so'zlarni masalan, "kunning so'zi", "yilning so'zi" tarzida kiritishni taklif etishi mumkin, shuningdek, tanlangan so'zga asoslangan o'yinlar, yopiq savollar yoki so'z kategoriyalarining ro'yxatini kiritishi mumkin. Bu esa butun bir jumlaning qo'shish orqali foydalanishni yanada osonlashtirishi mumkin [1].

Ma'lumotlar bazasi haqida gap ketganda ma'lumot yig'ish manbai uning ahamiyatini birinchi o'ringa qo'yadi. An'anaviy yig'ish usulida ma'lumotlar katta sonli qog'oz lug'atlar orqali to'plangan bo'lishi mumkin. Bu, bir tomondan, yig'uvchi avval bog'liq so'zlarni topishi va ularni elektron jadvalga kiritishi kerakligi sababli vaqt talab qiladigan jarayon bo'lishi mumkin. Ikkinchi tomondan, qog'oz kitoblar e-manbalariga qaraganda yangilanishi oson emas, shuning uchun birlashtirilgan ma'lumotlar qisqa vaqt ichida eskirishi mumkin. Nashr etilgan lug'atlarda mavjud bo'lgan ma'lumotlar yarimavtomatik va to'liq avtomatik usullar orqali foydalanilishi mumkin, bu esa kompyuterlashtirilgan leksikalar yaratishda yordam beradi [2].

Ma'lumotlar bazasi qayta ishlashga tayyor bo'lgach, keyingi qadam bu barcha narsalarni chaqirish uchun mos dasturiy muhitni tanlashdir. Tadqiqot obyekti raqamli lug'atlarni yaratishning asosiy omillarini ko'rsatishga qaratilgan bo'lgani sababli quyidagi dasturiy platformalarni ko'rib chiqish lozim: veb, mobil va desktop. Har bir platformaning ma'lumotlar bazasi uchun asosiy muhit sifatida xizmat qilganda o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari bor.

Mahsulot foydalanishga tayyor bo'lganda u turli ekran o'lchamlariga ega qurilmalarda, masalan, planshetlar, noutbuklar va mobil telefonlarda o'rnatilgan dasturiy tizimlarda sinovdan o'tkazilishi kerak. Bu mahsulotning ishonchiligidini oshiradi va mualliflar ham, foydalanuvchilar ham mavjud holatni ko'rib chiqishga yordam beradi.

Mualliflikni yaratuvchilar va foydalanuvchilar qo'shilishi va o'zaro aloqada nazorat qilish zarur. Foydalanuvchilar ham qidirish jarayonida yangi so'z qo'shish yoki ta'rifni tahrir qilish imkoniyatiga ega bo'lishi uchun lug'at tahrirchilari ro'yxatiga kiritilishi yaxshi bo'ladi. Yuqorida keltirilgan asosiy omillarni hisobga olish yuqori sifatli elektron lug'atlarni yaratishga yordam berishi mumkin, masalan, hali elektron formatga o'tkazilmagan o'zbek tilida yaratilgan lug'atlar: "O'zbek tilining izohli lug'ati", "O'zbek tilining etimologik lug'ati", "O'zbek tilining morfema lug'ati", "Navoiy asarlarining izohli lug'ati", ensiklopediya lug'atlari, tarjima lug'atlari; turli sohalar bo'yicha izohli lug'atlar, "O'zbek tilining sinonimlar lug'ati", "O'zbek tilining antonimlar lug'ati", "Murakkab so'zlar lug'ati" va boshqalar. Bu, o'z navbatida, o'zbek kompyuter leksikografiyasini yangi darajaga olib chiqadi va tabiiy tilni qayta ishlash bilan bog'liq muammolarni hal qilishda yangi yechimlarni yechishga zamin hozirlaydi.

Xulosa va takliflar. Elektron lug'atlarning yagona tasnifi hali mavjud emas. R.Misak elektron lug'atlarni ommaviy axborot vositalari va ko'paytirish vositalari bo'yicha tasniflashni taklif etadi va quyidagi lug'atlarni aniqlaydi: 1) kompyuter (statsionar, internet lug'atlari); 2) ko'chma [3].

Elektron ma'lumotlar bazalari ham o'ziga xos texnik mezonlarga ko'ra tasniflanadi: minimal apparat talablari, rivojlanish muhiti, dasturiy ta'minot, o'rnatish uchun ehtiyoj, ijro usuli, yuklash usuli, lug'at bazalari soni, lug'at bazasini kengaytirish qobiliyati, multimedia obyektlarining mavjudligi, matn formatida lug'at bazalarini aylantirish kabilardan iborat. A.Baranovning fikriga ko'ra, bir xil tasniflash parametrlari elektron (avtomatik) lug'atlarga nisbatan an'anaviy tarzda qo'llanilishi ham mumkin. Shunga ko'ra, elektron lug'atlar orasida ensiklopedik, lingvistik, terminologik, tarjima, izohli, tezaurus, ta'limiy va boshqalarni ajratish mumkin.

Elektron lug'atlar chiqish signallarini idrok qilish, ishni tashkil qilish va natijalarni formatlash hamda foydalanuvchiga yetkazish uchun avtomatik imkoniyatlarga ega bo'lgan chekli diskret ochiq tuzilma sifatida yaratiladi. Ular ma'lumotlar bazasi, ma'lumotlar bazasini hosil qilish dasturi va unga so'rovlar uchun dialog interpretatordan iborat bo'ladi.

Elektron lug'atlar, shuningdek, ma'lumotlar bazalari asosida qurilgan boshqa axborot-ma'lumotnoma tizimlari (elektron tezauruslar, ensiklopediyalar, ma'lumotnomalar) zamonaviy ta'limda imkoniyatlari to'liq amalga oshirilmagan, ammo tillarni o'qitishda juda istiqbolli dasturiy vositalardan hisoblanadi. Ayniqsa, grammatik terminologiyani milliy til korpusiga moslash, elektron lug'atlar yaratish borasida maxsus tadqiqotlarga katta ehtiyoj borligini ta'kidlash lozim.

ADABIYOTLAR

1. Makarych M.V., Popova Yu.B., Shved M.O. Electronic Lexicography: Traditional and Modern Approaches // Science and Technique, 2020. V. 19. No 5.
2. Online dictionary of English words [Electronic resource]. Mode of access: URL: <https://www.dictionary.com>
3. Мисак Р. Комп'ютерні словники: класифікація та укладання / Р.Мисак // Проблеми української термінології: зб. наук. праць., 2008. – С. 52-55.
4. Бежуа, А. Лексикография английского языка / А. Бежуа ; пер. с англ. – М. : Изд-во ЛКИ, 2010. – 432 с.
5. Ландау, С. И. Искусство составления словарей / С. И. Ландау ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 2001. – 342 с.
6. Харманн, Р.Р.К. Лексикография: теория и практика / Р.Р.К. Харманн, Г. Джеймс ; пер. с англ. – М. : Лингвист, 1998. – 256 с.
7. Nesi, H. The Use and Abuse of EFL Dictionaries / Hilary Nesi // ELT Journal. – 2000. – Vol. 54, No. 1. – P. 25–34
8. Lew, R. How Can We Make Electronic Dictionaries More Effective? / Robert Lew // Lexikos. – 2012. – Vol. 22. – P. 129–146.
9. Tarp, S. Reflections on Designing Online Dictionaries / Sven Tarp // Lexikos. – 2009. – Vol. 19. – P. 275–296.
10. Hartmann, R.R.K. Dictionary of Lexicography / R.R.K. Hartmann, G. James. – London : Routledge, 1998. – 214 p.
11. Béjoint, H. The Lexicography of English: From Origins to Present / H. Béjoint. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – 400 p.
12. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. – Т. : "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2005. – 20 т.

UO'K:82.091-311.6

Olimjon DADABOYEV,
Namangan davlat chet tillari instituti dotsenti, PhD
E-mail: odadaboev@mail.ru

NamDU dotsenti I.Tojiboyev taqrizi asosida

TARIXIY MANBALARNING HUJJATLI ROMANLAR YARATILISHIDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada tarixiy manbalarning hujjatli romanlar yaratilishidagi o'rni yoritiladi. Tarixiy hujjatlar va arxiv materiallari hujjatli romanlarda tarixiy haqiqatni badiiy ifodalashga xizmat qiladi. Ularning to'g'ri tanlanishi va qayta ishlanishi asarning ishonchligi va badiiy ta'sirchanligini ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: Hujjatli roman, tarixiy manbalar, tarixiy haqiqat, badiiy talqin, arxiv hujjatlari, Klavixo, "Jome' ul-tavorix", "Sayohatnoma", mo'g'ul, turkiylar.

THE IMPORTANCE OF HISTORICAL SOURCES IN THE CREATION OF DOCUMENTARY NOVELS

Annotation

The article explores the role of historical sources in the creation of documentary novels. Historical documents and archival materials serve to artistically convey historical truth in documentary prose. Their proper selection and processing ensure the credibility and artistic expressiveness of the work.

Key words: Documentary novel, historical sources, historical truth, artistic interpretation, archival documents, Klavixo, "Jome' ul-tavorix", "Sayohatnoma", mo'g'ul, turks.

ЗНАЧЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ В СОЗДАНИИ ДОКУМЕНТАЛЬНЫХ РОМАНОВ

Аннотация

В статье раскрывается роль исторических источников в создании документальных романов. Исторические документы и архивные материалы служат художественному отражению исторической правды в документальной прозе. Их правильный отбор и переработка обеспечивают достоверность и художественную выразительность произведения.

Ключевые слова: Документальный роман, исторические источники, историческая правда, художественная интерпретация, архивные документы, Клавиho, «Жоме ут таварих», «Саёхатнома», могул, турки.

Kirish. Hujjatli nasrda asosiy o'rinni tasvir jarayonida tarixiy va ilmiy manbalarga, ya'ni hujjatlariga tayanish egallaydi. Bu esa janrning faqat badiiy yozuv jihatlarga emas, balki faktologiya va tarixiy haqiqatlarga asoslangan ilmiy tahlil jihatlarga ham e'tibor qaratilishini talab qiladi. Gap shundaki, Amir Temur saltanatidagi shahar va qishloqlarning holatlari haqida yozganda ko'pchilik tarixiy asarlarga suyanadi. Biroq ana shu tarixiy asarlar va solnomalarda yozilgan shaharlardagi vayronagarchilik-larning hammasini ham Amir Temur nomi bilan bog'lash noto'g'ri. Axir u yyerlarda Amir Temur kelguniga qadar ham o'zaro urushlar bo'lib turgan-ku!

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bu haqda Ibn Battutaning "Sayohatnoma"sidan ham ma'lumotlar olish mumkin. Xususan, Isfahon haqida u shunday deb yozadi: "Isfahon juda katta va ko'rkam shahar bo'lsa-da, biroq hozirda uning aksariyat qismi ahli sunnat va rofiziylar o'rtasidagi fitna-janjallar sababli harob holga tushib qolgan. Ular o'rtasidagi bu nizo hozirda ham tinchimagan bo'lib, kurash hamon davom etmoqda" [3]. Kufa shahri haqida: "...unga uzangan dushman qo'llari va qo'shnisi bo'lmish Xafoja arablari tomonidan buz'unga uchragani bois shaharda xarobligu vayronagarchilik hukmron" [3]. Arzirum shahri haqida: "...ikkita turkman urug'i o'rtasida yuzaga kelgan urush-janjall sababli aksariyat qismi xarobaga aylangan" [3] Bursa haqida "...shahar tamoman xarob bo'lgan edi" [3] "Balx va Marv vayronaga aylangan joylar

ekan" [3]. "Dehli dunyoning eng katta shaharlaridan biridir. Biz kelganda u bo'm-bo'sh va xarobaga aylangan bo'lib, faqat ba'zi binolar saqlanib qolgan edi, xolos" [3]

Ko'rib turganingizdek, bu shaharlarning vayron holatga kelishini birgina Amir Temur nomi bilan bog'lash noto'g'ridir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ayrim yozuvchi va tarixchilarning Amir Temur bosib o'tgan yo'llardagi vayronagarchiliklar haqidagi ma'lumotlarini o'qib qo'rqib ketasiz. Aslida ham shundaymikin? O'sha davrda Samarqandga sayohat qilgan Klavixo kundaligini sinchiklab o'rganib chiqib, bu ma'lumotlarning bo'rttirilganiga guvoh bo'lamiz. Masalan, Samarqandga kelish jarayonida Klavixo 23 ta shahar nomini tilga olgan. Shulardan ikkitasining vayron holda ekanini yozgan. Biri Shaxaripra shahri bo'lib, u Amir Temur davridan ancha ilgari vayron etilgan bo'lsa, ikkinchisi – Kusakana shahrini To'xtamish vayron etgani yozilgan. Arsing, Aseron, Kalmarin, Xoy, Kaza, Chauskad, Tabriz, Miana, Sultoniya, Ksaxarkan, Texron, Vaskal, Yagaro, Nishopur va boshqa shaharlarda bo'lgan Klaviho ularning vayron etilgani haqida bir og'iz ham gapirmagan. Bu shaharlarning 8 tasi haqida gapirar ekan, ularning atrofi bog' va uzumzorlar bilan o'ralganini aytadi. Ba'zan esa Klavixo bir shahardan ikkinchisiga o'tar ekan, cheksiz bog' va uzumzorlardan o'tgani haqida yozgan. Biz bu shahar va qal'alar nomini o'zgartirmay berishga qaror qildik: Arsing shahri. Vayrona emas. Atrofi chiroyli bog'lar va

uzumzorlar bilan o'ralgan. Shaharda ko'plab xristian, arman va greklar yashaydi. Aholi ko'p. Uylar, ko'chalar chiroyli. Aseron shahri. Vayrona emas. Mustahkam va keng tosh devor bilan o'ralgan. Cherkovi bor. Armanlar ko'p. Kalmarin shahri. Vayrona emas. Armanlar ko'p. Alinga qal'asi. Atrofi bog'. Xoy shahri. Atrofi bog'. Ishlov berilgan dalalar. Shahar G'isht devor bilan o'ralgan. Vayrona emas. Armanlar ko'p. Kusakana shahri. Vayrona. Biroq Klaviho Kusakana shahrining vayron etilishini Koramish (To'xtamish) nomi bilan bog'liq ekanini aytadi. Kaza shahri. Atrofida bog' ko'p. Chauskad shaharining atrofida bog' va uzumzor ko'p. Ular yurgan yo'lining katta qismi cheksiz bog' va uzumzorlardan o'tar ekan. Tabriz shahrini o'rab turuvchi devorning yoqligini yozgan. Tabriz shahri ham vayron etilmagan. Sultoniya. O'rab turuvchi devor yo'q. Atengala, Xuar qishloqlarida to'xtagan. Sekezana qishlog'i. Katta, suv va bog' ko'p. Shaxarkan (Ksaxarkan) shahri. Vayron etilgani haqida gap yo'q. Tehron. Chiroyli ekan. Hamma narsa bor ekan. O'rab turuvchi devor yo'q. Nishopur. Vayrona emas. Aholisi ko'p. Atrofida ko'plab sug'orish kanallari va bog'lar bor. Xazegur, Odjadian shaharlari ham vayron etilmagan. Buyelo shahri. Vayrona emas. Aholisi juda ko'p. Ankoy shahri. Atrofi bog'. Uzumzor. Vayrona emas.

Yuqorida nomlari keltirilgan yyerlardan Klavixo Amir Temur izidan o'tgan va o'z ko'zi bilan ko'rgan. Bundan kelib chiqadiki, Amir Temur o'z qo'shini bilan o'tgan yyerlar hamisha ham vayron etilavermagan. Bog'-rog'lar qo'shin otlari tuyog'i ostida toptalmagan. Demak, Amir Temur lashkari yurgan yo'lida hamma narsani yo'q qilib, yyer yuzidan supurib ketmagan ekanda.

Tarixiy manbalardagi noaniqliklar ta'siri nafaqat horijlik, balki o'zbek temurshunoslari asarlarida ham o'z aksini topgan. Masalan, Amir Temurning o'z kenja o'g'li – Shohruxga munosabati haqidagi ma'lumotlarga e'tibor qaratsak. Sharq manbalariga asoslangan Turg'un Fayziyev "Amir Temurning bu kenja o'g'liga e'tiqodi kamroq" bo'lgani haqida yozadi [10]. Biroq boshqa ma'lumotlar ham borki, buning aksini ko'rsatadi. Xususan, 1392-yilda Amir Temur Chingizxon tomonidan vayron etilgan Banokat shahrini qayta tiklaydi va uni kenja o'g'li Shohruxning sharafiga Shohruxiya deb ataydi. Shunisi aniqki, tarixchilar nazdida Shohruxdan yuqori qo'yilgan Jahongir, Umarshayx va Mironshoxlar bunday e'tiborga sazovor bo'lmaganlar. Shu o'rinda Shohrux Mirzoning o'g'li Mirzo Ulug'bek masalasi ham yuqoridagi fikrga oydinlik kiritadi. Tarixdan ma'lumki, Mirzo Ulug'bekning asl ismi Muhammad Tarag'aydir. Lekin nimagadir bu inson Muhammad Tarag'ay nomi bilan emas, balki Ulug'bek nomi bilan atalgan. O'sha paytda turkiylarda Ulug'bek ismi qo'yilmagan. Bu ism na Sharafiddin Ali Yazdiyda, na Nizomiddin Shomiya va na Ibn Arabshohda turkiylar ismi sifatida tilga olingan. Faqatgina Mirzo Ulug'bek mana shu nomni olgan. Ulug'bek ismi masalasi V.V.Bartoldni ham qiziqtirgan. U Amir Temurni fors manbalarida amiri kabir, amiri buzruk rutbalari bilan ataganlari haqida ma'lumot beradi va bular turkiydagi ulug'bek rutbasining tarjimasi bo'lishi kerak, deb aytadi. Biroq nima uchun Amir Temurgina ega bo'lishi mumkin bo'lgan bu rutbaga Ulug'bek ham ega bo'lgani uni ham hayron qoldiradi va bu masalada aniq bir fikr ayta olmaydi [1] Amir Temurning Shohrux va uning o'g'li – Ulug'bekka bo'lgan munosabatidagi bu sirli tomonlar hali ilmiy tadqiq talab etadi. Balki shuni nazarda tutgandirki, Poyon Ravshanov ham manbalarda Shohrux Mirzo shaxsiga yyetarli baho berilmaganiga ishora qiladi [8].

Ko'p holatlarda sharqshunoslar tarixiy manbalardagi ma'lumotlarga yuzaki yondashganlar va masalaning asl mohiyatiga tushunib yyetmasdan bu kabi faktlardan o'z asarlarida biryoqlama foydalanganlar. Amir Temur shaxsiga doir aksariyat ma'lumotlarda hali ham aniqlik yyetishmaydi.

Xususan, G'arb adabiyoti vakillari, sharqshunoslari, tarixchilar Sohibqiron – mo'g'ullar avlodidan, degan ma'lumotga tayanadilar. Zotan, Yevropaga turk-mo'g'ul qavmlari haqidagi fors tilida yozilgan tarixiy manbalar avvalroq ma'lum bo'lgan. Bu manbalarda Amir Temur mansub bo'lgan barlos urug'i turkiy qavmda ham, mo'g'ul qavmda ham bor edi, ya'ni aslida turk qavmiga mansub bo'lgan mazkur urug' mo'g'ullarga ham o'tgan. Qolaversa, bu tarix asarlari turkiy xalqlar xoqonlari sifatida emas, mo'g'ul qavmi xoqonlari kelib chiqishiga bag'ishlangan. Jumladan, Rashiddin Fazlulloh Hamadoniyning mo'g'ul Elxoniylar sulolasi saroyida yozgan "Jome' ul-tavorix" asari bu masalada yaratilgan ana shunday dastlabki tarix asari edi. Amir Temurni mo'g'ul qavmiga mansub deb qarash ana shu qavmning, qolaversa, O'g'uzxondan kelib chiqqan 24 urug'ning hammasini turkiylarga ham, mo'g'ullarga ham bir xilda nisbat berish an'anasiga asoslangan.

Rashiddin turk-mo'g'ul qavmlari tarixini bayon qilar ekan, 1-jildning 4-bo'limini shunday nomlaydi: "Ilgari laqabi mo'g'ul bo'lgan turkiy qavmlar haqida eslatma". Mana shu bo'limda barlos qabilasiga ham qalamga olingan [8]. Rashiddin bu qabilaning Chingizxon davridagi tarixi haqida to'xtaladi, xolos [8]. Rashiddin bu asarida aytganiday, Yofas mo'g'ullarning emas, turk xalqining ota-bobosidir [8]. Yevropa olimlari Amir Temurni mo'g'ul qavmiga nisbat berishiga sabab, yuqorida aytganimizday, mo'g'ullarning ildiziga – turk qavmidan kelib chiqqaniga emas, balki XIV asrdagi barlos urug'ining tarixiga e'tibor qaratadilar. Buning oqibatida esa buyuk Sohibqironning kelib chiqishi haqida nafaqat Yevropada, balki uning tug'ilgan yurtida ham chalkashliklar paydo bo'ldi.

Xorijda sharqshunoslar bir ovozdan Amir Temurni mo'g'ul qavmiga mansub deb bilishadi. Xususan, Hilda Hukhem shunday yozadi: "Uning otasi Tarag'ay Movarounnahrha Chig'atoylar bilan kelib, turkiylashib ketgan barloslar qabilasiga mansub edi" [15]. Jan Pol Ru ham bu masalada yuqoridagiday G'arb olimlari va ijodkorlarining fikriga qo'shiladi: "Bu oila haqiqatda mo'g'ul bo'lib, to'laligicha turkiylashib ketgan edi" [11]. Jastin Marotsining quyidagi fikri esa hammasidan oshib tushadi: "Barloslar tatar bo'lib, kelib chiqishi mo'g'ul bo'lgan turk qabilasidir..." [7] A.Y.Yakubovskiyning qarashlari esa quyidagicha: "Muborakxon bilan birga Mavoraunnahrha bir nechta mo'g'ul qabilalari, xususan, jaloyirlar va barloslar ko'chib kelganlar" [14]. Shuningdek, u qat'iy ravishda shunday xulosaga keladi: "Bu urug'lar Yettisuvdan ma'lum darajada turkiylashib kelgan. Yangi yyerlarda turkiylashish jarayoni yanada tezlashgan va oradan 100 yil o'tar-o'tmas jaloyir va barloslar turkiy qabilalar tarkibiga qo'shilib ketgan" [14].

Tahlil va natijalar. Haqiqatda ham barlos urug'i bir asr davomida shunchalik turkiylashib ketgan va o'zligini yo'qotib qo'yganni? – degan o'rinli savol tug'iladi. Butun boshli barlos va jaloyir urug'ining qisqa davr ichida o'z tilini unutib turkiylashib ketishi bir oz shubhali ko'rinadi. O'z-o'zidan o'rinli savol tug'iladi: ular turkiylashib ketganmi yoki o'zi turkiy bo'lganmi? Bu qabilalarning, xususan, barlos urug'ining kelib chiqishi haqida Rashiddin bergan ma'lumotlardan ma'lum bo'ladiki, Chingizxon davridan oldin ham ular qavm sifatida bo'lgan.

Rashiddin turkiy xalqlarni ikki toifaga bo'ladi. Birinchisi – "Hozirgi paytda mo'g'ul deb ataluvchi xalqlar, biroq ilgari ularning nomlari bunday bo'lmagan, chunki bu nom ulardan ancha keyin paydo bo'lgan. Bu xalqlar turli shaxobchalarga bo'lingan va ularning har birining o'z nomi bor: jaloyir, sunit, tatar, merkit, kurlaut, tulas (barlos), tumat, bulagachin, keremuchin, urasut, tamg'alik, targut, oytrat, bargut, kori, telengut, uryanxay, qurigan, sukait." Ikkinchisi –

“Xuddi yuqorida eslatilgan xalqlar singari tekisliklarda yashovchi yaqinda mo'g'ul deb atala boshlagan xalqlar... Bular: keraitlar, naymanlar, ongutlar, tangutlar, baxrinlar, qirg'izlar” [9].

Kitobning ikkinchi bo'limida ham Rashiddin xuddi shu ma'lumotni yana bir bor ta'kidlaydi, ya'ni bo'limning nomini u shunday deb nomlaydi: “Hozirgi paytda mo'g'ullar deb ataluvchi turk qabilalari xususida, biroq qadimda ularning har birining alohida nomi bo'lgan...” [9] Bu turk xalqlari haqida Rashiddin yana shunday ma'lumot beradi: “Ularning tashqi ko'rinishlari va tillari mo'g'ullarnikiga o'xshab ketadi, chunki o'sha paytlarda mo'g'ullar turk qabilalariga tegishli xalq bo'lgan; hozirgi paytda ularning (mo'g'ullarning – O.D) baxti, kuch-qudrati va buyukligi sababli qolgan barcha qabilalar ham ularning bu maxsus nomlari (ta'kid bizniki – O.D.) bilan ataladi” [9] Mana shu ma'lumotlardan ham mo'g'ullar deb atalgan turkiy qabilalarning aslida mo'g'ul emasligi ayon bo'ladi. Mo'g'ul va turk qabilalari, jumladan, barlos qabilasining yagona ildizdan tarqalgani haqida Rashiddinning kuzatuvlari va qarashlarini eng ishonchli, deb qaraymiz.

Shu o'rinda Rashiddin keltirgan ma'lumotdagi maxsus nom jumlasini e'tiborimizni tortdi. Mahmud Koshg'ariyning “Devonu lug'otit-turk” asarida ham mo'g'ul qabilasining mavjudligi haqida hech bir so'z aytilmagan. Rashiddin ham o'z kitobi avvalida qabilalar nomlarini keltirar ekan, mo'g'ul qabilasi borligi haqida ma'lumot bermaydi. Xususan, u 26 ta turkiy qabila nomini keltiradi. Agar turkiy qabilalar orasida til jihatdan alohida ajralib turadigan mo'g'ul qabilasi bo'lganda edi, Koshg'ariy bu haqda albatta aytib o'tgan bo'lardi. Qolaversa, nom juda ko'p masalani hal qila olmaydi. Jumladan, “chig'atoy adabiyoti” termini, garchi Chig'atoyning nomidan qolgan bo'lsa ham, asl ma'nosidan uzoqlashib ketdi va turkiy adabiyotning alohida oqimini ifodalaydigan terminga aylanib qoldi. Yevropa sharqshunosligi va turkologiyasi “chig'atoy adabiyoti” terminisiz o'zbek adabiyotini tasavvur qila olmaydilar. Bu an'ana emas, balki qonuniyatga aylanib qolgan [10]. Amir Temurning qabilasi barlosni mo'g'ul qavmiga nisbat berganlari singari, Yevropa uchun nom bir qonuniy hodisa sifatida qabul qilingan.

Chingizxon atrofidagi qabilalarni yyenggach, ularni yagona nom ostida birlashtirgan. Bu nom esa o'ylab topilgan, albatta. Mo'g'ul so'zi mengu kol – mangu qo'shin, mengu el – mangu el kabi ma'nolarni bersa ajab emas. Bu xalqning kelib chiqishi esa ilohiylashtirilgan. Chingizxonning o'zi ham aslida qiyot qabilasidan bo'lgan [9]. Chingizxonning otasi Yesugey bahodir ham qiyot qabilasidan edi. Yesugey baxodirning farzandlari esa qiyot-burdjigin qabilasiga mansub bo'lgan. Burdjigin so'zi turkcha ko'kko'z deganidir [9].

Agar yuqoridagi ma'lumotlarga tayanib fikr yuritadigan bo'lsak, Chingizxonning o'zi ham aslida mo'g'ul bo'lmagani ayon bo'ladi. U yo qiyot yoki nukuz qabilasi a'zosisidir. Rashiddin asarida Chingizxon qo'l ostida xizmat qilganlar, uning kuyovlari haqida ko'plab ma'lumotlar berilgan. Qiziqarli yeri shundaki, bu insonlarning aksariyati turkiy qabilalarga mansub bo'lganlar. Chingizxonning qarindosh-urug'chiligi ham deyarli turkiy qabilalar bilan bo'lgan. Agar ana shu ma'lumotlarni e'tiborga olsak, Chingizxon ham turkiy tilda gaplashgan.

Aynan barlos qabilasining mo'g'ul qavmiga mansub emasligini Ibn Arabshohning “Amir Temur tarixi” kitobida berilgan ma'lumotlardan ham anglash mumkin. Zero, Ibn Arabshoh shunday yozadi: “Arablarda qancha bo'lsa turklarda ham qariyb shunchalik qabila va guruhlar bordir. O'sha vazirlardan har qaysisi bir qabilaga mansub bo'lib, o'z fikr chirog'i bilan u qabila uyalarini yorituvchi bir uzun pilik misoli edi. Ulardan birining qabilasi orlot, ikkinchisidiki jaloir,

uchinchisidiki qovchin, to'rtinchisidiki barlos deb atalardi. Temur to'rtinchi qabila o'g'loni edi” [4]. Rashiddin turk deb aytgan jaloir va barlos qabilalari Ibn Arabshoh asarida ham o'z isbotini topgan. Mirzo Ulug'bekning “To'rt ulus tarixi” asarida barlos, orlot, qo'ng'irot, jaloir kabi qabilalarning Chingizxon qo'shiniga ancha keyin qo'shilgani haqida aytiladi [5].

Aslida Movarounnahrda Chingizxon qo'l ostida faqat mo'g'ul qo'shinlari bostirib kirmagan. Qo'shinning juda katta qismini turkiy urug'lar tashkil etgan. Bu haqda tarixiy manbalarda ham ma'lumotlar mavjud. Xususan, Chingizxon tomonidan Bomiya qal'asiga hujum qilingani haqida “To'rt ulus tarixi”da shunday yoziladi: “Turklar nar ajdahodek bir hamla qilib, u qal'ani osonlikcha qo'lga kiritdilar” [5].

“Tarixi Rashidiy”da Xoja Ubaydulloh Ahrorning Marg'ilonga Sulton Ahmad mirzo va Umarshayx mirzoni yarashtirish uchun tashrifi haqida ma'lumot berilgan. “Tarixi Rashidiy” muallifi Muhammad Haydar mirzo Dug'lat shunday yozadi: “Eshon hazratlari Marg'ilonga kelganda aytgan ekanlar: “Men Yunusxonni mo'g'ul deb eshitgandim va mo'g'ullarni soqolsiz, qiliqlari sahroyilardak tasavvur qilar edim. Ammo xonni ko'rganimda fikrim o'zgardi” [6]. Bundan shunday fikr kelib chiqadiki, Xoja Ahror Movarounnahrda mo'g'ul qavmini ko'rmagan. Yunusxonni ko'rib, uning o'zi tasavvur qilib yurgan sahroyi mo'g'ul emas, balki turkiy ekanidan hayratga tushadi.

G'arb mamlakatlariga Sharq manbalarining yyetib borishi, ularning tarjima qilinishi va ulardagi ketma-ketlik yevropaliklarning va, qolaversa, ularning ma'lumotiga tayangan dunyoning barcha xalqlarini turkiy xalqlar haqidagi noto'g'ri tushunchalarga ega bo'lishiga sabab bo'ldi. Xususan, Yazdiy, Shomiy asarlarining Yevropa tillariga nisbatan erta tarjima qilinishi, Mahmud Qoshg'ariy va Rashiddin asarlarining esa yevropaliklar e'tiboriga nisbatan kech havola qilinishi, qolaversa, keyingi ikki muallif asarlarining G'arbda sinchiklab o'rganilmagani mo'g'ullar haqidagi afsonaning haqiqatga aylanishiga, Amir Temur va avlodlarining mo'g'ul nomi bilan bog'lanishiga sabab bo'ldi.

Nizomiddin Shomiy, Sharafiddin Ali Yazdiy kabi sharq muarrixlarining Amir Temur haqida yozib qoldirgan adabiy meroslari birlamchi manbalar ekani shubhasiz. Biroq yana shuni ham aniqki, bu manbalar Sohibqiron shaxsi haqida yakuniy xulosalar chiqarish uchun kamlik qiladi. Bu asarlarda Amir Temurni Chingizxon ajdodlariga, xususan Olanquvaga olib borib taqovchi shajara tavsifi berilganki, hamma ana shunga asoslangan holda Sohibqironni mo'g'ul deya so'nggi xulosaga keladi. Mazkur geneologik afsonaning o'ylab topilishi esa sharoit taqazosini edi. Zero, Amir Temur va unga zamondosh amirlarning hammasi taxtga da'vogarlik borasida teng huquqli edi. Yuqoridagi afsona esa Temurni bir pog'ona bo'lsa ham boshqa amirlardan yuqoriroqda turishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan. Ayniqsa, bu afsona oddiy xalqni boshqarish uchun juda ham kerak edi. Garchi Amir Temur taxtga chingiziy xonni o'tqazgan bo'lsa-da, buning bor-yo'g'i bir o'yin ekanini, hokimiyat Temurning qo'lidaligini hamma amirlar juda yaxshi bilishgan. Shuning uchun avvaliga amirlarni boshqarish, birlashtirish qiyin kechgan. Hattoki, ayrim amirlar Amir Temurga suiqasd uyushtirishgan.

Amir Temur vaziyatni juda to'g'ri baholay bilgan. Movarounnahrni hamma tarafdin Chingizxon avlodlari imperiyasi qurshab turardi. Oltin O'rda, Mo'g'uliston, Xitoy kabi qudratli raqiblarni tan olmasdan iloji yo'q edi. Shuning uchun ham u taxtga chingiziy xonni o'tqazishga va o'z ajdodlarining ham Chingizxon kabi Olanquvaga borib taqalishi haqidagi afsonani o'ylab topishga majbur bo'lgan. Bu ikki narsa uni yuqoridagi uchta katta dushmandan vaqtincha bo'lsa ham himoya qilib turardi. Amir Temur, ayniqsa, Xitoy bilan hisoblashishga majbur edi. Zero, u bu mamlakat qudratini

avvallari G'oyibona bilgan bo'lsa, keyinchalik o'z xufyalari keltirgan ma'lumotlar orqali juda yaxshi bilgan. Faqat 1405-yilga kelib, u Xitoyga qarshi yuqori darajada qudratga ega ekanini anglaydi. Bu Ispaniya elchilarini xitoylik elchilardan yuqori o'tqazishida ko'rinadi. Bu uning Xitoyga qarshi yurishni boshlanishida ko'rinadi.

Bu davrgacha esa o'ylab topilgan afsonaga hamma, qolaversa, Amir Temurning o'zi ham ko'nikib ulgurgandi. Agar Amir Temur chingiziylarni chin dildan hurmat qilgan bo'lsa, nega Suyurg'atmishni xon qilib ko'tarish marosimini ado etmagan? Ma'lumki, turkiylarda yangi taxtga o'tirgan xonni oq yoki qora kigizga o'tqazib, amirlar bosh uzra ko'tarishgan. Suyurg'atmish xonlik taxtiga o'tirganda, bu ritual amalga oshirilgani haqida hech qanday ma'lumot yo'q. Bu esa Amir Temurning Chingizxon yosoqlariga amal qilmaganini, uning qonunlaridan o'z manfaatlariga mos kelgan holdagina foydalanganini ko'rsatadi.

Mustaqillik davri o'zbek adabiyotida ham Amir Temur zamondoshlari qoldirgan manbalardagi ayrim ma'lumotlarga shubha nazari bilan qarash paydo bo'la boshladi. Xususan, P.Qodirov o'z asarida shunday deydi: "Amir Temur hayotining o'ta mas'uliyatli burilish pallasi Shomiy tomonidan butunlay teskari bayon qilingan" [14].

Kitobni jamiyat va inson ko'zgusi deyishadi. Ko'zguda aks etayotgan tasvirlar insonning tashqi ko'rinishini aniq ifodalab berishi mumkindir, biroq uning ichki dunyosini to'laqonli yoritib bera olishi dargumon. Shunday ekan, Amir Temur shaxsi haqida ma'lumot beruvchi tarixiy manbalarni o'rganish jarayonida muhim deb hisoblangan turli omillarni hisobga olish zarur. Alalxusus, Amir Temur obrazini yaratishni o'z zimmasiga olayotgan har bir ijodkor barcha birlamchi manbalarni jiddiy tahlil etishi, sinchkovlik bilan o'rganishi zarur. Bu ishlarni amalga oshirishda masalaga turli tomonlama yondoshuv

kerak. Amir Temur fotixlik yurishlari olib borgan ulkan maydon geografiyasi, demografiyasi, iqtisodi, tarixi – barcha yo'nalishlarda faktlarni to'plagan holda natijalar olinishi va qiyosiy o'rganilishi joiz.

Xulosa va takliflar. Tarixiy shaxslarga hech qachon oddiy insonlar to'g'risida chiqariladigan hukmlar nuqtai nazaridan turib baho bermaslik kerak. Tarixiy shaxsning o'sha davr jamiyatidagi o'zgarishlarga qay darajada aloqasi bor, bu o'zgarishlar kishilik jamiyatining rivojlanishiga olib keldimi yoki inqirozga sabab bo'ldimi, mana shu kabi savollarga ham javob topish kerak va unga ana shu nuqtai nazardan turib baho berish joiz. O'tmishdagi tarixiy shaxslar va voqealarga XX-XXI asr ijtimoiy qarashlari, insonparvarlik g'oyalari asosida baho berish tarix haqida noto'g'ri xulosalar chiqarishga sabab bo'ladi. Bu masala Amir Temur shaxsiyati qirralarini o'rganish jarayoniga ham bevosita aloqador. Amir Temur shaxsiga o'z davri nuqtai nazaridan turib baho berish zarur. Zero, zamon va makon almashinuvi qarashlar va g'oyalar almashinuviga ham olib keladi. Olti asr oldin ro'y bergan voqealar, ijtimoiy-siyosiy vaziyatlarga hozirgi zamon dunyoqarashi bilan baho berib bo'lmaydi. Sharqshunos yozuvchi Harold Lemb aytganidek, "Bu insonning shaxsiyatini to'liq idrok etish uchun uning hayot yo'lini o'rganish shart. Buning uchun esa Yevropa tarixi va zamonaviy sivilizatsiyani bir chekkaga surib qo'yish kerak bo'ladi. Temurga u bilan yonma-yon ot surgan insonlar ko'zi bilan qarash kerak" [2]. Aks holda faqat bir tomonlama qarashlar bilan hozirgi avlod kelajak avlod ongida bu buyuk inson haqida noto'g'ri tushunchalar shakllanishiga sababchi bo'lib qolishi hech gap emas. Sharq va G'arb zamonaviy adabiyotida Amir Temur haqida yozilgan har bir asar jiddiy tadqiq etilishi, ularni birlamchi manbalarga qiyoslab o'rganilishi, qolaversa, birlamchi manbalarning o'zi qiyosiy jihatdan tahlil etilishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Бартольд В.В. Улутбек и его время. – Петроград: 1918.
2. Гарольд Лэмб. Тамерлан. Потрясатель вселенной. – Москва: Вече, 2008.
3. Ибн Баттута. Саёхатнома. – Тошкент: "Шарк" нашриёт-матбаа концернининг бош тахририяти, 2012.
4. Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. – Т.: Мехнат, 1992
5. Мирзо Улутбек. Тўрт улус тарихи. – Т.: Чўлпон, 1994.
6. Мухаммад Хайдар мирзо. Тарихи Рашидий. – Т.: "Шарк" нашриёт-матбаа АК бош тахририяти, 2010.
7. Мароцци, Жастин. Тамерлан. Завоеватель мира. – М.: Полиграфиздат, 2010. – С.13.
8. Равшанов П. Амир Темур сулоласи. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2014.
9. Рашид-ад-дин. Сборник летописей. Том I. – М.: Изд. АН СССР, 1952.
10. Раҳмонов Н. Ўзбек адабиёти даврашатириш масалалари. – Т.: MUMTOZ SO'Z, 2016.
11. Ру, Жан Поль. Тамерлан. – М.: Молодая Гвардия, 2007. – С.39.
12. Файзиев Т. Темурийлар шажараси. – Тошкент: Ёзувчи, 1995.
13. Якубовский А. Ю. Тимур//Вопросы истории. 1946. № 8—9. – С.42-84.
14. Кодиров П. Амир Темур сиймоси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008.
15. Хукхем, Хильда. Етти иклим султони. – Т.: Адолат, 1999. – Б.44.

UDK:001.8:7:1

Mahliyo DIYOROVA,
Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail:mahliyodiyorova7@gmail.com

QarDTU dotsenti, PhD B.Xoliyorov taqrizi asosida

HYPE IN MULTIMODAL EXPRESSIVE MEANS (TEXT, IMAGE, VIDEO) AND TRANSCULTURAL TRENDS

Annotation

This article analyzes the phenomenon of “hype” in modern communication environments through the lens of multimodal expressive means (text, image, video, audio). The study scientifically examines the semantic and pragmatic characteristics of hype, mechanisms of audience interaction, and transcultural trends. Using examples from Tik Tok, Instagram, K-pop, and sports news, it shows how multimodal strategies operate. As a result, the role of multimodal tools in managing audience emotions and distributing global information is revealed.

Key words: linguistics, hype, context, phenomenon, communication, hashtag, visual.

ХАЙП В МУЛЬТИМОДАЛЬНЫХ СРЕДСТВАХ ВЫРАЖЕНИЯ (ТЕКСТ, ИЗОБРАЖЕНИЕ, ВИДЕО) И ТРАНСКУЛЬТУРНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

Аннотация

В данной статье рассматривается феномен «хайпа» в современных коммуникационных средах через призму мультимодальных выразительных средств (текст, изображение, видео, аудио). В исследовании научно раскрываются семантические и прагматические особенности хайпа, механизмы взаимодействия с аудиторией, а также транс культурные тенденции. На примерах Tik Tok, Instagram, K-pop и спортивных новостей показано, как работают мультимодальные стратегии. В результате проанализирована роль мультимодальных средств в управлении эмоциями аудитории и распространении глобальной информации.

Ключевые слова: лингвистика, хайп, контекст, феномен, коммуникация, хэштег, визуал.

MULTIMODAL IFODA VOSITALARIDA “XAYP”(MATN, RASM, VIDEO) VA TRANSKULTURAL TENDENSIYALAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy kommunikatsiya muhitida “xayp” fenomenining multimodal ifoda vositalarida (matn, rasm, video, audio) namoyon bo'lishi tahlil qilinadi. Tadqiqotda xaypning semantik va pragmatik xususiyatlari, auditoriya bilan o'zaro ta'sir mexanizmlari hamda transkultural tendensiyalari ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, TikTok, Instagram, K-pop va sport yangiliklaridagi xayp misollarida multimodal strategiyalar qanday ishlashi ko'rsatib o'tilgan. Natijada multimodal vositalarning auditoriya hissiyotini boshqarishda va global axborot tarqatishda tutgan o'rni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, xayp, kontekst, fenomen, kommunikatsiya, hashtak, visual.

Kirish. Hozirgi davrda internet va ijtimoiy tarmoqlarning kuchayishi bilan “xayp” tushunchasi keng tarqalgan va turli kommunikatsion jarayonlarda faol ishlatilmoqda. Xayp ko'pincha sun'iy qiziqish uyg'otish, e'tiborni jalb qilish va auditoriyani jalb etish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, bu jarayon birgina matn orqali emas, balki multimodal vositalar — ya'ni rasm, video va boshqa ko'rinishlar bilan ham qo'llab-quvvatlanadi.

Bugungi media makonida turli platformalarda multimodal kommunikatsiya elementlarining uyg'unlashuvi xayp kuchini oshirib, uni tezkor va keng tarqaladigan fenomen sifatida shakllantiradi. Ushbu maqolada aynan shu multimodal vositalarning xayp

yaratishdagi o'rni, transkultural xususiyatlari va auditoriya bilan o'zaro ta'sir mexanizmlari ilmiy jihatdan o'rganiladi.

“Xayp” atamasi dastlab marketing va reklama sohalarida shakllanib, jamoatchilik e'tiborini jalb qilish uchun qo'llanilgan bo'lsa, bugungi kunda u kengroq ma'noga ega bo'lib, ijtimoiy tarmoqlardan ommaviy axborot vositalarigacha bo'lgan ko'plab maydonlarda faol ishlatilmoqda. Asosan bo'rttirish, hissiy ta'sir kuchaytirish, auditoriyani tez jalb qilish kabi vazifalarni bajaruvchi xayp, zamonaviy media muhitida global fenomen sifatida qaraladi.

Nazariy jihatdan olib qaralganda, xayp multimodal kommunikatsiyaning ajralmas qismi bo'lib,

matn, vizual obrazlar, video va audio vositalarning uyg'unlashuvi orqali shakllanadi. Bu jarayonda til vositalari emotsional va baholovchi semantika bilan boyitiladi, rasm va video esa hissiy taassurotni kuchaytiradi. Shuningdek, xayp jarayonida kontekst ham muhim ahamiyat kasb etadi - bir madaniyatdagi trend boshqa madaniyatga ko'chib, yangi shaklda talqin qilinishi mumkin.

Mediadiskurs nazariyasida xayp ko'pincha auditoriya diqqatini boshqaruvchi strategik vosita sifatida baholanadi. Bu jarayon zamonaviy lingvistika, sotsiologiya va madaniyatshunoslik yo'nalishlarida tadqiq etilishi bilan dolzarb bo'lib bormoqda.

"Xayp" so'zi ingliz tilidagi hype atamasidan kelib chiqqan bo'lib, asosan oshirib ko'rsatish, sun'iy ravishda qiziqish uyg'otish ma'nolarini bildiradi. Lingvistik nuqtayi nazardan u baholovchi, emotsional jihatdan boy semantik birlik sifatida ko'riladi. Ko'pincha "sensatsiya", "shov-shuv", "trend" kabi tushunchalar bilan bog'lanib, zamonaviy media nutqida keng tarqalgan.

Xayp ifodalarida hissiy ta'sir kuchli bo'lishi bilan birga, bahslashish, munozara uyg'otish, ko'p sonli

auditoriyaning jalb qilish vazifasi ham mavjud. Shu bois ko'plab internet-platfomalarda xayp nutqiy vositalar sarlavhalar, xeshteglar, qisqa va esda qolarli iboralar orqali ko'proq e'tiborni tortishga qaratiladi.

Lingvistik jihatdan xaypning matnda namoyon bo'lishi asosan quyidagi vositalar bilan amalga oshadi:

emotsional baholovchi so'zlar (masalan, ajoyib, portlash, shok)

orttirilgan qiymatli ifodalar (masalan, bombanews, trendga chiqqan)

qo'shaloq undov va takrorlovchi shakllar (masalan, ha-ha-ha, vaaau)

Bu elementlar multimodal kontekstda vizual va audio belgilar bilan birlashib, kuchli semantik ta'sir kuchini hosil qiladi. Shu sababli xayp fenomenini o'rganishda lingvistik jihatlari alohida e'tiborga loyiq.

Hozirgi raqamli kommunikatsiya sharoitida "xayp" ko'pincha bir vaqtning o'zida turli belgilar va ifoda vositalari orqali tarqaladi. Ya'ni matn, rasm, video, audio elementlari birlashib, auditoriyaga kuchli emotsional ta'sir ko'rsatadi. Bunday multimodal uyg'unlashuv xaypni tezroq tarqatish va kengroq auditoriyaning qamrab olishga yordam beradi.

Masalan, matnda ishlatilgan qiziqarli sarlavha yoki provokatsion ibora vizual tasvir bilan uyg'unlashganda, o'quvchida kuchli taassurot uyg'otadi. Video kontent esa dramatik musiqiy fon, yorqin ranglar va tezkor montaj yordamida xaypni yanada kuchaytiradi. Shu bilan birga, rasm va memlarning ta'siri ham yirik auditoriyaga qisqa muddatda yetib borishga xizmat qiladi. Multimodal xayp vositalari orasida quyidagilar ayniqsa samarali deb hisoblanadi:

provokatsion yoki qiziqarli matnli sarlavhalar
yorqin va diqqatni jalb qiluvchi vizual tasvirlar
qisqa, dinamik video kliplar
trendli musiqalar va tovush effektlari

Bunday vositalarning uyg'un ishlatilishi xaypni sun'iy ravishda oshirish, uni ommalashtirish va trendga aylantirish uchun asosiy strategiya bo'lib xizmat qiladi.

Multimodal kommunikatsiyada "xayp" samaradorligi ko'pincha auditoriyaning faol ishtirokiga bog'liq bo'ladi. Zamonaviy axborot muhitida passiv iste'molchilar o'rnini faol, fikr bildiruvchi va kontent yaratishda qatnashuvchi auditoriya egallamoqda. Shu sababli xayp strategiyalari ham aynan ularning jalb qilinishiga qaratilgan.

Interaktivlikni oshirish uchun quyidagi elementlar keng qo'llaniladi:

bahs-munozarali savollar bilan izoh qoldirishga undash

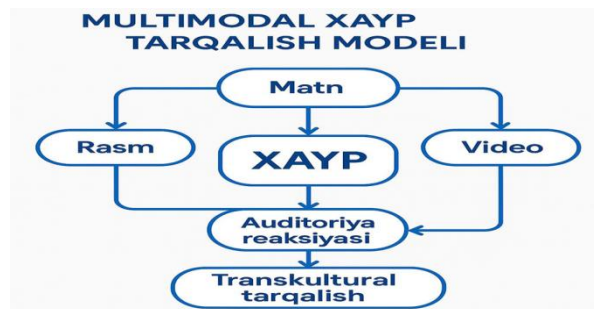
ovoz berish (poll), reaksiya belgilarini (layk, emoji) ko'paytirish

repost va ulashish imkoniyatlarini rag'batlantirish
trend challenge va memlarda ishtirok etishga chorlash

Bundan tashqari, foydalanuvchilarning multimodal izohlari — ya'ni videoli fikrlar, ovozli mulohazalar yoki surat qo'shib qoldirilgan javoblar - auditoriyaning yanada kuchliroq jalb etadi. Shu orqali xayp nafaqat kontent yaratuvchidan, balki u bilan bevosita muloqot qilayotgan auditoriyadan ham oziqlanadi.

Shunday qilib, xayp fenomeni o'zaro muloqot asosida rivojlanib, ijtimoiy tasdiq (social proof) mexanizmlari bilan qo'llab-quvvatlanadi va kengayadi.

Globallashuv jarayoni "xayp" fenomenini mahalliy madaniyat doirasidan olib chiqib, uni transkultural darajada keng yoyilishiga zamin yaratmoqda. Multimodal kommunikatsiya vositalari yordamida xayp elementlari turli mintaqalarga tez yetib boradi va mahalliy madaniyat bilan moslashib, yangi shaklda namoyon bo'ladi.

Masalan, Koreya pop-madaniyatida yuzaga kelgan trendli qo'shiqlar yoki raqs challenge'lari qisqa muddat ichida boshqa mamlakatlarda ham ommalashib, o'sha joyning tiliga, memlariga moslashtiriladi. Bu esa xaypning moslashuvchan va o'zgaruvchan tabiati borligini ko'rsatadi.

Transkultural tarqalishning yana bir sababi - algoritmik tavsiyalar tizimi. Masalan, TikTok yoki Instagram kabi platformalar biror mashhur kontentni global auditoriyaga bir zumda yetkazadi va millionlab ko'ruvchilarni qamrab oladi. Shunday qilib, xayp sun'iy ravishda cheklangan chegaralardan chiqib, umumjahon miqyosida qabul qilinadigan hodisaga aylanadi.

Bu jarayonda yirik brendlar va media kompaniyalar ham faol ishtirok etadi. Ular turli tillarda, turli madaniyatlarda moslashtirilgan reklamalar yordamida xaypni qo'llab-quvvatlab, uni tijorat nuqtayi nazaridan ham samarali ishlatadi.

Umuman, transkultural trendlar xaypning doimiy ravishda yangilanishini, global auditoriyani birlashtirishini va multimodal kommunikatsiyaning kuchini yanada oshirishini ta'minlaydi. "Xayp" multimodal shaklda qanday ishlashini amaliy jihatdan ko'rsatish uchun bir nechta yorqin misollarni tahlil qilish mumkin.

Koreya pop-madaniyati (K-pop) multimodal xaypning yorqin ko'rinishi bo'lib, musiqiy videolar, dinamik raqslar, mashhur obrazlar va kuchli emotsional ifodalar orqali global auditoriyani qamrab oladi. Masalan, BTS yoki Blackpink guruhlari kliplarida yorqin ranglar, trendli musiqalar, qisqa leksik birikmalar (masalan, "ARMY!", "fighting!") multimodal muhitda auditoriya bilan kuchli bog'lanish hosil qiladi.

Yirik sport musobaqalarida ham xayp elementlari ko'p ishlatiladi. Masalan, futbol bo'yicha jahon chempionati paytida dramatik gollar, hakam qarorlari, qiziqarli momentlar videolar va memlar orqali millionlab

odamlar orasida tez tarqaladi. Ko'pincha "epik", "ajoyib", "tarixiy" kabi baholovchi ifodalar matn, video va rasm bilan birgalikda xaypni kuchaytiradi.

TikTok platformasi ayniqsa multimodal xaypning zamonaviy manbai sifatida ajralib turadi. Unda qisqa videolar, trendli musiqalar, vizual effektlar va foydalanuvchi challenge'lari katta auditoriyani jalb qiladi. Shu bilan birga, Instagram reels va stories vositalari ham vizual hikoya elementlarini birlashtirib, xaypni tez yoyishga xizmat qiladi.

Bu misollar multimodal ifoda vositalari xaypni nafaqat kuchaytirishini, balki uni madaniyatlararo darajada tezkor tarqatishda ham muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

Umuman olganda, "xayp" fenomeni multimodal kommunikatsiyada muhim rol o'ynab, zamonaviy auditoriyani tez jalb qilish va uni faol ishtirokchi sifatida shakllantirish imkonini beradi. Matn, rasm, video va audio elementlarning uyg'unligi natijasida kuchli emotsional ta'sir yaratiladi va kontentning global miqyosda tarqalishiga zamin yaratiladi.

Bundan tashqari, transkultural jarayonlar xaypning bir madaniy hududdan boshqasiga o'tishini, turli kontekstlarda yangi shakllarga moslashishini ta'minlaydi. Bu esa xaypni universallashtirish, turli auditoriyalarni birlashtirish va tezkor muloqotni rag'batlantirishga xizmat qiladi.

Kelgusida ushbu mavzuni yanada chuqurroq o'rganish uchun xaypning yosh guruhlari bo'yicha qabul qilinishi, algoritmik tavsiyalar orqali tarqalishi va multimodal kommunikatsiyadagi o'zgaruvchan shakllarini alohida tahlil qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Shunday qilib, xayp multimodal kommunikatsiyaning markaziy fenomeni bo'lib, zamonaviy axborot oqimini boshqarishda muhim strategik vosita sifatida qaraladi.

ADABIYOTLAR

1. Caufield, T. (2018). The hype problem: Public perception of science. *Nature Human Behaviour*, 2(11), 743–745.
2. Jenkins, H. (2006). *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York University Press.
3. Jewitt, C. (2009). *The Routledge Handbook of Multimodal Analysis*. Routledge.
4. Kress, G., & van Leeuwen, T. (2001). *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*. Arnold Publishers.
5. Marwick, A., & boyd, d. (2011). To See and Be Seen: Celebrity Practice on Twitter. *Convergence*, 17(2), 139–158.
6. Norris, S. (2011). *Identity in (Inter)action: Introducing Multimodal (Inter)action Analysis*. De Gruyter Mouton.
7. Papacharissi, Z. (2015). *Affective Publics: Sentiment, Technology, and Politics*. Oxford University Press.
8. Couldry, N. (2012). *Media, Society, World: Social Theory and Digital Media Practice*. Polity Press.

Mahliyo JO'RAYEVA,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetitayanch doktoranti

E-mail: mjurayeva093@gmail.com

ORCID ID: 0009-0006-6255-3008

F.f.d., professor A.Erkinov taqrizi asosida

XX ASR II YARMI O'ZBEK G'AZALLARINING SHAKLIY TASNIFI

Annotatsiya

G'azal janrining taraqqiyot tendensiyalariga e'tibor berilsa, unda turkiy she'riyat g'azalning rivojlanishida yangi va o'ziga xos bosqich bo'lganining guvohi bo'lamiz. G'azallarning muayyan hudud va davr ijtimoiy-siyosiy, axloqiy-ta'limiy va hissiy-falsafiy qarashlarini ifoda etishda tutgan o'rni muhimdir. O'zbek she'riyatida XX asr II yarmida yaratilgan g'azallarni tematik, struktural va poetik jihatdan tahlil etish ushbu davrning ijtimoiy-siyosiy va adabiy-estetik tamoyillarini o'rganishga yordam beradi. Turli davrda farqli turlarga ajratilgan g'azal shakli mazkur asrga kelib qanday o'zgarishlarga uchragani va ularning o'ziga xosligi nimalarda namoyon bo'lishi maqolada ilmiy asoslangan. Davr g'azallarini tasniflashda O.Nosirov, R.Orzibekov, D.Yusupova, H.Homidiy va boshqa olimlarning g'azal janri tasnifiga oid fikrlariga tayanilgan. Ilmiy izlanishlar natijasida ushbu janr formal jihatdan yetti turga ajratib o'rganilgan. Bular: 1) oddiy g'azal; 2) g'azali qit'a; 3) g'azali musajja'; 4) g'azali muvashshah; 5) g'azali qo'shmuvashshahi ta'rix; 6) g'azali zulqofiyatayn; 7) g'azali zulradifayn. **Kalit so'zlar:** g'azal, oddiy g'azal, g'azali qit'a, g'azali musajja', g'azali zulqofiyatayn, g'azallar kombinatsiyasi.

FORMAL CLASSIFICATION OF UZBEK GHAZALS OF THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

Annotation

If we pay attention to the development trends of the ghaza genre, we will witness that Turkic poetry was a new and unique stage in the development of the ghazal. The role of the ghazals in expressing the socio-political, moral-educational and emotional-philosophical views of a particular region and period is important. Thematic, structural and poetic analysis of ghazals created in the second half of the 20th century in Uzbek poetry helps to study the socio-political and literary-aesthetic principles of this period. The article scientifically demonstrates how the ghazal form, which was divided into different types and different periods, has changed by this century and what their uniqueness is manifested in. The classification of ghazals of the period is based on the ideas of O.Nosirov, R.Orzibekov, D.Yusupova, H.Homidiy and other scholars on the classification of the ghazal genre. As a result of scientific research, this genre has been formally divided into seven types. These are: 1) ordinary ghazal; 2) ghazal qit'a; 3) ghazal musajja'; 4) ghazal muvashshah; 5) ghazal qoshmuvashshahi tarikh; 6) ghazal zulqafiyatayn; 7) ghazal zulradifayn.

Key words: ghazal, ordinary ghazal, ghazal qit'a, ghazal musajja', ghazal zulqafiyatayn, combination of ghazals.

ФОРМАЛЬНАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ УЗБЕКСКИХ ГАЗЕЛЕЙ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

Аннотация

Если обратить внимание на тенденции развития жанра газели, то мы увидим, что тюркская поэзия была новым и уникальным этапом в развитии газели. Важна роль газелей в выражении общественно-политических и нравственно-воспитательных и имоционально-философских взглядов конкретного региона и периода. Тематический, структурный и поэтический анализ газелей, созданный во второй половине XX века в узбекской поэзии, помогает, изучить общественно-политические и литературно-эстетические принципы этого периода. В статье научно рассматривается, как изменилась к настоящему столетию форма газели, которая в разные периоды делилась на различные виды, и в чем проявляется их уникальность. Классификация газелей этого периода основана на идеях О.Носирова, Р.Орзибекова, Д.Юсуповой, Х.Хомидий и других ученых относительно классификации жанра газели. В результате научных исследований этот жанр был формально разделен на семь типов. Это: 1) простой газель; 2) газель китъа; 3) газель мусаджа; 4) газель мувашшах; 5) газель кошмувашшахи тарих 6) газель зулкофиятайн; 7) газель зулрадифайн.

Ключевые слова: газель, простые газели, газель китъа, газель мусаджа, газель зулкофиятайн, сочетание газелей.

Kirish. G'azallar paydo bo'lgandan to hozirgi davrga qadar turli rakursda o'zining rivojlanish bosqichini bosib o'tdi. Dastlab yaratilgan diyori Arabiston shoirlari ishlab chiqqan qonun-qoidalarga bo'ysungan ushbu ishqi she'rlar keyinchalik hududiy kengaydi. Shuningdek, ushbu janr yildan yilga kompozitsion, mavzu, obrazlar tizimi va

shakliy jihatdan takomillashib bordi. Jumladan, g'azallar shakliga ko'ra turli davrda farqli tasniflarga ajratildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbek olimlaridan g'azalshunos olim Odiljon Nosirov janrni shakliga ko'ra to'qqiz turga [1], R.Orzibekov esa beshga [3], aruzshunos olima D.Yusupova 10ga [4] bo'lib o'rganadi. Boshqa ilmiy manbalarda esa g'azal shakliy jihatdan to'qqiz

turga ajratiladi [Хомидий, 1992: 193]. Adabiyot hayotning in'ikosi bo'lgani sabab undagi janrlar ilmiy tahlil qilinganda, albatta, badiiy asarning yaratilish davri va hududiga bog'liq ravishda o'rganiladi. Zero, "har millatning o'ziga maxsus uslubi bo'lg'ani kabi har zamonning o'ziga maxsus uslubi bordir" [Fitrat, 2009:19].

Tadqiqot metodologiyasi. XX asr II yarmida yaratilgan g'azallar tahlil etilganda, tahlil obyektidan kelib chiqib, quyidagi shakli o'ziga xoslikni namoyon etdi: 1) oddiy g'azal; 2) g'azali qit'a; 3) g'azali musajja; 4) g'azali muvashshah; 5) g'azali qo'shmuvashshahi ta'rix; 6) g'azali zulqofiyatayn; 7) g'azali zulradifayn.

Habibiy, Chustiy, Charxiy, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov va Sirojiddin Sayyid g'azallari yuqoridagi yetti turga muvofiq tasniflanganda, ular ijodida eng ko'p uchrovchi g'azal shakli oddiy g'azal bo'lib 92,5%, eng kam yaratilgani g'azali qo'shmuvashshahi ta'rix (0,15%)ni tashkil etdi. Shuningdek, g'azali qit'a 1,3%, g'azali musajja 1,7%, g'azali muvashshah 0,29%, g'azali zulqofiyatayn 1,16%, g'azali zulradifayn 2,61%ni tashkil etadi. Oddiy g'azal miqdorining ko'pligiga sabab ushbu g'azalning barcha g'azal shakllari uchun asos ekanligi, g'azalchilik an'anasiga ushbu g'azal asosiga qurilgani hamda g'azalchilik tarixida eng ko'p yaratilgan g'azal shakli ekanligidir. Kuzatishlarimiz natijasida shoir Habibiy devonida 387ta lirik asardan 288tasi g'azal, shundan 270tasi oddiy g'azal; Nabixon Chustiyning "Sadoqat gullari" devonida 304ta she'riy asardan 212tasi g'azal, 200tasi oddiy g'azal; Asg'arali Charxiy "Devon"ida 142ta she'riy asardan 59tasi g'azal, undan 48tasi oddiy g'azal; Erkin Vohidov ijodidagi 81ta g'azaldan 78tasi oddiy g'azal Abdulla Oripov g'azallarining esa barchasi oddiy g'azal (31ta) ekanligi aniqlandi. Eng kam uchraydigan g'azallarning murakkab tuzilishga egaligi kamyobligining asosiy sabablaridandir.

Tahlil va natijalar. Davr she'riyatida formal jihatdan qit'a[5] ga yaqin turuvchi g'azali qit'a [6] lar ham yaratildi. Ushbu g'azal turi g'azal va qit'a orasidagi, ikkisinin ham xususiyatlarini o'zida mujassam etgan janr hisoblanadi. Matla'ning mavjud bo'lmashligi (matla'da qofiyadosh so'zlar kelmasligi) qit'ani eslatga, mavzu ko'lami, hajmi, vazn xususiyatlari, qofiyalanish tartibi (g'azalning matla'si emas) bo'lsa-da, g'azalning bu turi yoki undan oldingi baytda taxallusning qo'llanishi kabilar g'azalga xos xususiyatlar sanaladi. "Qit'aning abyot qilingan (birlashgan) vazni, qofiyasi va matla'yi bo'lmaydi. Qit'aning me'yori ikki baytdir va ko'pincha muayyan me'yori bo'lmaydi" [Кабул Мухаммад, 1891: 46].

G'azali qit'alar g'azalning ilk namunalari deb qaraladi. Garchi Navoiy davriga kelib g'azali qit'alar badiiy yetuk asar sifatida qaralmagan (Navoiy o'zining "Majolis un-nafois" asarining I va II majlislarida turli shoirlarning 84 ta g'azali matla'sini keltiradi, bulardan hech biri g'azali qit'aning matla'si emas) bo'lsa-da, g'azalning bu turi butunlay yo'qolib ketmadi. Keyingi davr shoirlari ijodida ushbu g'azal turi o'z tirikligini saqlab qoldi. Bobur, Mashrab, Muhammad Sharif Shavqiy, Hamza, Sobir Abdulla, Habibiy, Chustiy, Charxiy kabi shoirlarning g'azali qit'alari bunga misoldir. Ayniqsa, sobiq ittifoq davrida adabiyot oddiy xalq uchun xizmat qilishi muhimligi ta'kidlangandan so'ng she'riyatda ham soddalashish, murakkablikdan qochish kabi holatlarni kuzatish mumkin. G'azalning obrazlar sistemasi, ifoda shakli va usullarida soddalikka erishish, kuyga solish imkoniyati uni xalq bilan

yaqinlashtirdi. Shu sababdan bu davrda nisbatan sodda shakl hisoblangan g'azali qit'alar soni ortdi. Tadqiqotlarimiz natijasi shuni ko'rsatdiki, Habibiy devonida g'azali qit'a 2ta bo'lib, g'azallarning 1tasi marsiya xarakterida. Po'latjon Qayyumov vafotiga bag'ishlangan ushbu g'azalda ta'miya – muammoli ta'rix qo'llangan va maqta'da kelgan ta'rix moddasi orqali olimning vafoti sanasini aniqlash mumkin:

(matla') Ulug' ustozimiz o'tmish jahondan,
Dilimda qoldi ko'p armonu dog'i.

(maqta') Boqib xalqimga ta'rixin, Habibiy,
Dedim u o'chmas (yonib turgan

charog'i) [Хабибий, 1975: 316].

Aniqlanishi bo'yicha, ma'rifatpar pedagog Po'latjon Qayyumov 1885-yilda Qo'qonda tug'ilib 1964-yilda vafot etgan. G'azalda ta'rix moddasi "yonib turgan charog'i" – "يانيب توركان چراغي" abjad hisobida hisoblab chiqilsa, jumal "1964" kelib chiqadi. G'azal hazaji musaddasi mahzuf vaznida yozilgan (afoyili: mafoiylun, mafoiylun, fauvlun; chizmasi: V – – – / V – – – / V – –).

Shoir Charxiy devonidan o'rin olgan g'azali qit'a
Siz navqiron ko'ngilni gul ochgan bahorisiz, (b)
Har bir shirin bayon ila Quddus Muhammadiy. (a)
Siz hamnafas hamisha bahorni xazoni yo'q, (d)
Bu bog'u bo'ston ila Quddus Muhammadiy. (a)

Shu tarzda 9 bayt alohida baytlarga ajratilmasdan qo'shib yozilgan. Yana alohida 4 bayt shunday holda bir-biriga qo'shib bitilgan (Charxiy devonida bunday g'azallarni ko'plab uchratishimiz mumkin). Ushbu g'azal Quddus Muhammadiyning tavalludi munosabati bilan yozilgan bo'lib, dastlabki to'qqiz baytda adibning ijodiy faoliyatiga tahsin o'qilgan bo'lsa, keyingi alohida to'rt baytda uni tug'ilgan kuni bilan tabriklab ezgu tilaklar bildirilgan [7]. G'azali qit'a muzoriyi musammani axrabi makfufi mahzuf vaznida yozilgan bo'lib, afoyili va taqti'yi quyidagicha:

maf'uvlu / foilotu / mafoiylu / foilun
– – V / – V – V / V – – V / – V –

Chustiyning "Hayotni hayotdan o'rgan" g'azali qit'asi devondagi yagona g'azali qit'a bo'lib, u 11 baytli didaktik g'azaldir:

Hayotni o'rgan, ey o'g'lon, hayotdan,
(b)

Hayot maktab, hayot dorulfunundir.

(a)

Hayotning rishtasi bo'lmaydi belos,

(d)

Qara, ba'zan chigal, ba'zan tugundir [Чустий, 1992: 212]. (a)

Shuningdek, davr shoirlari tomonidan bir qancha musajja' g'azallar yaratildi. Jumladan, Habibiy devonida 6ta g'azali musajja' mavjud bo'lsa, Charxiy devonida bu g'azal turi 5tani, Erkin Vohidovda 1tani tashkil qiladi. Aniqlanishicha, musajja' g'azallar qofiyalanishiga ko'ra uch turga bo'linadi.

Ular orasida keng tarqalgani quyida tahlil etiladi. Bunda g'azal matla'yida ichki qofiya qo'llanmaydi, aruz va ajzda qofiyadosh so'zlar keladi, xolos. Ikkinchi baytdan boshlab ichki qofiyadan foydalaniladi. Sa'jlar birinchi hashfda, aruzda va ikkinchi hashfda keladi va bayt beixtiyor to'rt qismga ajralib qoladi:

_____ a
_____ a
_____ b _____ b

b a

Shoir Charxiy devonining 3-g'azali bo'lgan "Ko'nglim yaqin" matla'yida sa'j qo'llanmagan, ikkinchi baytdan boshlab ichki qofiyalardan yuqoridagi kabi istifoda etilgan:

Ko'ngil yaqin nigorim, ammo o'zim uzoqda,
(a)

Kelmas ko'zimga uyqu har kecha ishtiyoqda.
(a)

Ag'yora bo'lma moyil, bo'lgil so'zimga qoyil,
(b, b)

Ahdingni qilma zoyil, tashlab meni yiroqda
[Чархий, 1972: 12]. (b, a)

G'azal olti baytdan iborat bo'lib, devondagi eng go'zal ishqiy g'azallardan biridir. Muzoriyi musammani axrab vaznida yozilgan ushbu lirik asarda tazod, tanosub, tashbih, tashxis kabi she'riy san'atlardan foydalanilgan.

Habibiy ijodida "Muborak – G'afur G'ulom" g'azali ham ushbu sxemani o'zida jo etgan:

Ey shoiri zamona, baxtu zafar muborak,

Shavkatli partiyamdan topding nazar muborak.

Qilding hamisha mehnat (b), yoshlarga bo'lding
ibrat,

Har bir so'zing nasihat (b), shirin-shakar muborak
[Ҳабибий, 1975: 183].

G'afur G'ulomga tabrik o'laroq yozilgan ushbu g'azal an'anaviy yetti baytda bitilgan. G'azal muzoriyi

musammani axrab (afoyli va chizmasi: maf'uvlu foilotun maf'uvlu foilotun – V/ – V – / – V/ – V –) vaznida yozilgan. Shuningdek, adibning "Mirzacho'l", "O'zbek elim" sarlavhali g'azali musajja'lari bunday g'azal sxemasining 1-turiga mansub.

Xulosa. Yuqoridagilardan ma'lumki, bunday g'azallarni yaratish ijodkordan yuksak shoirona mahorat, kuchli bilim, tinmay izlanishni talab etadi va bunday talablarga XX asr II yarmida ijod etgan ko'plab g'azalnavislar to'la-to'kis javob bergan.

Shuningdek, ushbu davr she'riyatida g'azali zulqofiyataynning uch xil, zulradifaynning ikki xil ko'rinishida g'azallar yozilgan.

Izlanishlarimiz natijasida ma'lum bo'ldiki, XX asr II yarmi g'azalnavis shoirlari ijodi keng qamrovli bo'lib, ular g'azal janrining turli an'anaviy shakllarida qalam tebratish bilan birga, noan'anaviy g'azal shakllariga ham murojaat etdilar. Ijodkorlar g'azallarning yaratilishi nisbatan murakkab turlari hisoblangan g'azali musajja', g'azali zulqofiyatayn, g'azali zulradifayn kabi bir qancha shakllarida ijod qilibgina qolmay, balki ushbu turlardan bir nechtasini bir g'azalga jamlab, ajoyib kombinatsiya hosil qildilar. Bunday ixtirolar ushbu davr shoirlarining novatorligi va o'tkir zehni ijodkor ekanligidan dalolat beradi.

ADABIYOTLAR

1. Носиров О. Ўзбек адабиётида ғазал. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. – 133 б.
2. Носиров О., Жамолов С., Зиёвиддинов М. Ўзбек классик шеърлари жанрлари. – Т.: Ўқитувчи, 1979. – 182 б.
3. Орзобеков Р. Ўзбек лирик поэзиясида ғазал ва мусаммат. – Т.: Фан, 1977. – 120 б.
4. Yusupova D. Aruz va mumtoz poetikaga kirish. – Т.: Akademnashr, 2020. – 289 б.
5. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. Adabiyot qoidalari. Nashrga tayyorlovchi: H.Boltaboyev. – Т.: Ma'naviyat, 2009. – 336 б.
6. Адабий турлар ва жанрлар. Уч жилдлик. 2-жилд. Лирика. – Т.: Фан, 1992. – Б. 193.
7. Ҳабибий. Девон. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975. – 535 б.
8. Ҳайитметов А. Навоий лирикаси, – Т.: УзФА нашриёти, 1961, – 296 б.
9. Чархий. Девон. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. – 216 б.
10. Чустий. Садоқат гуллари. – Т.: Внешторгиздат, 1992. – 343 б.
11. Исҳоқов Ё. Ғазал. – Т.: Фан, 1978. – 160 б.
12. Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. Тўлдирилган ва тузатилган иккинчи нашр. – Т.: Ўзбекистон, 2014. – 318 б.
13. Қабул Муҳаммад. Ҳафт қулзум. VII жилд. – Лакҳнау. 1230 ҳ. – Б. 46.
14. Elektron adabiyotlar:
15. www.academia.edu
16. www.scholar.google.com
17. www.scopus.com
18. <https://uz.wikipedia.org>
19. www.ziyounet.uz

Shavkat IBRAGIMOV,

O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

E-mail: ibragimov_shavkat@inbox.ru

O'zDJTU professori, filologiya fanlari doktori A.Karimov yaqrizi asosida

TELEVIDENIEDA IQTISODIY INFORMATSION KO'RSATUVLARNING ROLI ("AXBOROT-24" INFORMATSION DASTURI MISOLIDA)

Аннотация

Jurnalistikaning jamiyat iqtisodiy hayotiga ta'siri, uning mohiyati, ko'lami va yo'nalishlari televideniening iqtisodiy axborot manbai va kanali sifatidagi o'rni bilan belgilanadi. Bunday ma'lumotlarsiz zamonaviy iqtisodiyot mavjud bo'lmaydi. Televidenie mamlakatning iqtisodiy segmentiga zarur bo'lgan ma'lumotlarni uzluksiz ravishda uzatib bormoqda. Ushbu maqolada televideniening iqtisodiy axborot uzatishdagi ba'zi bir xususiyatlari haqida fikr yuritganmiz.

Kalit so'zlar: Televidenie, jurnalist, reportaj, axborot, Axborot-24, iqtisod, iqtisodiy axborot.

РОЛЬ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПРОГРАММ НА ТЕЛЕВИДЕНИИ (НА ПРИМЕРЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ ПРОГРАММЫ «АХБОРОТ-24»)

Аннотация

Влияние журналистики на экономическую жизнь общества, ее суть, масштабы и направления определяются как источник и канал экономической информации телевидения. Без такой информации современная экономика не существует. Телевидение непрерывно транслирует информацию, необходимую экономическому сегменту страны. В этой статье мы обсудили некоторые особенности телевидения в передаче экономической информации.

Ключевые слова: Телевидение, журналист, репортаж, информация, Ахборот-24, экономика, экономическая информация.

THE ROLE OF ECONOMIC INFORMATION PROGRAMS ON TELEVISION (USING THE EXAMPLE OF THE AXBOROT-24 INFORMATION PROGRAM)

Annotation

The influence of journalism on the economic life of society, its essence, scale and directions are defined as a source and channel of economic information of television. Without such information, the modern economy does not exist. Television continuously broadcasts information necessary for the economic segment of the country. In this article, we discussed some features of television in the transmission of economic information.

Key words: Television, journalist, report, information, Akhborot-24, economy, economic information.

Kirish. Mamlakatimizning barcha hududlarida telekanallar va minglab nusxalarda tarqalgan ommaviy ijtimoiy-siyosiy gazeta va jurnallarga taalluqlidir. Biroq, xuddi shu narsa ishbilarmonlik jurnalistikaga - sanoat va tijorat korxonalari, firmalar, tadbirkorlar, birjalar va banklar xodimlari uchun maxsus telekanallar ko'rsatuviga tegishli. Bugungi kunda Internet barcha mass mediani qamrab olishiga qaramay televideniening roli o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Televideniening mamlakat iqtisodiyotga ta'sirining yana bir vazifasi - iqtisodiyotning dolzarb masalalari qamrab olingan tanqidiy muhokama qilinadigan dasturlarda mutaxassislarining chiqishini ta'minlash, xo'jalik tuzilmalarining ijobiy tajribasini targ'ib qilish, informatsion dasturlarda taqdim etish va iqtisodiyotni rivojlantirish muammolarini muhokama qilishdir. Tanqidiy maqolalar va yozishmalarda nafaqat mamlakat sanoati va qishloq xo'jaligining turli tarmoqlarida hamda uning alohida hududlarida yuzaga kelgan inqirozli vaziyatlar to'g'risidagi tezkor ma'lumotlar, balki ushbu holatlarga olib kelgan xatolar, noto'g'ri hisob-kitoblar va nosozliklar sabablarini tahlil qilish natijalari ham bayon qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Jamiyat hayotining barcha tarmoqlarini qamrab oladigan katta yo'nalishlardan biri informatsion janr hisoblanadi. Voqeylikni tez, tushunarli va ishonchli yetkazib berish mazkur janrning bosh maqsadi. Ayniqsa iqtisodiy mavzudagi informatsion materiallar teleaudiotroyaning ma'lum guruhi uchun bo'lsa ham jamiyat

uchun eng zarur va dolzarb axborot hisoblanadi. Televideniening monopulyatsiya (auditoriyaning boshqarish) qilish xususiyatini hisobga oladigan bo'lsak, bugun dunyoning turli hududlarida axborot kurashi borayotgan bir vaqtda har bir inson uchun ichonchli, xolis informatsiya zarur bo'ladi. Inson o'zi xohlaydimi-yo'qmi doimo axborotlar ichida yashaydi, shuning uchun ham u o'z qiziqishlari, ehtiyojlariga mos xabarlarini izlaydi, ko'radi va qanchadir vaqt mobaynida zarur kontentlarni tomosha qiladi. Bu jarayonda foydalanuvchi bir necha telekanallarga ham murojaat qilishi mumkin. Bir narsani yodda saqlash zarur, qaysi davlat telekanali bo'lmasin, albatta u ma'lumotlarni o'ziga foyda keltiradigan, o'z mamlakati manfaatini ko'zlab efirga uzatadi. Bu holatlarni ayniqsa Rossiya, Amerika va Yevropa kanallarida yaqqol ko'rishimiz mumkin.

Aftidan, ko'plab rivojlanayotgan davlatlar aholisining iqtisodiy muammolarini jamoatchilikning ma'lum bir qismi buning uchun aybning bir qismini OAV zimmasiga yuklashadi. Nielsen transmilliy tahliliy kompaniyasi tomonidan olib borilgan yangi global tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, dunyoning turli mamlakatlaridagi ko'pchilik odamlar ommaviy axborot vositalari iqtisodiyotdagi mavjud vaziyatga olib kelgan sabablar haqida jamoatchilikni xabardor qilish bo'yicha yomon ish olib bordi, degan fikrda. 2019 yilning bahorida o'tkazilgan tadqiqot davomida Yevropa, Rossiya, Osiyo-Tinch okeani mintaqasi, Shimoliy va Janubiy Amerika hamda Yaqin

Sharqdagi dunyoning 52 davlatida 25 mingdan ortiq respondent bilan suhbat o'tkazildi.

Rossiyada Nielsen tadqiqotida qatnashgan respondentlarning 65 foizi ommaviy axborot vositalari ularni inqirozga olib kelgan sabablar haqida yetarlicha xabardor qilmagan, deb hisoblaydi. Shu bilan birga, so'rovda qatnashgan rossiyaliklarning 30 foizi ommaviy axborot vositalari hozirda jahon iqtisodiyotiga qanday muammolar ta'sir qilishini yaxshiroq tushunishga yordam bermayapti, deb hisoblashadi. Biroq, "Rossiyada bir xil miqdordagi odamlar ushbu jihatning qamrov darajasidan qoniqishdi - 30% va tadqiqot ishtirokchilarining 40 foizi bu savolga javob berishga qiynalgan"[1].

Rossiyadagi respondentlar hukumatning joriy iqtisodiy muammolarni hal qilish bo'yicha harakatlari qanday yoritilayotganidan ham xavotirda. "Tadqiqot ishtirokchilarining javoblari quyidagicha taqsimlandi: 28% ommaviy axborot vositalari hozirgi vaqtda hukumat iqtisodiyotdagi muammolarni hal qilish uchun nima qilayotganini yaxshiroq tushunishga yordam beradi, deb hisoblaydi, 35% bu masala bo'yicha axborot darajasini qoniqarsiz deb tavsiflaydi, qolganlari javob berishga qiynaldi"[1].

Iqtisodiy axborotlar ba'zi bir davlat televideniesida manipulyatsiya vazifasini bajaradi. Telejurnalistlar mamlakat iqtisodiy holatini ma'lum bir yangi korxona ochilishi bilan balanparvozlari gaplarda ifoda etadi. Jurnalist bu korxonaning ochilishi bir qancha kishilarni ish bilan ta'minlaydi, degan gaplar muntazam ishlatilib kelishiga qaramay mamlakatda ishsizlik muammosi davom etayotgani haqida gapirmaydi. Mazkur mamlakat aholisining malum qismi iqtisodiy inqiroz haqidagi mavjud ma'lumotlar hajmi aniq yetarli emas deb hisoblaydi. Shu bilan birga, iqtisodiy axborotlarni ko'rmasligini va bunday yangiliklardan unga foydasi yo'qligini ifodalaganlar ham bor. O'zbekistonda esa ham har beshinchi respondent iqtisod haqida juda ko'p yangiliklar bor deb hisoblaydi.

"Axborot-24" dasturida iqtisodiy informatsion ko'rsatuv tayyorlash jarayonida turli mavzulardan iborat materiallar iqtisodiy axborotning salmog'ini oshirib auditoriya qiziqishini ortiradi. "Voqelik qanchalik rang-barang aks etsa, xabarining axboriy qiymati shunchalik yuqori bo'ladi. Chunki turli xalqlar, davlatlar, uyushmalarning birdek demokratik qadriyatlarga intilishlaridan qat'iy nazar, ular madaniy va siyosiy ong darajasining turli bosqichida turadilar"[3]. Albatta jurnalist iqtisodiy mavzudagi axborot tayyorlar ekan, bir qolip ichida qolib ketmasligi kerak, undagi mazmun-mohiyatni ochib berishda turli janrlarga murojaat qilinar ekan, ko'rsatuvning rang-barangligi yanada oshadi. "Jurnalist o'z chiqishlari bilan minglab, millionlab omma ongiga, tafakkuriga ta'sir o'tkazadi. Dunyoqarashlarini shakllantiradi, faoliyatlarini yo'naltiradi. Siyosiy munosabatlar hamda davlatlar orasidagi muhitni o'zgartirib yuborishga qodir axborot tarqatadi"[3].

Bunday sharoitda jurnalist axboroti zimmasiga ijobiy va salbiy mazmundagi fakt va xabarlarni mutanosib holda uzatish, voqelikni kimningdir nuqtai nazaridan kelib chiqib talqin etishdan qochish vazifasi ham yuklanadi. Shu munosabat bilan telejurnalistlar ijodida voqelik manzaralarini talqin etish, sharhlash muammosi ham kelib chiqmoqda. Chunki, jurnalist axborotida har doim muallifning, muharririyatning yoki ta'sischiining tajribasi va intilishlari o'z ifodasini topgan bo'ladi. Shu bois, ayni bir fakt, voqea turli siyosiy, ijtimoiy yo'nalishdagi nashrlar tomonidan turlicha baholanishi, tushuntirilishi, sharhlanishi ham mumkin. Demak, jurnalist talqini yoritilayotgan hayotning bir "bo'lagini", voqelidagi, aynan, shunga monand hodisalar mezonida baholash va ularni o'zaro qiyoslash orqali ijtimoiy qiymati va ahamiyatini tayin etish imkoni va usulidir.

Mamlakatimiz iqtisodiy hayotini talqin etuvchi O'zMTRK "O'zbekiston-24" telekanali "Axborot-24" information dasturining asosiy maqsadi ham dunyo hamjamiyatiga Respublikamiz haqida ishonchli, to'g'ri ma'lumotlarni tarqatishdir. Unda 4 ta yo'nalishda ko'rsatuvlar efigra uzatiladi, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sohalarini qamrab oladi. Shulardan eng kata yo'nalishlardan biri siyosiy sohada axborotlarni uzatish. Chunki jamiyatning siyosiy, ijtimoiy hamda turli qatlamlarini aks ettiruvchi Respublikamizda uzoq yillardan beri faoliyat ko'rsatib kelayotgan informatsion dasturlardan biri ham aynan "Axborot-24" hisoblanadi. O'zbekiston hayotidagi katta iqtisodiy o'zgarishlarni yoritishda ham aynan mazkur dastur yo'lboshchilar qatorida. Birgina misol, 2025- yil iyun oyida o'tkazilgan Toshkent xalqaro investitsiya forumidagi jarayonlarini yoritishda tezkor ishlash jarayoni, voqeylikni xolis yetkazishga, intervyu olish uchun yetarli ma'lumot bera oladiga nufuzli shaxslarni topish, mazkur jarayon haqida reportajlar tayyorlash, uni efigra uzatish, matndagi fikrlarning izchilligi, aniqligi, faktlarning ishonchli bo'lishi kabi alohida jihatlariga katta ahamiyat berilgan[5].

"Axborot-24" ko'rsatuvini efigra tayyorlashda asosiy e'tibor yoritiladigan mavzuning muhimligi va dolzarbliligiga, tezkorlik, montaj ketma-ketligi, matn bilan videotasvining uyg'unligiga qaratiladi. Guruhning barcha ijodiy va texnik xodimlari birgalikda harakat qilishadi. Bu yerdagi ijodiy jarayonlarga asosan muharrir boshchilik qiladi.

Albatta, yangilik topilganidan so'ng muallif uni tezkor yetkazaman deb, ba'zan shoshilganda raqamlarda, faktlar keltirishda xatoga yo'l qo'yishi mumkin. Shuning uchun muallif birinchi navbatda faktlarni asosliyligiga e'tibor qaratib, keltirilayotgan raqamlarning to'g'riligini tekshirib ko'radi, voqealarning haqqoniyligiga e'tibor qaratadi.

"O'zbekiston-24" telekanalida maxsus informatsion dasturlarning bir sutkalik efigra soni 5 martani tashkil etadi. Ertalab 8:00, 11:00, hamda 14:00, 17:00, 19:30, 21:00 da Respublika bo'ylab axborot uzatadi. Dasturlar o'zbek, rus va ingliz tillarida olib boriladi, bu esa katta auditoriyani qamrab olishga imkoniyat yaratadi. Asosiy efigra o'zbek tilida olib boriladi, kun xabarlarini, voqeylikning yangilik ko'rinishida berib boriladi. Bundan tashqari, "Tekzor xabarlar", "Birja xabarlar", "Fakt-24", "Maxsus reportaj" kabi dasturlar hamda hafta yakunlari, yil oxirida esa yil sarhisobi haqidagi "Tahlilnoma" dasturi efigra yuzini ko'radi.

Telekanal muxbirlarga qat'iy talab mavjud bo'lib bu informatsiyaning dolzarbligi, auditoriya manfaatini ifodalashi, qisqalik, aniqlik, yana shu bilan birga informatsion janrlarga qo'yiladigan 5 ta (kim, nima, qachon, qayerda va nima uchun) savollarga bitta material davomida javob berish. Ba'zida shunday holatlar bo'ladi, bitta mavzu doirasidagi tadbirlar turli obyektlarda bo'lib o'tgan bo'lishi mumkin, shunda, materiallar obzor shaklida o'zaro davomiy bo'lib ketishi, uni bitta muxbirning o'zi ham o'qib yuborishi mumkin.

Axborot uzatuvchi mazkur dasturning asosiy auditoriyasi jamiyatimizning turli qatlamlariga katta yoshdan iborat fuqarolardan iborat bo'lib, asosan aholining ziyoli qatlami tashkil etadi. Shuni hisobga olgan holda, informatsiya juda aniq, lo'nda qilib beriladi. Biroq, qancha uni maqtamaylik mazkur informatsion dasturda ham ayrim yechimini kutayotgan muammolarga duch kelamiz. Misol uchun: Auditoriyani xolis axborot olish imkoniyatining cheklanishi.. Asosan xorij xabarlarida kuzatish mumkin. Deyarli bu xabarlarning 90 % ini tabiiy ofatlar, sport o'yinlari, ba'zan dunyo banklaridagi inqirozli holatlar berilsada bu ma'lumotlarni tomoshabin "Rossiya 24", "EVRO NEWS" yoki boshqa kanallari orqali ma'lumotga ega bo'lganligini ko'ramiz, Xorij xabarlarida dunyodagi hodsalarini qamrab olishi zarur. Chunki, qiziquvchi

auditoriya o'ziga kerakli ma'lumotni har qanday yo'l bilan kuzata oladi va uning ongida "boshqarilgan axborot" shakillantirgan ma'lumotlar qolib ketadi. Bundan kelib chiqadiki, auditoriyani har qanday informatsiyadan cheklamaslik zarur. Aksincha, o'sha voqeylikni berib, muxbir tomonidan sharhlanishi kerak. Shunda, tomoshabin milliy telekanalimizda berilgan dunyo xabarlari orqali axborot oqimini va haqqoniy voqeylikni tahlil qila oladi.

Shu o'rinda televideniya berilayotgan materiallarni tahlil qilishimiz jarayonida quyidagi kamchiliklarni kuzatdik:

Tanqidiy informatsiyalarning kamligi;

Iqtisodiy jurnalistikaga ixtisoslashuvning yo'qligi;

Televideniyaning oshkorlik tamoyilini unutilib qo'yilayotganligi. Muxbirlar tarmog'ining ish faoliyatini yuqoridan boshqarilish; Xorijiy davlatlarda o'z muxbirlarimizga ega bo'lmaganligimiz va tezkorlikni kuchaytirish; Voqeylikni jonli efi orqali ko'rsatishga erishish;

Zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan foydalangan holda tezkor reportajlar tayyorlash yuqori darajada emasligi.

Biz "Axborot-24" dasturini ko'rar ekanmiz mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ulkan iqtisodiy islohotlar natijasida yirik korxona va zavodlar ochilayotganligi ko'klarga ko'tarib baland parvoz pafosda reportajlar joylarda yangi ish o'rinlari paydo bo'lishi bizning ertangi kunimizni yanada farovon etishiga umid qiladi. Afsuski televideniya berilayotgan iqtisodiy ko'rsatuvlarda jurnalist kuzatuvchanligi, bilim va mahorati masalasida muammolar borligi sabali auditoriya mamalakatimiz iqtisodiy holati, ya'ni yirik korxonalarni real ishlab chiqatish holati aniq ifodalanmaydi. Yoki, mazkur muammolarni tahlil qilayotganda iqtisodchi mutaxassislar fikrida o'z materiallaridan foydalanmasligi seziladi. Masalan, neftgaz-kimyo sohasida biz ko'p maqtagan Markaziy Osiyodagi eng yirik zavod, deb ta'rif bergan va uni qurishga mutaxassislarning aytishicha 3,5 milliard emas 4,1 milliard AQSH dollari sarflanib Uzbekistan GTL ishga tushganiga 3,5 yil bo'ldi. Ammo ichki bozorni arzon dizel va aviakerosin bilan ta'minlashda sezilarli ijobiy o'zgarishlar ko'zga tashlanmaganligi haqida Kun.uz. saytida muammoli maqola ikki marta berildi. Xususan, sayt muxbiri mamlakatimizda o'tgan davrda dizel importi kamayish o'rniga, 7 barobaridan ko'proqqa oshganligini iddao qilib iqtisodchi fikri beradi.

Iqtisodchi Otabek Bakirov Kun.uz muxbiri bilan suhbatda Qashqadaryoda bitkazilib ishlab turgan GTL loyihasi haqidagi fikrlari bilan bo'lishdi. Gapning ochig'i, bu loyihadan kim yutdi, deb savol berganimizda. Bu zavodning qurilishidan O'zbekistonliklarga foyda bo'ldimi, foyda bo'lmadi. Bundan "O'zbekneftgaz" yutgani yo'q, faqat bu O'zbekiston xalqi puliga qurib bergan pudratchilar yutdi. Shunga o'xshagan GTL zavodini yonimizda Turkmaniston ham bizdan avval – 1,7 mlrd dollarga qurgan. Hozircha ularning zavodi yaxshi ishlab turibdi. Zavodning to'liq quvvat bilan ishlamasligining asosiy sabalaridan biri tabiiy gaz bilan to'liq ta'minlamaganligi bo'lib zavodga 100 foiz quvvatda mahsulot ishlab chiqarish imkonini bermasligini hisobga olishmaganligi. Bunday zavodlar

mahalliy xomashyo bilan to'liq ta'minlanishiga kafolati bor bo'lgan holatdagina barpo etilishi kerak edi.

Bu zavodni ishga tushirgandan keyin mamlakatda yoqilg'i import o'zni bosilmadi. Dizel arzonlashmadi. "Bu zavod ishga tushishidan avval e'lon qilishganki, biz zavodni ishga tushirganimizdan keyin 500 mln dollarlik import qoplanadi, yana 200 mln dollarlik eksport ham qilamiz, deyishgan" [5]. Bu zavod mahsulot ishlab chiqarishi evaziga ichki va tashqi aviaqatnovlar tariflari pasayishi, aviachiptalar narxi arzonlashishi kutilgan edi. Afsuski bu masala bo'yicha televidenie iformatsion dasturlarida hozircha biror gap eshitmadik

Ba'zi muhim yangiliklar "Axborot-24" dasturida boshqa ijtimoiy tarmoq yoki telekanal informatsion ko'rsatuvlarga qaraganda kechroq beriladi. Albatta, bu o'rinda ma'lumot eskirganidan keyin uning axboriylik qiymati pasayadi. Ko'rsatuv muharrirlarining mahorati oldingi o'ringa chiqadi. YA'ni, bunday vaziyatda muallifning turli nuqtai nazarlardan yondashib, yoritishi axborotni qiziqarli chiqishiga yordam beradi.

Axborot tayyorlashda jurnalistlarimiz voqeani yoritishda kompozitsion postanovkasiga a'lohida e'tibor qaratishadi. Bu yerda voqealar ketma-ketligini asosan tadrijiy rivojlantirib boriladi. YA'ni, muallif har bir voqeani eng muhim faktlarini oldingi o'ringa chiqarishga harakat qiladi, keyin shunga mos ravishda davom ettirib, rivojlantirib boradi.

Avvalo, materialni tayyorlashda qo'llaniladigan uslub ham muallifning qanday maqsadni oldiga qo'yganligiga bevosita bog'liq. Dastlab, voqealar tizginini muallif o'z ongida rivojlantiradi, keyin dolzarbligiga qarab ularni joy-joyiga qo'yib chiqadi. Jurnalist biron-bir mavzuni yoritir ekan vaqtini behudaga sarf etmasligi lozim. Iloji boricha ko'proq dalillarni yig'ishi kerak.

"Axborot-24" bosh muharririyati tomonidan tayyorlanayotgan har bir reportaj chuqur tahlildan o'tadi. Avval efiqrga uzatishda mas'ul bo'lgan muharrir, guruh boshlig'i, so'ng bosh muharrir o'rinbosari, keyin barcha rahbariyat ko'zdan kechirib oladi. Shubhali ma'lumotlar bo'lsa birdan ko'rik to'xtatilib, rejissor uni qayta eshittiradi. Ma'lumot yana bir bor tekshirib ko'rilganidan so'ng efiqrga uzatiladi. Bundan tashqari har bir axborot yuqori saviyada bo'lishiga, yoritilayotgan mavzuga xolisona yondoshilishiga, tezkorlik va birxillikdan qochishga alohida e'tibor qaratiladi.

Xulosa va takliflar. Iqtisodiy mavzuda informatsion ko'rsatuvlar tayyorlovchi telejurnalistlarning yutug'i bu albatta zamonaviy iqtisodiy strategiyani yaxshi tushunish va mamlakatda bo'layotgan iqtisodiy islohotlardan xabardor bo'lishlarida, o'z mahoratlarini doimiy ravishda oshirib borishlarida desak, xato qilmagan bo'lamiz. Chunki, respublika uchun axborot tayyorlash, ko'rsatuv olib borish muayan qobiliyat, mahoratni va mas'uliyatni talab etadi. Jurnalist nafaqat qalami o'tkir, sezgir va ziyrak bo'lishi, shu bilan birga zamon bilan hamnafas borishi, ijtimoiy-siyosiy jihatdan yetuk va iqtisodiy bilimlarni chuqur egallaganligi talab etiladi.

ADABIYOTLAR

- Особенности освещения в СМИ экономической проблематики.
- <https://studfile.net/preview/2025777/page:39/>
- Nesterenko F.P. va boshq. Lug'at-ma'lumotnoma: Jurnalistika, Reklama, Pablik Rileyshtn:1700 atama. –T.: Zar qalam. 2003. 27 b.
- Do'stmuhammad X. Jamiyat oldidagi mas'uliyat //O'zbekiston matbuoti. 2006.№1.8 b.
- Toshkent xalqaro investitsiya forumi. "Axborot-24" dasturi. 2025.11-12 iyun dasturi.
- Очилова М.ГТЛ заводида сарфланган 3,4 млрд доллар ўзини оқлайдими? Отабек Бакиров билан суҳбат. <https://kun.uz/kr/news/2024/08/20/gtl-zavodiga-sarflangan-34-mlrd-dollar-ozini-oqlaydimi-otabek-bakirov-bilan-suhbat>

UDK: 821.411.21'42

Nizomiddin IBROHIMOV,
O'zbekiston milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: n.ibrahimov95@gmail.com

PhD M.Jo'rayeva taqrizi asosida

THE PRESENTATION OF THE INTRODUCTION TEXT AND ITS CONTENT IN THE MANUSCRIPT OF ABUL HASAN MARG'INONI'S MAHOSIN AL-KALOM

Annotation

This paper examines the introduction of the manuscript *Mahāsīn al-Kalām* authored by Abū al-Ḥasan al-Marghīnānī, focusing on linguistic and semantic analysis of the classical Arabic text. The study explores themes such as rhetorical eloquence, aesthetic unity of expression and meaning, and the Qur'an's unmatched stylistic and semantic features as a divine miracle. The author emphasizes that the work was composed during a time of waning interest in literary arts, aimed at reviving the appreciation for refined language among devoted readers. The research concludes that *Mahāsīn al-Kalām* stands as a spiritually and intellectually profound work, asserting that mastery of *balāgha* requires not only intellectual effort but also heartfelt dedication. The Qur'an is presented as beyond the reach of imitation, highlighting its sacred uniqueness in both form and substance.

Key words: Mahosin ul-kalom, Abul Hasan Marghinoni, science of balagha, literary art, Qur'anic style, literary analysis, classical Arabic prose, scientific and spiritual heritage, aesthetic expression, art of speech.

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ТЕКСТА И СОДЕРЖАНИЯ ВСТУПИТЕЛЬНОЙ ЧАСТИ В РУКОПИСИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ АБУ-ЛЬ-ХАСАНА МАРГ'ИНОНИ «МАХОСИН УЛЬ-КАЛОМ»

Аннотация

В данной статье рассматривается вступительная часть рукописи «Махосин аль-калам», написанной Абу-ль-Хасаном Маргинони. Проведён лексико-смысловой анализ оригинального арабского текста, с акцентом на риторические приёмы, гармонию формы и содержания, а также уникальность Корана как непревзойдённого образца божественного слова. Автор подчёркивает, что трактат был создан в период снижения интереса к словесному искусству, как ответ на духовную потребность в возвышенной речи. Исследование выявляет высокую эстетическую и духовную значимость произведения, подчёркивает невозможность подражания Корану в человеческой речи и утверждает необходимость постижения искусства *balāgha* через духовное стремление и внутреннюю приверженность.

Ключевые слова: Махосин уль-калам, Абу аль-Хасан Маргинаний, наука балагата, художественное искусство, стиль Корана, литературный анализ, классическая арабская проза, научное и духовное наследие, эстетическое выражение, искусство слова.

ABUL HASAN MARG'INONIYNING "MAHOSIN UL-KALOM" ASARINING QO'LYOZMASIDA KIRISH QISMNING MATNI BERILISHI VA MAZMUNI

Аннотация

Ushbu maqolada Abul Hasan Marg'inoniy tomonidan yozilgan "Mahosin ul-kalom" asarining qo'lyozma kirish qismi matni o'rganilib, uning lug'aviy va ma'no jihatdan tahlili amalga oshirildi. Asarda balog'at, badiiy san'atlar, lafz va ma'nodagi uyg'unlik, Qur'onning betakror bayon uslubi kabi masalalar yoritilgan. Marg'inoniy bu risolani adabiyotga mehr qo'ygan kishilar uchun yozganini ta'kidlab, o'z davrida adabga bo'lgan e'tibor susaygan bir paytda, go'zal so'zning fazilatlarini yoritishga intilgan. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, "Mahosin ul-kalom" o'z davrining yuksak estetik-ruhiy talqiniga ega bo'lgan asarlardan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida Qur'onning uslubiy va mazmuniy jihatdan inson nutqidan butunlay ajralib turuvchi mo'jiza sifatida baholanganligi, balog'at ilmining esa chuqur tafakkur va qalbiy bog'liqlik asosida o'zlashtirilishi zarurligi ilgari surildi.

Kalit so'zlar: Mahosin ul-kalom, Abul Hasan Marg'inoniy, balog'at ilmi, badiiy san'at, Qur'on uslubi, adabiy tahlil, klassik arab nasri, ilmiy va ruhiy meros, estetik ifoda, so'z san'ati.

Kirish. Islom ilmlarining taraqqiyotida balog'at, adabiy ilmlarni alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, bu sohada Movarounnahrlik allomalarning tutgan o'rni beqiyosdir. Ularning asarlari nafaqat o'z zamonasida, balki bugungi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ana shunday meroslardan biri, Abul Hasan Marg'inoniy tomonidan yozilgan "Mahosin ul-kalom" asaridir. Bu risola balog'at, adabiy ilmlarni sodda va tushunarli tarzda bayon qilishga qaratilgan bo'lib, muallifning diniy-ilmiy salohiyatini aks ettiradi.

Asarda balog'at ilmining nozik jihatlari, lafz va ma'no uyg'unligi, iboralardagi estetik go'zallik, fikr ifodasining lo'ndaligi va uslubiy xususiyatlarga alohida e'tibor qaratilgan.

Muallif nafaqat nazariy bilimlarni taqdim etadi, balki ularni aniq misollar orqali tushuntirib boradi. Bu jihat asarning o'quvchi tomonidan yaxshi qabul qilinishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, Marg'inoniy o'z zamonasining adabiy va uslubiy mezonlariga tayangan holda, balog'at ilmini zamonaviy ehtiyojlarga uyg'unlashtirishga harakat qilgani seziladi.

"Mahosin ul-kalom" asarida keltirilgan ilmiy mulohazalar faqat nazariy asoslargagina tayanib qolmay, balki ular amaliyot bilan chambarchas bog'langan. Muallif til san'atining nafisliklarini ochib berish barobarida, bu ilmlarning ijtimoiy va axloqiy tarbiyada tutgan o'rini ham yoritib bergan. Shu bois, ushbu risola o'z davrida ilm ahli uchun muhim

qo'llanma bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda ham u balog'at va adab ilmlari bilan shug'ullanuvchi tadqiqotchilar uchun bebaho manba sifatida xizmat qilmoqda.

Asarning boshida [1] الحمد لله رب العالمين والصلوة على رسوله Al-hamdu lillāhi rabbil-‘ālamīn wa-shalātu ‘alā rasūlihi Muhammad wa ‘itratil-akramīn deb boshlanadi, tarjimasida esa “Butun olamlarning Parvardigori Allohga hamd bo'lsin, Uning Payg'ambari Muhammadga va mo'tabar avlodiga salovot bo'lsin” deb, an'anaviy kitobat shaklida berilgandir. ushbu matning tahliliga o'tsak:

الله – maqto'v, hamd, jumlasida الحمد لله رب العالمين – Allohgadidir. رب – butun olamlarning Parvardigori. Bu Qur'onning "Fotih" surasining birinchi oyati. Unda butun borliq ustidan hukmronlik qiluvchi Allohga maqto'v aytiladi.

والصلوة – jumlasidagi so'zlar esa, الصلوة (as-salātu) – ibodat yoki duo ma'nosida, على رسوله – Uning elchisiga (ya'ni Payg'ambariga) hamda محمد – Muhammad (s.a.v.)dir. Bu jumla Payg'ambar Muhammad (s.a.v.)ga salovot yo'llanishini bildiradi. Bu musulmon duolarining odatiy unsurlaridan biridir.

عتره – avlod, nasl. Bu yerda Muhammad (s.a.v.)ning avlodi nazarda tutilmoqda, والاكريمين – eng ulug', e'zozli, mo'tabar.

Bu jumlada Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning hurmatli avlodlariga ham salom va duo yo'llanmoqda. Bu ifoda, ayniqsa, Ahl al-Bayt (ya'ni Payg'ambarimizning oilasi va zurriyotlariga) bo'lgan muhabbatni ifodalaydi.

Bu jumla islomiy matnlarda keng uchraydigan ibora bo'lib, Allohga hamd, Muhammad (s.a.v.)ga salovot va uning muqaddas zurriyotiga hurmat ifodalanmoqda. Matn Qur'oniy tilga yaqin va diniy ruhdagi duo ko'rinishida.

Asarning davomida esa, ushbu kitobni yozilish maqsadi tushuntirilgan quyidagi matn berilgan:

هذا كتاب ألفناه في محاسن الكلام وبدائته و ماستحى من صناعيه لبعض إخواننا من الراغبين في الأدب و همنافين فيه و العاسين لي على حين [1]الحموس من آثاره وانصران هم النفوس عن إثاره

Transkripsiya: Hādhā kitābun allafnāhu fī maḥāsini al-kalām wa badāyatih wa mā istaḥyaynā min šanā'ih li-ba'di ikḥwānina minā-r-rāghibīn fī-l-adab wa hum nāfin fih wa lāmisīn bih wa-l-‘āsīn lī ‘alā ḥīn laḥmūs min āthārih wa inširāf al-nufūs ‘an iṭhārih.

Tarjimasida: Bu kitobni biz go'zal so'zlarning fazilatlarini va ularning ibtidosi haqida yozdik, va undagi badiiy san'atlarni ifodalashdan tortinmadik. Uni adabiyotga ixlos qo'ygan, unga qiziqish bildirgan, unga yaqinlashgan va uni tatib ko'rgan ayrim birodarlarimiz uchun bag'ishladik. Ular bu sohaning izlarini ko'rmay, o'zlarini undan chetga tortayotgan bir paytda menga yuz burishdi.

Ushbu matnni tahlil qiladigan bo'lsak, هذا كتاب ألفناه Biz – ألفناه Bu bir kitobdir, في محاسن الكلام – So'zlarning chiroyli jihatlarini haqida وبدائته – Uning boshlanishi (ya'ni nutqning ibtidosi) deb bitilib, unda muallifi kitobni chiroyli so'z san'atlari va ularning boshlanishi haqida yozganini bildiradi.

Matn davomida esa, jumlasidagi وما استحينا من صناعيه – Biz uyalmadik / tortinmadik hamda من صناعيه – Uning san'atlaridan, badiiy usullaridan degan ma'nolarni kasb etib, kitobda nutqning barcha jihatlarini ochiq ifodalangan, muallif hech narsani yashirmagandir.

Matndagi galdagi jumlasida الراغبين في الأدب – Bazi birodarlarimiz uchun va بعض إخواننا – بعض إخواننا Bazi birodarlarimiz uchun va من – الراغبين في الأدب – Adabiyotga qiziqqan, uni sevgan kishilar uchundir deb berilgan. Demak, asar, alohida ravishda, adabiyotga mehr qo'ygan kishilarga atalgan.

Asarni yozishni o'ziga yarasha mashaqqatli bo'lgani haqida esa muallif quyidagi jumalalarda bilanadi, ya'ni وهم نافرين فيه و لاسمين به و العاسين لي

tarjima qilinsa, وهم نافرين فيه – Ular uni inkor qilganlar (yoki yetarlicha qadrlamaganlar), ولاسمين به – Unga aralashgan, tegib ko'rgan, والعاسين لي – va menga qarshi bo'lganlar kabi so'zlar bilan muallif, adabni tanigan, lekin uni to'liq qabul qilmagan, yoki muallifga qarshi chiqqan odamlarga ishora qiladi.

Keyin esa muallif birdan davrga o'quvchi yuz burdiradi, ya'ni kitob yozilish davrini على حين لحموس من آثاره و انصران هم النفوس عن إثاره jumlasida bilan ifodalab, undagi arabiy so'zlar o'zbek tiliga quyidagicha berilsa bo'ladi: على حين لحموس – Uning (adabning) izlari yo'qolgan bir davrda, من آثاره – انصراف – Va odamlar uni tanlashdan yuz o'g'irgan bir zamonda. Muallifning yozishicha, bu kitob adabning qadrsizlanib, odamlar uni rad etayotgan bir davrda yozilgan.

Bu muqaddima yoki kirish qismida muallif o'z asarini adabiyotga oshno kishilar uchun yozganini bildiradi. U, odamlarda adabiy san'atga e'tibor pasaygan davrda, chiroyli so'zlarni qadrllovchi bir asar yaratganini ifodalaydi. Matn klassik arab nasriga xos bo'lgan murakkab, badiiy va kinoyali tilda yozilgan.

وذكرنا منه ما لا يستغنى عنه إن كانت فنون البديع أكثر من أن تُحصى [1]ولا يُقدَّر فيه بلوغ الغاية والمقصى

Transkripsiya: Wa dhakarnā minhu mā lā yustaghna ‘anhu in kānat funūn al-badī ‘akthara min an tuḥṣā wa lā yutaqaddaru fihī bulūgh al-ghāyah wa-l-maqṣī

Tarjimasida: Va biz undan ehtiyoj sezilmaydiganlarini emas, zarur bo'lganlarini esladik. Zero, badiiy san'at turlari sanog'iga yetmas darajada ko'pdir va bu borada eng oliy darajaga yetishish baholalanmaydigan darajada mushkuldir.

Mazkur matnni tahliliga o'tsak, وذكرنا منه ما لا يستغنى عنه (Wa dhakarnā minhu mā lā yustaghna ‘anhu) Ma'nosi: “Biz undan ehtiyoj sezilmaydigan emas, balki zarur bo'lgan qismini esladik” deya, muallif barcha badiiy unsurlarni emas, balki eng keraklilarini tanlab yoritganini bildiradi.

Asarda badiiy san'atlar ko'pligi hamda murakkabligi haqida ma'lumot beradi, إن كانت فنون البديع أكثر من أن تُحصى (In kānat funūn al-badī ‘akthara min an tuḥṣā) “Badiiy san'at turlari sanog'iga yetmas darajada ko'p bo'lsa-da...” ya'ni bu yerda badī' ilmi (balog'atdagi badiiy uslublar)ning nihoyatda kengligi, chegarasizligi ifodalangan. So'ngra, ولا يُقدَّر فيه بلوغ الغاية والمقصى (Wa lā yutaqaddaru fihī bulūgh al-ghāyah wa-l-maqṣī) “Va bu borada maqsadga yoki mukammallik darajasiga yetishish baholab bo'lmaydigan darajada mushkuldir.” Badiiyat ilmi shunchalik chuqurki, uning eng yuqori nuqtasiga erishish deyarli imkonsiz ekani ta'kidlanmoqda.

Bu jumla balog'at san'atlari (xususan, ilm al-badī') haqida yozilgan matnning bir qismi bo'lib, unda muallif barcha badiiy uslublarini emas, balki eng zarur, asosiylarini yoritganini, bu fan shunchalik kengki, barcha turlarini sanab bo'lmashligini va nihoyat, bu sohada mukammallikka yetishishning imkonsiz yoki cheksiz mehnat talab etishini bildiradi.

Abu hasan Marg'inoniy asarni yozishi uning taqdiriga yozilgan ekanligiga ishora qilib quyidagi matn bilan davom etadi:

وهنا علم يجب أن تكون النفس به مشغوفة، والهمة إليه مُصرَّفة، [1]قَسْمُ وَالْأَيَّامُ لَهُ مَوْفُوتَةٌ

Transkripsiya: Wa hunā ‘ilmun yajibu an takūna-n-nafsu bihi mash ūfatan, wa-l-himmatu ilayhi muṣrafatan, qismun wa-l-ayyāmu lillāhi mawqūshah.

Tarjimasida: Bu yerda shunday bir ilm borki, u qalbn o'ziga maftun etmog'i, inson ruhini unga yo'naltirmog'i lozim. Bu - taqdirdan berilgan nasiba, Allohga oid kunlar esa tamg'alangan va belgilab qo'yilgandir.

Matnni tahliliga o'tsak, mazkur matnda هُنَا عِلْمٌ – “Bu yerda bir ilm borki...” gap muayyan bir fan - balog'at, adab, badiiyat ilmi haqida ketmoqda. أَنْ تَكُونَ النَّفْسُ – “...qalb unga oshufta bo'lishi lozim” Yajibu – “lozimdir”, al-nafs mash ūfah bihi – “ruh, jon unga

maftun bo'lishi kerak" deya, bu fan bilan qalban shug'ullanish, uni chin qalbdan sevish kerakligi ta'kidlanadi. وَالْهَمَّةُ إِلَيْهِ مُصَرَّفَةٌ – "Va orzu-niyat unga qaratilgan bo'lishi lozim" deb, ilmga bo'lgan intilish, g'ayrat, qat'iyatli yo'naltirilgan bo'lishi kerak degani bo'lsa, matnda qism – "bu - nasiba, taqdirdan ajratilgan ulush" degan ma'noda bo'lib, ushbu fan bilan shug'ullanish yoki unga moyillik Alloh tomonidan berilgan nasibadir. وَالْإِيَّامُ "Va kunlar Alloh tomonidan belgilangan" Har bir insonning umr vaqti, hayot yo'li Alloh taolo tomonidan "muhrlangan", oldindan belgilangandir. "Mawqūshah" – ya'ni "belgi qo'yilgan, tamg'alangan", qismati yozilgan degan ma'noni beradi.

Bu jumla balog'at san'atining ruhiy-falsafiy ahamiyatini o'zida mujassam etgan. Muallif bu ilmga (ehtimol, adabiyot yoki balog'atga) bo'lgan ixlosning faqat aql bilan emas, balki qalb bilan bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi. Bunday intilish esa faqatgina Allohning ilmi va irodasiga bog'liq bo'lgan taqdiri ulush (qism) orqali insonda paydo bo'ladi.

Shuningdek, har bir inson hayotining bosqichlari va ilmiy izlanishdagi yutuqlari - Alloh tomonidan belgilab qo'yilgan "mawqūshah" (ya'ni, muhrlangan kunlar) doirasida kechadi, degan chuqur falsafiy fikr ilgari surilgan.

Shundan so'ng muallif balog'at ilmiga aynan islom dinini muqaddas kitobi Qur'oni Karim sababli vujudga kelganli haqida kletirib o'tadi va uning quyidagi matn bilan ifoda etadi:

فَإِنَّ الْقُرْآنَ الَّذِي هُوَ خَارِجٌ عَنِ النَّظْمِ الْمَعْقُودِ وَالنَّشْرِ الْمَعْمُودِ، إِحْدَى الْمُعْجَزَاتِ الْقَائِمَةِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، لِمَا اخْتَصَّ بِوُجُوهِهِ وَمَعَانِيهِ الَّتِي لَا يُنَاسِبُهَا، وَلَا [1] يُغَارِيهَا شَيْءٌ مِنَ الْكَلَامِ، فَهُوَ مَطْمَعٌ مُمْتَنِعٌ بَعِيدٌ

Transkripsiya :Fa-inna al-Qur'āna alladhī huwa khārijun 'ani-n-naẓmi al-ma'qūd wa-n-nashri al-ma'mūd, iḥdā al-mu'jizāti al-qā'imah ilā yawmi al-qiyāmah, limā ikhtaṣṣa bi-wujūhihi wa-ma'ānihi allati lā yunāsibuha wa lā yuqārīhā shay'un mina al-kalām, fahuwa maṭma'un mumtani'un ba'īd.

Tarjimasi: Chunki Qur'on - odatiy so'z tuzilmalari va odatdagi bayon uslubidan butunlay ajralib turuvchi ilohiy kalomdir. U qiyomat kunigacha davom etadigan abadiy mo'jizalardan biridir. Bunga sabab - uning mazmun va ifoda shakllari shu qadar yuksakki, hech bir insoniy so'z u bilan tenglasha olmaydi va unga o'xshashlik qilish fikri o'ziyoq imkonsiz, yetib bo'lmas orzudir.

Matn tahlilga o'tsak, فَإِنَّ الْقُرْآنَ الَّذِي هُوَ خَارِجٌ عَنِ النَّظْمِ الْمَعْقُودِ وَالنَّشْرِ الْمَعْمُودِ jumlasida, nazm al-ma'qūd - "bog'langan (ya'ni odatdagi she'riy) uslub" nashr al-ma'mūd - "yoyilgan, tartibli nasriy bayon" so'z birikmalari, Qur'on - bu ikki odatiy adabiy janrdan, ya'ni na she'r, na oddiy nasrdan, balki mutlaqo o'ziga xos, ilohiy uslubda ekanligiga dalolat beradi.

إِحْدَى الْمُعْجَزَاتِ الْقَائِمَةِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ jumlasida esa, "Qiyomat kunigacha davom etuvchi abadiy mo'jizalardan biridir" degani bo'lib, unda Qur'onning harfiy, ma'noviy va ruhiy jihatdagi yuksakligi insoniyat tarixida doimiy mo'jiza sifatida qolishni ta'kidlaydi. لِمَا اخْتَصَّ بِوُجُوهِهِ وَمَعَانِيهِ الَّتِي لَا يُنَاسِبُهَا، وَلَا يُغَارِيهَا شَيْءٌ مِنَ الْكَلَامِ "Undagi yondashuvlar va ma'nolar shunchalik oliy darajada va yuksakki, hech bir nutq u bilan tenglasha olmaydi" deb yozadi, bu Qur'onning uslubiy betakrorligi va semantik chuqurligiga ishoradir. فَهُوَ مَطْمَعٌ مُمْتَنِعٌ بَعِيدٌ "U - havas qilinadigan, ammo yetib bo'lmaydigan darajada yuksak bir orzudir" ya'ni, Qur'on kabi matn yaratish niyati mumkin bo'lsa ham, amalda bu ilohiy kalomga tenglashish inson imkonidan tashqarida.

Qur'on kalomi, o'zining kompozitsion va uslubiy tuzilishi bilan an'anaviy nasr va she'rdan tubdan farq qiladi. Uning o'ziga xosligi - na rhytmik vaznda, na odatdagi nasriy mantiqda mujassam, balki ilohiy va ta'sirchan bayonning beqiyos namunasidir. Shu bois, Qur'on, adabiyotda alohida o'rin tutadigan ilohiy mu'jiza sifatida qiyomat kunigacha o'z dolzarbligini saqlab qoladi. Bu kalomning mazmuniy chuqurligi va ifodadagi mukammalligi hech bir insoniy matn bilan tenglashtirib bo'lmaydi. Uni o'xshatishga urinish esa - inson uchun yiroq, amalda imkonsiz bir orzudir.

Ushbu kichik tadqiqot davomida biz so'z san'ati, balog'at ilmi va Qur'onning badiiy uslubiga oid muhim matnlarni tahlil qildik. Tahlil qilingan iboralar va iboratlar, o'z zamonasi adabiy tafakkurining yuksak namunasi bo'lib, nutqning estetik qudratini, ifodaviy boyligini va ma'naviy chuqurligini ochib beradi.

Avvalo, adabiyotning badiiy shakllari - nafaqat aqliy, balki qalbiy munosabatni talab qiluvchi soha ekaniga urg'u berildi. So'zdan san'at darajasida foydalanish, oddiy mantiqiy bayon emas, balki ruhiy sezgi, intellektual yondashuv va mahorat bilan uyg'unlashgan ijodiy jarayon sifatida tushunildi. Badiiyatga doir fanlar shunchalik murakkab va ko'p qatlamli, ularga to'la yetishish insonning individual sa'y-harakatidan tashqariga chiqadi. Shu bois, bu fanlarda mukammallik emas, izchil izlanish muhim deb qaraladi.

Qur'onning uslubiy ajralib turishi esa alohida o'rin tutdi. Uning shakl va mazmundagi betakrorligi, na odatiy she'riy, na klassik nasriy mezonlarga sig'masligi uni insho san'atidan yuksak darajaga olib chiqqan. Qur'on - bu insoniyat tarixidagi ilohiy mu'jiza bo'lib, undagi semantik chuqurlik va ifodaviy barkamollik hech bir insoniy kalom bilan taqqoslab bo'lmaydigan darajada balanddir. U bilan bellashishga harakat qilish esa - nazariy jihatdan orzu qilinar, amalda esa yetib bo'lmas cho'qqidir.

ADABIYOTLAR

1. "Mahosin-ul kalom" asari qo'lyozmasi. Abu Hasan Marg'inoniy. O'zbekiston Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida qo'lyozma 2956-II inverter raqami.
2. Абдулкаюм, А. Балоғат илми: назарий ва амалий асослар. – Тошкент: Фан, 2006. – 245 б.
3. Захириддин, Н. Қуръондаги баён услублари ва уларнинг бадий хусусиятлари. – Тошкент: Ислом олами, 2012. – 176 б.
4. Али ибн Аби Тойиб. Илм ал-бидийъ фи ал-балоға. – Қоҳира: Дар ал-Фикр, 1998.
5. Al-Jurjani, Abd al-Qahir. Asrār al-Balāgha wa Dalā'il al-I'jāz. – Beirut: Dār al-Ma'rifa, 1991.
6. Al-Qaradawi, Yusuf. The Miraculous Nature of the Qur'an. – Cairo: Al-Falah Foundation, 2005.
7. Sells, Michael. Approaching the Qur'an: The Early Revelations. – Ashland: White Cloud Press, 1999.
8. Gutas, Dimitri. Greek Thought, Arabic Culture: The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early Abbasid Society. – London: Routledge, 1998.
9. Al-Azami, M.M. The History of the Qur'anic Text: From Revelation to Compilation. – Leicester: UK Islamic Academy, 2003.

UDK:811.112.370.148

Shaxlo KAMALOVA,
ORIENTAL universiteti "G'arb tillari" kafedrasi katta o'qituvchisi

ORIENTAL universiteti "G'arb tillari" kafedrasi katta o'qituvchisi N.Hakimova tarqizi asosida

INGLIZ TILIDAGI KELASI ZAMON IFODALARINING MODAL XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada ingliz tilidagi kelasi zamon ifodalarining modal xususiyatlari tahlil qilinadi. Will, shall, be going to, may, might, be about to kabi modal fe'llar va tuzilmalar orqali ifodalanadigan ishonchlik darajasi, niyat, taxmin va majburiyat kabi ma'no nozikliklariga e'tibor qaratiladi. Shuningdek, ushbu birliklarning rasmiy va norasmiy nutqda qo'llanishi tahlil qilinadi. Mazkur modal ifodalarni chuqur tushunish, ingliz tilini o'rganuvchilarga o'z fikrlarini aniq va to'g'ri bayon etishda yordam beradi.

Kalit so'zlar: Modalnost, kelasi zamon, ingliz grammatikasi, modal fe'llar, ishonchlik, niyat, bashorat.

МОДАЛЬНОСТЬ АНГЛИЙСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ БУДУЩЕГО ВРЕМЕНИ

Аннотация

В данной статье рассматривается модальность выражений будущего времени в английском языке. Особое внимание уделяется модальным глаголам и конструкциям (will, shall, be going to, may, might, be about to), а также их значению в выражении уверенности, намерения, предсказания и обязанности. Анализируется использование данных форм в официальной и неофициальной речи. Понимание модальности помогает изучающим английский язык точнее и уместнее выражать свои мысли в различных ситуациях.

Ключевые слова: Модальность, будущее время, английская грамматика, модальные глаголы, уверенность, намерение, предсказание.

MODALITY OF ENGLISH FUTURE TENSE EXPRESSIONS

Annotation

This article analyzes the modality of future tense expressions in English. It explores how different modal verbs and structures (such as will, shall, be going to, may, might, and be about to) reflect various shades of certainty, intention, prediction, and obligation. The study also compares their usage in formal and informal contexts and discusses the implications of modality in future-oriented communication. Understanding these nuances helps English learners express their thoughts more precisely and appropriately in real-life situations.

Key words: Modality, future tense, English grammar, modal verbs, certainty, intention, prediction.

Introduction. The concept of modality in linguistics refers to a speaker's attitude toward the likelihood, necessity, obligation, or desirability of a proposition or event. In the English language, modality plays a crucial role in shaping meanings and expressing nuances, especially when discussing future events. While tense indicates when an action occurs, modality conveys how certain or uncertain, necessary or optional, or desirable or undesirable that action is perceived to be.

In English, the future tense is not marked by a specific verb form, unlike the past tense (e.g., walked) or present tense (e.g., walks). Instead, future expressions are typically formed using auxiliary verbs or modal constructions. This opens a wide range of possibilities for expressing modality in relation to future events. For instance, the sentence "She will travel to London" indicates a strong degree of certainty, whereas "She may travel to London" shows possibility rather than certainty. These nuanced expressions not only convey time but also

reveal the speaker's stance, intention, and assumptions about the event.

Common ways to express future actions in English include the use of will, shall, be going to, be about to, may, might, could, and should. Each of these constructions carries its own modal meaning. For example:

Will often conveys certainty or a neutral future event.

Shall is traditionally used with first-person subjects for offers or promises, especially in British English.

Be going to implies intention or a plan.

May and might express varying degrees of possibility.

Be about to suggests immediacy.

Should can imply advisability or expected outcomes.

The modal verbs themselves are inherently multifunctional and context-dependent. Their interpretations can shift based on the speaker's tone, the context, or even the degree of formality. Thus, understanding their use in future tense constructions is not only essential for accurate grammar but also for effective and nuanced communication.

In applied linguistics and language teaching, the difficulty of mastering modality is well-documented. Learners often misuse modal verbs, especially in future contexts, due to subtle distinctions in meaning that do not always translate directly from one language to another. For instance, non-native speakers may use *will* when *might* would be more appropriate, unintentionally conveying overconfidence or certainty.

Moreover, modal usage varies not only by individual choice but also across different registers (formal vs informal) and dialects (e.g., British vs American English). For example, *shall* is more common in formal British English than in everyday American speech. Therefore, understanding modality in future tense expressions is essential not only for theoretical linguistic analysis but also for practical applications in language teaching, discourse analysis, and translation studies.

This study aims to examine the lexical and grammatical expressions of modality in English future tense constructions, focusing on how different modal verbs and expressions reflect degrees of certainty, intention, obligation, and prediction. The goal is to clarify the semantic and pragmatic distinctions among these forms and provide insights that can support learners, translators, and linguists alike.

Materials and Methods

To analyze the modality of English future tense expressions, a combination of descriptive linguistic analysis and corpus-based methods was employed. This mixed-method approach allows for both qualitative and quantitative exploration of modal structures and their contextual functions.

1. Research Questions

This study is guided by the following research questions:

What are the primary modal expressions used to indicate future actions in English?

How do these expressions differ semantically and pragmatically?

In what contexts are specific modal future forms more likely to occur (e.g., formal/informal, written/spoken)?

How can understanding these differences aid in teaching English as a second language?

2. Data Collection

To answer these questions, data were collected from the following sources:

Corpora: The British National Corpus (BNC) and the Corpus of Contemporary American English (COCA) were used to examine the frequency and context of

different future modal expressions. A sample of 5,000 sentences from both corpora was randomly selected to ensure representativeness.

Textbooks and Grammar References: Renowned grammar books such as *Practical English Usage* by Michael Swan, *A Student's Grammar of the English Language* by Greenbaum & Quirk, and *Cambridge Grammar of English* were consulted to establish standard interpretations and examples of modal future expressions.

Language Proficiency Tests: Sample sentences from IELTS, TOEFL, and Cambridge exams were reviewed to analyze how future modality is assessed in standardized English language testing.

3. Analytical Framework

The analysis focused on both form and function. Modal verbs and related constructions were identified, categorized, and evaluated based on their semantic roles:

Epistemic Modality: How likely or certain an event is (e.g., *will*, *might*, *may*).

Deontic Modality: Expressions of necessity, obligation, or permission (e.g., *should*, *must* when used with future implication).

Dynamic Modality: Expressions of ability or willingness related to future plans (e.g., *can*, *be going to* in certain contexts).

Each sentence in the corpus data was tagged according to the modal used, the verb phrase, the subject, the discourse context, and the register (formal/informal). This tagging facilitated both statistical analysis and semantic comparison.

4. Participants (Optional Component for Applied Study)

For a supplementary teaching-focused study, a group of 30 ESL learners at intermediate to advanced levels participated in a diagnostic exercise involving future tense modal expressions. They were asked to fill in the blanks, rephrase sentences, and identify modal meanings. Their responses were analyzed to identify common learner errors and misinterpretations of modality.

5. Ethical Considerations

The corpus data used were publicly available and did not involve any personal identifiers. The student survey component was conducted anonymously, with informed consent obtained for academic purposes.

Results and Discussion

1. Frequency and Distribution of Modal Future Expressions

Analysis of corpus data from both the British National Corpus (BNC) and the Corpus of Contemporary American English (COCA) revealed that "*will*" is the most frequently used modal expression for indicating future events in both spoken and written registers. However, "*going to*" occurred more often in conversational data, particularly in American English, suggesting a more informal and immediate tone.

Modal Expression	Frequency (BNC)	Frequency (COCA)	Typical Register
will	High	High	Written/Spoken
going to	Medium	High	Spoken/Informal
shall	Low	Very Low	Formal/British
may/might	Medium	Medium	Neutral/Spoken
should	Low	Low	Predictive/Formal
be about to	Low	Low	Immediate/Spoken

The modal "shall" was found almost exclusively in British legal or formal documents and was rarely used in American corpora. Meanwhile, "may" and "might" were found to express uncertainty or possibility, often in academic writing or careful speech. Expressions like "be about to" were common in narratives and dialogues where immediacy was implied.

2. Semantic and Pragmatic Distinctions

Will generally conveyed certainty or a neutral prediction. In contexts such as weather forecasts or official statements, it served as the default future marker.

"The Prime Minister will address the nation at 6 p.m."

Going to was used to indicate planned actions or intentions.

"I'm going to study abroad next semester."

Shall appeared in contexts of formal agreements, legal writing, or emphatic promises.

"The tenant shall pay rent on the first of each month."

May/Might indicated lower certainty or polite suggestions.

"She might come to the meeting if she finishes work early."

Should was used predictively or to express mild obligation.

"You should receive a confirmation email shortly."

Be about to expressed immediacy and was found mostly in storytelling or dramatic contexts.

"The train is about to leave the station."

These findings confirm that English uses a variety of modal constructions to express not only time but also attitude, certainty, and speaker intent.

3. Learner Corpus Observations

In the learner-focused part of the study, ESL students often overused "will" regardless of context,

sometimes failing to distinguish between planned and spontaneous actions. For example, they would write:

"I will go to the doctor tomorrow."

— when "I'm going to the doctor tomorrow" would be more natural for expressing a plan.

Common errors included:

Using might for firm plans

Using shall incorrectly in American English contexts

Confusing be about to with going to

These misuses highlight the pedagogical need to focus not just on the form of future tense expressions but also their modal meanings.

Conclusion. The study has demonstrated that English future tense expressions are inherently modal in nature and that different forms carry specific semantic and pragmatic meanings. While "will" remains the most frequently used modal in future constructions, expressions like "going to," "shall," "might," and "should" offer nuanced variations that reflect the speaker's attitude, certainty, and context of use.

Understanding the modality behind future tense constructions is essential for achieving both grammatical accuracy and communicative appropriateness. For ESL learners and teachers, this means going beyond the simple formula "will + verb" and embracing the complexity of modal usage in real-world communication.

This research suggests that:

Modal verbs and constructions should be taught contextually, emphasizing function over form.

Corpus-based examples can help learners see real usage patterns.

Educators should raise awareness of register-specific preferences (e.g., "shall" in legal English vs. "going to" in informal speech).

In sum, modality in future expressions is a rich field for further linguistic and pedagogical exploration.

REFERENCES

1. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
2. Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge University Press.
3. Swan, M. (2005). *Practical English Usage* (3rd ed.). Oxford University Press.
4. Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (1999). *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
5. Leech, G. N. (1971). *Meaning and the English Verb*. Longman.

UDK: 821.512.161 : 82-3

Shaxnoza KARIMOVA,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti o'qituvchisi, PhD
E-mail: shahnozasayyid@gmail.com

O'zRFA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti professori, f.f.d U.Hamdamiy taqrizi asosida

THE ISSUE OF PSYCHOLOGISM IN TURKISH STORY WRITING

Annotation

This article examines the issue of the human psyche in modern Turkish literature, which occupies a distinctive place in the formation of contemporary Eastern literature, using the short story genre as a focal point. The study analyzes, based on scholarly sources, the evolution and stylistic characteristics of the portrayal of human psychology in Turkish short story writing from the Tanzimat period to the literature of the 1950s.

Key words: Turkish literature, short story genre, psychologism, character's psyche, Tanzimat period.

ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГИЗМА В ТУРЕЦКОМ РАССКАЗЕ

Аннотация

В данной статье исследуется проблема человеческой психики в современной турецкой литературе, которая занимает особое место в формировании современной восточной литературы, на примере жанра рассказа. В статье на основе научных источников проанализированы этапы раскрытия человеческой психологии и стилистические особенности турецкого рассказа в период от эпохи Танзимата до Литературы пятидесятих годов.

Ключевые слова: турецкая литература, жанр рассказа, психологизм, психика героя, эпоха Танзимата.

TURK HIKOYANAVISLIGIDA PSIXOLOGIZM MASALASI

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy sharq adabiyoti shakllanishida o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan zamonaviy turk adabiyotida inson ruhiyati masalasi hikoya janri misolida o'rganilgan. Maqolada turk hikoyanavisligining Tanzimot davridan Elliginchi yillar adabiyotigacha bo'lgan davrida inson psixologiyasi yoritilishining tadriji va uslubiy o'ziga xosliklari ilmiy manbalarga asoslangan holda tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: turk adabiyoti, hikoya janri, psixologizm, qahramon ruhiyati, Tanzimot davri.

Kirish. Inson ruhiyati va ichki kechinmalarini badiiy asarda ifodalash masalasi badiiy adabiyotning muhim vazifalaridan biri sanaladi. Ayniqsa, XX asr adabiy jarayonlarida psixologizmga bo'lgan ehtiyojning ortishi bilan bir qator milliy adabiyotlarda, jumladan, turk adabiyotida ham bu masalaga alohida e'tibor berila boshlandi. Psixologizm - qahramonning ichki olami, hissiyotlari, ong osti jarayonlari va ruhiy kechinmalarini tahliliy usulda yoritishga intiluvchi uslub bo'lib, hikoya janrida bu uslubning janr imkoniyatlari ko'rinishlari kuzatiladi.

Zamonaviy turk adabiyotining taraqqiyot bosqichlarida Tanzimot davri tamal toshi vazifasini o'taydi. Bu davr adabiyoti nafaqat g'arbiy estetik qarashlarning kirib kelishi balki, milliy adabiy tafakkurdagi yangilanishlari, jamiyat va inson tafakkuridagi yangilanishlar bilan ajralib turadi. Aynan shu jarayonda hikoya janri ham shakllanib, ijtimoiy hayotni tasvirlashdan tashqari, inson ichki kechinmalarini tasvirlash vositasiga aylana boshladi. Keyingi davrlarda, xususan, Elliginchi yillar adabiyotigacha bo'lgan davrda psixologik yondashuv yanada chuqurlashib, inson ruhiyati tahlili, qalb dialektikasi, obrazlar ichki dunyosi tahlilining yangi uslub va yo'nalishlari izchil shakllanadi. Ushbu davrlar zamonaviy turk adabiyotining bugungi shamoyilini egallashida muhim o'rin egallaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turk adabiyotshunosligida adabiyot psixologiyasi deb nomlanuvchi soha psixologizm tahlillariga juda yaqin bo'lsa-da, turk adabiyotshunosligida atroficha va to'liq yoritilmagan.

Adabiyot psixologiyasining asosiy vazifalari haqida O'.Solak: Adabiyot psixologiyasi matn tahliliga psixologiya fani nuqtai nazaridan yondashadi. Homo skriptor (yozuvchi) psixologik tipologiyasini ochib berishga yo'naltiriladi. Adabiyot psixologiyasi yozuvchiga xos uslubni, uning so'z qo'llash mahoratini, badiiy obraz va xarakter yaratish yo'llarini, ijodiy jarayon psixologiyasini va o'quvchining estetik o'zlashtirish qobiliyatini baholaydi. Bulardan dastlabki ikkitasi adabiyotshunoslikning predmeti bo'lsa, qolganlari bevosita san'at psixologiyasiga oid hisoblanadi [14], – deb fikr bildiradi. Adabiyot psixologiyasi nisbatan yangi metod bo'lsa-da, turk adabiyotshunosligi nazariyasida inson psixologiyasi doimiy ravishda tadqiqotchilar e'tibor markazida bo'lgan. Adabiyot psixologiyasi doirasidagi ishlardan oldinroq ham turk adabiy tanqidi izlanishlarida inson ruhiyati masalasi ko'tarilgani kuzatiladi.

Inson ruhiyati tasviri masalasi Tanzimot adabiyoti davridagi izlanishlardan boshlangan. Tanzimot davrining Abdulhaq Xomid, Nomiq Kamol, Ziyo Posholar kabi namoyandalari tahliliy-tanqidiy asarlarida inson va uning ruhiyati masalasiga jiddiy qarashadi[2]. Adabiyotshunos Mehmed Kaplanning ilmiy tadqiqotlarida tahlilga nazariy yondashuvni ko'rish mumkin. Olimning Ahmad Hamdi Tanpinar she'riyati va hikoyalari tahliliga bag'ishlangan monografiyasida [10] adabiy tanqidga psixologiya fanining yutuqlarini tatbiq etishning tahlil natijalariga ahamiyati o'rganiladi. Mehmet Kaplanning adabiy-nazariy qarashlari

keyinchalik turk adabiyotshunosligiga psixologik tahlilning kirib kelishiga zamin yaratadi. Faqat shuni inobatga olish joizki, Mehmet Kaplan va boshqa turk adabiyotshunoslari psixologik roman tahlilida psixologizm masalasini emas, balki Z.Freydning amaliy psixologiya nazariyasiga tayanadilar. Yondashuv garchi adabiyotda keng qo'llanilsa-da, nazariy-metodologik asoslarini adabiyotshunoslikdan emas, balki psixologiya fanidan olishi bilan farqlanadi. Bu o'z navbatida turk adabiy tanqidida psixologizm uslubi tahlilining dolzarbligi va inson ruhiyatini badiiy asar tamoyillari orqali ochib berishning ahamiyatini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Yuqorida ta'kidlanganidek, turk adabiyotida inson ruhiyatini o'rganishda psixologik va psixologik tahlil metodlari orqali o'rganish kuzatiladi. Bu metod qahramon ruhiyatining psixologik aspektlarini o'rganishda qo'l kelsa-da, psixologizm uslubini adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan cheklangan imkoniyatlarga ega hisoblanadi. Ushbu maqolada inson ruhiyati psixologizm uslub darajasiga ko'tarilgan asarlar ikkilamchi manbalarga asoslangan holda tarixiy-adabiy tahlili amalga oshirilgan.

Tahlil va natijalar. Adabiy asarlardagi shaxs psixologiyasi, qahramon ruhiyati masalasi turk adabiyotida Tanzimot davrida kuzatila boshlaydi. Garchi, A.H.Tanpınar Nomiq Kamolning "Intiboh" romani tahlilida: Jamiyatimizga (Tanzimot davri jamiyati haqida so'z bormoqda) psixologiya tushunchasi endi kirib kelmoqda, bugunga qadar maishiy muammolarga o'ralib yuraveribmiz, qalbimizni, his-tuyg'ularimizni unutibmiz. Nomiq Kamol asar muqaddimasida inson psixologiyasini qalamga olganini ta'kidlagan ekan, faqat ming afsuski, jamiyat bunga tayyor emas edi[11]., - deb fikr bildirishiga qaramay, asar yozilgan davr, shu davrga oid jamiyatning psixologik savodxonlik darajasi kabi bir qator subyektiv omillar inobatga olinsa, Tanzimot adabiyotida yozilgan "Intiboh" romanini o'z davrida inson ruhiyatini ochib bergan asarlar sirasiga kiritish mumkin. Zotan, N.Chetin ham "Intiboh" romanini turk adabiyotining ilk psixologik romanlaridan biri sifatida baholaydi[18].

Tanzimot davrida, bevosita hikoya janrida yozilgan asar qahramonlarining ruhiyatiga nazar solinsa, bu davrda hikoya va roman janri bir-biridan alohida ajratilmagani ko'rinadi. Faqat bunga qaramay janr xususiyatlariga hikoya deb aytilish mumkin bo'lgan asarlar kuzatiladi. Bu davr hikoyachiligida inson ruhiyati maishiy muammolar, majburiy nikoh, oila, sevgi-muhabbat va xiyonat kabi jamiyatning dolzarb muammolari misolida qahramon ruhiyati, qalb kechinmalari, ichki dunyosi va tuyg'ularining badiiy ifodasi batafsil yoritilishiga e'tibor qaratilgan.

Albatta, Tanzimot davri hikoyachiligi shakli va uslubiy kamchiliklardan xoli bo'lmagan. Ularda inson ruhiyati tasviri, qahramonlarning xarakter xususiyatlari va tuyg'ulari davrning g'oyaviy ideallariga tobe aks etgani kuzatiladi. Bu o'z navbatida asarning haqqoniyligiga ham ta'sir qilgan. Adabiyotshunos P.Kenjaye'vaning bu davr hikoyalari haqidagi: Dastlabki hikoyalarning hech biri hajm ixchamligi, tasvir muxtasarliligi, xarakter xususiyati, psixologik tasvir nuqtai nazaridan realistlik hikoya xususiyatlarini to'liq namoyon eta olmagan [12], - degan fikrlari ham mazkur mulohazani dalillaydi. Psixologik tahlillarning birida O'.Jebeji bu haqida:Tanzimot davrida roman va hikoya janrlari o'zaro ajratilmagan bo'lib, ushbu davrdagi psixologik nasr jamiyat psixologiyasini yoritgan [9], - deya davr hikoyachiligini baholaydi. Biroq, asarlarida bir-biriga yaqin maishiy muammolar ko'tarilishiga qaramay davr ijodkorlari orasida inson botiniy dunyosiga e'tibor qaratgan ijodkorlar ham bo'lgan. Ulardan biri Xolid Ziyu Ushoqligil ijodi hisoblanadi. Yozuvchi Tanzimot davrida zamondoshlariga ko'ra ilg'or

asarlar beradi. Xususan, yozuvchining "Raisning so'ngi yillari" ("Bir Muhtarın Son Yaprakları") [17] hikoyasida umrining so'ngi yillarida insonlardan uzoqlashgan, yolg'iz Nojibning xotira daftaridan olinadi. Hikoyaning kundalik ko'rinishida bayon etilishi, asar qahramonining maishiy-kundalik muammolarini emas, balki ruhiy dunyosining tanazzuli mohirona yoritadi.

Keyingi Adabiyot-i jadida (1896-1901) davrida epik tur janrlarining takomillashuvi kuzatiladi. Roman va hikoyalar texnik jihatdan mukammalroq tus olgan bo'lsa-da, hikoyalar g'oya va mazmun jihatdan milliylikdan uzoqlashgan edi. Bu haqida A.Jan quyidagicha fikr bildiradi: Adabiyot-i jadida vakillari Sulton Abdulhamid ikkinchi tomonidan maxsus Yevropa usuli maktablarida yetishtirilgan, turk milliy qadriyatlaridan uzoq yoshlar bo'lgan. Ular bolalikdan fransuz adabiyoti bilan tanish bo'lib, turk adabiyotidan bexabar ta'lim oladilar [8: 147-160], - deb fikr bildiradi. Yoshlarning turk mentalitetidan, turk xalqi qadriyatlari va urf-odatlaridan bexabarligi ularni jamiyat hayotidan chetlatib qo'yadi. Ijtimoiy hayotdan uzoq avlod vakillarining ijodi tamomila pessimistik tus oladi. A.Janning fikriga ko'ra: Adabiyot-i jadida milliy madaniyat va mahalliy hayotga befarq avlod bo'lgan. Bu holat ular ijodida faqat begonalashuv psixologiyasining hukmronlik qilishiga olib keladi. Jamiyatdan begonalashuv ma'lum bir vaqt ular ijodining ozuqasi bo'lib kelsa-da, keyinchalik uni jonsiz qilib qo'ygan. Chunki, san'at hayotning estetik ifodasidir. Jamiyatdan yiroqlashganlar o'sha xalqning dardini na eshitadi, na tasvirlay oladi [8: 159]. Adabiyot-i jadida davri 1901-yilda "Sarvat-i funun" nomli jurnalning yopilishi, jurnal a'zolarining ham tarqalib ketishi bilan o'z nihoyasiga yetadi. Bu jarayon esa turk adabiyotida yangi adabiy davr boshlanishiga zamin yaratadi.

Turk adabiyotidagi navbatdagi Fejri-oti (1909-1912) davrida ko'r-ko'rona G'arb adabiyotiga taqlid davom etadi. Bu davr vakillari e'tiborini she'riyatga qaratib, hikoya janrida oldinga siljish kuzatilmaydi[4]. Fejri-oti davrida muqim qotib qolgan janr mazmun va shakl jihatdan keyingi Milliy adabiyot davrida yangilana boshlaydi.

Fejri-oti davri yetakchilarining g'oyalariga qarshi ravishda tuzilgan Milliy adabiyot davri 1911-1923 yillarni o'z ichiga oladi. Bu davrda hikoya janri ham mazmun, ham shakl jihatdan takomillashadi. Umar Sayfiddin, Xolida Adip Adivar, Rofiq Xolid Qoray, Rashod Nuri Guntekin, Peyami Safo kabi adiblar bu davrda ijod qiladilar. Bu davrga kelib Moppasan ijodiga taqlidan yozilgan hikoyalar ko'zga tashlanadi. Shuningdek, hikoyalarda asosan jamiyat muammolari ko'tarilib, voqelikka asoslangan real hayot tasvirlari beriladi[16]. Fejri-oti davrida Xolida Adib Adivarning ijodi alohida ajralib turadi. Adiba "Ibodatxona" ("Mabetler"), "Toqqa chiqqan bo'ri" ("Dağa Çıkan Kurt"), "İzmirdan Bursaga" ("İzmir'den Bursa'ya") [1] nomli hikoyalari muallifi hisoblanadi. Xolida Adib Adivar ayol hikoyanavis sifatida ko'proq oilaviy munosabatlarni, erkak va ayol o'rtasidagi rishtalarni tasvirlaydi. Adibaning ayollarga xos yondashuvi uning asarlarida munosabatlar psixologiyasining yoritilishiga ham turtki bo'ladi.

Milliy adabiyot davri tugab, Jumhuriyat adabiyoti davri boshlanadi. Jumhuriyat davri turk adabiyotshunosligida beshta davrga bo'lib o'rganiladi[13]. Ularda hikoya janrining mazmun va shakl o'zgarishlari kuzatiladi. Qahramon psixologiyasining yoritilishi nuqtai nazaridan Jumhuriyat adabiyotining 1920-1930-yillari muhim hisoblanadi. Bu davrda nafaqat turk adabiyotida, qolaversa, dunyo adabiyotida ham o'z o'rniga ega Memduh Shavkat Esendal ham ijod qiladi. "Turk Chexovi" deb e'tirof etilgan yozuvchi A.Chexovdan ilhomlanib hikoyalar yozadi. Yozuvchi o'z hikoyalarda A.Chexovga shunchaki

taqlid qilmaydi, balki turk adabiyotida psixologik hikoyaning o'ziga xos uslubini shakllantiradi. Bu haqida M.Belge:Esendalning turk hikoyasiga kiritgan yangiliklarini Chexovning hikoyalar olamiga kiritgan o'zgarishlari bilan solishtirish mumkin. Albatta, ijod ko'lamida farqi bor. M.Sh.Esendalning turk adabiyotiga qo'shgan hisssasi, turk hikoyalarida til imkoniyatlari va voqelikning badiiy in'ikosi nuqtasida buriilish hisoblanadi [2]. – deb fikr yuritadi.

M.Sh.Esendal hikoyalari holat hikoyalari bo'lib, ularda voqelik an'anaviy suyet ketma-ketligida aks etirilmaydi. Adib hikoyalarida statik suyet voqelikdan ko'ra, vaziyat va undagi qahramon holati asosida shakllanadi. Qahramon va uning psixologiyasi asar markazidan joy oladi. An'anaviy dinamik suyet aks etgan hikoyalarga o'rgangan turk kitobxonni yozuvchi hikoyalarining tili sodda bo'lsa ham tushunishga qiyinaladi. Yozuvchining psixologik hikoyalari asosan maishiy hayot tasviriga bag'ishlagan bo'lib, adib hikoyalarida badiiy asar olamining qahramon ruhiyati bilan bevosita bog'liqligi e'tiborni tortadi. Esendal hikoyalarida qahramonning tashqi ko'rinishi, uning harakatlari orqali qahramon ruhiyatining tub mohiyati kitobxonga yetkiziladi. Adib ijodidagi ushbu xususiyat Said Foiq, O'rxon Kamol, Salim Ileri va Farid Edgu kabi yozuvchilar ijodiga zamin yaratadi. Darvoqe, Said Foiqning ijod yo'li va hikoyalari M.Sh.Esendalda bo'lgani kabi kuchli psixologik tahlilga asoslanadi. Adib hikoyalarida qahramon ruhiyati teran va mufassal yoritiladi. Jumhuriyat davrining 1930-1940-yillarida ijod qilgan adib turk adabiyotiga kichkina odam taqdirini olib kiradi. Hikoyalarda jamiyatning eng quyi qatlam vakillarining boy ruhiy dunyosi yoritiladi. Shuningdek, adib birinchilardan bo'lib, qisqa hikoya janrida qalam tebratadi. Said Foiq hikoyachiligi undan keyingi avlod yozuvchilarining ijodi uchun ilhom manbai bo'lgan. Yozuvchi ijodiga mansub yuzlab qisqa hikoyalarda realistlik uslubga xos qahramon ruhiyati tasviri xukmronlik qiladi. Ularda Istanbuldagi maishiy hayot orqali zamonaviy inson fojeasi ochib beriladi. Xususan, adibning "Plajdagi oyna" [15] hikoyasida ijtimoiy normalar, jamiyatdagi qobiqlarga bo'lgan isyon bosh qahramonning plajdagi sindirilgan oynaga haqidagi salbiy xislarining realistlik tasviri bilan o'quvchi ko'z o'ngida gavdalanadi. Said Foiq ijodidan keyingi 50-yillar avlodi nomi

bilan atalgan davr ijodkorlari turk adabiyotidagi modernistik oqim namoyandalari hisoblanadi[6]. Naziha Merich, Onat Kutlar, Leyla Erbil, Adnan O'zylalchinlar, Yusuf Otilgan va Farid Edgu kabi yosh yozuvchilar davrning yetakchi janrlaridan biri hikoya janrida samarali ijod qilganlar. Ular yagona oqim-modernizm ostida birlashib, bir mafkuraviy g'oya ostida hamnafaslikda ijod qiladilar. XX asrning 50-yillar avlodi davri namoyandalari turk hikoyanavisligida psixologik hikoyalarning rivojlanishida katta hissa qo'shadi. Bu avlod vakillari ko'r-kona taqlidga asoslangan, muayyan chegaralar doirasida qalam tebratgan an'anaviy adabiy maktabning ayrim ijodkorlariga qarshi turganlar. Yangicha uslub va turk tilining yangi imkonlarini ochib beruvchi yangi ifoda shakllarini izlab, o'z ijodiga tatbiq qiladilar. Ushbu davr adiblarning ijodi turk adabiyotida modernizm oqimining dastlabki namunalari hisoblanadi. Ushbu adabiy davr nomi unda ijod qilgan yoshlarning ijodiy faol bo'lgan yillariga nisbatan qo'llaniladi. Sababi, 50-yillar avlodi namoyondalarining ijod qilgan davri 1950-yillarga to'g'ri keladi. Bu davr ijodkorlari turk adabiyotida hikoya janrida qalam tebratadi. O'z uslubi, qalami va yo'nalishini topishga uringan ijodkorlar novatorligi, yangilikka o'chligi bilan turk adabiyotida o'ziga xos iz qoldiradilar. J.Dirilikaplanning ta'kidlashicha 1950- yillar avlodi namoyondalari hikoyalarida o'ziga xos uslub, turk tilining ichki imkoniyatlaridan samarali foydalanish kabi badiiy-estetik xususiyatlari bilan zamonaviy turk adabiy muhiti uchun poydevor vazifasini o'taydi[6]. Shu ma'noda ushbu davr ijodkorlari hikoyalarini modern adabiyotda inson ruhiyati masalasini o'rganishda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Turk adabiyotiga Tanzimot davrida kirib kelgan hikoya janri, Adabiyot-i jadida davrida psixologik ko'rinish olgan. Tanzimot davridagi psixologik hikoyalar texnik va uslubiy jihatdan, xususan, qahramon ruhiy olamining teranligi, harakatlarining asoslangani, ishonarliligi va mazmun ko'lamii jihatdan mukammal bo'lmagan, shu bois ham, ushbu davrdagi asarlar inson psixologiyasini yoritishning dastlabki urinishlari bo'lgan. Turk adabiyotida psixologik hikoyaning takomillashuvi 50-yillardagi asarlarda kuzatilgan.

ADABIYOTLAR

1. Adıvar H. İzmir'den Bursa'ya. – Ankara: Atlas, 1981. – S. 135.
2. Belge M. "Türk Romanında Tip", Memet Fuat'ın Seçtikleri. – Ankara: DoğuBatı, 1994. – S. 237–242.
3. Belge M. Kültür. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. – İstanbul: Cumhuriyet, 1985. – S. 31.
4. Bozdoğan A. Fecr-i Ati topluluğu ve Musavver Muhit mecmuası. // TUBAR. – Ankara, 2014. № 15. – S. 43–61.
5. Dirlikyapan J. Kabuğunu Kıran Hikâye, Türk Öykücülüğünde 1950 Kuşağı. – İstanbul: Metis, 2010. – S. 5.
6. Dirlikyapan J. Kabuğunu Kıran Hikâye, Türk Öykücülüğünde 1950 Kuşağı. – İstanbul: Metis, 2010. – S. 25.
7. Edebiyat biliminin diğer sosyal disiplinlerarası imkanları / Ömer S. – Ankara: Pegem Akademi, 2016. – S. 118.
8. Can A. Edebiyat-ı Cedide Neslinde Yabancılaşma. // Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi ÖS-III. – Erzincan: Erzincan Üniversitesi, 2016. № 3. – S. 147–160.
9. Cebeci O. Psikanalitik Edebiyat Kuramı. – İstanbul: İthaki, 2004. – S. 20.
10. Kaplan M. Tanpınar'ın Şiir Dünyası. – İstanbul: Dergah, 1983. – S. 260.
11. Kemal N. "İntibah Mukaddimesi" (Haz.: Nazım Elmas), Romanın Kapıları – Tanzimat Romanında Mukaddimeler ve Hatimeler. – Konya: Çizgi Kitabevi, 2011. – S. 184.
12. Kenjaeva P. XX asr turk hikoyachiligining taraqqiyot tamoyillari. Monografiya. – Toshkent: Cho'lpon, 2017. – B. 37.
13. Korkmaz R. Yeni Türk Edebiyatı. El Kitabı. – Ankara: Grafiker, 2006. – S. 648.
14. Ömer S. Edebiyat biliminin diğer sosyal disiplinlerarası imkanları. – Ankara: Pegem Akademi, 2016. – S. 118.
15. Sait Faik Abasıyanık. Seçme Hikayeler. – İstanbul: Kitap Yurdu, 2021. – S. 80.
16. Turkmenoglu S. Milli Edebiyat Dönemi Roman ve Hikâyeciliğine Genel Bir Bakış. // Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2017, № Sonbahar. – S. 31–47.
17. Uşakgil H. Bir Muhtarın Son Yaprakları. – İstanbul: Can Yayınları, 2021. – S. 56.
18. Çetin N. Roman Çözümleme Yöntemi. – Ankara: Öncü Kitap, 2012. – S. 120.

UDK: 81'25(821.112.2)

Umidjon MAMARASULOV,
O'zbekiston Milliy universiteti mustaqil izlanuvchisi
ORCID: 0009-0000-8735-9718
E-Mail: mamarasulov_u@nuu.uz

P.f.n. E.Uraeva taqrizi asosida

THE RENDERING OF METAPHOR, SIMILE, AND IRONY IN INDIRECT TRANSLATION (A CASE STUDY OF THE INTRODUCTORY PART OF E. M. REMARQUE'S THE ROAD BACK)

Annotation

The article investigates specific challenges in translating rhetorical devices, such as metaphor, comparison, and irony in indirect translation. It is based on a comparative analysis of the original German text of Erich Maria Remarque's novel *Der Weg zurück* and its translations into Russian and Uzbek. The article discusses the strategies used to preserve the imagery and emotional impact of the source text. The findings offer valuable insights into both the theoretical and practical dimensions of literary translation.

Key words: metaphor, comparison, irony, indirect translation, literary expressive means, comparative analysis, stylistic figures.

ПЕРЕДАЧА МЕТАФОРЫ, СРАВНЕНИЯ И ИРОНИИ В КОСВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ (НА ПРИМЕРЕ ВСТУПИТЕЛЬНОЙ ЧАСТИ РОМАНА Э. М. РЕМАРКА «ВОЗВРАЩЕНИЕ»)

Аннотация

В статье рассматриваются специфические проблемы передачи таких художественных выразительных средств, как метафора, сравнение и ирония, при косвенном переводе. Исследование основывается на сравнительном анализе оригинального текста романа Эриха Марии Ремарка «*Der Weg zurück*» и его переводов на русский и узбекский языки. Подробно освещаются стратегии переводчиков в сохранении образности и эмоциональной выразительности исходного текста. Результаты работы важны для теории и практики художественного перевода.

Ключевые слова: метафора, сравнение, ирония, косвенный перевод, художественные выразительные средства, сравнительный анализ, стилистические фигуры.

METAFORA, O'XSHATISH VA KINOYANING BILVOSITA TARJIMADA BERILISHI ("DER WEG ZURÜCK" (E.M.REMARK) ROMANINING KIRISH QISMI MISOLIDA)

Annotatsiya

Mazkur maqolada metafora, o'xshatish va kinoya kabi badiiy tasvir vositalarining boshqa tillarga bilvosita tarjimasida yuzaga keluvchi muammolar chuqur tadqiq etilgan. Tadqiqot materiali sifatida nemis yozuvchisi Erix Mariya Remarkning "Der Weg zurück" romanining kirish qismi hamda uning rus va o'zbek tillariga qilingan tarjimalari tanlangan. Maqolada badiiy tasvir va ifoda vositalarining tarjimadagi o'ziga xos jihatlari, tarjima strategiyalari va mavjud yechimlar qiyosiy-tahliliy usul orqali ochib berilgan. Olingan natijalar badiiy tarjima nazariyasi va amaliyotiga muhim hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: metafora, o'xshatish, kinoya, bilvosita tarjima, badiiy tasvir vositalari, qiyosiy tahlil, stilistik figuralar, Erix Mariya Remark, «Ortga yo'l».

Kirish. Badiiy asar tarjimasida e'tibor berilishi kerak bo'lgan bir qator masalalar mavjud. Ulardan biri ekvivalentlikdir. Ekvivalentlik tarjima nazariyasidagi asosiy masala xisoblanadi. Uning asosini o'ziga tilga tarjima qilingan matn asl matn bilan bir xil mazmun va vazifa bajarishiga asoslanishni ifodalaydi. G'. Salomovning ta'kidlashicha, ekvivalentlik lingvistik tarjima masalalarining asosiy yo'nalishlaridan xisoblanadi[1]. Ekvivalentlikning dinamik va shakliy ekvivalentlik kabi turlari mavjud bo'lib, dinamik ekvivalentlikda tarjimon yaratayotgan matnning o'ziga til egalari ta'sir qilish effekti asosiy diqqat qaratilsa, shakliy ekvivalentlik asl matnning til qurilishi va strukturasi saqlab qolishga e'tibor qaratadi.

Ekvivalent so'ziga O'zbek tilining izohli lug'atida " – Teng, teng bo'lgan; mos keladigan, o'mini bosa oladigan." [2;24] – deya ta'rif berilgan bo'lsa-da, tarjima jarayonida bir-biriga ekvivalent bo'lgan so'zlarning ma'nolari hamisha ham teng bo'lavermaydi. Jumladan, ukrain xuroti — o'zbek qishlog'i emas, o'zbek qishlog'i — qozoqlarning ovuli emas, qozoq ovuli esa qirg'izning ayilidan farq qiladi. Bular

o'ziga xos milliy-territorial xususiyatlarga ega bo'lgan aholi va xo'jalik birliklaridir.[1;83]

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Badiiy tarjima va uslubiy vositalarni o'rganish xalqaro tarjimashunoslikda keng muhokama qilingan masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, turli madaniy muhitlarda badiiy san'atlarning saqlanishi va o'zgarishi ko'plab olimlar tomonidan chuqur tadqiq etilgan. Mashhur nemis tarjimashunosi Verner Koller "Einführung in die Übersetzungswissenschaft" (2011) asarida ekvivalentlik nazariyasini chuqur tahlil qilib, badiiy uslubni saqlash va qayta ishlashning samarali usullarini muhokama qilgan. Rus tilshunosligining yirik vakili Yuriy Lotman "Struktura xudojestvennogo teksta" (1970) asarida badiiy matnlarning semiotik tahlilini amalga oshirib, tarjimada uslubiy vositalarning saqlanishi masalalarini yoritgan. Andrey Fyodorov "Основы общей и художественной перевода" (1983) asarida badiiy uslubni saqlash bo'yicha nazariy yondashuvlarni ishlab chiqib, tarjimada uslubiy o'zgarishlarning sabablarini o'rgangan. Uning tadqiqotlari tarjimon uchun uslubiy qiyinchiliklarni va ularni

yechish strategiyalarini aniqlashga qaratilgan. Jahon tarjimashunosligida katta ta'sirga ega bo'lgan ingliz olimlaridan biri Lourens Venuti "The Translator's Invisibility" (1995) asarida tarjimon mavjudligining badiiy tarjimadagi ta'sirini o'rganib, tarjimon uslubiy qarorlari tarjimaning originalga mosligini qanday shakllantirishini ko'rsatadi. Oxirgi yillarda badiiy san'atlar va ularning tarjimada saqlanishi yoki o'zgarishi bo'yicha bir qator tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, Mamadjanova Maftunaxon Uktamovna o'zining tadqiqotida o'zbek va ingliz tillarida epitetlarning qiyosiy tahlilini amalga oshirgan. Shuningdek, Azimova Muxayyo Pulatjonovna o'z tadqiqotida giperbola, meyoziy va litota kabi uslubiy tahlilning lingvostilistik va lingvokulturologik xususiyatlarini o'rgangan. Turaxonova Xosiyatxon Maxamadolimovna esa Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr" asarining ingliz tiliga tarjimasida badiiy san'atlarning lingvopragmatik tahlilini amalga oshirgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot materiali sifatida "Der Weg zurück" romanining birinchi bobidan parchalar, asarning kirish qismi olingan. Ushbu parchalar muallif tomonidan nemis tilida yozilgan [11] bo'lib, ular asosida amalga oshirilgan qiyosiy tahlil uchun ikki tarjima matni tanlandi. Biri asarning rasmiy ruscha tarjimasi [12] ("На обратном пути"), ikkinchisi o'zbekcha tarjima [13] ("Ortga yo'l").

Tahlil usuli matnshunoslik va tarjimashunoslikning tasviriy hamda qiyosiy usullari uyg'unligidadir. Avvalo, nemischa matndan badiiy tasvir va ifoda vositalari aniqlab olindi va har biri morfologik jihatdan qisqacha tahlil qilindi. So'ng ushbu figurativ ifodalarning rus va o'zbek tillaridagi tarjimalari solishtirildi. Qaysi birlari so'zma-so'z tarjima qilingan, qaysi hollarda tarjimon adaptiv ekvivalent topgan yoki kompensatsiya usulidan foydalangan, qayerda qisqartirish yoki neytrallashtirish sodir bo'lgan shu kabi jihatlar kuzatildi. Tarjima davomida stilistik effekt saqlanganmi, o'zgaraganmi yoki susayganmi, natijalar bo'limida har bir badiiy tasvir va ifoda vositalari misolida shu savollarga javob izlandi. Ish yakunida olingan kuzatuvlar xulosa qilinib, tarjima nazariyasining tegishli tamoyillari bilan bog'landi.

Tahlil va natijalar. Romanning kirish qismida metaforik ifodalar, ya'ni ko'chma ma'noli obrazli tasvirlar ko'p uchraydi. Metafora mohiyatan yashirin o'xshatish bo'lib, unda o'xshatilayotgan narsa tilga olinmagan holda uning ma'nosini o'xshayotgan narsa bildiradi. [10;170] Masalan, askarlardan biri Yuppning qorni ochlikdan g'uldirab tovush chiqarganda, Kozole bunga nisbatan hazilomuz metafora ishlatadi: "Dir zischt der Kohldampf im Bauch, das sind deine Granaten" [11;7]. Bu jumlada Kohldampf (so'zma-so'z "karam bug'i" [3; 103, 252], metaforik ma'nosi – kuchli ochlik) shaxs sifatida tasvirlanib, Yuppning qornida "vishshillab" (zischt) ovoz chiqaromqda deb kinoya qilinadi. Qorin quldirashini esa askarlar granata portlashiga qiyoslaydilar. Granaten so'zi metaforik qo'llanib, "granatalar" deganda qorin tovushi nazarda tutilgan. Ruscha tarjimada bu metafora biroz sodda shaklga keltirilgan. "В животе у тебя урчит, вот и все твои гранаты" [12, 3] – ya'ni "qorning g'ir-g'ir etyapti, mana shu sening granatalaring xolos". Bu yerda "урчит" fe'li qorin g'uvullashini bevosita nomlab, asl matndagi "Kohldampf" obrazi tushirib qoldirilgan. Biroq "гранаты" so'zi baribir qorin tovushini tasvirlash uchun ishlatilib, metaforaning ikkinchi qismi – qorin quldirashi granata portlashiga qiyoslanishi saqlab qoling. O'zbek tiliga qilingan tarjimada ham xuddi shunday yo'l tutilgan. "Qorning ochlikdan quldirayapti, ana shu sening snaryadlaring" [13;7]. Bu tarjimada ham "ochlikdan quldirash" iborasi qorin ochligining to'g'ridan-to'g'ri ifodasidir. Nemischa "zischt" – vishshillamoqda, o'rniga oddiyroq "quldiramoqda" – g'uldiramoqda, qo'llangan. Natijada "Kohldampf" metaforasi ochlikni "karam bug'i"ga o'xshatish

obrazi tarjimada yo'qolgan. Buni reduksiya deyish mumkin. Shunday bo'lsa-da, hazil ruhida tasvir butkul yo'qolmagan. "Granata" qiyosiy obrazi rus tilida гранаты, o'zbek tilida snaryadlar tarzida saqlangan. Demak, tarjimonlar ovoz chiqarayotgan qorinni "granata portlashiga" qiyoslash metaforasini qisman saqlab, uning kulgili ta'sirini ma'lum darajada etkazishga erishganlar. Lekin original matndagi bo'rtirilgan ifoda tarjimada yumshatilgan maqsad matnni tabiiyroq qilish, o'quvchiga tushunarliroq yetkazish bo'lgan ko'rinadi. Bu hol murakkab metaforalarni tarjima qilishda ko'p uchraydi. Tarjimonlar ko'pincha bevosita ma'no beruvchi yoki ma'lumroq obrazga almashtirishga majbur bo'ladi [14;38].

Metaforaga yana bir misol jang sahnasida osmondan yovvoyi g'ozlar ko'rinib o'tganda Kozolening ularni ovqatga yo'yishi, u osmonda uchib o'tgan g'ozlarni ko'rib, "... там летит десятка два порсий роскошного жаркого!" [12;9] deb xitob qiladi. So'zma-so'z "ana u yerda ikki o'n porsiya a'lo qovurma uchib ketmoqda!". Nemischa matnda bu ohangda berilgan kinoyali metafora aslida quyidagicha berilgan: "...dann fliegen da ja jetzt so fuffzehn, zwanzig tadellos Braten durch die Luft!" [11;12]. Rus tilida Kozole uchib ketayotgan g'ozlarni "osmondagi 20 porsiya qovurma"ga qiyoslaydi. O'zbek tiliga qilingan tarjimada esa shu joy: "Demak, hozir havoda o'n besh-yigirmatacha qoyilmaqom qovurdoqlar uchib ketyapti-kanda" [13;11] – tarzida ifodalagan. Kozole keyinroq ularni otib tushirmoqchi bo'lganida Adolf Betke "bu bitliqi urushda ilk marta jo'yali o'q uzilgandi-ya" deydi. Bu gap ham aslida achchiq kinoyali metafora, chunki urushning behuda ekanini sha'ma qiladi. Bu fikr tarjimalarda deyarli o'zgarmay berilgan va o'quvchiga yetadi. Ushbu misollar shuni ko'rsatadiki, metaforalarni tarjima qilishda ba'zan to'g'ridan-to'g'ri ekvivalent topish qiyin bo'ladi. Tarjimonlar ma'noni ochib berish yoki mos obraz bilan almashtirish yo'li bilan hal qiladilar. Mazkur holatlarda mazmuniy adekvatlik [14;20] saqlansa, metaforaning ayrim detal yo'qotilishiga ko'z yumishga to'g'ri keladi. Muhimi, obrazning ta'siri o'quvchiga yetib borishidir.

Remark matnida o'xshatishlar, "kak/wie" yordamida berilgan qiyosiy tasvirlar, ham muhim stilistik rol o'ynaydi. Masalan, Yupp o'zining "Bildung" ma'rifatli bo'lish degan tushunchasiga umid bog'lab yurganini tasvirlash uchun muallif uni cho'kib borayotgan odamga qiyoslaydi: "...und er klammert sich daran wie an eine Planke im Meer, um nicht unterzugehen." [11;8] – ya'ni, "...va u go'yo cho'kib ketmaslik uchun dengizdagi taxtaga yopishgandek, bu so'zga yopishib olgan edi". Bu o'xshatish Yuppning ahvolini yaqqol ko'rsatadi. Go'yo kemasi halokatga uchrab, yog'och taxta parchasini tutib qolgan odam kabi u ham o'ziga ruhiy tayanch sifatida "ma'rifat" degan so'zga yopishgan. Nemis tilida ushbu o'xshatish biroz noodatiy. Odatda nemislar bunday holatni "qalqonga yoki somonga yopishgandek" deb ifodalaydilar. Darhaqiqat, ruscha va o'zbekcha tarjimalar o'z tillarida odatdagi shaklni tanlagan. Har ikki tarjimada ham dengizdagi taxta obrazi o'rniga "cho'kayotgan odam somonga yoki xasga yopishadi" degan maqolga asoslangan o'xshatish ishlatilgan. Ruscha matnda "...цепляется, как утопающий за соломинку" [12;4] deb yoziladi, bu rus tilida keng tarqalgan ibora bo'lib, bevosita "cho'kayotgan odamning somonga yopishishi" degan ma'noni beradi. O'zbek tiliga qilingan tarjimada esa: "...shu so'zga xuddi cho'kayotgan odam xasga yopishgandek tarmashadi" [13;8] deb tarjima qilingan. Ko'rinib turibdiki, "Planke im Meer" obrazi o'rniga har ikkala tarjimon o'z an'analari va maqollaridan kelib chiqqan holda "somon va cho'kayotgan odam" obrazini qo'llagan. Bu hol tarjimada adaptatsiya [1;97] usulini ko'rsatadi. Asl matndagi biroz g'ayrioddiy tasvirni o'quvchiga yaqinroq va tanishroq ibora bilan almashtirishgan. Natijada, marvarid kabi noyob detallar

qurbon qilinsa-da, o'quvchi uchun tushunarli semantik asos saqlangan. O'quvchi ham Yuppning "so'nggi umid somonga yopishib olish" holatini aniq tasavvur qiladi. Bu tarjimada o'xshatish maqsadi to'liq ado etilganini ko'rsatadi. Umuman, taqqoslarni tarjimada iloji boricha funksional ekvivalent bilan berish maqsadga muvofiq bo'ladi. Asliyatda qanday obraz bilan berilishidan ko'ra, o'quvchida uyg'otadigan assotsiatsiya muhimroqdir. Yuqoridagi misolda aynan shunday qilingan. O'xshatishning ta'siri asliyat va tarjimada bir xil qolgan.

Roman boshlanishi og'ir urush mavzusida bo'lsa-da, unda kinoyali ohang va jasur askarcha hazillar ko'p kuzatiladi. Qahramonlar o'zaro aytishuvlarda ko'pincha ironiyadan foydalanadilar, ya'ni gapning haqiqiy ma'nosi yuzaki ma'nosiga zid bo'ladi, kinoya tarzida tushuniladi.[9;225] Bunday nozik o'rinlarni tarjima qilish tarjimondan did va mahorat talab etadi, chunki kinoyani so'zma-so'z tarjima qilish ko'pincha o'quvchiga hazilni yetkazmaydi. Kirish qismida bir necha kinoyaviy epizodlar mavjud. Misol uchun, yuqorida eslatilgan Yuppning "Komische Art von Granaten"[11;7] degan gapi aslida kinoya edi. U xandaqda yotganlar orasida eshitilgan qorindagi tovushlarni hazillashib "g'alati granatalar portlayapti" deb ataydi. Buning ustiga, bu gapni aytishda Yupp jiddiy ohangda gapiradi, xuddi rostakam granatalarni nazarda tutayotgandek. Albatta, Kozole darrov shubhalanib "Nimasi g'alati ekan?" deb so'raydi, Yupp esa "quloq sol-chi" deya davom etadi. Shu muloqotning o'zidan ham kinoya ekanini anglashiladi. Ruscha tarjima kinoyani to'liq ifodalagan. "– Странные гранаты, – говорит вдруг Юпп." [12], Yupp: "G'alati granatalar-da" deb, ortidan Kozolening "Что ты несёшь?" "Nimalar deyapsan o'zi?" degan savolini bergan. O'zbekcha tarjimada ham mazkur o'rin juda mos tarjima qilingan. "– Alomat snaryadlar, – deydi Yupp. – Nimasi alomat ekan? – so'raydi Kosole..." [13]. Bu erda "alomat" so'zi "g'alati, ajabtovur" degan ma'noda bo'lib, nemischa komische Art "ajoyib tur" so'z birikmasiga juda yaqin ekvivalentdir. S'hunday qilib, tarjimonlar us'hbu kinoyani ham s'haklan, ham ruhan to'g'ri us'hlaganlar. Hech qanday qo'shimcha izoh yoki maxsus belgisiz, gap mazmunidan kinoya o'quvchiga etadi. Ironik effekt frontdagi tarang vaziyatni hazil aralas'h yumshatish tarjimada ham saqlangan.

Boshqa bir kinoyaviy epizodda Kozole uhlashga yotarkan, "uyda endi ikki kishilik karavotimda xotinim bor" deya oh urganida, Yupp uni mazax qilib "Wird schon einer dabei liegen"[11] "Baribir yonida kimdir yotgandir" deb qistalab qoladi. Bu ochiqcha kinoya edi. Kozolening xotini yoniga allaqachon kimdir yotib olgan bo'lishi mumkin degan mazax. Ruscha tarjimada bu hazil hatto kuchaytirilgan: "Кроват-то, поди, не пустует"[12] deb aytiladi, ortidan muallif izoh beradi: "парирует из своего угла". Rus tilida "Кроват ... не пустует" iborasi "karavot bo'sh emasdir" degani bo'lib, aslida "yonida kimdir bordir" degani. Tarjimon Yuppning kinoyasini aniq etkazgan, natijada Kozole jahli chiqib, ko'zini ochib unga tikiladi. Qizig'i, o'zbekcha tarjimada Yuppning javobi yanada dag'alroq chiqqan: "Möcht ich ihr nicht raten, du Rheineule"[11] degan Germaniyada faqat mahalliy ma'noda tushuniladigan haqorat o'rniga "Sassiq

taka, qog'ozboz!" deb haqoratimiz so'zlar bilan javob beradi. Rheineule – Reyn boyqushi, asl matnda Yuppni mazaxlab aytilgan so'z edi, tarjimon buni tushunsiz qoldirmaslik uchun Kozolening og'zidan Yuppga mos haqorat topgan: "sassiq taka" va "qog'ozboz". Bu bilan hazil ruhi saqlanib qolgan, aksincha, o'zbek o'quvchisiga yanada ravshan bo'lgan. Umuman, kirish qismidagi qo'polroq askarcha hazillar har ikki tarjimada imkon qadar tabiiy berilgan. Ruscha matnda "канцелярская крыса" kabi iboralar bilan Yuppni masxara qilish keltirilgan bo'lsa, o'zbekchada yuqoridagi hujjatboz so'zi ishlatilgan. Bularning ikkalasi ham originaldagi "Schreiberseele" haqoratining ruhini beradi. Shunday qilib, kinoya va yumor tarjimasi muvaffaqiyatli chiqqan. Askarlar orasidagi kinoyali dialoglar rus va o'zbek tillarida ham bemalol tushunilib, asliyatdagidek ta'sir o'quvchiga etib bormoqda.

Xulosa va takliflar. Erix Mariya Remarkning "Der Weg zurück" romanidagi boy badiiy tasvir va ifoda vositalari uch til – nemis, rus va o'zbek – tillari orasida qiyosiy tahlil qilinarkan, quyidagi xulosalarga kelindi:

Metafora va o'xshatishlar tarjimada, asosan, ma'noga sodiq tarzda aks ettiriladi, zarur hollarda madaniy moslashuv qo'llanadi. Tarjimonlar o'quvchiga notanish bo'lishi mumkin bo'lgan obrazlarni tanishroq ekvivalentlar bilan almashtirib, funksional ekvivalentlikni ta'minlaydilar. Natijada, originaldagi obrazlardan ayrim detallar yo'qolsa-da, ular bergan hissiy samara saqlanadi.

Kinoya va sarkazm asar ohangining muhim qismi bo'lib, har ikkala tarjimada ham to'liq saqlangan. Bunga erishishda tarjimonlarning boy lug'at va uslubiy sinonimlardan foydalanishi muhim rol o'ynaydi. Askarlar tiliga xos qo'pol iboralar va hazillar rus va o'zbek tillarida mos ekvivalentlarda berilgan. Ironik ma'no o'quvchiga yetishi uchun hech bir tarjimada alohida izoh yoki belgi kerak bo'lmagan, originaldagidek kinoyaning kontekst orqali anglashilishiga erishilgan.

Umuman olganda, Erix Mariya Remark romanining kirish qismidagi badiiy tasvir va ifoda vositalari rus va o'zbek tillariga muvaffaqiyatli tarjima qilingan deb xulosa qilish mumkin. Tarjimonlar original matnning mazmuniga emas, balki uning uslubiy va emotsional qatlamlarini ham diqqat bilan o'rganib, original matnda o'quvchilarga yetkazilishi ko'zda tutilgan asosiy maqsadni til imkoniyatlari doirasida maksimal darajada taqdim qilishga intilganlar. Bu borada ular turli tarjima texnikalaridan foydalanishlari kuzatildi. Ekvivalent obraz topish, qisqartirish yoki kengaytirish, kuchaytiruvchi qo'shimchalar kiritish, ba'zan hatto begona so'zlarni qoldirish va hokazo. Mazkur tarjimalar tahlili yana bir bor ko'rsatadiki, badiiy tarjimada asosiy mezon asarning ma'no va ruhini o'quvchiga yetkazishdir. Badiiy tasvir va ifoda vositalari esa shu ma'no va ruhning ajralmas qismi bo'lgani uchun ularni tarjimada e'tiborsiz qoldirmaslik lozim. Remark asarini o'zbek va rus tillariga o'giran tarjimonlar bunga erishgan. Natijada o'quvchilar original asardagi kabi urush dahshati, sarkazm va umid hissini to'la his eta oladilar. Bu esa, shubhasiz, tarjima muvaffaqiyatini ta'minlagan omillardir.

ADABIYOTLAR

1. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish. Toshkent. O'qituvchi 1978, 220 b.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati: -T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006 -680 b.
3. Dieter Gyots. Taschenwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Langenscheidt KG Berlin und München., 2007. – 635 S.
4. Hojiahmedov A. She'riy san'atlar va mumtoz qofiya. – T.: Sharq, 1998. – 160 b.
5. Ilka Peshek. Das Wörterbuch der Synonyme. Berlin, Dudenverlag 2016. – 352 S.
6. M. G. Sushko-Bezdenenij. Стилистика немецкого языка. Sumi: Sum DPU, 2011. – 120 c.
7. Naer, Nina Mixaylovna. Stilistik der deutschen Sprache: Uchebnoe posobie / N. M. Naer. –Moskva: MPGU, 2015. – 256 c.
8. O'zbek tilining izohli lug'ati: -T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 680 b.
9. Pan G. V. Deutsche Stilistik T.: 2010. – 280 S.
10. Quronov D. Adabiyotshunoslik lug'ati / D.quronov, Z.Mamajonov, M.Sheraliev. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 408 b.
11. Naer, Nina Mixaylovna. Stilistik der deutschen Sprache: Uchebnoe posobie / N. M. Naer. –Moskva: MPGU, 2015. – 256 c.
12. Remark E. M. На обратном пути [перевод с немецкого Е. Шукшиной]. – Москва : Издательство АСТ, 2021. – 352 c.
13. Remark E. M. Ortgay yo'l. Saidjalol Saidmurodov tarjimasi T.: Faktor books, 2022. – 320 b.
14. Nazarov Q.N., Xolmatova I.M. Tarjima nazariyasi va amaliyoti.(ma'ruzalar matni) Andijon. "Malxam-M" KTICHSK 2005– 44b

UDK: 81'367.7

Mexribon MAHMUDJONOVA,
Samarqand davlat chet tillar instituti o'qituvchisi, PhD
E-mail: mexribonmaxmudjonova@gmail.com

SamDCHTI dotsenti, PhD M.Oblokulova taqrizi asosida

STRUKTUR TILSHUNOSLIKDA VALENTLIK HODISASINING TALQINI

Annotatsiya

Valentlik hodisasi tilshunoslikda so'zlarning sintaktik va semantik bog'lanish qobiliyatini ifodalovchi muhim tushuncha sifatida qaraladi. Bu hodisa so'zlarning gap ichida qanday munosabatda bo'lishini, ularning bir-biriga bog'lanish darajasini va talab qilinadigan to'ldiruvchilar soni hamda turini aniqlashga yordam beradi. Sintaktik birliklarning shakllanishi va ularning ma'nosini to'g'ri anglashda valentlik nazariyasi markaziy o'rin tutadi. Ushbu maqolada valentlik hodisasining tilshunoslikdagi talqini, uning nazariy asoslari, turli tillardagi namoyon bo'lishi va amaliy ahamiyati haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: struktur tilshunoslik, sintaktik va semantik bog'lanish, valentlik hodisasi, integratsiya, madaniyat, so'zlar.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ФЕНОМЕНА ВАЛЕНТНОСТИ В СТРУКТУРНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

Явление валентности считается важным понятием в языкознании, выражающим синтаксическую и семантическую связь слов. Это явление помогает определить, как слова соотносятся друг с другом в предложении, степень их связи друг с другом, а также количество и тип необходимых дополнений. Теория валентности играет центральную роль в формировании синтаксических единиц и правильном понимании их значения. В данной статье рассматривается трактовка явления валентности в языкознании, его теоретические основы, проявления в разных языках и практическое значение.

Ключевые слова: структурная лингвистика, синтаксическая и семантическая связь, явление валентности, интеграция, культура, слова.

INTERPRETATION OF THE VALENCY PHENOMENON IN STRUCTURAL LINGUISTICS

Annotation

The phenomenon of valency is considered an important concept in linguistics, expressing the syntactic and semantic connection of words. This phenomenon helps to determine how words relate to each other in a sentence, the degree of their connection to each other, and the number and type of required complements. The theory of valency plays a central role in the formation of syntactic units and the correct understanding of their meaning. This article discusses the interpretation of the phenomenon of valency in linguistics, its theoretical foundations, manifestations in different languages, and practical significance.

Key words: structural linguistics, syntactic and semantic connection, phenomenon of valency, integration, culture, words.

Kirish. Tilshunoslik - bu inson tilini chuqur o'rganishga bag'ishlangan ilmiy soha bo'lib, u tilning tuzilishi, ishlatilishi, rivojlanishi hamda uning jamiyatdagi o'rni va funksiyalarini tahlil qiladi. Til insoniyat madaniyatining ajralmas qismi hisoblanib, har bir insonning fikrini ifodalash, bilim almashish va ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish vositasi sifatida xizmat qiladi. Shu bois, tilshunoslik nafaqat tilning nazariy asoslarini yaratish, balki uning amaliy qo'llanilishiga ham katta e'tibor qaratadi. Inson tilining murakkab va ko'p qirrali tizimini o'rganish tilshunoslikning asosiy vazifalaridan biridir. Tilshunoslikning tadqiqot doirasi keng bo'lib, u tilning barcha darajalarini -tovushlar tizimi, so'zlarning ichki tuzilishi, gaplarning shakllanishi, ma'no va kontekstda ishlatilishini o'z ichiga oladi. Bu soha fonetika, fonologiya, morfologiya, sintaksis, semantika, pragmatika kabi yo'nalishlarga bo'linadi, har biri tilning ma'lum bir qirrasini chuqur o'rganadi. Masalan, fonetika va fonologiya

tovushlarning paydo bo'lishi, ularning tizimi va funksiyalarini o'rgansa, morfologiya so'zlarning tuzilishi va shakllanish qoidalarini tahlil qiladi. Sintaksis so'zlarning gap ichidagi joylashuvi va ularning o'zaro bog'lanishini o'rganadi, semantika esa so'z va gaplarning ma'nosini tahlil qiladi. Pragmatika esa tilning kontekstga bog'liq ishlatilishini o'rganib, muloqot jarayonidagi ma'no va niyatlarni ochib beradi. Tilshunoslikning rivojlanishi inson tafakkuri, madaniyati va jamiyat taraqqiyotiga bevosita bog'liqdir. Til orqali inson o'z fikrini ifodalaydi, bilim almashadi va ijtimoiy munosabatlarni o'rnatadi. Shuning uchun tilshunoslik nafaqat tilning nazariy asoslarini yaratadi, balki uning amaliy qo'llanilishiga ham katta e'tibor qaratadi. Zamonaviy davrda tilshunoslik kompyuter texnologiyalari, sun'iy intellekt va tilni avtomatik qayta ishlash sohalari bilan chambarchas bog'lanib, tilni o'rganish va o'rgatish jarayonlarini yanada takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Bu esa tilshunoslikning yangi yo'nalishlari va

metodlarini rivojlantirishga imkon yaratadi. Tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri tilning sintaktik tizimini o'rganishdir. Sintaksis tilning gaplar tuzilishini, so'zlarning bir-biri bilan bog'lanish qoidalarini o'rganadi. Bu borada valentlik nazariyasi muhim ilmiy yondashuvlardan biri hisoblanadi. Valentlik nazariyasi tilning sintaktik va semantik jihatlarini chuqur tahlil qilishga yordam beradi, gaplarning tuzilishini va ularning ma'nosini aniqroq tushunishga xizmat qiladi. Ushbu nazariya yordamida tilshunoslar tilning murakkab tizimini o'rganishda yangi imkoniyatlar ochib, tilni o'rganish va o'rgatishda samaradorlikni oshiradilar.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Tilshunoslikda valentlik tushunchasi so'zlarning boshqa so'zlar bilan bog'lanish imkoniyatlarini tavsiflaydi. Bu, asosan, fe'llar bilan bog'liq bo'lib, ular gapning markaziy elementi sifatida o'zidan keyin turadigan to'ldiruvchilar soni va turini belgilaydi. Fe'llning valentligi uning sintaktik va semantik talablarini aks ettiradi. Masalan, ba'zi fe'llar faqat sub'ektni talab qilsa, boshqalari qo'shimcha to'ldiruvchilarni, masalan, ob'ekt yoki ko'rsatkichlarni ham talab qiladi. Bu talablar fe'llning valentlik darajasini ko'rsatadi va gapning tuzilishiga ta'sir qiladi. Valentlik nazariyasi tilning sintaktik tizimini chuqurroq tushunishga yordam beradi. So'zlarning valentligi ularning gap ichidagi o'rnini va funksiyasini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Fe'llning valentligi uning semantik vazifalari bilan ham bog'liq bo'lib, u qaysi turdagi ishtirokchilarni talab qilishini ko'rsatadi. Bu esa gapni to'g'ri tuzish va uning ma'nosini aniq ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, valentlik so'zlarning sintaktik birliklarni hosil qilishdagi o'zaro ta'sirini ham ko'rsatadi. Struktur tilshunoslikda valentlik hodisasi sintaktik tahlilning asosiy qismi hisoblanadi. Fe'llning valentligi uning sintaktik qoidalarini belgilaydi va gapning umumiy tuzilishini shakllantiradi. Bu jarayonda fe'l o'zidan keyin keladigan to'ldiruvchilarni aniqlaydi va ularning sintaktik o'rnini belgilaydi. Shuning uchun valentlik nazariyasi gapdagi so'zlarning o'zaro bog'lanish qonuniyatlarini tushunishga yordam beradi. Bu yondashuv tilning strukturaviy xususiyatlarini o'rganishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Valentlik hodisasi turli tillarda turlicha namoyon bo'ladi. Har bir tilning o'z sintaktik qoidalari va morfologik xususiyatlari mavjud bo'lib, ular fe'llarning valentlik darajasiga ta'sir qiladi. Ba'zi tillarda fe'llar ko'p to'ldiruvchilarni talab qilsa, boshqalarida bu talablar cheklangan bo'lishi mumkin. Tilning morfologiyasi va sintaksisi o'rtasidagi o'zaro bog'lanish valentlik hodisasini yanada murakkablashtiradi. Shu sababli, valentlik nazariyasi tilshunoslikda tilning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Muhokama va natijalar. Valentlik hodisasining amaliy ahamiyati tilni o'rganish va o'rgatishda katta. Til o'rganayotgan shaxslar uchun fe'llning valentligini tushunish gap tuzishni osonlashtiradi, chunki ular so'zlarning qanday bog'lanishini va qaysi to'ldiruvchilar talab qilinishini biladilar. Til o'rgatishda valentlik nazariyasiga asoslangan metodlar qo'llanilib, o'quvchilarga sintaktik tuzilmalarni yaxshiroq anglash imkoniyati yaratiladi. Bundan tashqari, kompyuter lingvistikasi sohasida valentlik nazariyasi tilni avtomatik qayta ishlashda, masalan, gaplarni tahlil qilish va sintaktik daraxtlar yaratishda qo'llaniladi [1].

Tilshunoslikda valentlik hodisasining rivojlanishi til nazariyasining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda valentlik nazariyasi asosiy tushuncha sifatida ishlatilmoqda va bu sohada yangi yondashuvlar, metodlar ishlab chiqilmoqda. Bu esa tilni o'rganish va o'rgatishda, shuningdek, tilni qayta ishlash texnologiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi [2]. Valentlik nazariyasi tilning sintaktik va semantik tizimlarini yanada chuqurroq o'rganishga imkon beradi. Shuningdek, valentlik hodisasining murakkabligi va uning tilning turli darajalarida namoyon bo'lishi tilshunoslarga yangi savollar va muammolarni keltirib chiqaradi. Fe'llarning valentlik darajasini aniqlashda yuzaga keladigan qiyinchiliklar, so'zlarning kontekstga bog'liq valentlik o'zgarishlari va til ichidagi variantliklar bu sohada chuqur tadqiqotlarni talab qiladi [3].

Bu muammolarni hal qilish uchun lingvistik va kompyuter texnologiyalarining integratsiyasi, yangi nazariyalar va yondashuvlar ishlab chiqilishi zarur. Valentlik hodisasi tilning sintaktik va semantik tizimlarini birlashtiruvchi ko'priq vazifasini bajaradi. U tilning strukturaviy xususiyatlarini va ma'nolarini o'zaro bog'lab, so'zlarning gap ichidagi o'rnini aniqlashga yordam beradi. Bu esa tilshunoslikda so'zlarning roli va ularning o'zaro munosabatlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Valentlik nazariyasi tilni chuqurroq o'rganish, uning qonuniyatlarini aniqlash va tilni samarali o'rgatish uchun zarur bo'lgan nazariy asoslarni yaratadi [4].

Strukturizm metodologiyasi asosida til birliklari tizimli ravishda o'rganiladi: har bir birlik boshqa birliklar bilan o'zaro munosabatda mavjud bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, valentlik hodisasi aynan fe'l atrofida shakllanadigan sintaktik munosabatlarni aniqlash vositasidir. Fe'l nutqning asosiy harakat bildiruvchi yadrosi bo'lib, u boshqa so'zlar - sub'yekt, obyekt, hol, qo'shimcha atributlar - bilan aloqadorlikda bo'lishi mumkin. Aynan shu aloqadorlik soni va turi fe'llning valentlik salohiyatini ifodalaydi. Masalan, ba'zi fe'llar bitta ishtirokchiga (monovalent), boshqalari ikki (divalent) yoki uchta (trivalent) ishtirokchiga ehtiyoj sezadi. "Yomg'ir yog'di" tipidagi gaplarda faqat birgina valentlik mavjud bo'lsa, "O'qituvchi darsni tushuntirdi" gapida uch valentlik aniqlanadi: sub'yekt (o'qituvchi), obyekt (darsni), va yo'nalish (talabaga - garchi gapda berilmagan bo'lsa ham, mantiqan mavjud). Valentlikning shakllanishi fe'llning semantik asosiga bog'liq bo'lib, u harakatning qanday ishtirokchilar bilan bog'liq bo'lishini belgilaydi. Shu sababli valentlik tushunchasi faqat sintaktik emas, balki semantik jihatdan ham muhim hisoblanadi. Fe'llning semantik tuzilmasi uning sintaktik imkoniyatlariga asos bo'ladi. Struktur tilshunoslar, xususan, L. Tesniyerning ishlamlarida valentlik hodisasi "fe'llning otlar bilan kimyoviy aloqasi"ga o'xshatiladi, bu esa fe'llning o'ziga xos "sintaktik o'rni"ni tushunishga yordam beradi. Har bir fe'l grammatik jihatdan gapni tashkil etuvchi asosiy unsur bo'lishi bilan birga, ma'no jihatidan ham uni aniqlovchi o'q bo'lib xizmat qiladi [5].

Struktur tilshunoslikda valentlik hodisasi asosan sintaktik strukturalarni tahlil qilishda qo'llaniladi. Struktur grammatikalar gapni fe'l atrofida tahlil qiladi, ya'ni fe'l asosida boshqa komponentlarning tartibi, roli va funksiya taqsimoti o'rganiladi. Valentlik bu yerda qanday elementlar gapda bo'lishi zarurligini ko'rsatadi. Misol uchun,

“ishlamoq” fe’li ikki valentlikka ega: kim ishlaydi va qayerda yoki nimada ishlaydi. Gap qurilishida aynan mana shu valentlik asosida ishtirokchilar jalb qilinadi. Agarda gap bu valentlikni to’liq qamrab olmasa, u sintaktik jihatdan noto’liq yoki semantik jihatdan tushunarsiz bo’lib qoladi. Shunday qilib, valentlik faqat grammatik talab emas, balki mantiqiy-axborotiy mukammallikning shartidir. Valentlik strukturalari har doim ham ko’zga ko’rinadigan, ya’ni bevosita ifodalangan komponentlardan iborat bo’lmashligi mumkin [6]. Ba’zida fe’l valentligining ayrim komponentlari kontekstda anglashiladi. Bunday holatlar ellipsis fenomeni bilan izohlanadi. “Kitob o’qidim” gapida “men” subyekti tushuniladi, bu esa valentlikning to’liq amalga oshayotganini ko’rsatadi, garchi subyekt ifodalanmagan bo’lsa ham. Shunday qilib, valentlik hodisasi struktur tahlilda ham, nutqiy tahlilda ham zaruriy komponent hisoblanadi.

Valentlik va fe’lning diatezasi (ya’ni voz kasrlar o’zgaruvi) o’rtasida ham yaqin bog’liqlik mavjud. Ba’zan fe’lning valentlik salohiyati grammatik shakl orqali o’zgaradi. Masalan, faol diatezada “O’qituvchi kitobni o’qidi” bo’lsa, passiv diatezada “Kitob o’qildi” tarzida ifodalanadi. Bu yerda valentlik soni kamaygan emas, balki ishtirokchilarning sintaktik pozitsiyasi o’zgargan. Bu o’zgarishlar struktur tilshunoslikda sintaktik transformatsiyalar doirasida o’rganiladi [7]. Valentlik doimiy son va tartibda bo’lavermaydi. Turli tillarda fe’llarning valentlik xususiyatlari o’zgaruvchan bo’lishi mumkin. Bu esa qiyosiy tilshunoslik nuqtayi nazaridan ahamiyatlidir. Masalan, o’zbek tilida ba’zi fe’llar ikki valentlikka ega bo’lsa, boshqa tillarda ayni shu harakat uch valentlikni talab qilishi mumkin. “Berdi” fe’li uchta ishtirokchini talab qiladi: sub’yekt, obyekt, va yo’nalish. Bunday tahlillar struktur yondashuvda universal grammatik modellarni aniqlash uchun asos bo’lib xizmat qiladi. Struktur yondashuvda valentlik faqat gap darajasida emas, balki yirik sintaktik birliklar darajasida ham ko’rib chiqiladi. Gaplar orasidagi bog’lanishlar, matndagi tematik zanjirlar ham fe’lning valentlik salohiyatiga tayanadi. Masalan, matnda birinchi gapda aniqlangan ishtirokchi keyingi gaplarda ifodalanmasa ham, kontekstual valentlik zanjiri

davom etadi. Bu holat anafora va kontekstual bog’liqlikni tashkil etadi [8]. Demak, valentlik matn sathida ham o’z ahamiyatini yo’qotmaydi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, valentlik strukturalari nafaqat tilshunoslik nazariyasida, balki amaliy tilda - tarjimada, til o’rgatishda, sintaktik tahlil va nutq terapiyasida ham katta ahamiyatga ega. Fe’lning nechta ishtirokchini talab qilayotgani, ularni qanday tartibda va qanday shaklda ifodalayotgani tahlil qilinmasdan, to’liq sintaktik tahlil yoki tarjima imkonsizdir. Masalan, ingliz tilidagi “give” fe’li o’zbek tilidagi “bermoq” fe’li bilan valentlik jihatidan mos tushadi, biroq ularning sintaktik realizatsiyasi farq qilishi mumkin. Shunday farqlar tarjimada konversiyaga sabab bo’ladi. Valentlik, shuningdek, derivatsion tilshunoslikda ham dolzarb tushuncha hisoblanadi. So’z yasash jarayonida fe’lning valentlik salohiyati yangi hosil bo’lgan so’zning ham sintaktik imkoniyatlarini belgilaydi [9]. Masalan, “yemoq” fe’lidan yasalgan “yemak” otida ham shunga xos valentlik izlari saqlanadi. Bu holat valentlikning leksik va sintaktik sathlarda qanday ishlashini ko’rsatadi. Valentlik hodisasi so’z birikmalarining tashkil topishi va ularning murakkab sintaktik konstruksiyalarga aylanishida ham markaziy rol o’ynaydi. Har bir yangi element sintaktik struktura ichida joylashayotganda, o’zining valentlik imkoniyatiga ko’ra kiritiladi. Agar u mavjud strukturaga mos kelmasa, sintaktik buzilish yuzaga keladi. Shunday qilib, valentlik nafaqat grammatika, balki sintaktik ijtimoiylikni boshqaruvchi mexanizmdir.

Xulosa. Xulosa tarzida aytganda, valentlik hodisasi tilshunoslikda so’zlarning sintaktik va semantik bog’lanishlarini ifodalovchi asosiy tushuncha sifatida qaraladi. Fe’lning valentligi uning gap ichidagi to’ldiruvchilar soni va turini belgilaydi, bu esa gapning tuzilishi va ma’nosini aniqlashda muhim rol o’ynaydi. Valentlik nazariyasi tilning sintaktik va semantik tizimlarini birlashtiruvchi vosita sifatida tilshunoslikda chuqur tadqiqotlar va amaliy qo’llanmalar uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Tilni o’rganish va o’rgatishda, shuningdek, tilni qayta ishlash texnologiyalarini rivojlantirishda valentlik nazariyasi muhim ahamiyatga ega bo’lib qoladi.

ADABIYOTLAR

1. Axmedov B. "O'zbek tilining sintaksisi va valentlik nazariyasi". Toshkent: Fan. 2015.
2. Karimova N. "Sintaksis va valentlik: nazariy va amaliy jihatlar". Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Milliy universiteti nashriyoti. 2017.
3. Qodirov S. "Tilshunoslikda valentlik hodisasi". Toshkent: Til va adabiyot. 2018.
4. Islomov M. "O'zbek tilida valentlik nazariyasi". Toshkent: Akademiya nashriyoti. 2016.
5. Rustamova D. "Sintaktik birliklar va valentlik". Toshkent: Ilmiy nashrlar. 2019.
6. Tursunov A. "Valentlik nazariyasining zamonaviy talqini". Toshkent: Fan va texnologiya. 2020.
7. Yusupova L. "O'zbek tilida sintaksis va valentlik". Toshkent: O'zbekiston Fanlar akademiyasi. 2021.
8. Sobirov J. "Tilshunoslikda valentlik hodisasi: nazariy asoslar". Toshkent: O'zbekiston Davlat nashriyoti. 2014.
9. Mirzaev R. "Sintaksis va valentlik: yangi yondashuvlar". Toshkent: Ilm-fan. 2022.

УДК:811.16

Зухроюлдуз МУЛЛАЖОНОВА,
Преподаватель английского языка УзГУМЯ
E-mail: zuxroyulduz07@gmail.com

На основе рецензии доцента УзГУМЯ Н. Якубовой

CLASSIFICATION OF COMPOUND WORDS IN RUSSIAN: STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES

Annotation

The classification of compound words is an important tool for their study. For example, in Russian, compound words are classified according to their part of speech, the nature of the syntactic, semantic, and morphological relationships between their components. In this article, we will conduct a comparative analysis of the classifications of compound words in Russian, identify the principles of their formation, and study the principles of their construction.

Key words: Language specificity, compound words, word formation, equivalent concepts, tendency, principle, connecting root morpheme.

RUS TILIDAGI QO'SHMA SO'ZLARING TASNIFI: STRUKTURAL VA SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Annotasiya

Qo'shma so'zlarni tasniflash ularni o'rganish uchun muhim vositadir. Masalan, rus tilida qo'shma so'zlar nutq qismiga, tarkibiy qismlari orasidagi sintaktik, semantik va morfologik munosabatlarning tabiatiga ko'ra tasniflanadi. Ushbu maqolada biz rus tilidagi qo'shma so'zlarning tasniflarini qiyosiy tahlil qilamiz, ularning shakllanish tamoyillarini aniqlaymiz va ularni qurish(yasalish) tamoyillarini o'rganamiz.

Kalit so'zlar: Tilning o'ziga xos xususiyatlari, murakkab so'zlar, so'z birikmasi, ekvivalent tushunchalar, tendensiya, o'zak morfemasini bog'laydigan prinsip.

КЛАССИФИКАЦИЯ СЛОЖНЫХ СЛОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ: СТРУКТУРНЫЕ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация

Классификация сложных слов – важный инструмент для их изучения. В русском языке, например, сложные слова классифицируются по части речи, характеру синтаксической, семантической и морфологической связи между их компонентами. В данной статье мы проведём сравнительный анализ классификаций сложных слов в русском языке, выявляя их принципы образования, а также изучим принципы их построения.

Ключевые слова: Специфика языка, сложные слова, словосложение, равноценные понятия, тенденция, принцип, соединяющая корневая морфема.

Введение. В начале мы должны понять что такое сложное слово, которое является важным аспектом лексического состава языка, который интенсивно пополняет словарь новыми словами. Под значением сложное слово (или композиты) мы понимаем «лексические единицы, образованные из двух и более слов путем сложения и выделяемые в потоке речи на основании своей цельнооформленности»[10]. Сложные слова присутствуют во многих языках мира и отражают особенности видения мира носителями данного языка, национальную специфику. Для более результативного изучения сложных слов мы классифицируем относительно их значений, построения и соединения.

При классификации сложных слов в русском языке используются различные подходы. Более распространёнными критериями классификации сложных слов являются их принадлежность к определенным частям речи и характер синтаксических и морфологических связей между компонентами сложных слов. Такой подход, показан в Большой Советской энциклопедии [1].

Этот подход, в частности, отмечается в Большой Советской энциклопедии следующим образом: среди сложных существительных в русском языке слова, образованные:

а) созданием новых слов путем сочетания двух существительных, например: «железобетон», «светотень», «север-восток», «киловатт-час», «избачитальня», также иностранные термины и слова:

«библиограф», «лексикология», «антропометрия», а также с использованием суффиксов: «газопроводка», «звукоуловитель», «станкостроение», «библиография».

б) созданием путем сочетания существительного и глагола: «гвоздедёр», «лесоруб», «сталевар»

в) созданием путем сочетания глагола и существительного: «сорвиголова», «вертихвостка»

г) созданием путем сочетания прилагательного и существительного: «бетоноплита», «железобетон»

д) созданием путем сочетания числительного и существительного: «треугольник», «четверостишие», «столетие»

е) созданием путем сочетания местоимения и глагола: «самооценка», «самовар».

Среди сложных прилагательных выделяются слова, образованные с помощью сочинительного способа и они пишутся через дефис:

а) созданием путем сочетания двух основ существительных, которые обозначают равнозначные понятия, осуществляются с использованием соединительных гласных и суффиксов: «аварийно-ремонтный», «геолого-разведочный», «клинико-диспансерный»

б) созданием путем сочетания двух основ прилагательных, которые обозначают равноправные понятия, с помощью соединительных гласных: «чудо-красивый», «орехово-плодовый», «равномерно-фиолетовый»

в) созданием путем сочетания двух основ прилагательных, которые обозначают оттенки или же качество с привкусом: «светло-желтый», «кисло-сладкий», «вишнево-красный»

А вот сложные прилагательные, образованные с помощью подчинительного типа связи пишутся слитно:

а) наречия и прилагательного: «малозначимый», «высококвалифицированный», «нижестоящий», числительного и относительного прилагательного: «трехэтажный», «шестилетний», «пятиугольный»

б) местоимение с прилагательным или причастием: «малозначимый», «многочленный», «ежечасный», «каждодневный», «всезнающий», «самочистящий»

в) существительное с относительным прилагательным: «дачно-строительный», «чулочно-носочный», «ремонтно-тракторный»

д) основы существительного и причастия действительного залога настоящего времени («болеутоляющий», «металлорежущий»), основы существительного и основы глагола, осложнённой суффиксами («землечерпальный», «маслодельный»)

г) существительное с причастием: «болеутоляющий», «льдонаправляющий», «водоотталкивающий»

д) существительное с глаголом: «кровопускательный», «водоочистительный», «чаепроизводный»

е) слов или предложений глагольного типа («судоходный»)

ж) предложноименных словосочетаний («повсеместный») [1].

Широкоизвестный русский языковед А.А.Реформатский, автор написавший учебник «Введение в языковедение» (1947 г., по сего дня переиздается), понимал сложение слов как соединение двух корневых морфем. «При сложениях соединяются ... в одной лексеме корневая морфема с корневой же, в результате чего возникает единое новое сложное слово; таким образом, сложение служит для словообразования. Соединяться при сложении могут и полные корни, и усечённые, а также основы и целые слова в какой-нибудь грамматической форме» [2].

Звуковые изменения и сращения частей сложения могут с течением времени превращать механическое сцепление морфем и даже слов в тесный сплав; например, в русском языке словосочетание спаси бог превратилось в неразложимое «спасибо», пожалуй, староста - в пожалуйста; но такой тип сложения для русского языка не характерен [2].

А.А.Реформатский отмечает, что можно прежде всего разделить по словообразовательному признаку наличия или отсутствия соединительной гласной между компонентами и выделяет два типа: 1) через «соединительную гласную» и 2) без «соединительной гласной».

I тип (через соединительную гласную) имеет подтипы:

1) паровоз, землемер, где соединены корни (но не слова) [пар-], [воз-], [з'эмл'-], [м'эр-], причем [воз-] и [м'эр-] –глагольные корни, а не именные. Такие сложения возникают на базе подчинительных словосочетаний типа «возит паром», «возящий паром», «мерить землю», «мерящий землю»;

2) пароходство, земледелие, где корень соединен с «подобием слова», так как части [-ходств-о], [-д'эл'-и-э] состоят из корня и суффикса и оформлены флексией, но самостоятельно не существуют в языке;

3) лесозаготовки, землеустройство, где корень через соединительную гласную связан с полным нормальным словом (заготовки, устройство).

II тип (без соединительной гласной) имеет подтипы, в которых сочетаются усеченные слова и корни:

1) универмаг, профорг – усечение корней (универсальный магазин, профсоюзный организатор);

2) многоквартирный – сочетание усеченного корня прилагательного (многочисленный) и полного слова с «вынутой серединой» ([квартир]а)

3) химчистка, главвино – сочетание усечённого корня или слова с полным нормальным словом (чистка, вино).

Сюда же примыкают и такие типы слов, как киноактер, вакуумаппарат, фотостудия, кают-компания, стоп-линия, икс-лучи, а также: Волховстрой, Тулауголь, Андреевуголь и т.п. [2].

Также он предлагает эти типы подразделить и по иному принципу: случаи 1 и 2 из обоих типов представляют собой действительно слова, где одно лексическое значение, и они следуют фонетическим законам слов в русском языке: [паравос], [парахот], [главл'ит], тогда как слова из 3го случая обоих рядов показывают, что это собственно не сложные слова, а словосочетания [л'эса/зэгатоф'к'и], [глаф/в'ино] [2].

Таким образом, А.А.Реформатский разделяет сложные слова на действительно СС и «мнимые» СС.

Для «мнимых» сложных слов характерны, в частности, два ударения (первое – слабое, второе – сильное), и гласные первой половины не подчиняются обычной схеме редукции, а также «возможность вставить отдельное слово (можно и служебное) между двумя частями этого мнимого сложения: на хлебозаготовки я не поеду, но на лесозаготовки я поеду заранее; в избечитальне был, а в сель то совет и не успел зайти и т.п., чего нельзя проделывать с примерами 1-й группы; например, невозможно сказать: в универ же маге я был, а вот проф то орг не зашел и т. п.» [2].

К подобным «мнимым сложным словам» в русском языке А.А. Реформатский относит «все разновидности сложносокращенных слов типа киноактер, фотолаборатория и типа стоп-сигнал, вице-премьер, икс-лучи, а также аббревиатурные: АНТ-25, ТУ-114, МЭЗ-15, МПО-2 и т.п.» [2].

Современный русский лингвист И.Ю. Пашкеева выделяет два ключевых метода формирования сложных слов, которые представляют собой словосложение и отражают две главные тенденции языка - к экономии языковых средств, за счёт способности сложного слова выражать две и более мысли одновременно и к художественной выразительности. Первая тенденция проявляется в сложных словах-терминах, характерных для языка научно-термических текстов, а вторая в художественных произведениях. (5, 4)

Чтобы лучше понять, как образуются сложные слова, мы изучили справочники по русскому языку. Особенно полезным оказался "Справочник по русскому языку для учащихся" под редакцией Н.М. Шанского, в котором мы нашли нужную информацию:

Композиция слов путём соединения двух корней называется сложением. Так, например, слова “возить” и “зерно” объединяются в слово “зерновоз”, “мерить” и “земля” - “землемер” или “землемерка”, “специальный” и “корреспондент” - “спецкор”.

В результате сложения получаем сложные и сложносокращённые слова.

Сложные слова характеризуются наличием двух и более корней в своей основе, как правило,

формируется на базе самостоятельных частей речи, при этом используются полные слова или их части.

Исходя из изучений И. Пашкеевой СС образуются следующее :

1) сложением целых слов, при помощи дефиса: диван -кровать, телефон-автомат, город-герой, платье-костюм, школа-интернат, лётчик-испытатель, полынь-трава;

2) сложением основ слов без соединительных гласных (партбилет, стенгазета, спортплощадка, физкультура, драмкружок, агитбригада, турпоход, автозавод, профсоюз, пол-Европы, полдины, Ленинград) или соединительным гласными “о” и “е” (снегопад, водопад, тепловоз, лесовод, землекоп, кашевар, лесоруб, птицелов, землемер, языковед, пулемёт, атомоход, нефтепровод);

3) с помощью соединительных гласных “о” и “е”, соединяющих часть основы слова с целым словом: новостройка, железобетон, рельсоукладчик, морозоустойчивый, водонепроницаемый, хлебозаготовка, лесорубка, кубометр, овощехранилище, свежемороженый, (+ дефис) отчетно-выборный, декоративно-прикладной, жилищно-бытовой, административно-хозяйственный;

4) сложение основ с одновременным присоединением суффикса: водопроводчик, земледельщик, головкружильный, летописец, пятилетка, трёхэтажный;

5) слиянием слов: вечнозелёный, быстрорастворимый, труднодоступный, вперёдсмотрящий, долгоиграющий, многоуважаемый, нижеподписавшиеся, высокочтимый, сорвиголова, скопидом, перекати-поле.

Из пособия «Все правила русского языка с проверочными диктантами» О. Е. Гайбаряна и А.В.Кузнецовой мы узнали, что слитно пишутся сложные существительные:

- если композиция сложена соединительной гласной “о” или “е”: вертолёт, водопровод, новостройка, земледелец, землетрясение, птицеферма, то составные слова могут включать в себя формы слов, которые в современном литературном языке используются не самостоятельно, т.е. такие слова могут включать в себя устаревшие формы слов или имеют иное значение: “белобилетник”, “гвоздодёр”, “пулемёт” и тому подобные. После основ, оканчивающихся на твёрдую согласную, пишется гласная “о”: “пароход”, “короед”, “сороконожка”.

-после основы, оканчивающейся на мягкую согласную, шипящую или “ц”, пишется гласная “е”. К таким словам относятся, например, “мореход”, “кожеед” и “птицелов”.

Однако в некоторых случаях конечная мягкая согласная основы может произноситься твёрдо. В этих случаях после неё пишется гласная “о”, при этом в отдельных словах сохраняется написание с “е”.

Примерами таких слов являются "конокрад" и "коневод", "песнопение" и "песнетворчество".

- сложные существительные, образованные без соединительной гласной, пишутся через дефис, если:

а) слова, обозначающие названия механизмов, слова терминологического характера, слова, обозначающие должность, звание, профессию, научную степень: стоп-кран, премьер-министр, член-корреспондент, генерал-майор, социал-демократия, пресс-конференция

б) слова, обозначающие единое понятие: друзья-приятели, горе-злосчастие, грусть-тоска, ёлки-палки, сила-удаль, правда-истина, вопросы-ответы, имя-отчество, полусон-полуявь, умник-умницы, дочери-матери.. В некоторых случаях первое существительное может быть более общим названием, а второе может указывать на специальное назначение: школа-интернат, плащ-палатка, вагон-ресторан, дом-музей, санаторий-профилакторий.

-пишутся слитно: сложные прилагательные, одна из частей которых отдельно не употребляется в качестве самостоятельного слова или в самостоятельном употреблении имеет другое, не связанное с данным сложным словом значение: быстротечный, влаголюбивый, длинноногий, седобородый, каждодневный, свежевыбритый, судоходный, пустоголовый, общедоступный, общепонятный, общенародный, позднеспелый, ранневесенний, узкогрудый; великодушный,

низкорослый, англоязычный, стекловидный(слова душный, язычный, видный в свободном употреблении имеют другое лексическое значение, а так же соединительные буквы 'о', 'е').

-пишутся через дефис: сложные прилагательные, образованные от существительных, пишущихся через дефис: северо-восток - северо-восточный, дизель-мотор - дизель-моторный цех, социал-демократ -социал-демократическая партия, Орехово-Зуево - орехово-зуевские предприятия.

Сложные прилагательные, обозначающие оттенки цветов, чувств, качеств: ярко-зелёный, иссиня-чёрный, горько-солёный, раскатысто-громкий.

Сложные слова в русском языке многочисленны и разнообразны.

Ещё с давних времён были известны сложные слова, например в названиях городов: Новгород (859г.), Звенигород (1087г.), Ярославль (1071г.), Холмогоры, Волоколамск.

В наше время по этому же типу названы города Зеленогорск, Новосибирск, Волгоград, Зеленоградск.

Заключение. Русское словообразование демонстрирует богатство форм и структур. В русском языке акцент делается на соединительные элементы и синтаксические отношения между основами. Сложные слова позволяют создавать ёмкие лексические единицы, отражающие специфику мышления носителей языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Большая советская энциклопедия. - 2-е изд. - М.: Государственное научное издательство «Большая советская энциклопедия», 1956. - Т. 19. - С. 362.
2. Реформатский А. А.- «Введение в языкознание.» - М.: Аспект Пресс, 1996. -392 с.
3. Шанский Н. М.- «Справочник по русскому языку для учащихся.» - М.: Просвещение, 1987.
4. Гайбарян О. Е., Кузнецова А. В.- «Все правила русского языка с проверочными диктантами.» - М.: АСТ-ПРЕСС, 2006.
5. Пашкеева И. Ю. - «Способы образования сложных слов в русском языке.» - М.: Высшая школа, 2010.
6. Л. Блумфилд,- «Язык», - М.; Прогресс , 1968г
7. «РУССКАЯ ГРАММАТИКА» - М., Наука, I-том,1980, стр.8, 556, 579
8. Букчина Б.З., Калауцкая Л.П., «Сложные слова» - М., изд. «Наука», 1974
9. Арнольд И. В.,- «Лексикология современного английского языка.», III -издание, М., Высшая школа, 1986
10. Муллажонов З.А.,- « Способы образования сложных слов в русском языке.(на примерах из повести Ч.Айтматова «Белый пароход»)» Международная научно-практическая конференция, Андижан, изд. «Хаётнашри 2020», 2023, стр.168
11. Таджикибаева Э.Б. и др., «Факторы обогащения номинативного фонда русского языка», Андижон, «Научный вестник», №2, 2014 стр.82

УДК:801.8

Feruzaxon MURATKHODJAEVA,
Oriental universiteti dotsenti, PhD
E-mail: fmuratkhodjaeva@gmail.com

MILLIY MADANIYAT VA HISSIY LEKSIKA: KONSEPTUAL YONDASHUV

Annotatsiya

Mazkur maqolada milliy madaniyat va hissiy leksika o'rtasidagi uzviy bog'liqlik konseptual lingvistika nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Inson hissiyotlarining til vositasida ifodalanishi milliy tafakkur va madaniy an'analar bilan bevosita bog'liq ekanligi asoslab beriladi. Tadqiqot doirasida o'zbek tilidagi hissiy leksik birliklarning semantik ko'lam, ularning metaforik va assotsiativ xarakteri, xalqning dunyoqarashini aks ettiruvchi aspektlari chuqur o'rganiladi. Shuningdek, boshqa tillar bilan taqqoslovchi tahlil orqali o'zbek madaniyatiga xos emotsional konseptlar ajratib ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Milliy madaniyat, hissiy leksika, konseptual yondashuv, til va tafakkur, kognitiv lingvistika, metafora, emotsional konsept, lingvokulturologiya, semantik maydon, o'zbek tili.

НАЦИОНАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА И ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ ЛЕКСИКА: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ПОДХОД

Аннотация

В данной статье анализируется взаимосвязь между национальной культурой и эмоциональной лексикой с точки зрения концептуальной лингвистики. Обосновывается, что вербализация человеческих эмоций посредством языка непосредственно связана с национальным менталитетом и культурными традициями. В рамках исследования подробно изучается семантический спектр эмоционально окрашенных лексических единиц в узбекском языке, их метафорический и ассоциативный характер, а также аспекты, отражающие народное мировоззрение. Кроме того, с помощью сопоставительного анализа с другими языками выделяются эмоциональные концепты, характерные для узбекской культуры.

Ключевые слова: Национальная культура, эмоциональная лексика, концептуальный подход, язык и мышление, когнитивная лингвистика, метафора, эмоциональный концепт, лингвokulturologiya, семантическое поле, узбекский язык.

NATIONAL CULTURE AND EMOTIONAL LEXIS: A CONCEPTUAL APPROACH

Annotation

This article analyzes the intrinsic relationship between national culture and emotional lexis from the perspective of conceptual linguistics. It substantiates the idea that the expression of human emotions through language is directly linked to national thinking and cultural traditions. The study explores the semantic scope of emotional lexical units in the Uzbek language, highlighting their metaphorical and associative nature, as well as their role in reflecting the worldview of the people. Furthermore, a comparative analysis with other languages is conducted to identify emotion-related concepts that are specific to Uzbek culture.

Key words: National culture, emotional lexis, conceptual approach, language and cognition, cognitive linguistics, metaphor, emotional concept, ethnolinguistics, semantic field, Uzbek language.

Kirish. Til – bu shunchaki aloqa vositasi emas, balki inson tafakkuri, ruhiy holati, dunyoni idrok etish shaklining ifodasidir. Ayniqsa, hissiy holatlarning til orqali ifodalanishi o'z ichiga chuqur madaniy, mental, psixologik qatlamlarni oladi. Har bir millatning o'ziga xos madaniy merosi, axloqiy meyorlari, diniy tasavvurlari va hayotiy qadriyatlari uning tilidagi hissiy leksik birliklarda mujassam bo'ladi.

Masalan, o'zbek tilidagi "ko'ngil", "ruh", "dil", "g'am", "hars", "ko'ngil to'ldi", "qalbi ezildi" kabi iboralar xalqimizning emotsional dunyosini o'ziga xos tarzda ifodalaydi. Bu kabi birliklar orqali insonning ichki

olami, psixologik kechinmalari, axloqiy munosabatlari va ijtimoiy qadriyatlari namoyon bo'ladi.

Maqolamizda hissiy leksika va milliy madaniyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar konseptual yondashuv asosida tahlil qilinadi. Konseptual yondashuv – bu til birliklarining nafaqat tashqi shakl va ma'nosini, balki ularning ichki kognitiv, assotsiativ va madaniy mazmunini o'rganishga yo'naltirilgan zamonaviy yondashuvdir.

Nazariy-metodologik asoslar. Konseptual lingvistika va lingvokulturologiya bugungi kunda tilshunoslikdagi eng ilg'or yondashuvlardan hisoblanadi.

Bu fanlar til orqali millatning dunyo manzarasi, psixologiyasi, mentaliteti, madaniy kodlarini o'rganishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Taniqli tilshunos olim A. Vezhbitskaya o'z tadqiqotlarida har bir madaniyatning o'ziga xos emotsional konseptlari mavjudligini isbotlagan. Unga ko'ra, "happiness", "anger", "sadness" kabi umumiy emotsiyalar turli tillarda turlicha metaforik va semantik shakllarda ifodalanadi.

G. Lakoff va M. Jonson esa "Metaphors We Live By" asarida emotsional holatlarning ko'p hollarda metaforik tushunchalar orqali ifodalanishini ko'rsatadi. Masalan, "Anger is a hot fluid in a container" metaforasi ingliz tilida keng tarqalgan. O'zbek tilida esa bunday hissiy holatlar ko'proq "qaynab ketdi", "ichida portladi", "yuragi o'rtandi" kabi iboralar bilan ifodalanadi.

Milliy madaniyat va hissiy leksikaning shakllanishi. Milliy madaniyat — bu xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlar, diniy e'tiqodi, axloqiy qarashlari va jamoaviy munosabatlar tizimidan iborat. Bu qadriyatlar hissiy holatlarni ifodalovchi leksik birliklarning tanlanishiga, shakllanishiga va ishlatilishiga bevosita ta'sir qiladi.

O'zbek tilidagi emotsional konseptlar. Quyidagi hissiy konseptlar o'zbek madaniyatida asosiy o'rin egallaydi:

Ko'ngil – eng ko'p ishlatiladigan konseptlardan biri bo'lib, u shunchaki hissiyot emas, balki ruhiy, axloqiy, estetik holatni bildiradi.

Qalb – chuqur hissiyot, dard, muhabbat va mehrni bildiradi.

G'am – o'zbek madaniyatida ijobiy bo'lmagan, ammo izzatli sabr bilan qabul qilinadigan holat sifatida tasvirlanadi.

Shodlik / quvonch – ko'pincha jamoaviy kontekstda ishlatiladi, "xalq quvondi", "ota-onaning yuz-ko'zi yorishdi".

Konsept	O'zbek tili	Ingliz tili	Rus tili
Qo'rquv	Yuragi orqaga tortdi	His heart sank	Сердце ушло в пятки
Alam	Ich-ichidan yondi	It ate him up inside	Душа разрывалась
Quvonch	Yuragi yengil tortdi	His heart lifted	На душе стало легко
G'am	G'am tog'dek bosdi	Burdened by sorrow	Погрузился в печаль

Bu misollar shuni ko'rsatadiki, hissiy holatlarning lingvistik ifodasi universal bo'lishi mumkin, ammo ularning ifoda shakli va madaniy konnotatsiyasi har xil.

Milliy mentalitet va emotsional ifoda. O'zbek jamiyati an'anaviy jihatdan ekspressiyani tiyish, hissiyotlarni nazorat qilish, sabr qilish kabi qadriyatlarga asoslangan. Bu jamiyatdagi hissiy leksikaning metaforik, noaniq, to'g'ridan-to'g'ri bo'lmagan ifoda shakllariga olib kelgan.

Masalan:

O'zbeklar "yig'lamadi", deyish o'rniga "ko'ziga yosh keldi" deb aytadi.

Hissiy leksikadagi madaniy kodlar. Misollar:

"Ko'ngli cho'kdi" – depressiya holatini bildiradi, lekin jamiyatda bu holat muloyimlik bilan tasvirlanadi.

"Qalbi to'ldi", "ko'ngli to'ldi" – ba'zida quvonch, ba'zida esa alamdin yig'lash holatini bildiradi.

"Ichiga yutdi", "yuragini yedi" – o'zini tutish, jamiyatda emotsiyani ochiq ifodalamaslik, sabr qilish qadriyatiga ishora qiladi.

Semantik tahlil. Hissiy leksik birliklarning semantik ko'lamida juda keng bo'lib, ular quyidagi qatlamlarga bo'linadi:

Denotativ qatlam – asosiy, lug'aviy ma'no

Konnotativ qatlam – madaniy, emotsional qo'shimcha ma'no

Assotsiativ qatlam – xalqning tasavvurida uyg'otadigan obrazlar, holatlar

Metaforik qatlam – ko'chma ma'nolar orqali hissiyotning ifodalanishi

Masalan, "ko'ngli tushdi" degan ibora nafaqat ruhiy tushkunlik, balki umidsizlik, charchoq, qayg'u kabi turli hissiy holatlarni o'z ichiga oladi.

Frazeologizmlar va metaforalar. O'zbek tilida hissiy holatlar ko'pincha frazeologik birliklar orqali ifodalanadi:

"Qayg'u tog'dek bosdi"

"Yuragi orqaga tortdi"

"Dilida g'am yotibdi"

Bu frazeologizmlar orqali emotsiya obrazlashtiriladi, vizual manzaraga aylantiriladi va u tushunarli, seziladigan bo'ladi.

4. Taqqoslovchi tahlil: O'zbek va boshqa tillardagi emotsional konseptlar

Quyida bir nechta hissiy birliklar asosida qiyosiy tahlil keltirilgan:

"U yig'ladi" o'rniga "ko'ngli to'ldi", "dilini bosdi" degan yumshatilgan ifodalar ishlatiladi.

Bu esa tilning madaniy filtri orqali ishlashini ko'rsatadi.

Xulosa. Milliy madaniyat va hissiy leksika o'rtasidagi o'zaro munosabatni konseptual yondashuv asosida o'rganish tilshunoslikda yangi ilmiy paradigmaning shakllanishiga xizmat qilmoqda. Ushbu maqolada keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, til orqali ifodalanadigan har bir hissiy holat nafaqat shaxsiy kechinmaning aksidir, balki jamiyatning tarixiy, madaniy, diniy va psixologik tajribasi mahsulidir.

O'zbek tilida hissiy holatlarni ifodalovchi leksik birliklar – masalan, "ko'ngli cho'kdi", "qalbi to'ldi", "yuragi orqaga tortdi", "g'am bosdi" kabi iboralar – o'zbek xalqining ruhiy dunyosi, axloqiy qarashlari va ijtimoiy munosabatlariga mos ravishda shakllanadi. Bu kabi birliklar faqatgina lug'aviy ma'no bilan cheklanib qolmay, ular orqali xalqning konseptual dunyo manzarasi namoyon bo'ladi. Shuningdek, ularning metaforik, assotsiativ, konnotativ qatlamlari orqali tilning ichki ma'naviy boyligi aniqlanadi.

Maqolada ko'rsatib o'tilganidek, hissiy leksika madaniyat bilan bevosita bog'liq bo'lib, millat mentalitetining uzviy tarkibiy qismidir. Madaniyatga xos axloqiy mezonlar, masalan, hissiyotlarni boshqarish, sabr qilish, ochiq ekspressiyani cheklash kabi qadriyatlar bevosita tilga ham o'z aksini beradi. O'zbek tilidagi ko'plab emotsional birliklar noaniq, obrazli va yumshatilgan ifodalar orqali kechinmalarni yetkazadi. Bu esa xalq tafakkurining nozik va murakkab tabiatidan dalolat beradi.

Taqqoslovchi tahlil esa shuni ko'rsatdiki, har bir til va madaniyatda emotsiyalar turlicha ifodalanadi, ularning metaforik bazasi va semantik strukturalari ham farqlidir. Bu farqlar emotsional konseptlarning universalligini inkor qilmaydi, balki ularning milliy-lokallashgan tafsirlarini ochib beradi.

Ushbu tadqiqot konseptual yondashuv asosida til, madaniyat va hissiyot o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga katta hissa qo'shadi. Bu yondashuv yordamida lingvistik birliklarning chuqur semantik tuzilmasi, ularning madaniy konnotatsiyalari va kommunikativ vazifalari aniqlanadi.

Kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun quyidagi yo'nalishlar tavsiya etiladi:

O'zbek tilida emotsional leksik birliklarning genderni xos xususiyatlarini tahlil qilish;

Hissiy leksikaning badiiy adabiyotdagi ifodasini konseptual jihatdan o'rganish;

Multimodal (ya'ni, nutq, jest, intonatsiya, mimika) vositalar orqali hissiy holatlarning milliy ifodasini tadqiq etish;

O'zbek tilidagi hissiy konseptlarni eksperimental lingvistika usullari orqali testdan o'tkazish (psixolingvistik yondashuv);

Emotsional metaforalarning madaniyatlararo tarjimasini bilan bog'liq qiyinchiliklarni tahlil qilish.

Xulosa qilib aytganda, hissiy leksika va milliy madaniyatning o'zaro aloqasi tilshunoslikda chuqur izlanishni talab qiladigan murakkab, ammo nihoyatda muhim soha bo'lib, bu boradagi konseptual yondashuvlar ilmiy-tadqiqot salohiyatini yanada oshiradi.

ADABIYOTLAR

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
2. Wierzbicka, A. (1999). *Emotions Across Languages and Cultures*. Cambridge University Press.
3. Kubryakova, E.S. (2004). *Yazyk i znanie*. Moskva: Slavyanskaya Kul'tura.
4. Sharipov, N. (2018). *Til va madaniyat: lingvokulturologik yondashuvlar*. Toshkent: Fan.
5. Muratkhodjaeva, F. X. (2022). Cognitive-semantic analysis of the meanings of words and phrases in English and Uzbek and their translation problems. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(6), 385-387.
6. Muratkhodjaeva, F. X. (2022). Linguistic definition of conversion as a method of formation of words and phrases in English linguistics. *Confrencea*, 2(2), 61-64.
7. Азимбаева, Д. А. (2019). Инновации и перспективы в изучении языка в современной системе образования. *NovaInfo. Ru*, (109), 73-74.
8. Murodkhodjaeva, F. (2022). Cognitive-semantic analysis of words and word combinations and their expression in translated texts. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(7), 55-58.
9. Муратходжаева, Ф. Х. (2019). Трудности перевода английских фразеологических единиц на узбекский язык. *NovaInfo. Ru*, (109), 39-41.
10. Axmedova, M. (2020). "O'zbek tilida emotsional birliklarning konseptual tahlili", *Filologiya masalalari*, №3.
11. Tokarev, S.A. (2000). *Etnolingvistika i kultura*. Moskva: Nauka.
12. Safarov, B. (2022). "Ko'ngil" konsepti asosida hissiy leksikaning tahlili. *O'zbek tili va adabiyoti*, №1.

UDK: 82-94(519.5)

Durdona MURODOVA,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti o'qituvchisi, PhD
E-mail: durdona_murodova@tsuos.uz

O'zDJTU dotsenti, p.f.n F. Abduraxmonov taqrizi asosida

POSTWAR KOREAN LITERATURE: A LITERARY REFLECTION OF NIHILISM AND DESPAIR

Annotation

In the 1950s, post-Korean War literature deeply explored themes of human suffering, existentialism, and the meaninglessness of life. The negative impacts of the war and the dramatic shifts in Korean society were reflected in literary works through nihilism and existentialism. In these works, the protagonists, portraying their physical and mental scars, depict the futility of life, death, and the pain of humanity, shedding light on the social fractures of the time. This article analyzes the development of post-war Korean literature, the writers' engagement with new philosophical movements, and their respective works.

Key words: Korean War, Nihilism, Existentialism, Influence of war on literature, 1950s literature, Post-war literature.

ПОСЛЕВОЕННАЯ КОРЕЙСКАЯ ЛИТЕРАТУРА: ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОТРАЖЕНИЕ НИГИЛИЗМА И БЕЗНАДЕЖНОСТИ

Аннотация

В 1950-х годах, после Корейской войны, литература освещала страдания человечества, пустоту существования и безнадежность. Отрицательные последствия войны и глубокие изменения в корейском обществе нашли свое отражение в литературных произведениях через нигилизм и экзистенциализм. Главные герои этих произведений, изображая свои физические и психические травмы, бессмысленность жизни, смерть и страдания человечества, раскрывают социальные и моральные разломы общества. Статья анализирует развитие послевоенной корейской литературы, интерес писателей к новым философским течениям и их произведения.

Ключевые слова: Корейская война, Нигилизм, Экзистенциализм, Влияние войны на литературу, Литература 1950-х годов, Послевоенная литература.

URUSHDAN KEYINGI KOREYA ADABIYOTI: NIGILIZM VA UMIDSIZLIKNING BADIY IN'IKOSI

Annotatsiya

1950-yillarda Koreya urushidan keyingi adabiyotda insoniyatning azob-uqubatlari, mavjudlik va umidsizlik haqida chuqur tahlillar yuritilgan. Urushning salbiy oqibatlari va Koreya jamiyatining jiddiy qisqarishi adabiy asarlarda nigilizm va ekzistensializm shaklida namoyon bo'lgan. Bu davrda yozilgan asarlarda qahramonlar o'zlarining ruhiy va jismoniy jarohatlari, hayotning ma'nosizligi, o'lim va insoniyatning azobini tasvirlab, jamiyatdagi ijtimoiy sinishlarni ochib berishgan. Maqola Koreya urushidan keyingi adabiyotning rivojlanishini, yozuvchilarning yangi falsafiy yo'nalishlarga bo'lgan qiziqishini va ularning asarlarini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: Koreya urushi, Nigilizm, Ekzistensializm, Urushning adabiyotga ta'siri, 1950-yillar adabiyoti, Post-urush adabiyoti.

Kirish. 1953-yil 27-iyulda sulh bitimi imzolanganach, Koreya madaniy hayoti, xususan, adabiyoti asta-sekin tiklana boshladi. Seulga qaytgan hukumat ortidan yozuvchilar ham poytaxtga qaytib, urushdan keyingi adabiy hayotni tiklashga kirishdilar. Bu jarayon 1954-yildagi «Akademiyalar va san'at markazi» ochilishi, 1955-yilgi «Bahor» adabiy tanlovining tiklanishi bilan yanada jadallashdi. Urush Koreya jamiyatini chuqur silkitib yuborgan edi. Shu bois, 1950-yillar adabiyoti ushbu tarixiy silkinishlarga munosabat sifatida nigilizm va ekzistensializm falsafiy oqimlari bilan yo'g'rilgan murakkab ruhiy holatni ifodalaydi. Maqolada aynan shu davr adabiyotining asosiy

xususiyatlari, g'oya va mavzulari, yozuvchilarning ruhiy kechinmalari, jamiyatdagi o'zgarishlarga adabiyot orqali munosabatlar tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Urushdan keyingi Koreya adabiyoti bo'yicha adabiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, bu davr adabiyotining markaziy g'oyasi - insonning yo'qotilgan ma'noni izlashidir. Nigilizm (F. Nitsshe ta'rifi asosida) - mavjud qadriyatlarining butunlay qulashini ifodalaydi. Shuningdek, Jan-Pol Sartr va Alber Kamyu ta'siri ostida shakllangan ekzistensializm oqimi hayot mazmunini insonning o'zi yaratishi mumkinligini ilgari surdi.

Chjan Yongxak, Xvan Sunvon, So Ki Von kabi yozuvchilar asarlarida ekzistensial muammolarni yoritadilar. Ayniqsa, «Yoxan», «Daraxtlar yonbag'irda turibdi», «Amsaji xaritasi» singari asarlar falsafiy mulohazalar va inson ongi tahliliga boy. Son Chansop, O Sang Von, Ho Gynxchan singari yozuvchilar asarlarida urushning bevosita jarohatlari, ichki tushkunlik va jamiyatdan ajralish ifodalangan. Antikommunistik ruhda asarlar esa urushdagi mafkuraviy ziddiyatlarning adabiyotga qanday aks etganini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada adabiy-analitik yondashuv va falsafiy-psixologik tahlil metodlaridan foydalanilgan. Asarlar matni chuqur tahlil qilinib, ularning mazmuni nihilistik va ekzistensialistik tushunchalar bilan uyg'unlashtirilib izohlanadi. Metod sifatida:

Tematik kontent tahlili;

Qahramonlarning ruhiy portretlari orqali davr xususiyatlarini ochish;

Falsafiy ta'sirlarning (Nitsshe, Sartr, Kamyu) izlanishi;

Tarixiy-ijtimoiy kontekst bilan taqqoslama yondashuv qo'llangan.

Tahlil va natijalar. Urushdan keyingi adabiyot o'ziga xos ruhiyat va mavzularni qamrab olib, millat azoblarini, inson ruhining vayronaligini hamda yangi tarixiy davrning murakkab muammolarini ochib berdi. O'sha davr voqealari odamlar tomonidan hayrat va qo'rquv bilan qabul qilindi; haqiqatga qarshi nolalar va la'natlar yog'dirildi, mag'lubiyat hissi va taqdirning xo'rliqi inson qalbini egallab oldi. Ba'zilar bu haqiqatdan qochib, o'z ichki olamiga yashirindi, boshqalar esa engil ko'rinishdagi nihilizmga berilib ketdi. Aynan shu ruhiy holat 1950-yillar Koreya adabiyotining umumiy qiyofasini shakllantirdi. Ushbu davr adabiyotida "ma'nosizlikka qiymat berish", "hayot va mavjudlikning mutlaq ma'nosizligi haqidagi fikrlarni tinimsiz takrorlash", "nihilizmning tub mohiyati bilan shiddatli kurashishga intilish" kabi jihatlar yaqqol namoyon bo'ldi. Bu hodisalar urushdan keyingi murakkab tarixiy sharoitlar natijasida yuzaga kelgan. Koreya urushi koreys jamiyatida ham, adabiyotida ham chuqur iz qoldirdi. Ushbu izlar, ijobiy yoki salbiy bo'lishidan qat'i nazar, insonlarning urush va hayot haqidagi qarashlarini butunlay o'zgartirib yubordi.

Urush keltirgan jarohatlar shu qadar og'ir ediki, ayniqsa yoshlar va ziyolilar hayotdan umid uzib, nihilistik qarashlarga chuqur singib ketdilar. Oilalar parokanda bo'ldi, mafkuraviy qarama-qarshiliklar davom etdi, ammo bular yengib o'tilmadi. Shu sababli, ushbu davrning asosiy g'oyalaridan biri - nihilizm orqali o'zining aniq ifodasini topdi. Bu davr adabiyotida qahramonlarning deyarli barchasi urush sababli jismoniy yoki ruhiy jarohatlar olgan holda tasvirlangan. Masalan, Son Changsopning «Qonli maktub» va «Yomg'irli kun», O Sangvonning «Bo'sh sahifa yozuvi», Song Byongsuning «Shori Kim», So Giwoning «Xavfsiz hudud xaritasi», Ho Gynxchaning «Azoblengan avlod» kabi asarlari shular jumlasidandir.

Son Changsopning asarlarida urushda jiddiy jarohat olgan ikki aka-uka - Chongsop va Chongso hayoti yoritiladi. Chongsop harbiy shifokor sifatida jang maydonida askarlarini qutqarishga harakat qilganida o'ng qo'lidan og'ir jarohat oladi va bir oyog'idan ayriladi. Uning ukasi Chongso esa jismonan sog'lom ko'ringan bo'lsa-da, ruhiy jihatdan chuqur zarba olgan bo'lib, nihoyatda nihilistik kayfiyatga tushib qoladi.

Song Byongsuning «Shori Kim» asarida AQSh harbiy bazasi atrofida qashshoqlikda yashayotgan urush yetimlari va yengil tabiatli ayollar o'rtasidagi murakkab munosabatlar tasvirlanadi. Urush natijasida oilasidan ajralgan va yoshiga yarasha begunohligini yo'qotgan Shori Kim ismli o'spirin qiz opasi bilan bir-biriga suyanib yashaydi. Biroq boshqa urush yetimlari tomonidan orzu va tayanchlaridan ham mahrum bo'ladi. Uning umidsiz hayot ichida umid izlashga uringani ham achinarli tarzda tasvirlanadi.

Shunday qilib, 1950-yillar Koreya adabiyotida nihilistik kayfiyat asosiy mavzuga aylandi. Urush ta'sirida ko'plab insonlar hayotning ma'nosizligi, haqiqatni inkor qilish va mavjudlikdan voz kechish g'oyalariga moyil bo'lib qoldilar. Biroq ayrim asarlar, xususan Olov kabi, kelajak sari umid uchqunini ham o'zida saqlab qolgan. Bu esa shuni anglatadiki, hatto eng og'ir sharoitlarda ham inson ichki quvvatini topishga va umidni saqlab qolishga intiladi. Koreya urushi natijasida yuzaga kelgan urushdan keyingi davr nihoyatda ayanchli va umidsiz bo'lib, insoniyat mavjudligiga bo'lgan ishonch butunlay so'nib borayotgan edi. Koreya adabiyotida nihilizm (ya'ni hech narsaga ishonmaslik, qadriyatlar tanazzuli) asosiy g'oyaga aylanganida, u bilan bir qatorda ekzistensializm ham paydo bo'ldi. Bu yo'nalish inson mavjudligining mohiyatiga oid falsafiy va adabiy muammolar bilan bog'liq tarzda keng muhokama qilina boshladi.

Koreyada ekzistensialistik adabiyot 1948-yildan boshlab asta-sekin kirib keldi. 1955-yilga kelib esa u keng miqyosda yoyila boshladi. Bu jarayon asosan AQSh va Yaponiya, qisman esa Fransiya va Germaniya adabiy-madaniy ta'siri orqali amalga oshdi. Garchi bugungi kunda ham ekzistensializm tushunchasini aniq belgilash mushkul bo'lsa-da, u umumiy falsafiy nuqtayi nazardan Xudoning inkori, inson mavjudligining mohiyatiga e'tibor qaratish, va hayot mazmunini insonning erkin irodasi hamda xatti-harakatlari orqali aniqlash kabi tamoyillarni o'z ichiga oladi.

Bu falsafiy oqim Alber Kamyu va Jan-Pol Sartr ta'siri ostida shakllandi. Sartrning mashhur fikrlaridan biri - «Ekzistensializm - bu gumanizm» - urushdan keyingi yosh yozuvchilar uchun yo'nalish bo'lib xizmat qildi. Ayniqsa, insonparvarlik (gumanizm) g'oyalari ushbu davrda chuqur targ'ib qilina boshlandi. Koreya urushidan keyingi ekzistensialistik adabiyot asosan inson borligi, o'lim, va axloqiy tanlovlar atrofida shakllandi[1].

Chunki urushdan keyingi jamiyatda hukm surgan qo'rquv va bezovtalik ushbu falsafiy oqimning - ekzistensializmning - Koreyada chuqur ildiz otishiga zamin yaratdi. Koreya urushidan keyingi adabiyotda namoyon bo'lgan ekzistensializm, asosan, o'sha

davrning og'ir va ma'yus haqiqatini qanday yengib o'tish, undan qochish yoki uni yuksakroq ma'naviy nuqtaga olib chiqish masalalariga e'tibor qaratadi.

Urushning ekzistensial sharoitlarini ifodalagan asarlar sirasiga Chjan Yongxakning "Yoxan" she'riy to'plami (1955), Xvan Sunvonning "Daraxtlar yonbag'irda turibdi" (1960) hamda So Gi Vonning "Amsaji xaritasi" (1956) kabi romanlarini kiritish mumkin.

Urushdan keyingi romanlarning o'ziga xos jihatlarini uch asosiy guruhga bo'lish mumkin. Birinchisi - tajribaning mutlaq ustunligi. Ko'plab yozuvchilar o'zlarining urush davridagi shaxsiy tajribalarini fon sifatida tanlab, bu tajriba orqali insoniy mohiyat, hayot va o'lim, umid va iztirob kabi falsafiy masalalarni yoritishga intildilar.

Urush ko'plab insonlarni - ayniqsa ziyolilar qatlamini - uylaridan, yurtidan judo qildi. Savodsiz xalq uchun urush yillari omon qolishning o'zi eng katta tilak bo'lgan bo'lsa, ziyolilar bu jarayonni chuqur tafakkur, tahlil va yozuv orqali ifoda etishga harakat qildilar.

Bu kabi yozuvchilar sirasiga Xvan Sunvon, Son Chansop, So Ki Von, I Xo Chol, O Sang Von kabi adiblarni kiritish mumkin. Ular urushni oddiy xalq bilan birga boshdan kechirar ekan, o'z asarlarida bu fojiani chuqur aks ettirdilar. Urushdan keyingi iztirob, umidsizlik va adolatsizlik ularning asarlarida asosiy g'oya sifatida ilgari surildi.

Ba'zida bu yozuvchilar o'z hikoyalarini nihoyatda ekstremal sharoitlarga qurib, real voqealarni qahramonlar ko'zidan kechirib bergan holda tasvirladilar. Natijada, urushdan keyingi romanlarni o'rganish orqali nafaqat adabiy, balki tarixiy va ijtimoiy kontekstni ham chuqurroq anglash mumkin bo'ldi.

Urushni boshdan kechirgan avlod yozuvchilari orasida jang maydonlarida bevosita qatnashganlari ham, qochqin sifatida boshpanasiz qolganlari ham bo'lgan. Ammo ularning aksariyati urushni bevosita jang nuqtasidan emas, balki front ortida insoniy kechinmalar, ma'naviy sinish va ijtimoiy halokat kontekstida yoritganlar. Shu sababli, ularning romanlarida jang sahnalari realistik bo'lishi shart emasdi - ular uchun asosiy narsa ichki kechinma va umuminsoniy gumanizm edi.

Ushbu adabiyotda urushning dahshatlari - o'lim, vayronagarchilik va zo'ravonlik - fon sifatida ishlatilgan bo'lib, asosiy urg'u hayotning achchiq haqiqatlari, insoniy munosabatlarga bo'lgan sog'inch va umumiy gumanizmga beriladi. Bu esa 1950-yillar romanlarining zamonaviy koreys adabiyoti shakllanishidagi rolini yanada muhimlashtiradi.

Ushbu yo'nalishdagi asarlarga quyidagilar misol bo'la oladi: Kim Dongrining "Maldawon davri", "Xunnamdan chiqish", Kim Isokning "Dongmin", An Sugilning "Uchinchi inson shakli", Xvan Sunvonning "Qorong'ulikda muhrlangan gravyura" va "Akrobat". Ushbu davrning ko'plab yozuvchilari millatning azob-uqubatlarini boshdan kechirar ekan, urushning xalq taqdiriga ta'siri kabi muhim masalalar ustida chuqur tafakkur yuritadilar. Ayniqsa, ular romanlar orqali inson

psixologiyasidagi o'zgarishlarni va bu o'zgarishlarga sabab bo'lgan ichki omillarni tahlil qilishga harakat qiladilar.

Chon Gvan Yongning asarlari bunga yaqqol misol bo'ladi. U o'z hikoyalarida jamiyatdagi keng tarqalgan salbiy unsurlarni keskin fosh etish va inson ruhiyatini nozik ifoda etadi. Bundan tashqari, u koreys adabiyotshunosi sifatida yangi romanlar (Shin Sosol) bo'yicha chuqur va tizimli tadqiqotlar olib borgan. Uning izlanishlari natijasida yangi romanlar Koreya zamonaviy adabiyot tarixida mustahkam o'rin egallagan.

Ikkinchidan, qahramonlarning fojiaiy taqdiri. Urushdan keyingi yozuvchilar o'z asarlarida tasvirlagan qahramonlar odatda fojiaiy va ayanchli ko'rinadi, ularning hikoyalari esa ko'pincha fojia bilan yakunlanadi. Urush insoniyatga faqat azob-uqubat olib keldi. Shu bois, inson ruhiyatining vayron bo'lishi va parchalanishi urushdan keyingi romanlarning asosiy xususiyatiga aylangan. Ya'ni, urushdan keyingi davrda yaratilgan romanlarning aksariyati, hattoki barchasi fojiaiy xususiyatga ega.

Bunga misol sifatida quyidagi asarlarni keltirish mumkin: Kim Songxanning "Babido" (1956), Ryuchu Xyonning "Quyosh merosi" (1957) va "Tepalik tomon" (1958), Son Byon Suning "Sorry, Kim" (1957), I Bomsongning "Jabrlanuvchi" (1968). Urush fonida yozilgan ushbu asarlardagi qahramonlarning aksariyati ojiz va kuchsiz tasvirlangan.

Bu esa urushning vayronkor ta'siri natijasida insonlarning qashshoq va fojiali hayot kechirishini ochib berish uchun yozuvchilarga aynan "fojiaiy qahramonlar" zarur bo'lganini ko'rsatadi. Ko'pgina romanlarda qahramonlarning xarakteri quyidagi xususiyatlarga ega.

Urushdan keyingi avlod yozuvchilarining romanlarida tasvirlangan qahramonlar haqiqatdagi yo'qchilik va qashshoqlik oldida mardonavor kurash olib borish yoki qarshilik ko'rsatish ruhiyatiga ega emaslar. Ular ojiz, umidsiz, rejasiz yashaydigan va insoniylik mohiyatini izlash ruhiyatidan mahrum bo'lgan qahramonlardir. Kelajaksiz va umidsiz qashshoqlik ichida tushkunlik va umidsizlik bilan yashayotgan bu qahramonlar urushdan keyin butunlay vayronaga aylangan dunyo oldida yolg'iz tashlab ketilgan mavjudotlar edi.

Ular mavjudlik jihatdan tashlab ketilgan mavjudotlar edilar. Yozuvchi urush natijasida olgan chuqur jarohatlar va ruhiy travmalar tufayli, roman qahramonlari mavjudlik nigilizmi botqog'iga botib qolgan edi. Aybsiz o'ldirilgan odamlar. Nohaq nogiron bo'lib qolgan odamlar. Hech bir sababsiz ona yurtidan ayrilib, ota-ona, xotin va farzandlaridan judo bo'lgan odamlar...

Yozuvchilar urush qurbonlarini — "demobilizatsiya qilingan askar", "nogiron askar", "urush yetimi", "urush bevasi", "yangongju" (amerikalik askarlar bilan aloqada bo'lgan ayollar), "aralash qonga mansub bolalar" kabi qahramonlarni o'z asarlarining markaziga qo'yadilar. Ularning jamiyatga moslasha olmasligi va og'ir hayot kechirishi orqali urushning

oqibatlari uzoq davom etishini hamda bu jarayon jamiyat bilan bo'lgan munosabatlar orqali qanday namoyon bo'lishini ochib beradilar.

Ayniqsa, fojiali qahramonlar orasida jamiyatning chetga surilgan qatlamlari — ayollar haqida ko'p ta'kidlanadi. Ularning tirikchilik va yashash uchun majburan fohishalik yo'lini tanlashdan boshqa chorasi qolmagani urushning shafqatsizligini ochiq-oydin fosh qilinib va keskin tanqid qilinadi.

Jamiyatning zaif qatlamlari sifatida ayollar yashash uchun majburan fohishalikni tanlashga majbur bo'ldilar. Biroq ba'zi ayollar shunchaki tirik qolish uchun insoniyatini yo'qotib borar ekan, boshqalari esa faqat o'zlari uchun emas, balki oilasi uchun o'zini qurbon qildi. Aslida ular insoniyatini yo'qotmadi, aksincha, yanada ulug'vor qiyofaga ega bo'ldi.

Shunday qilib, boshqa tomondan, ayollarning jamiyatdagi roli o'zgarayotganini ham ko'rish mumkin. Urush tufayli Koreya oilasining tuzilishi sezilarli darajada o'zgarib, ayollarning jamiyatdagi mavqei ham katta zarba oldi. Aslida, urush qurboni sifatida ayollarning roli asta-sekin o'zgarib bordi. Hatto urushning o'zi emas, balki undan ham ko'ra ko'proq ayollarning ijtimoiy roli o'zgardi.

Avval iqtisodiy ta'minot erkaklarning zimmasida bo'lsa, urushdan keyin ayollar oilani boqish, iqtisodiy rolni bajarish va jamiyatga faolroq qo'shilish majburiyatini oldi. Shu sababli, ayollarning jamiyatga chiqishi ortdi va bu an'anaviy patriarxal tuzumni zaiflashtirishga sabab bo'ldi.

Bungacha Koreya jamiyatida yadro oila emas, balki katta oila markaziy rol o'ynar, jamiyat esa patriarxal tuzumga asoslanar, ayollar esa faqat uyda bo'lib, erlariga bo'ysungan mavjudotlar edi.

Uchinchidan, standartlashgan antikommunizm. Ba'zi urushdan keyingi romanlar antikommunizm g'oyalari bilan to'lib-toshgan. "Koreya urushi" deb

atalgan ushbu urush 1950-yil 25-iyun kuni boshlangan bo'lib, dastlab Shimoliy va Janubiy Koreya o'rtasidagi urush sifatida boshlandi. Biroq AQSh boshchiligidagi BMTning bir qancha davlatlari urushga qo'shilish to'g'risida qaror qabul qilib, jangovar harakatlarga aralashdi.

1950-yillar Koreya adabiyotida uch asosiy yo'nalish ajralib chiqadi:

Nigilistik ruhiyat: Yozuvchilar hayotdagi ma'nosizlik, ruhiy tushkunlik, jamiyatdan ajralish holatlarini aks ettirdilar. Bu holat urushning shaxs va jamiyat ongiga qilgan vayronkor ta'sirining natijasi edi.

Ekzistensial muammolar: Yozuvchilar mavjudlik, erkinlik, tanlov, axloqiy javobgarlik kabi muammolarni yoritib berdilar. Asarlar orqali inson o'z mohiyatini qanday yaratishi mumkinligi masalasi ko'tariladi.

Fojiaviy qahramonlar va jamiyat chekkasidagi insonlar: Urushdan keyin jamiyatga moslasha olmagan nogironlar, ayollar, urush yetimlari, yangongjular (amerikaliklar bilan munosabatda bo'lgan ayollar) qahramon sifatida markazga chiqadi.

Antikommunistik ruh: Ayrim asarlarda kommunizmga qarshi pozitsiyalar keskin ifodalangan, bu siyosiy mafkuraning adabiyotda aks etgan ko'rinishidir.

Shuningdek, bu davr adabiyoti koreys oilaviy tizimining yemirilishini, patriarxal tuzumning zaiflashuvini, ayollar rolining o'zgarishini ham ko'rsatdi.

Xulosa va takliflar. 1950-yillar Koreya adabiyoti urushning ruhiy, axloqiy va ijtimoiy oqibatlarini chuqur tahlil etgan adabiy merosdir. Nigilizm va ekzistensializm bu davrning asosiy falsafiy oqimlariga aylangan. Ushbu davrda yozilgan romanlar faqat urush tarixini emas, balki inson psixologiyasining tub ildizlariga kirib borgan. Adabiyot inson azobini, yo'qotishlarni, ma'nosizlikni anglashni tasvirlar ekan, ba'zida umid uchqunini ham so'ndirmagan.

ADABIYOTLAR

1. 김진기, 이명희, 조미숙, 현대소설의 이해, 보고사, 2004, p.142
2. 홍원경, 「장용학 소설 연구」, 중앙대학교 대학원 박사 논문, 2009. p.63
3. 김태형, 이병렬, 한규영, 「현대소설의 이해와 감상2」, 문원각, 1993. p.579
4. F. Nietzsche, Nietzsche Werke. Kritische Gesamtausgabe, hrsg. von G.Colli und M.Montinari. KGW VIII 15 「71. p.269 김세욱, 「니체의 전통 도덕 비판과 허무주의의 극복」 (영남대학교 석사논문, 2009.12) p.32에서 재인용
5. 하근찬, '전쟁 「컴플렉스」 의 극복', '문예 중앙』, 1981, 여름, p.223
6. SANGGUM LI. Modern literature after the 1960s in Korea. DOI: 10.1515/ijas-2016-0002
7. Lee, Peter H. (1990). Modern Korean Literature: An Anthology. Honolulu: University of Hawai'i Press. ISBN 978-0-8248-1321-5
8. Lee, Peter H. (1990). Modern Korean Literature: An Anthology. Honolulu: University of Hawai'i Press. ISBN 978-0-8248-1321-5
9. Hong, Y.H., 2015. Literature Takes Up the Fight for the Freedom and Equality. In: _list Books from Korea, vol . 28, pp.36-37.
10. Kim, J.H., 2015. The Flow of Korean Literature through the Eras. In: _list Books from Korea, vol . 28, pp.30-33

UDK: 801.82:81.178

Muqadas MURODOVA,
Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi, PhD
E-mail: murodova@mail.ru
Gulnora RUZMATOVA,
Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi

Termiz davlat universiteti katta o'qituvchisi, PhD O'Xudoynazarova taqrizi asosida

JAHON ADABIYOTSHUNOSLIGIDA VOQELIKNI SATIRIK TANQID QILISHNING O'ZIGA XOS OMILLARI

Annotatsiya

Birinchi jahon urushidan so'ng Viktoriya g'oyalari va puritanlik axloqining inqirozi oshkora bo'lgan Britaniya jamiyatini gullab-yashnagan deb atash mumkin emas edi. Ma'naviy va axloqiy qadriyatlarining an'anaviy tizimlari tanazzulini kuzatgan Ivlin Vo o'z atrofidagi dunyoni tamoyillar, narsa-hodisalar nuqtai nazaridan emas, hatto cherkov amrlari yoki qadimgi ingliz aristokratiyasiga xos bo'lgan fazilatlar bilan emas, balki o'z tafakkur olamidagi mavjud mezonlar bilan baholadi. Ivlin Voga qiyoslamoqchi bo'lgan Abdulla Qahhor ijodi ham sermahsul. O'zbek adabiyoti va san'ati rivojiga beqiyos hissa qo'shgan buyuk o'zbek yozuvchisi Abdulla Qahhor o'zbek xalqi hayoti, insonning ichki va ma'naviy dunyosi haqida o'lmas asarlar yaratdi.

Kalit so'zlar: satirik hikoya, satirik yozuvchilar, satirik obraz, "Bir siqim tuproq", "Tanazzulga yuz tutgan sevgi".

ОСОБЕННОСТИ САТИРИЧЕСКОЙ КРИТИКИ РЕАЛЬНОСТИ В МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Аннотация

После Первой мировой войны общество Великобритании, пережившее крах викторианских идеалов и пуританской морали, уже нельзя было назвать процветающим. Эвелин Во, наблюдая упадок традиционной системы духовных и нравственных ценностей, оценивал окружающий его мир не с точки зрения общепринятых принципов, церковных догматов или добродетелей английской аристократии, а исходя из собственной системы мышления и внутреннего критерия. Аналогичный подход можно проследить и в творчестве Абдуллы Каххара – выдающегося узбекского писателя, внесшего неоценимый вклад в развитие узбекской литературы и искусства. Его произведения раскрывают духовный и внутренний мир узбекского народа, его быт и мировоззрение. Настоящая статья рассматривает особенности сатирической критики действительности в мировой литературной науке, на примере произведений Эвелины Во и Абдуллы Каххара.

Ключевые слова: сатирический рассказ, сатирические писатели, сатирический образ, «Кучка праха», «Любовь, обречённая на упадок».

DISTINCTIVE ASPECTS OF SATIRICAL CRITICISM OF REALITY IN WORLD LITERARY STUDIES

Annotation

Following the First World War, British society, marked by the collapse of Victorian ideals and puritan moral codes, could no longer be considered flourishing. Evelyn Waugh, witnessing the decline of traditional spiritual and moral systems, evaluated the world around him not through universal principles, church doctrines, or the values of the old English aristocracy, but through the unique criteria of his own intellectual worldview. A similar literary approach can be observed in the works of Abdulla Qahhor, a prominent Uzbek writer whose rich and prolific creativity made an invaluable contribution to Uzbek literature and art. His timeless works explore the life, inner world, and moral landscape of the Uzbek people. This article examines the distinctive elements of satirical critique of reality in world literary scholarship through the lens of Waugh and Qahhor's literary output.

Key words: satirical short story, satirical writers, satirical character, A Handful of Dust, Love Doomed to Decline.

Kirish. Ivlin Voning burjua voqeligini faol va izchil rad etishi, dunyodan nafratlanishi butun faoliyati davomida uning g'oyalarida bo'y ko'rsatadi. 1930-yilda katolik bo'lgan Ivlin Vo barqaror axloqiy yo'nalishlarni izlaydi. U polemik tarzda kundalik biqiy hayotni "oldingi xushbaxt kunlar"ga qarama-qarshi qo'yadi. Unga qadimgi ingliz familiyalari o'rta asrlardagi turmush tarzi uchun juda qadrlil edi.

Ivlin Vodagi "aristokratlar majmuasi"ning paydo bo'lishiga nima sabab bo'lganini taxmin qilish tabiiy, chunki u kelib chiqishi bo'yicha xizmat ko'rsatuvchi o'rta sinfga mansub edi, hech qanday boylik meros qilib olmagan, oilaviy mulkdan asar ham yo'q edi. Umrining oxirigacha qalam bilan kun kechirishga majbur bo'ldi.

Yozuvchi qahramonlarining o'y-xayollari, tushunchalari butun bir sinf uchun bo'lmasa, hech bo'lmaganda ancha katta ijtimoiy guruhga xos edi. Ular

ma'rifatli, eski imperiya an'alarining asosiy oqimida tarbiyalangan, axloqiy qadriyatlar va asoslarning yetarlicha aniq tizimiga ega bo'lgan va bundan tashqari, Britaniya turmush tarzi va davlat tuzilishining ustunligiga to'liq chin dildan ishongan odamlar edi. Biroq ikki jahon urushi oralig'idagi davrda ular bolalikdan singdirilgan g'oyalardan, Buyuk Britaniyaning o'sha tarixiy davrda qaytarib bo'lmaydigan afzalliklaridan mosuvollik va achchiq umidsizlikni boshdan kechirishlari kerak edi. Ehtimol, bu umidsizlik va yo'qotish tuyg'ulari I. Voning romanlarida deyarli har doim ayovsiz masxara qilinadigan "bu dunyoning qudratlariga" keskin tanqidiy munosabatini qisman tushuntiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Selena Hastings tomonidan yozilgan "Evelyn Waugh: A Biography" (1994) asari muallifning shaxsiy hayoti, ijodiy shakllanishi va adabiy qarashlarini tarixiy va psixologik kontekstda yoritib beradi. Ushbu biografik manba orqali Evlin Vo satirasining ildizlari, uning jamiyatga bo'lgan tanqidiy munosabati hamda posturush davri Britaniyasidagi ma'naviy inqirozga nisbatan munosabati chuqur tahlil qilinadi [3].

Shuningdek, Evlin Vo qalamiga mansub "A Little Learning" (1964) asari avtobiografik janrdagi muhim manba bo'lib, unda yozuvchi o'z hayot yo'li, tafakkur shakllanishi, satira orqali voqelikni anglashga bo'lgan intilishi haqida samimiy mulohazalar yuritadi [4].

Mahalliy adabiy-nazariy manba sifatida M.K. Nurmuhamedovning "Adabiyot nazariyasi" (1978) nomli kitobida adabiy janrlar, obrazlar, tanqidiy yondashuvlar, xususan, satira va uning badiiy funksiyasi haqida berilgan ilmiy izohlar orqali adabiy tanqidning umumiy metodologik asoslari tushuntiriladi [1].

Tadqiqot metodologiyasi.

Jahon adabiyotshunosligida voqelikni satirik tanqid qilishning o'ziga xos omillariga bag'ishlangan mazkur maqolada ilmiy tadqiqotning chog'ishtirma tahlil, deskriptiv tahlil, analiz, sintez singari metodlaridan samarali foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Shuni yodda tutish kerakki, Ivlin Vo an'anaviy britan konservatizmidan birinchi saboqlarni olgan, shu bois u "Otam men kabi, har qanday yangi narsa yomon bo'lishi mumkin deb o'ylardi", deya iqrar bo'ladi [3].

Yozuvchi tarjimai holining "Mening otam" bobida chuqur farzandlik mehr-muhabbati istehzoli kuzatishning shafqatsiz aniqligi bilan uyg'unlashib, o'zining paradoksial yorqinligi bilan kech Viktoriya davrining ta'sirchan manzarasini yaratadi. Onasidan yosh qolgan Ivlin tabiatan sokin fe'l-atvoriga egaligi tufayli o'zini o'rab turgan muhitni, ya'ni "shaharlar – baxtsizlar nosog'lom va g'ayritabiiy yo'l bilan tirikchilik qilish uchun yig'iladigan surgun joylari" degan xulosaga keladi [4].

Tanqidchilarning adib tarjimai holini ijobiy sharhlashlariga va uning yozuvchilik salohiyatini yuqori baholashlariga qaramay, Vo hali ham kelajagini tasviri san'at bilan bog'laydi. "Rossetti" tarjimai holi uning badiiy intilishlari debochasi sifatida qabul qilingan. Vo jiddiy san'atkor bo'lish uchun yetarli iste'dodga ega emasligini allaqachon anglab yetgan bo'lsa-da, lekin u "oilaviy" adabiy biznesga aralashmaslik uchun bor kuchi bilan harakat qildi. "Rossetti" nashr etilgandan so'ng u duradgorlik kursiga o'qishga kirdi – bu davrni yozuvchi umrining oxirigacha alohida ilqlik bilan esladi.

Ivlin Voning kundaliklarida uning yoshlik paytdagi tajribasi haqida kam ma'lumot mavjud. Xotini bilan ajrashgandan so'ng u kundalik yuritish usulini o'zgartirdi, faktlar bayoni yanada izchil va ravshanroq bo'ldi, ammo teran fikrlash uchrashuvlar, tushlik va sayohatlar ro'yxati bilan almashtirildi.

Cherkovga qabul qilingandan so'ng Ivlin Vo Habashiston imperatori Ras Tafariyning yaqinlashib kelayotgan toj kiyish marosimi haqida xabar topadi va bu voqeani "Times" gazetasi muxbiri sifatida yoritish uchun yuboriladi. Afrikaga sayohatidan olingan taassurotlar "Olisdagi odamlar" (1931) sayohat eslatmalari kitobi va "Qora buzg'unchilik" (1932) satirik romaniga asos bo'lib, uni taniqli satirik sifatida mashhur bo'lishiga zamin yaratdi.

"Olisdagi odamlar" kitobida Vo birinchi bo'lib, 1930-yillarda uni tobora ko'proq qiziqitiradigan va oxir-oqibat missionerlik biografiyasini va shahid Edmund Kempionni yaratishga olib keladigan missionerlik xizmati mavzusiga murojaat qiladi. "Qora buzg'unchilik" romanida Habashistonning haqiqiy tarixi bema'nilik deya tasvirlanadi, qahramonlar grotesk siymalar sifatida ko'rsatilgan va Yevropa jamiyati tizimida ildiz otgan iymondan mahrum bo'lgan g'oyalar ochiqchasiga masxara qilinadi. Roman sivilizatsiyaning tanazzulga uchrashi haqidagi g'oyani rivojlantiradi, ammo bu safar u Afrika mamlakatidagi vahshiy odatlarning fojeasi va ingliz jamiyatining ma'nosiz, adolatsiz hayoti o'rtasidagi parallelizmni yoritadi. Yirtqich kanniballarning bayramlari Londondagi "Oltin yoshlar" kechalari bilan kompozitsion tarzda yonma-yon bo'lib, Afrikada yoki madaniyatli Angliyada bo'lsin, inson tabiatidagi buzg'unchilik yoritib beriladi.

Voning nasr yozuvchisi sifatida shon-sharafi, birinchi navbatda, uning romanlarining muvaffaqiyatiga asoslangan bo'lsa-da, u o'zini kichik shakl ustasi ekanligini ham isbotladi.

To'plamda keltirilgan hikoyalar yozuvchining betakror mahoratidan dalolat beradi. To'plamga kiritilgan hikoyalarning har biri o'z semantik kalitiga ega. "Sayohat" – badavlat oiladan bo'lgan yosh burjua ayolning "asarlari" (maktublar to'plami), unda go'yo kitobxon ayolning jarangdor ovozi eshitadi, ammo keyinchalik zorlanib, turli arzimans narsalar haqidagi zerikarli nolishining guvohiga aylanadi. Bu obraz o'zi bilan 14 oy birga yashagan va xiyonati tufayli adib voz kechgan ayolning badiiy "modeli" hisoblanadi [5].

Ivlin Voning taniqli maqolalari turli yillarda yozilgan va davriy nashrlarda muntazam chop etilgan. Voning tanqidiy asarlari ingliz klassik esseistlarining eng yaxshi an'alarini davom ettirgan bo'lib, bugungi kungacha Jon Ruskin va Metyu Arnoldning asarlari misol bo'la oladi.

Albatta, I. Vo adabiy asarlariga nihoyatda jiddiy yondashadi. Tafsilotli estetik manifestlarni qoldirmasdan, doimo realizmni, hayot va san'at o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikni targ'ib qiladi, "yaxshi yozishning eng yangi usullari"dan yetarlicha ehtiyot bo'ladi.

Abdulla Qahhor o'z davrining teran idrokli ijodkori, balki zakiy adabiyotshunosi sifatida ma'lum va mashhurdir. Abdulla Qahhor o'z ma'ruzalaridan birida "Asarga baho berayotganda uning qalin yoki nozikligiga, kim yozganiga, hatto qaysi maqsadda yozilganiga qarab emas, balki undagi obraz va personajlarga qarab baho bergan ma'qul", degan

edi [1]. Shu oltin qoidaga adib har bir asarida qat'iy rioya qildi.

Abdulla Qahhor, eng avvalo, turli toifadagi kishilarning hayotdagi zarur tomonlarini mahorat bilan ko'rsatib, batafsil xarakterlar yaratgan. Ivlin Vo hikoyalarida ham inson xarakteri ishonarlilik tamoyili asosida ochib berilgan. Har ikki hikoyanavis ham o'z qahramonlarini turli vaziyatlarga, sinovlarga yuzma-yuz qilgan, turli odamlarga duch qilgan, ularning portretlarini turlicha tasvirlagan, ko'plab irodali va sabr-bardoshli obrazlarning ruhiyatini yaratgan.

Ammo kichik asarlarda personajlar yarata olish, ularni kurashga olib kirish, o'z taqdirini ishonarli hal etish, personajlarni sinchkovlik bilan chiza olish mualliflardan katta badiiy mahorat talab etadi. Har ikki adib ham yuqoridagi hikoyalarida bu mashaqqatli san'atni puxta egallaganliklarini ko'rsatadi.

Ular xalq hayotini to'liq anglay olish, insonlarning ichki dunyosiga chuqur kirib borish orqali bunga erishdilar. Bu qahramonlarning quvonchlarini, qayg'ulari, hayajonlari, g'azablari va kuchli his-tuyg'ularini ifodalash uchun bemisli mohirlikdan dalolat beradi [5].

Ularning ikkalasi ham qisqa hikoyaning buyuk ustalaridir. Aytish joizki, Ivlin Vo va Abdulla Qahhorga qadar ham, ijodi davomida ham, undan keyin ham hikoya janrida ko'plab yozuvchilar ushbu janrda ijod qilishgan. Lekin ularning hammasi ham ular egallagan cho'qqiga chiqa olmagan. Hikoya janrida o'z darajasiga erisha olgan adiblar orasida o'zbek adabiyotida Abdulla Qahhorning tengi yo'q. Zamonaviy yozuvchilar ulardan ko'p narsani o'rganishadi.

Shuni qo'shimcha qilish kerakki, Abdulla Qahhorning deyarli barcha qahramonlari biografikdir. Asosan, yozuvchi hayotda uchrashgan insonlar haqida yozgan. Bu haqda uning turmush o'rtog'i Kibriyo Qahhorova "Chorak asr hamnafas" kitobida aytib o'tgan: "Aytish kerakki, Mirzacho'l safari Abdulla Qahhor ijodida burilish nuqtasi bo'ldi. "Yangi yer" ("Shohi so'zana") komediyasining "poydevori" ham shu yerda qo'yilgan. Abdulla Qahhor "Sinchalak"dagi Mavlon va Eshon kabi qahramonlar prototiplarini Mirzacho'lda uchratgan [2].

Qisqa hikoyalarda inson ruhiyatining murakkab tomonlari har ikki muallifning badiiy obrazlarida ochib berilgan. Mualliflar hikoyalarining muhim jihati shundaki, ularda insonning ichki olami jonli tasvirlangan bo'lib, xarakter ruhiyati asar mazmunini ifodalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Abdulla Qahhor hikoyalarida ham o'z iste'dodining satirik va yumoristik qirralarini ko'rsatdi. U hayotning

kulgili tomonlarini tezda anglab yetardi. Uning ko'plab asarlari buni isbotlaydi. Demak, har ikki satirik ham o'z ideallari, zamon nafasi, inson tabiatidagi komillik belgilari bilan jamiyatdagi illatlarga qarshi turadi. Ular o'z asarlari mazmuniga, qahramonlar mohiyatiga kulgi va masxarani singdirib, ijobiy qahramonlarining jamiyatdagi buyuk kuchini yaqqol namoyon etadilar.

Abdulla Qahhorni kichik hikoyachilikda katta muvaffaqiyatga olib kelgan yana bir omil bor. Bu uning rus adabiyotining klassik yozuvchilari, ayniqsa A.P. Chexov haqidagi tadqiqoti edi. "Buyuk san'atkor ijodi, – deydi A. Qahhor, – mening badiiy mahoratimni oshirishda katta maktab bo'ldi" [6].

1959-yilda Moskvada o'zbek adabiyoti va san'ati taqdimoti muhokamasi chog'ida rus adiblari: "O'zbekistonda buyuk adabiyot bor. U shunday darajaga ko'tarildiki, uning ayrim vakillaridan, masalan, A. Qahhordan saboq olishimiz zarur, deya e'tirof etishgan [6].

Abdulla Qahhor qalamiga mansub hikoyalarni tahlil qilganimizda, muallifning o'zi ta'kidlaganidek, ularda rus adabiyotining, xususan, A.P. Chexovning beqiyos ta'sirini ko'ramiz. Ularning ixchamligi, mavzu va mazmunning shiddatligi, Chexov uslubining badiiy tasvir vositalaridan foydalanishda yangi, ko'p qirrali vazifa bilan aks etishi buning dalilidir.

Shunday qilib, Abdulla Qahhor o'z asarlarida realizm an'analari sodiq qolgan holda, hikoyalarida xalq dardini ifodalab, uning manfaatlarini ko'zlagan holda bu janrni yanada rivojlantirdi. Shuning uchun ham uning hikoyalari kitobxonlarda katta taassurot qoldiradi. Qobil bobo ("O'g'ri"), Turobjon ("Anor"), Sotiboldi ("Bemor") kabi mukammal obrazlar yozuvchi ijodidagi yorug' yulduzlar bo'ldi. Bu obrazlar adibning badiiy mahoratni chuqur egallab olganligidan darak beradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa shuki, yozuvchilar jamiyatdagi noxush xatti-harakatlarni kinoya qilib, kitobxonlarni ma'naviy kamolotga chorlaydilar. Ivlin Vo va Abdulla Qahhor asarlarini o'qib, ulardagi har bir obraz alohida ma'noga ega ekanligini ko'ramiz. Har ikki adib ijodida kitobxonlarga ma'naviy ozuqa berish, komil inson qiyofasini yaratish maqsad qilingan. Xullas, Ivlin Voning "Tanazzulga yuz tutgan sevgi" va Abdulla Qahhorning "Mayiz yemagan xotin" hikoyalari bundan bir asr avval turli ijtimoiy-siyosiy jamiyatlarda yaratilganiga qaramay, ularning har ikkalasi ham ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurashni ko'rsatadi. Asarlarning g'oyaviy mazmunida inson tabiati hamda ramziy obrazlar ahamiyatlidir.

ADABIYOTLAR

1. Nurmuhamedov M.K. Adabiyot nazariyasi. Birinchi tom. – Toshkent, Fan, 1978. – B.10.
2. Qahhorova K. Chorak asr hamnafas. – Toshkent: O'zbekiston LKSM Markaziy komiteti "Yosh gvardiya" nashriyoti, 1987. – 95 b.
3. Selena Hastings. Evelyn Waugh. A biography. Houghton Mifflin Company Boston-New York, 1994. – P.28.
4. Waugh E. A Little Learning. London: Boston-Toronto, 1964. – P.230.
5. Во И. Избранное. Сборник. – На англ.яз.-Составитель Г.А.Анджапаридзе. – М. «Прогресс», 1980. – С.11.
6. Смирнова В. Абдулла Қаххар из Ферганской долины. «Дружба народов», 1963, №7. – 258 с.

Zarifa MUSTAFAQULOVA,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti katta o'qituvchisi

E-mail: gavhar.salomova@mail.ru

TerDU dotsenti, PhD A.Xudayqulov taqrizi asosida

TIL O'QITISH METODIKASIGA OID LEKSIK BIRLIKLARNING (ANGLISIZMLARNING) TADQIQI

Anotatsiya

Ushbu maqola til o'qitish metodikasiga oid leksik birliklarning (anglisizmlarning) tadqiqi tadqiqiga bag'ishlanadi. Tadqiqotda ingliz tilidan o'zbek tilidagi ta'lim jarayoniga o'zlashgan so'zlarning paydo bo'lish sabablari, fonetik-morfologik moslashuvi va lug'atlardagi aks etishi o'rganiladi. Maqola ta'lim sohasidagi til siyosati va leksikografiya masalalariga doir amaliy takliflar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: lingvistik birlik, anglicizm, til o'qitish metodikasi, pedagogik kontekst, til, madaniyat, pedagogik diskurs, ma'no xususiyatlari, leksik o'zgaruvchanlik.

RESEARCH OF LEXICAL UNITS (ANGLISMS) RELATED TO LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY

Annotation

This article is devoted to the study of lexical units (anglicisms) related to language teaching methodology. The study examines the reasons for the emergence of words adopted from English into the Uzbek language in the educational process, their phonetic-morphological adaptation, and their reflection in dictionaries. The article concludes with practical proposals on issues of language policy and lexicography in the field of education.

Key words: linguistic unit, anglicism, language teaching methodology, pedagogical context, language, culture, pedagogical discourse, semantic features, lexical variability.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ (АНГЛИЗМОВ), СВЯЗАННЫХ С МЕТОДИКОЙ ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКОВ

Аннотация

Статья посвящена изучению лексических единиц (англицизмов), связанных с методикой преподавания языка. В статье рассматриваются причины появления слов, заимствованных из английского языка в узбекском языке в учебном процессе, их фонетико-морфологическая адаптация и отражение в словарях. Статья завершается практическими предложениями по вопросам языковой политики и лексикографии в сфере образования.

Ключевые слова: языковая единица, англицизм, методика преподавания языка, педагогический контекст, язык, культура, педагогический дискурс, семантические особенности, лексическая вариативность.

Kirish. Anglisizmlar – ingliz tilidan boshqa tillarga o'zlashgan so'zlar yoki iboralardir. Bu jarayon til aloqalari, globallashuv va madaniy ta'sir natijasida yuzaga keladi. Anglisizmlar ko'pincha texnologiya, iqtisod, sport, pop-madaniyat va ilmiy sohalarida uchraydi. Masalan, o'zbek tilida "internet", "televizor", "marketing" kabi so'zlar anglisizmlar sifatida keng tarqalgan.

Anglisizmlarning leksikografik tadqiqi til siyosati va ta'lim uchun muhimdir. Ular lug'atlar tuzishda, tarjimada va til normalarini shakllantirishda asos bo'lib xizmat qiladi. Biroq, anglisizmlarning haddan tashqari ko'payishi mahalliy tilning o'ziga xosligini yo'qotish xavfini keltirib chiqaradi. Masalan, o'zbek tilida "xayr" o'rniga "be" ishlatilishi keng tarqalmoqda, bu tilning sof saqlanishi haqida savollar tug'diradi.

Anglisizmlar zamonaviy tillarning ajralmas qismiga aylangan bo'lib, ularning leksikografik tadqiqi tilshunoslik uchun muhim yo'nalishdir. Bu jarayon anglisizmlarning tilga qanday kirib kelishi, moslashishi va lug'atlarda aks etishini tahlil qiladi. Globallashuv davrida anglisizmlar til boyligini kengaytirsa-da, mahalliy tillarning o'ziga xosligini saqlash masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekistonda anglisizmlarning leksikografik tadqiqi bo'yicha bir qator tadqiqotlar mavjud bo'lib, ular asosan umumiy tilshunoslik va leksikologiya doirasida olib borilgan. Masalan, X.Umurovning

"O'zbek tilidagi xorijiy so'zlar" asarida ingliz tilidan o'zlashgan so'zlarning umumiy xususiyatlari va ularning o'zbek tiliga moslashuvi o'rganilgan. Biroq, bu tadqiqotlarda pedagogik diskursga alohida e'tibor qaratilmagan. Shu bilan birga, N.Mahmudovning "O'zbek tilidagi ta'lim terminologiyasi" ishi ta'lim sohasidagi leksik birliklarni tahlil qilgan bo'lsa-da, anglisizmlarning leksikografik jihatlari chuqur yoritilmagan. O'zbekistonda pedagogik diskurs doirasida anglisizmlarni o'rganish bo'yicha maxsus monografiyalar yoki dissertatsiyalar hali yetarlicha shakllanmagan, bu esa mavzuning o'rganilganlik darajasida bo'shliq mavjudligini ko'rsatadi. O'zbek tilidagi "Imlo lug'ati" va "Izohli lug'at"larda "internet", "televizor" kabi anglisizmlar kiritilgan bo'lsa-da, ularning pedagogik kontekstdagi ishlatilishi tahlil qilinmagan.

O'zbek tilshunosligida Sh.S.Safarov [1], A.A.Abdurazizov, U.Q.Yusupov, F.X.Abdullayev, J.B.Bo'ronov, A.R.Sayfullayev, M.K.Sharipov, N.Q.Turniyozov [2], D.U.Ashurova [3], M.I.Rasulova [4], M.Abuzaeva [5], G'.Zikrillayev, N.Mahmudov, U.Tursunov, B.Mengliyev kabi tilshunos olimlarning ilmiy tadqiqot ishlarida til birliklarining o'ziga xos xususiyatlari, ularning struktur va ma'noviy jihatlari hamda diskursiv-pragmatik imkoniyatlari borasida qimmatli va asosli fikrlar bildirilgan. Shuningdek, tasviriy san'at diskursining turli tillarda berilishi

masalasi X.B.Qodirovaning "Atama va izoh (milliy tasviriy va amaliy san'at atamalarining o'zbekcha-ruscha-inglizcha izohlash masalasi)" nomli monografiyasida yoritilgan [6].

MDH mamlakatlarida, xususan Rossiya va Qozog'istonda, anglisizmlarning leksikografik tadqiqi bo'yicha kengroq ishlar olib borilgan. Rossiyalik olim V.Vinogradovning "Leksikologiya va leksikografiya" asarida ingliz tilidan rus tiliga o'tgan so'zlarning lug'atlardagi aks etishi tahlil qilingan. Shu bilan birga, E.V.Rosenning "Pedagogicheskiy diskurs: lingvisticheskiy analiz" ishi pedagogik diskursning tilshunoslik jihatlarini o'rgangan bo'lib, unda anglisizmlar alohida segment sifatida qaralmagan. Qozog'istonda S.Moldabekovanning "Qozoq tilidagi anglisizmlar" tadqiqi ta'lim sohasidagi inglizcha so'zlarni qisman qamrab olgan, ammo leksikografik nuqtai nazardan chuqur tahlilga ega emas. MDH mamlakatlarida anglisizmlar bo'yicha umumiy tadqiqotlar mavjud bo'lsa-da, pedagogik diskursga oid maxsus yondashuvlar yetarli darajada rivojlanmagan. Bu sohada empirik ma'lumotlar va maxsus lug'atlar tuzish bo'yicha ishlar kamligi seziladi.

Xorijiy adabiyotlarda anglisizmlarning leksikografik tadqiqi va pedagogik diskurs bo'yicha keng ko'lamli ishlar mavjud. Norman Feyrklouning "Discourse and Social Change" asari diskurs tahlilining nazariy asoslarini ishlab chiqqan bo'lib, unda ta'lim diskursi ijtimoiy kontekstda o'rganilgan. Biroq, anglisizmlarga alohida e'tibor berilmagan. Devid Kristalning "English as a Global Language" kitobi ingliz tilining boshqa tillarga ta'sirini yoritgan bo'lib, ta'lim sohasidagi anglisizmlarni umumiy tarzda qamrab oladi. Shu bilan birga, J.Sinclairning "Corpus, Concordance, Collocation" asari leksikografik tadqiqda korpus lingvistikasidan foydalanishni targ'ib qilgan bo'lib, bu usul pedagogik diskursdagi anglisizmlarni o'rganishda qo'llanilishi mumkin edi, ammo maxsus misollar keltirilmagan.

Tahlil va natijalar. Pedagogik diskursga oid anglisizmlar leksikografik tadqiqi bugungi kunda dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Ta'lim tizimidagi globalizatsiya jarayonlari, axborot texnologiyalarining rivojlanishi va ingliz tilining xalqaro muloqotdagi o'rni ko'plab ijtimoiy, iqtisodiy va ilmiy omillar bilan bog'liq holda anglisizmlarning pedagogik kontekstda qo'llanilishiga ta'sir ko'rsatmoqda.

Anglisizmlarni ikkiga bo'lish mumkin:

- To'g'ridan-to'g'ri o'zlashmalar: Ingliz tilidagi asl shakli saqlanib qoladi (masalan, "online", "smartfon").

- Moslashtirilgan shakllar: So'z mahalliy tilning fonetik yoki morfologik qoidalariga moslashtiriladi (masalan, "futbol" – "football") dan).

Anglisizmlarning leksikografik tadqiqi. Leksikografik tadqiq – bu so'zlarning lug'atlarda qanday aks etishi, ularning ma'nolari, ishlatilishi va tasniflanishini o'rganishdir. Anglisizmlarni leksikografik jihatdan tahlil qilishda quyidagi masalalar ko'rib chiqiladi:

- Lug'atlarga kiritish: Anglisizmlar qachon va qanday shartlar bilan mahalliy til lug'atlariga qo'shiladi? Masalan, o'zbek tilidagi "Imlo lug'ati"da "internet" so'zi allaqachon mavjud.

- Ma'no o'zgarishi: Anglisizmlar yangi tilga o'tganida ma'nosi torayishi yoki kengayishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi "cool" (sovuq) so'zi o'zbek tilida "zo'r" ma'nosida ishlatiladi.

- Fonetik va morfologik moslashuv: Anglisizmlar mahalliy tilning tovush tizimi va grammatik qoidalariga qanchalik moslashadi? Masalan, "televizor" so'zi o'zbekcha qo'shimchalar bilan ishlatiladi ("televizorim").

Pedagogik diskursga oid anglisizmlar leksikografik tadqiqi bilan bog'liq bir qator muammolar mavjud bo'lib, ular ta'lim jarayonining sifatini pasaytirishi, o'quvchilarning

anglisizmlarni noto'g'ri qabul qilishiga olib kelishi va pedagogik metodologiyaning samaradorligini kamaytirishi mumkin. Bular orasida eng muhim muammolarni tilning normalashishi, anglisizmlarning noto'g'ri talqini va o'qituvchilarning yetarli tayyorgarlikda bo'lmashligi tashkil etadi.

Pedagogik diskurs o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqotni, shuningdek, ta'lim jarayonidagi ijtimoiy va madaniy dinamikani aks ettiradi. So'nggi o'n yilliklarda globallashtirish va raqamli texnologiyalarning rivojlanishi natijasida ingliz tili xalqaro ta'lim sohasida dominant mavqega ega bo'ldi. Bu esa anglisizmlarning pedagogik diskursga kirib kelishiga sabab bo'ldi. Masalan, o'zbek tilida ta'lim muhitida "internet", "online dars", "smartfon", "projekt" kabi so'zlar keng qo'llanilmoqda. Bu so'zlar nafaqat yangi texnologiyalarni ifodalash uchun zarur bo'lib qoldi, balki o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasidagi muloqotni soddalashtirishga ham xizmat qilmoqda.

Ammo anglisizmlarning pedagogik diskursdagi o'rni faqat ijobiy natijalar bilan cheklanmaydi. Bir tomondan, ular zamonaviy bilimlarni uzatishda samarali vosita bo'lsa, boshqa tomondan mahalliy tilning o'ziga xosligini yo'qotish xavfini keltirib chiqarmoqda. Masalan, "o'qish" yoki "ta'lim" kabi an'anaviy o'zbekcha atamalar o'rni "study" yoki "education" so'zlarining to'g'ridan-to'g'ri ishlatilishi ko'paymoqda. Bu holat tilning leksik boyligiga qanday ta'sir qiladi degan savolni tug'diradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, anglisizmlar o'quvchilarning til ongi shakllanishida muhim rol o'ynaydi, lekin agar bu jarayon nazoratsiz ketsa, mahalliy tilning semantik va stilistik imkoniyatlari cheklanishi mumkin.

Anglisizmlarning pedagogik diskursda qo'llanilishi ularning mahalliy tilga moslashuv jarayonini ham talab qiladi. O'zbek tilida inglizcha so'zlarning fonetik va morfologik o'zgarishlarga uchraganligi aniq ko'rinadi. Masalan, "televizor" (inglizcha "television") dan so'zi o'zbek tilining tovush tizimiga moslashtirilgan holda "or" qo'shimchasi bilan ishlatilmoqda. Xuddi shunday, "internet" so'zi o'zbekcha talaffuzda "i" harfi bilan boshlanib, "-da" yoki "-dan" kabi joy so'roq qo'shimchalari bilan birlashmoqda (masalan, "internetda"). Bu moslashuv jarayoni anglisizmlarning pedagogik diskursda organik ravishda joylashishiga yordam beradi.

Biroq, fonetik moslashuv har doim ham muammosiz kechmaydi. Ingliz tilidagi ba'zi tovushlar (masalan, "th" yoki "w") o'zbek tilida mavjud emasligi sababli, bu so'zlar talaffuzida o'zgarishlar yuzaga keladi. Masalan, "website" so'zi ko'pincha "vebsayt" sifatida aytiladi, lekin yozma shaklda esa inglizcha varianti saqlanib qolmoqda. Morfologik jihatdan asl, inglizcha so'zlar o'zbek tilining ko'plik (-lar) yoki egalik (-ning) qo'shimchalariga moslashtirilmoqda (masalan, "smartfonlar", "projektim"). Ushbu jarayon anglisizmlarning leksikografik tadqiqida muhim o'rin tutadi, chunki ularning lug'atlarga qanday shaklda kiritilishi til normalarini belgilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Globallashtirish jarayoni pedagogik diskursga anglisizmlarning kirib kelishini tezlashtirdi. Xususan, raqamli ta'lim platformalari (Zoom, Google Classroom, Moodle) va onlayn resurslarning keng tarqalishi ingliz tilidagi terminologiyani ta'lim muhitiga olib kirdi. Masalan, "online dars", "link", "download" kabi iboralar o'zbek ta'lim tizimida odatiy holga aylandi. Bu jarayon bir tomondan ta'limning xalqaro standartlarga moslashishiga yordam bersa, boshqa tomondan mahalliy tilning pedagogik diskursdagi ustunligini pasaytirmoqda.

Anglisizmlarni leksikografik jihatdan o'rganish pedagogik diskursning tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinishida muhim vositadir. Lug'atlarga anglisizmlarni kiritish

jarayoni nafaqat ularning qonuniy holatga ega bo'lishini ta'minlaydi, balki tilning zamonaviy ehtiyojlariga moslashishini ham ko'rsatadi. O'zbek tilidagi "Imlo lug'ati" yoki "Izohli lug'at"larda "internet", "televizor", "radio" kabi so'zlar allaqachon o'z o'rnini topgan bo'lsa-da, yangi anglisizmlar (masalan, "online", "digital") hali to'liq tartibga solinmagan. Bu esa leksikografik tadqiqning dolzarbligini yanada oshiradi.

Leksikografik tadqiqda anglisizmlarning ma'no o'zgarishi va kontekstual ishlatilishi alohida e'tibor talab qiladi. Masalan, "project" so'zi ingliz tilida keng ma'noga ega bo'lsa, o'zbek pedagogik diskursida ko'proq "loyiha" yoki "vazifa" sifatida tor doirada qo'llanilmoqda. Shu kabi o'zgarishlar lug'atlarda qanday aks ettirilishi kerakligi haqida tilshunoslilar o'rtasida turli fikrlar mavjud. Ba'zi olimlar anglisizmlarni to'liq moslashtirib, o'zbekcha muqobil so'zlar bilan almashtirishni taklif qilsa (masalan, "online" o'rniga "tarmoqda"), boshqalar ularning asl shaklini saqlash tarafdori.

Pedagogik diskurs orqali anglisizmlar o'quvchilarning til ongiga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Lev Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasiga ko'ra, til insonning dunyoqarashi va aqliy rivojlanishida asosiy vositadir. Shu nuqtai nazardan, anglisizmlarning pedagogik diskursda ko'payishi o'quvchilarning ingliz tiliga va G'arb madaniyatiga moyilligini oshirishi mumkin. Masalan, "cool" so'zi o'zbek yoshlari orasida "zo'r" ma'nosida qo'llanilishi nafaqat leksik o'zgarish, balki madaniy ta'sirning ham ko'rsatkichidir.

Biroq, bu jarayon ijtimoiy tengsizlikni ham keltirib chiqarishi mumkin. Ingliz tilini yaxshi biladigan o'quvchilar anglisizmlarni tushunish va qo'llashda muammo ko'rmasa, bu tilda malakasi past bo'lganlar ta'lim jarayonida qiyinchiliklarga duch kelishi ehtimoli yuqori. Bu holat pedagogik diskursning inklyuzivligiga putur yetkazadi va ta'limdagi adolat masalasini kun tartibiga keltiradi. Anglisizmlarning pedagogik diskursdagi o'sishi til siyosati nuqtai nazaridan ham muhokama talab qiladi. O'zbekiston kabi davlatlarda milliy tilni rivojlantirish va globallashtirish talablarini muvozanatlash muhim vazifadir. Anglisizmlarni leksikografik tadqiq qilish orqali ularning qaysi biri tilga qabul qilinishi, qaysi biriga mahalliy muqobil topilishi kerakligini aniqlash mumkin. Masalan, "online" so'zi o'rniga "tarmoqda" yoki "raqamli" kabi atamalar targ'ib qilinishi tilning o'ziga xosligini saqlashga yordam beradi.

Kelajakda pedagogik diskursga oid anglisizmlarni o'rganish sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan lug'at tuzish texnologiyalari yordamida yanada samarali bo'lishi mumkin. Bu esa nafaqat tilshunoslik, balki ta'lim sohasidagi innovatsiyalarni ham qo'llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, anglisizmlarning pedagogik diskursdagi ta'sirini chuqurroq

tahlil qilish uchun empirik tadqiqotlar (masalan, sinf xonasidagi muloqot tahlili) zarur [7].

Anglisizmlar pedagogik diskursning zamonaviy shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Ular ta'lim jarayonini boyitib, xalqaro standartlarga moslashishga yordam bergan bo'lsa-da, mahalliy tilning o'ziga xosligi va inklyuzivlik masalalarini e'tibordan chetda qoldirmaslik lozim. Leksikografik tadqiq bu jarayonda muvozanatni saqlashga xizmat qiladi, chunki u anglisizmlarni tartibga solib, tilning rivojlanish yo'nalishini belgilaydi. Ushbu muhokama anglisizmlarning pedagogik diskursdagi murakkab ta'sirini ko'rsatib, kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'l ochadi.

Tadqiqotdan kutayotgan natijalar, birinchidan, anglisizmlarning o'quv jarayonida qanday qilib to'g'ri va samarali qo'llanilishi bo'yicha aniq tavsiyalar berishdir. Ikkinchidan, o'qituvchilar uchun anglisizmlarni o'quvchilarga etkazish usullarini aniqlash va ular bilan bog'liq muammolarni hal etish orqali, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishdir. Ushbu tadqiqot natijalari, o'qituvchilarning malakasini oshirishga, shuningdek, o'quvchilarning til ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beradi.

Mavzuning dolzarbligi va muammolari bilan bog'liq holda, anglisizmlarning pedagogik diskursda qo'llanilishi va ularning to'g'ri tushunilishi ta'lim jarayonining samaradorligini pasaytirishi mumkin. Shu sababli, tadqiqot natijalari ta'lim tizimlarining raqobatbardoshligini mustahkamlashga, zamonaviy ijtimoiy va iqtisodiy talablarni qondirishga xizmat qiladi. Bu, o'z navbatida, ta'lim sifatini oshirishga va global ta'lim standartlariga javob berishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari anglisizmlarning pedagogik diskursdagi ahamiyatini va ularning ta'lim jarayoniga ta'sirini ochib berdi. O'quvchilarning 78% anglisizmlarni foydalanish zarurligini tan olgan bo'lsa-da, 56% ular bilan bog'liq qiyinchiliklarni his qilishmoqda. O'qituvchilar orasida esa 64% anglisizmlar bo'yicha yetarli bilimga ega emasligi ma'lum bo'ldi, bu esa ta'lim sifatini pasaytiradi. Buning natijasida, anglisizmlar bilan bog'liq dars materiallarining 45% noto'g'ri talqin qilinganligi aniqlanib, o'quvchilarning bilim darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu ma'lumotlar, pedagogik diskursda anglisizmlarning to'g'ri va samarali qo'llanishi uchun zarur metodologiyalarni ishlab chiqish zarurligini ta'kidlaydi. Natijalar, shuningdek, o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarini takomillashtirishga va anglisizmlarning ta'lim jarayonidagi o'rnini oshirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – 92 б.
2. Турниёзов Н. Отли сўз бирикмалари ва уларнинг деривацион хусусиятлари // Тилшуносликнинг назарий ва амалий масалалари. – Самарқанд, 2011. – Б. 4-10.
3. Ашурова Д.У. Стилистика в свете когнитивной теории языка//Ўзбекистонда хорижий тиллар/Илмий методик электрон журнал. – Ташкент, 2018. – №2 (21)
4. Расулова М.И. Основы лексической категоризации в лингвистике. – Ташкент, 2005. – 268 с.
5. Абузалова М., Йўлдошева Д. Тилшуносликка кириш. – Тошкент: Университет, 2005. – 176 б.
6. Қодирова Х.Б. Атама ва изоҳ (миллий тасвирий ва амалий санъат атамаларининг ўзбекча – русча – инглизча изоҳлаш масаласи). – Тошкент: Impress Media, 2019. – Б. 78.
7. Umurov X. O'zbek tilidagi xorijiy so'zlar. Toshkent: O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. 2015.
8. O'zbek tilining imlo lug'ati. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 2020.
9. Mahmudov N. O'zbek tilidagi ta'lim terminologiyasi. Toshkent: Fan va texnologiya. 2018.
10. Moldabekova S. Qozog' tilidagi anglisizmlar. Almaty: Qazaq universiteti nashriyoti. 2019.
11. Rosen E.V. Pedagogicheskiy diskurs: lingvisticheskiy analiz. Moskva: Flinta. 2014.
12. Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation. Oxford: Oxford University Press. 1991.
13. Fairclough N. Discourse and Social Change. Cambridge: Polity Press. 1992.
14. Vinogradov V. V. Leksikologiya va leksikografiya. Moskva: Nauka. 2006.
15. Crystal D. English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press. 2003.
16. Fuko M. Hokimiyat va bilim. (Tarjima). Toshkent: Adolat nashriyoti. 2002.

UDK: 430:412.5(045)

Shuhrat OMANOV,
Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: omanov.shuhrat@mail.ru

Qarshi davlat texnika universiteti dotsenti, PhD X.Nurullayev taqrizi asosida

NEMIS TILSHUNOSLIGIDA PARTIKELLARNING O'RGANILISH DARAJASI

Annotatsiya

Mazkur maqolada nemis tilidagi yuklamalarning umumiy nazariy jihatlari tavsiflangan, nemis tilida bu borada amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar, maqolalar, risolalar hamda monografiyalar tahlil qilingan, modal partikellarning leksikografik manbalardagi talqini mufassal yoritilgan.

Kalit so'zlar: Modallik, partikel, tahlil, risola, ilmiy manba, leksikografik manba, kommunikativ-pragmatik aspect, tasnif.

LEVEL OF STUDY OF PARTICLES IN GERMAN LINGUISTICS

Annotation

This article describes the general theoretical aspects of the German language, analyzes scientific research, articles, treatises, and monographs conducted in this area in German, and provides a detailed explanation of the interpretation of modal particles in lexicographical sources.

Key words: Modality, particle, analysis, treatise, scientific source, lexicographic source, communicative-pragmatic aspect, classification.

УРОВЕНЬ ИЗУЧЕНИЯ ЧАСТИЦ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Аннотация

В статье излагаются общетеоретические аспекты немецкого языка, анализируются научные исследования, статьи, трактаты и монографии, выполненные в этой области на немецком языке, а также дается подробное разъяснение интерпретации модальных частиц в лексикографических источниках.

Ключевые слова: Модальность, частица, анализ, трактат, научный источник, лексикографический источник, коммуникативно-прагматический аспект, классификация.

Kirish. Dunyo tilshunosligida tillarni turli aspektlarda o'rganish, uni klassifikatsiya qilish, so'zlarning ifodalayotgan turli semantik ma'nolaridan tortib to orfografik qoidalarini ishlab chiqish ishlari o'tgan XX asrning o'rtalarigacha yakunlandi, ya'ni struktural-semantik tilshunoslik o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga deyarli erishdi. Bu jarayonning davomi sifatida XX asr 60-yillarida dunyo lingvistikasida so'zga yangicha yondoshuv paydo bo'ldi, ya'ni shu paytgacha amalda bo'lgan struktural-semantik tilshunoslik o'rniga yangi lingvistik yo'nalishlarni o'zida mujassam etgan – sotsiokommunikativ tilshunoslik paydo bo'ldi. Strukturalizm oqimining asosiy kamchiligi faqat yozma nutqqa ko'proq e'tibor qaratilib, amalda kishilar tomonidan foydalaniluvchi og'zaki nutq e'tibordan chetda qoldi. Yanayam aniqroq aytadigan bo'lsak aksariyat holatda yozma til aspektlari tadqiqot obyekti sifatida ko'rildi-yu, kundalik muloqot tili, u orqali ifodalanayotgan mazmunga kam e'tibor berib kelindi [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Nemis tilida partikel atamasi ostida qaysi guruhdagi so'zlarni o'rganish bo'yicha turlicha qarashlar mavjud, biz esa

faqat bu tadqiqotchi olimlardan ayrimlarining fikrlarini hamda partikellarni qay tartibda klassifikatsiya qilganligini ko'rib chiqmoqchimiz. Bu sohada A.Krivosov, H.Weydt, H.Altman, J.Lyutten, W.Bublits, D.Frank, J.Jakobs, U.Bastert, G.Helbig va boshqa bir qator lingvist olimlarning tadqiqotlari juda mashhur, keyingi yillardagi tadqiqotlarda ham ularning klassifikatsiyasidan keng foydalanilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda olib borilayotgan tadqiqotlarda til va inson o'rtasidagi munosabat faol o'rganilmoqda. O'zaro munosabatlarda til birliklarning ahamiyati lingvistik tadqiqotlarning obyekti sifatida e'tirof etilmoqda. Mavzuni yoritishda qiyosiy tipologik, analiz va sintez, komponent tahlil, strukturaviy-semantik va funksional tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Tilshunoslik fanida tilning bu tomonini o'rganish uning kommunikativ-pragmatik aspekti deb nomlandi. Mana shu aspektni yuzaga chiqishida "Partikel"- yuklamalarning ham o'ziga xos o'rni bor. Yuklamalarni tilshunoslikda o'rganish, ular orqali ifodalanadigan turli xil ma'nolarni tahlil qilish

bo'yicha turlicha ko'rinishda tadqiqotlar olib borilgan. Gerhard Helbig ta'kidlaganidek [4] uzoq vaqtlar mobaynida nemis tilshunosligida ham uning imkoniyatlariga e'tibor kam qaratilib kelindi, uni „Flickwörter“-“yamoq so'zlar” (Gabelentz 1901), „Läuse im Pelz unserer Sprache“-“tilimiz mo'ynasidagi bitchalar” (Reiners 1944), „farblose Redefüllsel“-“rangsiz nutqni to'ldiruvchilar” (Lindqvist 1961), „Würzwörter“-“ziravor so'zlar” (Thiel 1962, Schroeder 1965), „Füllwörter“-“to'ldiruvchi so'zlar” (1964), „Sprachhülsen“-“til g'ilofi”, „Färbewörter“-“rang so'zlar” (Colditz 1966) va „unscheinbare Kleinwörter“-“ko'zga tashlanmaydigan kichkina so'zlar” (Tschirch 1968) sifatida tasvirlashgan va nutqda undan foydalanish yomon stilistik belgi deya qaralgan.

Bu holat A.Krivosossov (1963) hamda H.Weydt (1969)ning tadqiqotlaridan so'ng o'zgarib partikellar ustidagi tadqiqotlar yangi pog'onaga ko'tarildi. „Die Partikellinguistik” (Henne 1979) yoki „Partikologie” (Weydt 1981) H.Weydt tomonidan ikki fazaga ajratilgan: birinchi faza strukturalizmning bir sohasi transformatik grammatikaga tegishli bo'lsa, ikkinchi fazada izlanishlar lingvistikadagi kommunikativ-pragmatik asosdagi muloqot aktlariga qaratilgan tadqiqotlar olib borildi.

Germanist olimlarning keyingi yillarda olib borgan tadqiqotlari hamda nemis tili bilan boshqa tillarni kontrastiv asosda o'rganish shuni ko'rsatayotgani, nemis tili boshqa tillarga qaraganda partikellarga boy til ekan. Ayrim tadqiqotchilar shularga asoslangan holda partikellarni nemis tilining tipik belgilaridan biri sifatida qarab kelishmoqda. Mazkur tadqiqotda ham ushbu partikellarning ba'zi bir jihatlari o'zbek tili bilan qiyoslangan holda yoritib o'tishga harakat qilindi.

„Partikel” atamasi lotin tilidan olingan bo'lib „parts, pars” „qismcha, bo'lakcha” degan ma'noni anglatadi. Nemis tilida bu atama ostida o'zgarmaydigan, gap bo'lagi bo'lolmaydigan so'zlar guruhi tushuniladi, ya'ni yordamchi so'zlar guruhi tushuniladi, boshqa tomondan esa mana shu yordamchi so'zlar bilan bir guruhga mansub o'zgarmaydigan, gapga yoki ayrim gap bo'lagiga qo'shimcha ma'no yuklaydigan so'zlar guruhi sifatida ham o'rganiladi. Struktural tilshunoslikda lingvistlar partikellarni tadqiq qilishga katta e'tibor qaratmaganlar. Yuqorida ham partikellarga nisbatan germanist olimlarning munosabatlari qanday bo'lgani ko'rsatib o'tildi. Bunga sabab ularning biror bir mustaqil ma'no anglatmasligi, bironta gap bo'lagi vazifasida kelmasligi, o'zi mustaqil qo'llanmasdan boshqa so'zlar bilan birgalikda ma'no anglatishi kabilar bo'lishi mumkin. Tilning kommunikativ vazifalari o'rganila boshlanishiga turtki bo'lgan muhim hodisa, shubhasiz, 60-yillardagi shakllangan dunyodagi yangicha iliq kayfiyatdir. Bu kayfiyat davlatlar orasidagi iqtisodiy, madaniy, ta'lim sohasidagi aloqalarning rivojlanishiga imkon berdi, tillarning qiyosiy o'rganilishida yangi bir bosqich bo'ldi. Endilikda har bir element, ayniqsa, og'zaki nutqdagilar, ular anglatadigan situativ mazmunlarni chuqur o'rganish, xorijlik bilan

muloqotga kirishganda so'zlovchi tinglovchiga aytayotgan har bir gapidagi axborotiga o'zining munosabatini ifodalash uchun foydalanishi mumkin bo'lgan lingvistik vositalar chuqur o'rganila boshlandi. Aslida tillarni qiyoslash orqali o'rganish bu tillarning rivojiga hissa qo'shadigan ijobiy hodisadir, chunki til ham olamdagi boshqa narsalar kabi bironta til bilan qiyoslanganda bor imkoniyatlarini namoyon qila oladi, undagi kamroq o'rganilgan qirralar aniqroq ko'zga tashlana boshlaydi. 60- yillardagi lingvistikadagi sodir bo'lgan yangiliklarga ham mazkur omillar sabab bo'lgan deya olishimiz mumkin. Fikrimiz tasdig'i sifatida germanist olim Harald Weydtning nemis tilidagi modal so'zlarning fransuz tilida ifodalanishi ustidagi tadqiqotidan so'ng partikellarni o'rganish olimlar aytganidek „kutilmaganda gullab yashnab ketdi” [2], chunki olim bu tadqiqotda partikellarni kommunikativ-pragmatik aspektda o'rgandi. Bungacha rus tadqiqotchilarining nemis tilidagi yuklamalarni o'rganishga bag'ishlangan ilmiy ishlari mavjud edi, ammo ular nemis tilidagi partikellarni o'rganishga structural-generativ tilshunoslik nuqtai nazaridan yohdashgani sababli partikellarni bir tomonlama tadqiq qilganlar. Yuqorida ham nemis tilshunosligida modallik kategoriyasini tadqiq qilish masalasini rus tilshunoslari boshlab berganligini aytib o'tgandik. Bu sohadagi ishlar haqida A.E.Zaikin o'z tadqiqotida quyidagi ma'lumotlarni berib o'tgan: A.S.Krashennikovning bir qancha ilmiy maqolalari, „Modalniye glagoli i chastitsi v sovremennom nemetskom yazike” (1958) kitobi, yana shu davrda S.E.Mixelevichning „Logiko-smisloviye chastitsi v sovremennom nemetskom yazike”(1960), V Shmelevning „O vzaimootnoshenii narechiy, chastits i soyuzov”(1969) dissertatsiyalari, boshqa bir qancha rus germanist olimlarining nemis tilidagi modallik va uning tarkibiy qismi hisoblanadigan partikellarni o'rganish bo'yicha ilmiy ishlari va tadqiqotlari mavjud [3].

G.Helbig o'zinig „Lexikon detscher Partikeln”(1988) kitobida bir qancha olimlarning fikrlarini umumiy lashtirgan holda qo'yidagicha klassifikatsiya qiladi.

1) Abtönungspartikeln oder Modalpartikeln (Satzpartikeln, Einstellungspartikeln).

Aber, auch, bloss, denn, doch, eben, etwa, halt, ja, schon, vielleicht, wohl, allerdings, immerhin, jedenfalls;

2) Gradpartikeln(Rangierpartikeln). Auch, ausgerechnet, eben, genau, besonders, gerade, nur, selbst, sogar....

3) Steigerungspartikeln(Intensifikatoren oder Gradmodifikatoren) etwas, ganz, sehr, ausserordentlich, höchst, weitaus, ziemlich.

4) Temporalpartikeln. erst, noch, schon,

5) Antwortpartikeln. ja, nein, doch, eben, genau.

6) Vergleichspartikeln. wie, als, denn.

7) Interjektionspartikeln ah! nanu! oweh!

8) Negationspartikeln kein, nicht

9) Infinitivpartikel zu. [4]

„DUDEN Grammatik” (2008)da Partikellarga quyidagicha ta'rif beriladi [5]:

“Partikellar ayniqsa og‘zaki nutqda ko‘proq uchraydi. Bir-biridan butunlay farq qiladigan vazifalarni bajaradi. Gradpartikel sifatida biror xususiyatning tezkorligi haqida ma‘lumot bersa, Fokuspartikel sifatida biror bir gapning ma‘lum qismini ta‘kidlab ko‘rsatadi, Negationspartikel sifatida biror gapni yoki gap bo‘lagini inkor qiladi, Abtonungspartikel sifatida gapda so‘zlovchining munosabatini, ifodalanayotgan xabarda tutgan o‘rmini ko‘rsatadi, Gesprächspartikel sifatida muloqotni borishini boshqarib turadi. Partikellarni klassifikatsiya qilib har bir ma‘no guruhiga bir qancha partikellarni kiritib o‘tgan. Umuman olganda bu manbada partikellar deb quyidagilar sanab o‘tilgan:

Die Gradpartikel (Steigerungspartikel, Intensitätspartikel), die Focuspartikel, die Negationspartikel, die Abtonungspartikel (Modalpartikel), die Gesprächspartikel, Antwortpartikeln, Interjektion (Ausdrucksartikel), Onomotopoetikum.

Ularning har biriga quyidagicha ta‘rif berilgan:

Gradpartikel(Intensitätspartikel, Steigerungspartikel)lar qo‘yidagilar: wenig, etwas, einigermaßen, fast, ziemlich, so, sehr, ausgesprochen, besonders, ungemein, überaus, ganz, äusserst, zutiefst, höchst, zu.

Sie war wenig vorsichtig. Sie war einigermaßen vorsichtig. Sie war sehr vorsichtig. Sie war äusserst vorsichtig. Sie war zu vorsichtig.

2. Fokuspartikellar o‘zi birikib kelgan so‘zlar bilan birgalikda gapning informativ yadrosini tashkil qiladi, aniqrog‘i gapning biror qismini informativlik qiymatini oshirish bilan belgilab beradi. Masalan: Nur er kommt (keine andere). Sogar die Gäste haben getanzt (nicht nur das Brautpaar). Die Gäste haben sogar getanzt (und nicht nur gegessen und sich unterhalten).

3. Negationspartikel gapdagi biror bo‘lakni yoki butun gapni inkor qiladi. Masalan: Mein Bruder kommt heute nicht. Er geht morgen nicht in die Schule.

4. Abtönungspartikel (Modalpartikel)

5. Gesprächspartikel (muloqot partikellari) o‘z ichiga Gliderungspartikel (bo‘lak partikel) va Antwortpartikel (javob partikel)ni o‘z ichiga oladi.

- Gliederungspartikel bir alohida muloqot bosqichlarini ajratib turishga xizmat qiladi, suhbatdoshlar uchun kontakt hosil qiladi yoki qo‘llab-quvvatlab turadi. O‘z navbatida, u ham so‘zlovchi va tinglovchi signallariga bo‘linadi.

1) so‘zlovchi signallari – ja, äh, ähm, so, also, dann, nun, gut, na ja, ha, klar, sicher, genau, aber, übrigens, Entschuldigung u.a.

2) tinglovchi signallari – ja, jaja, hm, mhm, aha, klar, gut, stimmt, genau, eben, richtig, bitte? wie bitte? was? u.a.

6. Interjektion (Ausdrucksartikel) –undovlar

Partikellarning o‘zlarining qisqaligi bilan ko‘zga tashlanib turadi. Omonomiya ular o‘rtasida ancha kuchli. Masalan :

Wir wollten kommen, aber der Zug fiel aus. Konjunktion-bog‘lovchi vazifasida.

Das ist aber schön! – Abtönungspartikel, so‘zlovchining hayratlanishini ifodalayapti.

Heute regnet es nicht. Negationspartikel – inkorni ifodalayapti.

Ist das nicht ein herrliches Wetter? Abtönungspartikel, hayajonni ifodalayapti.

Es ist schon drei Uhr. Temporaladverb-payt ravishi

Was will der schon ausrichten. Abtönungspartikel

War der Vortrag nicht interessant? – Schon Antwortpartikel vazifasida kelyapti.

Partikellar haqida Harald Weydt va Elke Hentschel „Handbuch der deutschen Grammatik“ (2008) kitobida keng ma‘lumot bergan. Nemis tilida keng ma‘noda qaralganda quyidagilar partikellarga mansubligini ko‘rsatib o‘tgan va ularga ta‘rif bergan.

1.Präpositionlar gapdagi nominal elementlarni boshqa bo‘laklar bilan bog‘laydi. Gap bo‘laklarining tarkibida muhim va ajralmasdir.

2.Konjunktion (bog‘lovchi)lar sintaktik funksiyani bajaradi, gap bo‘laklari va gaplarni bog‘lab keladi.

3.Konjunkionaladverb (ravish)lar gaplarning semantik bog‘lanishiga xizmat qiladi. Ammo hammasi ham partikel emas.

4.Modalwörter (modal so‘zlar) gumon, taxmin ma‘nolarini ifodalaydi.

5.Abtönungspartikel o‘zi qatnashayotgan kontekstga munosabatni hosil qiladi va nutqda so‘zlovchining o‘rmini ko‘rsatadi.

6.Intensivpartikel ifodalanayotgan mazmunni shaklini o‘zgartiradi, uni ozaytiradi yoki kuchaytiradi.

7.Fokuspartikellar gapdagi biror bo‘lak oldidan kelib o‘sha bo‘lak boshqalaridan ko‘ra ko‘proq informatsiya berayotganligini ko‘rsatib turadi.

8.Antwortpartikellar so‘roq so‘ssiz so‘roq gaplarga javob bo‘lib xizmat qiladi.

9.Negationspartikel inkorni ifodalash uchun xizmat qiladi [6].

Boshqa bir lingvist olim Ulrix Engel “Deutsche Grammatik” (2004) kitobida partikellar sifatida quyidagilarni ko‘rsatib o‘tgan:

Präpositionen, Adverbien (ravish), Subjunktionen, Kopulapartikeln, Modalpartikeln, Rangierpartikeln, Konjunktionen, Gradpartikeln, Satzäquivalente, Vergleichspartikeln, Abtönungspartikel kabilarga ajratgan. Bu klassifikatsiyada bizni qiziqtiradigan nuqta “Modalpartikel” va “Abtonungspartikel” atamalarini qo‘llanilishida. Bungacha bu atamalarni bir-biriga sinonim sifatida qabul qilib kelingan. Ushbu adabiyotda “Modalpartikel” deb konstativ gap boshida tura oladigan va so‘roq so‘ssiz so‘roq gaplarga javob bo‘lib keladiganlar deya ta‘rif berilgan. Allerdings, anscheinend, beinahe, doch, einigermaßen, fast, freilich, grösstenteils, halbwegs, höffentlich, keinesfalls, keineswegs, leider, mitnichten, möglicherweise, schwerlich, selbstredend, sicherlich, teilweise, unzweifelhaft, vielleicht, zweifellos kabi modalpartikellar ko‘rsatib o‘tilgan. „Abtönungspartikel“

sifatida esa boshqa olimlar fikriga qo'shilgan holda ta'rif bergan va tarkib ham bir xil [7].

W.G. Admoni nemis tili grammatikasidagi partikellar to'g'risida o'z mulohazalarini bildirib, jumladan, shularni ta'kidlab o'tadi: „Partikellar o'ziga o'xshagan boshqa yordamchi so'zlardan farqli ravishda, ko'pincha, har xil gap bo'laklariga bog'langan bo'ladi, ammo, ko'pgina holatlarda fe'lga, aniqrog'i, kesimga tegishli bo'ladi. Predlog yoki artikelga o'xshagan boshqa

1-jadval

1. Begrenzende und identifizierende Partikeln (chegaralovchi va tenglashtiruvchi yuklamalar)	nur, sogar, gerade, bloss, allein, eben, auch, selbst
2. Verstärkende Partikeln (kuchaytiruvchi yuklamalar)	sehr, durchaus, zu, gar, mal, so, ja, ganz, sogar, eben, gerade
3. Gegenüberstellend-verstärkende Partikeln (qarama-qarshi qo'yuvchi-kuchaytiruvchi yuklamalar)	dennoch, doch, wohl, ja, aber, zwar, denn
4. Grammatikalisierte Partikeln (grammatikalashgan yuklamalar)	es

Partikellarning soni xuddi modal so'zlar kabi anchani tashkil etadi. Ammo nemischa gaplarning sintaktik qurilishidagi roli biroz chegaralangan, ayniqsa, bu boshqa tillar bilan qiyoslaganda turli chigalliklarni keltirib chiqaradi"[8; 212-b.].

Umuman nemis tilidagi partikellarning tadqiqotlar miqyosi juda keng va xilma xil bo'lib, ularda nafaqat nemis tili doirasida balki boshqa bir qancha tillar bilan qiyoslash orqali ham o'rganish bo'yicha ancha ishlar mavjud. Mazkur ishni tayyorlash jarayonida o'sha ishlardan unumli foydalanildi.

Xulosa va takliflar. Badiiy asarlar tarjimasini yaxshilash, tarjimonlarga, umuman til o'rganuvchilarga

ADABIYOTLAR

1. Irisqulov M.T. Tishunoslikka kirish.-T.: "Yangi asr avlodi", 2009 149.
2. Waydt H. Abtönungspartikel. Die deutschen Modalpartikeln und ihre französischen Entsprechungen. Bad Hamburg/Berlin/Zürich: 1969.
3. Заикин А.Е. Коммуникативно-прагматические функции немецких модальных частиц. Авто реф. к.ф.н. Москва: 1985.
4. Helbig. G. LEXIKON der deutschen Partikeln. "VEB Verlag Enzyklopadie" Leipzig, 1988, 28-29.
5. DUDEN die Grammatik. Berlin: 2008, 594-601.
6. Weydt H./ Hentschel E. Handbuch der deutschen Grammatik. Berlin."de Gryuter Verlag" 2008, 274.
7. Engel U. Deutsche Grammatik – Neubearbeitung-. Myunchen. "IUDICIUM Verlag", 2004, 383.
8. Admoni W. Теоретическая грамматика немецкого языка. Москва."Просвещение" 1986, 212-213.
9. Helbig G. /Buscha J. Deutsche grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Berlin.Langenscheidet. 2001, 423.
10. Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Berlin/New York."de Gryuter Verlag" 2000, 1323.

UDK: 811.11

Nasibaxon PAZILOVA,
Andijon davlat chet tillari instituti professori, filologiya fanlari nomzodi
E-mail: nazilova304@gmail.com

O'zDJTU dotsenti N.Yuldasheva taqrizi asosida

MADANIYATLARARO MULOQOTDA OLMOSHLARNING FUNKSIONAL MOSLASHUVI: O'ZBEK, RUS VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada shaxsiy olmoshlarning madaniyatlararo kommunikatsiyadagi funksional moslashuvi tizimli va qiyosiy tahlil asosida o'rganiladi. O'zbek, rus va ingliz tillari materiallari asosida olmoshlarning semantik, pragmatik va sotsiokommunikativ xususiyatlari ko'rib chiqildi. Tadqiqotda olmoshlarning faqat grammatik vosita emas, balki madaniy, ijtimoiy va pragmatik ma'no yuklovchi lingvistik birlik sifatidagi o'rni aniqlandi. Natijalar til va madaniyat o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'simi ochib beradi hamda madaniyatlararo muloqotda yuzaga keladigan tushunmovchiliklarning asosiy manbalarini ko'rsatadi. Maqola til o'qitish, tarjima amaliyoti va interkultural kompetensiyani rivojlantirish uchun amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: olmoshlar, madaniyatlararo kommunikatsiya, sotsiopragsmatika, sotsiolinguistika, til va madaniyat, o'zbek tili, rus tili, ingliz tili.

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ МЕСТОИМЕНИЙ В УЗБЕКСКО-РУССКО-АНГЛИЙСКОЙ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация

Статья посвящена всестороннему анализу функциональной адаптации личных местоимений в межкультурной коммуникации на материале узбекского, русского и английского языков. Исследование направлено на выявление не только грамматических, но и социокультурных, прагматических и семантических особенностей местоимений в условиях языкового контакта. Показано, что местоимения выполняют ключевую роль в выражении социальной дистанции, вежливости, формальности и межличностных отношений. Полученные результаты раскрывают сложные механизмы взаимодействия языка и культуры и служат основой для развития межкультурной компетенции, методики преподавания и практики перевода.

Ключевые слова: местоимения, межкультурная коммуникация, прагматика, социолингвистика, язык и культура, узбекский язык, русский язык, английский язык.

PRONOUNS IN CULTURAL CONTACT: FUNCTIONAL ADAPTATION IN UZBEK–RUSSIAN–ENGLISH COMMUNICATION

Annotation

This article presents a comprehensive analysis of the functional adaptation of personal pronouns in intercultural communication based on Uzbek, Russian, and English languages. The study investigates how pronouns function beyond grammatical markers as crucial carriers of sociocultural, pragmatic, and interpersonal meanings. The analysis highlights that pronouns play a key role in expressing social distance, politeness, formality, and cultural norms. The findings reveal deep-rooted semantic and pragmatic differences in pronoun usage across these languages, directly affecting cross-cultural communication efficiency. The paper provides practical recommendations for language teaching, translation practices, and the development of intercultural competence.

Key words: pronouns, intercultural communication, sociopragmatics, sociolinguistics, language and culture, Uzbek language, Russian language, English language.

Kirish. Mazkur tadqiqotning nazariy-metodologik asosi tilshunoslik va pragmalingvistikaning yetuk namoyandalari tomonidan ishlab chiqilgan kontseptual yondashuvlarga tayangan. Xususan, Pol Brown va Stiven Levinson (2020) tomonidan ishlab chiqilgan xushmuomalalik nazariyasi (Politeness Theory) asos qilib olindi. Ularning nazariyasiga ko'ra,

muloqot jarayonida yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlar, o'zaro hurmat, ijtimoiy masofa va sadoqat darajasi til vositalari, ayniqsa, kishilik olmoshlar orqali bevosita ifodalanadi (Brown & Levinson, 2020). Uchinchi shaxs olmoshlari, shuningdek, birinchi va ikkinchi shaxs olmoshlari, nutq ishtirokchilari o'rtasidagi

ijtimoiy rolda muhim semantik va pragmatik yuklamaga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Madaniyatlararo pragmatika sohasida Gudykunst va Kim tomonidan ishlab chiqilgan madaniyatlararo muloqot modeli ham ushbu tadqiqot uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotchilar til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni chuqur tahlil qilib, til vositasida madaniy identifikatsiya va sotsiopragmatik strategiyalar qanday aks etishini ko'rsatib bergan (Gudykunst & Kim, 2017). Ularning yondashuvida olmoshlarning muloqotdagi roli, ayniqsa, ijtimoiy masofa, daraja va hurmat munosabatlarini ifodalashdagi funksiyasi alohida ta'kidlanadi.

Johanson esa rus tilida kishilik olmoshlarining madaniy va pragmatik xususiyatlarini, ayniqsa, til kontaktlari sharoitida qanday o'zgarishini tahlil qilgan. U rus tilidagi uchinchi shaxs olmoshlarining jins va sotsial statusni ifodalashdagi roli, shuningdek, ular madaniy kontekstda qanday stilistik va pragmatik yuklama olishini batafsil ko'rsatgan (Johanson, 2020).

O'zbekistonlik tadqiqotchilar – Karimova (2021) va Tursunov (2023) o'zbek va ingliz tillaridagi olmoshlardan foydalanishning sotsiopragmatik jihatlarini chuqur tahlil qilgan. Xususan, Karimova o'z tadqiqotida o'zbek va ingliz tillaridagi ikkinchi shaxs olmoshlarining muloqotdagi ijtimoiy va sotsiokulturniy funktsiyalarini o'rganib, ularning hurmat va yaqinlik darajasini ifodalashdagi o'ziga xosliklarini aniqlagan (Karimova, 2021). Tursunov esa uchinchi shaxs olmoshlari asosida sotsiopragmatik strategiyalarni tahlil qilib, ular madaniyatlararo muloqotda qanday moslashishini o'rgangan (Tursunov, 2023).

Comrie (2013) tomonidan ilgari surilgan tipologik lingvistika nazariyasi ham ushbu tadqiqot uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. U pronounlarning universal grammatik va semantik xususiyatlarini tipologik nuqtayi nazardan tahlil qilib, tillar o'rtasidagi umumiy va farqli jihatlarini tizimli ravishda ochib bergan (Comrie, 2013). Comrie, ayniqsa, kishilik olmoshlarining jins, son, inkluziv/ekskluziv farqlanishi va boshqa grammatik kategoriya bilan bog'liqligini mukammal tahlil qiladi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, ushbu nazariy manbalar asosida o'tkazilgan tadqiqot til va madaniyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni, shuningdek, uchinchi shaxs olmoshlarining semantik, grammatik va sotsiopragmatik funktsiyalarini tahlil qilishda mustahkam ilmiy asos yaratadi. Bu yondashuv nafaqat tilshunoslik doirasida, balki madaniyatlararo kommunikatsiya va sotsiopragmatika sohasida ham dolzarb ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda qiyosiy-lingvistik va sotsiopragmatik metod asosiy yondashuv sifatida qo'llanildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi uchta til – o'zbek, rus va ingliz tillaridagi shaxs olmoshlarining, xususan, ikkinchi va uchinchi shaxs olmoshlarining semantik, funksional va kommunikativ-pragmatik xususiyatlarini taqqoslashdan iborat bo'ldi.

Tahlilda semantik tahlil, chastotaviy (frekvent) tahlil va kommunikativ-pragmatik tahlil usullari uyg'unlashtirildi (Brown & Levinson, 2020; Gudykunst & Kim, 2017).

Empirik material sifatida uchta tilga oid turli janrdagi har bir til uchun 50 tadan, jami 150 ta matn korpusi shakllantirildi. Matnlar turlicha kommunikativ kontekstlarni qamrab oldi:

Rasmiy nutq: diplomatik hujjatlar, xizmat yozishmalari, ruxsatnomalar, biznes muloqot yozuvlari.

Norasmiy nutq: kundalik og'zaki suhbatlar, ijtimoiy tarmoqlar yozishmalari, do'stona muloqot namunalariidan olingan matnlar.

Til birliklarining kontekstual qo'llanilishini tahlil qilish uchun zamonaviy korpus lingvistika vositalari – "AlphaLing" lingvistik tahlil dasturi va qo'lda kodlash (manual coding) usullari qo'llanildi. Dastur yordamida olmoshlarning chastotasi, ularning qo'llanish kontekstlari va sotsiopragmatik yuklamalari aniqlashtirildi.

Matnlar tahlilida quyidagi parametrlar asosida o'lovlar amalga oshirildi:

Olmoshlarning qo'llanish chastotasi;

Rasmiy va norasmiy kontekstlardagi funksional moslashuvi;

Semantik va sotsiopragmatik yuklamalari;

Madaniy tafovutlar va interkultural muammolar.

Bu metodologik yondashuv olmoshlarning nafaqat grammatik, balki sotsiokulturniy va kommunikativ funktsiyalarini ham chuqur tahlil qilish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar.

1. Olmoshlarning funksional moslashuvi

Olmoshlarning funksional moslashuvi tahlili ularning nafaqat grammatik strukturalarida, balki sotsiopragmatik kontekstlarda qanday ishlatilishini ochib berdi.

O'zbek tili: "Siz" – rasmiy, hurmat ifodalovchi shakl; yuqori maqomdagi yoki yoshi katta shaxsga nisbatan qo'llaniladi.

"Sen" – norasmiy, yaqin, teng yoki kichik yoshdagi suhbatdoshga nisbatan ishlatiladi.

Bu farq muloqotning deyarli barcha kontekstlarida aniq belgilangan (Karimova, 2021).

Rus tili: "Вы" – rasmiy, hurmat shakli; ijtimoiy masofa va maqomni ifodalaydi.

"Ты" – norasmiy, yaqin munosabat yoki past ijtimoiy maqomni ko'rsatadi.

Bu tafovut rus tilida sotsiokulturniy norma sifatida qat'iy ishlaydi (Johanson, 2020).

Ingliz tili: "You" – yagona shakl bo'lib, rasmiy va norasmiy kontekstlarda umumiy qo'llanadi. Rasmiylik va hurmat grammatik shakllar orqali emas, balki pragmatik strategiyalar (intonatsiya, kontekst, ehtiyohtor ifodalar) orqali amalga oshiriladi (Gudykunst & Kim, 2017).

2. Madaniy tafovutlar

- O'zbek va rus tillarida rasmiy va norasmiy olmoshlar grammatik jihatdan aniq ajratilgan. Bu madaniyatlarda ijtimoiy masofa va hurmat grammatik

strukturaga singib ketgan (Brown & Levinson, 2020, pp. 70–73).

- Ingliz tilida esa bunday grammatik farqlanish mavjud emas. Buning o'rniga, sotsiopragmatik signallar – yumshoq ifodalar, muloyimlik formulalari, xushmuomalalik markerlari – orqali rasmiylik yoki hurmat darajasi ifodalanadi (Comrie, 2013).

- O'zbek tilida "sizlash" faqat rasmiylik emas, balki hurmat va mehr belgisi sifatida ham ishlatiladi. Bu fenomen rus tilida nisbatan qat'iy rasmiylik doirasida qoladi.

3. Madaniyatlararo muammolar

- Ingliz tilidagi "you" olmoshining tarjimasida o'zbek va rus tillaridagi "siz" va "sen/ты" o'rtasidagi tafovut noaniqlik tug'diradi. Bu holat ayniqsa tarjimada yoki til o'rgatuvchilar uchun qiyinchilik tug'diradi (Tursunov, 2023)

- Ingliz tilidan o'zbek yoki rus tiliga tarjimada muloqotdagi rasmiy yoki norasmiy munosabatlarni to'g'ri aks ettirish talab qilinadi. Aks holda, noto'g'ri qo'llanilgan olmoshlar muloqotda sovuqlik, hurmatsizlik yoki haddan tashqari rasmiylik taassurotini uyg'otishi mumkin.

- Tadqiqot davomida aniqlanishicha, til o'rganuvchilar ko'pincha olmoshlarning pragmatik yuklamasini e'tibordan chetda qoldiradilar. Bu esa madaniyatlararo tushunmovchiliklarga, kommunikativ buzilishlarga sabab bo'ladi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, olmoshlarning semantik va sotsiopragmatik yuklamasi nafaqat grammatik

tuzilishga, balki madaniy qadriyatlar, ijtimoiy munosabat va kommunikativ kontekstga bevosita bog'liqdir. O'zbek va rus tillarida grammatik rasmiy-norasmiy tafovut aniq aks etgan bo'lsa, ingliz tilida bu tafovut pragmatik vositalar orqali amalga oshiriladi. Ushbu farqlar madaniyatlararo muloqotda to'g'ri til moslashuvi va tarjima strategiyalarini talab qiladi.

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, shaxs olmoshlari, xususan, ikkinchi va uchinchi shaxs olmoshlari til tizimida faqat grammatik birlik sifatida emas, balki sotsiopragmatik, madaniy, va kommunikativ jihatdan ham muhim rol o'ynaydi. Ularning qo'llanishi nafaqat til strukturasi, balki jamiyatning madaniy qadriyatlari, ijtimoiy hierarxiya va kommunikativ me'yorlari bilan chambarchas bog'liq.

Qiyosiy tahlil shuni isbotladiki, rus va o'zbek tillarida olmoshlarning rasmiy-norasmiy shakllarining grammatik jihatdan aniq ajralib turishi, ushbu tillarda sotsiokulturniy munosabatlarni aks ettirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ingliz tilida esa bunday grammatik farqlanish mavjud emas, lekin bu funksiyalar pragmatik vositalar orqali kompensatsiya qilinadi.

Tadqiqot natijalari madaniyatlararo muloqot jarayonida olmoshlarning to'g'ri qo'llanilishi kommunikativ muvaffaqiyat uchun muhim omil ekanligini tasdiqladi. Ayniqsa, tarjima jarayonida yoki til o'rganish mobaynida olmoshlarning sotsiopragmatik yuklamasini hisobga olmaslik madaniy noaniqlik, tushunmovchilik va hatto kommunikativ xatoliklar keltirib chiqarishi.

ADABIYOTLAR

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (2020). *Politeness: Some universals in language usage* (2nd ed.). Cambridge University Press. (pp. 61–85).
2. Comrie, B. (2013). *Language universals and linguistic typology: Syntax and morphology* (2nd ed.). University of Chicago Press. (pp. 145–162).
3. Gudykunst, W. B., & Kim, Y. Y. (2017). *Communicating with strangers: An approach to intercultural communication* (5th ed.). Routledge. (pp. 112–139).
4. Johanson, L. (2020). Pragmatic functions of personal pronouns in Russian in contact situations. *Journal of Slavic Linguistics*, 28(2), 204–219.
5. Karimova, S. N. (2021). The sociopragmatic functions of second person pronouns in Uzbek and English. *Uzbek Journal of Language Studies*, 9(3), 58–74.
6. Tursunov, B. M. (2023). Pragmatic adaptation of third-person pronouns in intercultural communication: A case study of Uzbek and English. *International Journal of Linguistic Research*, 12(1), 95–108.

УДК: 801.73-045.73

Дильбар РАСУЛОВА,
магистрант 2 курса, специальности «Лингвистика: русский язык» НУУз,
E-mail: dilbar.rasuulova01@mail.ru

На основе рецензии к.п.н., доц. университета Альфраганус Э.Э. Азиевой

КОНВЕРГЕНЦИЯ С ДОМИНИРУЮЩИМ ЯЗЫКОВЫМ СРЕДСТВОМ НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Аннотация

Статья посвящена исследованию конвергенции выразительных средств в художественном тексте, где один стилистический приём выступает как доминирующий. Актуальность темы обусловлена необходимостью выявления механизмов усиления выразительности речи. Раскрываются механизмы функциональной и структурной совместимости выразительных средств, акцентируя их роль в усилении эмоционального, смыслового и ритмического воздействия текста. На примерах из прозы и драматургии рассматривается, как такие структуры формируют ритм, эмоциональный фон и смысловые акценты. Исследование подчёркивает значение таких конвергентных структур в передаче авторской позиции, эмоционального состояния героев и художественной образности текста.

Ключевые слова: конвергенция, синтаксическая конвергенция, стилистическая конвергенция, стилистический приём, доминирующий приём, выразительные средства, градация, парцелляция, аллюзия, полисиндетон.

BADIIY MATN MATERIALIDA HUKMRON TIL VOSITASI BILAN KONVERGENSIYA

Annotatsiya

Maqola badiiy matnda ifoda vositalarining konvergentsiyasini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, unda bitta uslubiy vosita ustunlik qiladi. Mavzuning dolzarbligi nutqning ta'sirchanligini oshirish mexanizmlarini aniqlash zarurati bilan belgilanadi. Ifodaviy vositalarning funksional va tarkibiy muvofiqligi mexanizmlari ochib berilib, ularning matnning hissiy, mazmuniy va ritmik ta'sirini kuchaytirishdagi roliga e'tibor qaratiladi. Nasr va dramaturgiyadan olingan misollarda bunday tuzilmalar ritm, hissiy fon va ma'no urg'ularini qanday shakllantirishi ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda bunday konvergent tuzilmalarning muallif pozitsiyasi, qahramonlarning hissiy holati va matnning badiiy tasvirini yetkazishda ahamiyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: konvergensiya, sintaktik konvergensiya, stilistik konvergensiya, stilistik usul, dominant usul, ifoda vositalari, gradatsiya, parsellyatsiya, allyuziya, polisindeton.

CONVERGENCE WITH THE DOMINANT LANGUAGE MEANS ON THE MATERIAL OF THE ARTISTIC TEXT

Annotation

The article is dedicated to the study of the convergence of expressive means in a literary text, where one stylistic device acts as the dominant. The relevance of the topic is due to the need to identify the mechanisms for enhancing the expressiveness of speech. The mechanisms of functional and structural compatibility of expressive means are revealed, emphasizing their role in enhancing the emotional, semantic, and rhythmic impact of the text. Examples from prose and drama examine how such structures form rhythm, emotional background, and semantic accents. The study emphasizes the importance of such convergent structures in conveying the author's position, the emotional state of the characters, and the artistic imagery of the text.

Key words: convergence, syntactic convergence, stylistic convergence, stylistic device, dominant device, expressive means, gradation, parcellation, allusion, polysyndeton.

Конвергентные модели с доминирующим языковым средством в художественном тексте представляют собой сложный процесс взаимодействия элементов языковой системы. В рамках таких конвергенций на первый план может выступать один (доминирующий) стилистический

приём, определяющий семантико-стилистическое ядро части художественного текста, тогда как остальные элементы функционируют как средства, усиливающие или выделяющие доминирующий приём.

М. В. Веккесер в своём исследовании акцентирует внимание на полисиндетоне как элементе стилистической конвергенции, подчёркивая, что его взаимодействие с другими выразительными средствами обусловлено не только функциональным единством, но и их структурной организацией [3]. По мнению автора, полисиндетон, как фигура синтаксической организации текста, демонстрирует способность к сосредоточенной конвергенции с различными видами повторов – звуковыми, морфемными, лексическими и синтаксическими [3]. Исследователь делает акцент на том, что «полисиндетон в основе своей организации содержит не только обозначенный принцип, но ещё и перечисление как синтаксическую категорию» [3], придающее ему сложную организацию. Полисиндетон в тексте нередко становится центром притяжения разнородных стилистических приёмов, обеспечивая их структурную и семантическую слитность. М. В. Веккесер подмечает, что взаимодействие полисиндетона с другими стилистическими приёмами может быть обусловлено не только их функциональной близостью, но и глубинной «структурной совместимостью» [3].

Следующей частотной моделью автор отмечает взаимодействие полисиндетона с градацией, поскольку в основах этих фигур «лежит частный принцип реализации – перечисление. Это обуславливает как структурную, так и функциональную их близость. Эти фигуры конвергируют по типу наложения» [3]. М. В. Веккесер отмечает в работе, что во взаимодействии с полипредикативным полисиндетоном градация нередко реализует «пространственную динамику нарастания признака, формируя восходящую структуру» [3]. При этом сочетание градации с полисиндетоном в рамках последовательных предикативных единиц способствует усиленной «процессуализации высказывания, создавая эффект нарастающей достоверности и убедительности описываемого» [3].

Такое структурное сопряжение обеспечивает экспрессивное развитие высказывания за счёт ритмической расчленённости и семантического акцентирования каждого элемента. Как отмечает М. В. Веккесер, встречается конвергенция полисиндетона с нисходящей градацией, представляющая собой относительно редкий тип стилистического взаимодействия. В частности, в отрывке из В. Солоухина («и совсем молоденькие девушки, и молодые женщины, и женщины в возрасте, и старушки» [3]) нисходящая градация реализована через последовательное перечисление возрастных категорий, оформленное при помощи полисиндетона. Повторяющийся союз «и» придает высказыванию размеренность и ритмическую упорядоченность, в то время как семантическое движение от молодых к старым подчеркивает постепенность, переходность и охват всей

возрастной шкалы [3]. В этом случае полисиндетон не усиливает динамику (как это характерно для восходящей градации), а, напротив, создает эффект спокойного перечисления, акцентируя внимание на разнообразии женских судеб и поколений в одном пространстве [3].

Не менее значимым автор считает взаимодействие полисиндетона и парцелляции, где оба приёма реализуются с равной степенью выразительной нагрузки [3]. М. В. Веккесер отмечает, что данное сочетание, с функциональной точки зрения, выступает как средство «семантического и/или эмоционального акцентирования», позволяющее выделить ключевые элементы высказывания [3]. В работе исследователя подчеркнуто, что взаимодействие парцеллированной и полисиндетонной структуры позволяет не только донести фактическое содержание, но и актуализировать оценочное отношение говорящего (будь то возмущение, осуждение или ирония) [3]. В результате «во всех случаях создаётся определённый ритм фрагмента текста» [3]. В примере из повести А. Приставкина «Ребятам так и сказали: хотите, мол, нажраться, поезжайте. Там всё есть. И хлеб там есть. И картошка. И даже фрукты...» М. В. Веккесер замечает, что структура высказывания организована с помощью парцелляции, последовательно отделяющей короткие «синтаксические фрагменты» [3]. Одновременно внутри этих фрагментов активно используется полисиндетон (повтор союза «и»), который придаёт перечислению нарастающий интонационный ритм и эмоциональную выразительность. Возникает «эффект накапливающейся важности». По мнению исследователя, каждое следующее дополнение воспринимается как усиливающее предыдущее, кульминация находится в неожиданной иронической концовке («фрукты, о существовании которых наши шакалы и не подозревали») [3].

По мнению М. В. Веккесера, риторическое восклицание, вступая в конвергенцию с фигурой многосоюzia, формирует эмоционально насыщенное высказывание, внутри которого активно взаимодействуют и другие повторные стилистические структуры [3]. Одной из ключевых функций риторического восклицания, как представляет исследователь, является «акцентуация высшей точки эмоционального напряжения», способствующая смысловой актуализации отдельных фрагментов высказывания [3]. Полисиндетон, в свою очередь, реализует «усилительно-выделительную функцию, структурно сходную по назначению», что обуславливает высокую степень их функциональной совместимости [3]. По мнению автора, совместное использование риторического восклицания и полисиндетона особенно эффективно для «модуляции модально-субъективных значений: утверждения, предположения, а также предельной эмоциональной возбужденности» [3].

М. В. Веккессер выделяет еще одну модель взаимодействия стилистических приемов, в которой речь идет о полисиндетоне, дополняемом парентезой, что образует особый тип конвергенции. Такая структура усиливает выразительность текста за счет выдвигания на первый план так называемого «второго речевого плана» [3]. В зависимости от коммуникативной задачи, это может проявляться в форме «оценочности, пояснительной функции или эмоциональной окраски» [3]. Более того, М. В. Веккессер отмечает, что подобное сопряжение приемов открывает возможности для «создания рельефного контраста, основанного на сопоставлении того, что «умела/не умела» героиня авторского повествования» [3]. Так в работе исследователя приводится пример из «Архипелага ГУЛАГа» А. Солженицына: «(и наверно, и конечно, и обязательно прекрасной)», где вставная ремарка, обрамленная полисиндетоном, создает эмоционально насыщенную характеристику образа девушки [3]. Повтор союзов «и» усиливает субъективную, почти молитвенную интонацию размышлений героя, одновременно раскрывая его внутреннее волнение и некую идеализацию объекта [3].

Интересный тип конвергенции, рассмотренный М. В. Веккессер, связан с взаимодействием полисиндетона и различных видов антитезы. Исследователь отмечает, что такие случаи представляют собой модель «наложения» в рамках «сосредоточенной конвергенции» [3]. Здесь полисиндетон не просто служит ритмическим и структурным фундаментом, но и активно взаимодействует с контрастом. Так, в приведенном М. В. Веккессер фрагменте из романа А. Солженицына, реализуется сочетание монопредикативного полисиндетона с «амфитезой» [3]. Повторяющиеся союзы «и» придают перечислению избыточную ритмическую насыщенность, а противопоставление характеристик людей («чужие и близкие», «тонкие и грубые») создает объемный образ лагерного мира, где человек всегда находится среди других – разнородных, но неизменно присутствующих. «Рельефный контраст» подчеркивает парадоксальное отсутствие одиночества в условиях насильственного коллективизма [3].

По мнению М. В. Веккессер, конвергенция полисиндетона и асиндетона может иметь либо сосредоточенный, либо рассредоточенный характер [3]. В сосредоточенном варианте взаимодействия выделяют две основные разновидности: соединение и наложение. Исследователь акцентирует, что соединение проявляется в последовательном использовании приёмов, когда элементы, оформленные полисиндетоном, сменяются бессоюзными конструкциями или наоборот, создавая плавный переход и синтаксический контраст [3]. В примере, приведенном автором: «Губы, волосы, плечи, кожу и ещё многое надо было бы по частям,

по частям собирать из разных в одну, как природа не хочет делать, а ещё собрать – душевные движения, и нрав, и ум, и обычай» [3] начальное бессоюзное перечисление (асиндетон) постепенно сменяется многосоюзным рядом (полисиндетон), что позволяет А. Солженицыну подчеркнуть постепенное усложнение образа и усилить внимание к деталям [3]. Несмотря на кажущуюся противоположность принципов, полисиндетон и асиндетон могут вступать в продуктивное взаимодействие, обеспечивая разнообразие синтаксических и стилистических эффектов.

М. В. Веккессер выявила, что при анализе полисиндетона в рамках стилистической конвергенции, взаимодействие приёмов определяется не только их функциональным сходством, но и структурными особенностями.

В исследовании М. Т. Давроновой анализируется функционирование аллюзии как основного элемента стилистической конвергенции, рассматриваемой в контексте выразительных средств художественной речи. Автор акцентирует внимание на синтетическом характере этого приёма, проявляющемся в его способности взаимодействовать с другими художественными средствами – эпитетом, сравнением, метафорой и перифразом [4]. На основе примеров из современной художественной литературы демонстрируется, как аллюзия, вступая в взаимодействие с перечисленными средствами, усиливает образность текста, обогащая его интерпретационные возможности. Автор раскрывает семантико-стилистическую природу аллюзии как «тропеического стилистического приёма» [4], обладающего высокой степенью интеграции в структуру конвергенции. Аллюзия определяется как многозначный механизм, в котором исходное значение (предполагаемое как общеизвестное) служит основой для формирования новых смыслов, обогащающих художественный текст [4]. М. Т. Давронова отмечает, что «основными приемами, с которыми сочетается аллюзия, являются эпитет, сравнение, метафора и перифраз» [4]. С точки зрения исследователя, через активизацию ассоциативного мышления читателя, аллюзия направляет его интерпретацию в русло заданного культурного или литературного контекста, тем самым помогая понять авторскую интенцию [4].

Так, аллюзия в составе стилистической конвергенции выступает не только как средство усиления выразительности текста, но и как инструмент смысловой конкретизации, позволяющий автору точнее формулировать отношение к изображаемому.

В своей статье Д. Очилова рассматривает особенности функционирования стилистической конвергенции в драме Джона Драйдена «Аврангзеб», подчеркивая её значимость для выражения авторских мыслей и эмоций. Особое внимание уделяется персонификации, которая, по мнению исследователя,

занимает центральное место в одноядерных конвергенциях, формируя поэтическое мировидение драматурга [5]. Персонификация, как разновидность метафоры, оживляет абстрактные понятия, наделяя их человеческими чертами, и в драматургическом тексте вступает в гармоничное взаимодействие с другими выразительными средствами – метафорой, гиперболой, иронией и символизмом [5]. На примере речи придворного Ариманта Дж. Драйден демонстрирует, как абстрактное понятие «фортуна» олицетворяется в образе женской фигуры, сравниваемой с ангелом [5]. Употребление женских местоимений («eё/her») по отношению к понятию судьбы усиливает эффект одушевления и одновременно позволяет автору использовать культурно-закреплённые ассоциации с женской переменчивостью, что усиливает эмоциональный подтекст сцены [5]. Д. Очилва демонстрирует, как за счёт стилистической конвергенции драматург создаёт глубоко выразительную и символическую ткань текста. Персонификация становится средством философского осмысления внутреннего мира героев и исторических процессов в художественном тексте.

В исследовании Э. А. Алиевой проведён анализ конвергенции таких экспрессивных синтаксических средств, как парцелляция и сегментация в языковой структуре очерков М. Цветаевой. Исследователь отмечает, что экспрессивный потенциал приёмов парцелляции и сегментации в художественном очерке нередко усиливается на динамическом уровне за счёт их конвергенции [1]. В приведенном автором примере из очерка «Мой Пушкин», иллюстрирует, что сегмент «Чара», вынесенный в отдельный абзац, выполняет функцию как тематического ядра последующей развернутой части текста, так и важной сюжетно-композиционной единицы [1]. Э. А. Алиева замечает, что этот сегмент задаёт направление интерпретации значительного текстового фрагмента, охватывающего несколько страниц. В базовой части конструкции ключевое слово «чара» трансформируется в однокоренное прилагательно-глагольное образование «зачарован»

[1]. С точки зрения синтаксической структуры, по мнению исследователя, данный фрагмент представляет собой точку пересечения (конвергенции) нескольких приёмов расчленённой подачи информации. Основное высказывание распадается на сегмент и базовую часть, а базовая часть, в свою очередь, оформлена как парцеллированная конструкция [1]. Э. А. Алиева отмечает, что такое преобразование («членение») «даёт возможность автору переводить свои мысли и догадки в ранг факта: Пугачев есть чара – и это факт, Пушкин этой чарой зачарован – это тоже факт, таким образом, бесспорный факт и то, что не Гринев участник застолья, а сам Пушкин» [1].

Более того, анализируя структурные, графические особенности и семантико-функциональный потенциал парцеллированных конструкций в очерках М. Цветаевой, Э. А. Алиева отметила их конвергентный потенциал. На конкретных примерах было продемонстрировано взаимодействие парцеллированных конструкций с такими экспрессивными средствами, как повтор (звуковой, словообразовательный и лексико-синтаксический [2]), инверсия, синтаксическая симметрия, хиазм, семантическое противопоставление, сравнение, олицетворение, градация, различные вставные конструкции и так далее [2]. Были выявлены функции как на уровне микротекста в акцентуации смысловых отношений в каждом фрагменте, характеристики персонажей, субъективизации повествования, подведении читателя к определенным выводам, что заставляет читателя сосредоточиться на отдельных частях произведения [2], так и макротекста в формировании сюжетно-композиционных единиц текста [2].

Подытоживая, можно сделать вывод, что конвергенция в художественном тексте представляет собой многоплановое взаимодействие выразительных средств, при котором доминирующий приём структурно и семантически интегрирует другие элементы, усиливая выразительность, эмоциональную насыщенность и смысловую глубину текста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алиева Э. А. Конвергенция парцелляции и сегментации в тексте очерков М. Цветаевой «Мой Пушкин» и «Пушкин и Пугачев». // Язык. Образование. Культура. Материалы III международной, научно-теоретической конференции – Караганда: Изд-во «Кент – LTD», 2024. – С. 58 – 60.
2. Алиева Э. А. Парцеллированные конструкции в поэзии и прозе Марины Цветаевой. Монография. – Ташкент.: «Ma'rifat», 2025. – 164 с.
3. Веккессер М. В. Структурно-функциональная обусловленность конвергенции стилистических фигур в современном русском языке (на примере полисиндетона) // Ученые записки Забайкальского государственного университета. – 2009. – №. 3. – С. 59-69.
4. Давронова М. Т. Сущность аллюзии и ее функции в стилистической конвергенции //Scientific progress. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – С. 409-415.
5. Очилва Д. Особенности стилистической конвергенции в драме Джона Драйдена «Аврангзеб». [Электронный ресурс]. URL: <https://econferenceseries.com/index.php/scms/article/download/1218/1182> (Дата обращения: 16.05.2025 г.)

Mubin RAKHIMOV,
Teacher of Bukhara State University
E-mail: mubinrahimovbuba@gmail.com

Based on the review by Associate Professor of Bukhara State University, DSc Mehrinigor Ahmedova

PROBLEMS OF CREATING A LINGUISTIC CORPUS BASED ON JURISDICTIVE TEXTS

Annotation

The creation of linguistic corpora based on jurisdictive texts raises several issues. The research aimed to analyze a system of creating linguistic corpora based on the jurisdictive texts. For solving issues, the comparative analysis method has been distinguished. The study further discusses the role of national constitutions as foundational legal documents, with a comparative analysis of the legal frameworks of the United States, the United Kingdom, Australia, and Uzbekistan. Election laws, being integral to governance, are also analyzed, showcasing how different legislative systems shape electoral processes. In conclusion, the study pointed out the complexity of developing a linguistic corpus for jurisdictive texts influenced by terminological, ethnolinguistic, and cultural phenomena. The research establishes a shape in creating a structured and functional corpus that can aid in the systematic study of legal language across different jurisdictions.

Key words: linguistic corpus, jurisdictive texts, constitution, electoral processes, MySQL database.

ПРОБЛЕМЫ СОЗДАНИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО КОРПУСА НА ОСНОВЕ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

Аннотация

Создание лингвистических корпусов на основе юридических текстов вызывает ряд проблем. Целью исследования было проанализировать систему создания лингвистических корпусов на основе юридических текстов. Для решения возникающих вопросов был выделен метод сравнительного анализа.

В исследовании также обсуждается роль национальных конституций как основополагающих правовых документов, а также проводится сравнительный анализ правовых систем США, Великобритании, Австралии и Узбекистана. Анализируются законы о выборах как неотъемлемая часть государственного управления, демонстрируя, каким образом различные законодательные системы формируют избирательные процессы.

В заключение исследование отмечает сложность разработки лингвистического корпуса для юридических текстов, обусловленную терминологическими, этнолингвистическими и культурными явлениями. Исследование формирует основу для создания структурированного и функционального корпуса, который может помочь в систематическом изучении правового языка в различных юрисдикциях.

Ключевые слова: лингвистический корпус, юридические тексты, конституция, избирательные процессы, база данных MySQL.

QONUN HUJJATLARI MATNI LINGVISTIK KORPUSINI YARATISH MUAMMOLARI

Annotatsiya

Huquqiy matnlarga asoslangan lingvistik korpuslarni yaratish bir qator muammolarni keltirib chiqaradi. Tadqiqotning maqsadi huquqiy matnlarga asoslangan lingvistik korpuslarni yaratish tizimini tahlil qilishdir. Yuzaga keladigan masalalarni hal qilish uchun solishtirma tahlil usuli tanlangan.

Tadqiqotda milliy konstitutsiyalar asosiy huquqiy hujjatlar sifatidagi roli ham muhokama qilinadi, shuningdek AQSh, Britaniya, Avstraliya va O'zbekiston huquq tizimlarini solishtirma tahlili o'tkaziladi. Davlat boshqaruvining ajralmas qismi sifatida saylov qonunlari tahlil qilinadi, turli huquqiy tizimlar saylov jarayonlarini qanday shakllantirishini namoyon etadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, huquqiy matnlar uchun lingvistik korpusni ishlab chiqish terminologik, etnolingvistik va madaniy holatlar sababli murakkabdir. Tadqiqot turli yurisdiksiyalari huquqiy tilini tizimli o'rganishda yordam berishi mumkin bo'lgan tuzilmali va funksional korpus yaratish uchun asos yaratadi.

Kalit so'zlar: Lingvistik korpus, huquqiy matnlar, konstitutsiya, saylov jarayonlari, mysql ma'lumotlar bazasi

Introduction. The creation of linguistic corpora is directly linked to various spoken and written text styles. The text creation process requires specific knowledge, skills, and expertise. In any language, the jurisdictive terminology and texts based on legislation terms require not only jurisdictive knowledge and literacy related to national values but also linguistic competence.

Literature review. The selection of jurisdictive terminology is important to choose lexical units that are comprehensible to all social layers while maintaining a distinct style. The proper selection of grammatical tools such as word formation structures, moods, tenses, and syntactic structures,

plays a crucial role in establishing the fundamental principles of jurisdictive texts. In addition to the correct use of grammatical phenomena, mastering the skill of accurately incorporating jurisdictive terminology in texts is a key responsibility of text creators. Commenting on this item, the scientist H. A. Kerimov highlights the following data: "The misuse or improper application of a word or phrase can create discrepancies between the intended meaning and its textual expression, sometimes leading to severe consequences - especially in the field of lawmaking" [8]. In the expression of jurisdictive texts, a new terminology known as "legal language" has emerged, and scholars have conducted several studies on

this subject. For instance, French scholar of jurisprudence F. Jenny suggested that there are specialized linguistic tools and methods used to shape legislative thought in legislative activity and legal practice [7]. These tools help distinguish legislative style from general literary speech by defining the specific objectives of the law, the unique method of presenting topics, and the specialized vocabulary employed to express the lawmaker's intent.

Research Methodology. Jurisdictive texts are defined as a collection of actions regulated and enforced by a given society, expressed by linguistic means. Each country's constitution serves as its primary legal framework, guiding the formulation of all other legal documents while maintaining consistency with its principles. Constitutional texts are structured based on the social contract, formation, and cultural aspects of a given society. When drafting constitutional texts, priority is given to using terminology that is comprehensible to all social groups, maintaining a formal style, ensuring proper punctuation, and correctly applying grammatical structures.

Legislation norms such as laws, codes, resolutions, decrees, orders, and other normative documents adhere to a specific, unchanging format and style. The primary guiding factor in structuring texts is the standards established in a

country's constitution. In the creation of linguistic corpora for jurisdictive texts, selecting which legal document to include poses a challenge, as the availability of national legal text translations plays a significant role. Therefore, it is advisable to compare the legislative documents of English-speaking countries with those of the national legal framework.

Uzbekistan's current legal framework consists of normative documents adopted after 1991. The Constitution of Uzbekistan was adopted on December 8, 1992, and was amended through a referendum on April 30, 2023. Research has been conducted on forming a corpus of legal texts, including the new constitution adopted in 2023.

As part of this study, the constitutions of other countries were also analyzed. The U.S. Constitution, adopted in 1787, includes the "Bill of Rights." The British Constitution, developed since the 13th century, comprises written and unwritten laws, starting with the Magna Carta Libertatum and including the Representation of the People Act (1928). The Australian Constitution, adopted in 1901, was last amended in 2023. Given the importance of constitutions as fundamental legal documents, they were selected as primary objects for linguistic corpus creation.

In addition to constitutions, the legal frameworks of these countries, including their election laws, were also analyzed:

Country	Constitution	Codes	Laws	Other Legal Norms
USA	Adopted in 1787	54 sections of the U.S. Code	State laws, common law system	-
UK	Collection of uncodified laws from the 12th to 18th centuries	Not applicable	Common law system, status laws, Scots law	The Magna Carta (Magna Charta Libertatum); The Petition of Right; The Habeas Corpus Act; The Bill of Rights "An Act Declaring the Rights and Liberties of the Subject and Settling the Succession of the Crown." [6]
Australia	Adopted in 1901	State codes, criminal code	19 sets of laws, Indigenous Australian laws	Statutes, regulations
Uzbekistan	Adopted in 1992, amended in 2023	19 codes	17 active laws	Resolutions, decrees, orders

Comparative Analysis of Election Laws

The election system, as a fundamental aspect of political life and one of the governing legal processes, was also analyzed.

USA: Election laws are outlined in Section 52 of the U.S. Code but not compiled into a single unified code. The legal texts specify the electoral procedures for Congress, the President, and state governors [9].

UK: Election laws have evolved over several centuries and include the Political Parties, Elections and Referendums Act (2000), parliamentary acts (1911, 1949), and other acts defining voting rights [10]. The election legislation includes texts regarding the elections of the UK Parliament, the Scottish Parliament, the Northern Ireland Assembly, the Welsh National Assembly, local self-governing bodies, county and district councils, mayors, and police commissioners.

Australia: Unlike other countries, Australia has consolidated its election laws into a single legislative framework. A notable difference is that voting is mandatory for all eligible voters [11].

The comparative analysis in the table illustrates the unique legislative frameworks of different governance systems. It also highlights that each country has undergone distinct developmental phases in shaping its legal frameworks.

Both Uzbek- and English-speaking countries develop and implement constitutional and election laws. However, several challenges arise in creating a linguistic corpus of legal texts:

Legal texts evolve and improve over periods;

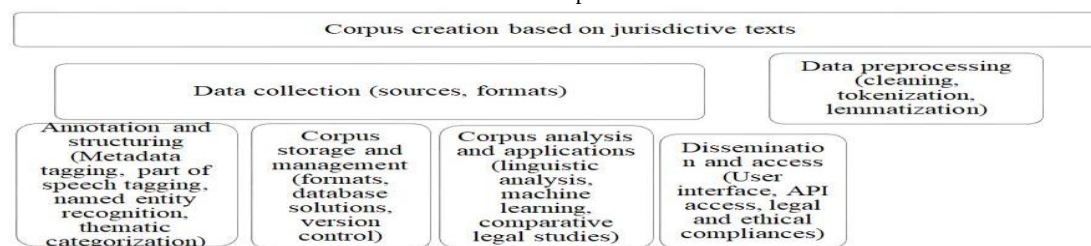
Linguistic corpora are not fixed entities but are continuously updated and expanded;

A speaker of one language cannot fully assimilate the cultural background of another, yet legal texts often reflect cultural and ethnic histories;

Governance structures vary across regions;

Technical limitations in corpus-building software.

The research based on creating linguistic corpora includes complex processes. Thus, choosing an appropriate legal document for analysis is also essential in the given process.

pic. 1. System of creating a linguistic corpus based on jurisdictive text

Analysis and results. According to this scheme, the creation of the linguistic corpus based on jurisdictive texts associate data-based analysis, connected with programming processes. Searching these phenomena, to ensure an effective corpus for jurisdictive texts, the following requirements had been proposed:

The corpus should include legal documents applicable to the languages studied, particularly constitutions and relevant legal materials.

The software should provide a search function to facilitate the retrieval of words or phrases from texts.

The corpus should allow unlimited lexical entries.

Given the comparative nature of the study, legal documents should be provided in at least two languages.

The corpus should support N-gram analysis to generate statistical data.

Statistical analyses should be visually represented using diagrams and frequency charts.

The corpus should be structured based on specific legal genres.

By addressing these considerations, the development of a comprehensive and functional linguistic corpus based on jurisdictive texts can be achieved. The creation of a synchronic linguistic corpus of jurisdictive texts given in English and Uzbek needs an appropriate computer program. It is convenient to use the MySQL programming system. MySQL is an open-source database that serves as an efficient tool for storing and managing large volumes of data. Using MySQL, legislative document texts are stored in an organized and systematic manner. The database provides capabilities for searching, analyzing texts, and generating statistical data. The corpus offers the following key features:

N-gram Statistics: It allows extracting n-gram statistics for each word, showing how words are connected and distributed within the text.

Most Frequently Used Words and Phrases: It enables the identification and statistical analysis of the most frequently used words or phrases.

Paragraphs Containing Words or Phrases: It provides the ability to extract paragraphs that contain specific words or phrases, which helps in understanding the overall context of the text and analyzing word usage.

Visualization of Statistical Data: The ability to display statistical data in diagrams allows for comparative text analysis and visual representation of analytical results.

Conclusion. Creating a linguistic corpus for legal documents constitutes an important advancement in the areas of legal research, linguistics, and computational analysis. By methodically gathering legal documents from different jurisdictions, this study improves cross-border legal comprehension and language accuracy. Due to the rigidity and formal structure of legal language, employing corpus-based methods guarantees that legal terms are retained and precisely examined [1].

Additionally, the combination of MySQL with advanced computational techniques enables effective data storage, access, and linguistic analysis. Instruments like n-gram analysis and frequency statistics offer important insights into the syntactic and semantic structures of legal discourse, rendering the corpus an essential resource for both researchers and practitioners [2].

Despite issues concerning multilingual compatibility and the continuous changes in legal terminology, this research highlights the significance of creating standardized approaches for corpus development. Legal translation, comparative law, and legislative drafting can all gain advantages from a well-organized and thorough corpus, emphasizing the importance of linguistic analysis in legal research [3].

In the end, this study establishes a foundation for forthcoming advancements in legal text handling. As legal systems develop, a strong body of juridical texts will be vital for maintaining clarity, accessibility, and uniformity in legal communication among various languages and legal frameworks [4]. By combining linguistic and legal knowledge with technological innovations, this corpus acts as a fundamental resource for promoting worldwide legal clarity and knowledge sharing [5].

In summary, the complexity of creating a linguistic corpus for legal texts stems from terminological, linguistic-cultural, geographical, and ethnolinguistic factors. Additionally, due to constraints in automated grammatical analysis tools, human involvement remains essential in the research process.

REFERENCES

1. Bhatia, V. K. (2010). Legal Discourse: Opportunities and Challenges for Corpus Linguistics. *International Journal of Legal Discourse*, 1(1), 9-26.
2. Tiersma, P. M. (1999). *Legal Language*. University of Chicago Press.
3. Šarčević, S. (2016). *Legal Translation and Legal Terminology: Challenges and Solutions*. Routledge.
4. Mattila, H. E. S. (2006). *Comparative Legal Linguistics: Language of Law, Latin and Modern Lingua Francas*. Ashgate Publishing.
5. Gémar, J. C. (2018). *Translation and Legal Discourse: The Dynamics of Legal Languages and Legal Systems*. Springer.
6. Дайси А. В. Основы государственного права Англии. М.: Издание Тов-ва И. Д. Сытина, 1905.
7. Карташев В.Н. Юридическая техника, тактика, стратегия и технология. Н. Новгород, 2000. ст. 167.
8. Керимов. Д. А. Законодательная техника: науч.-метод. и учеб. Пособие. М.: НОРМАИНФРА-М 1998. ст.123
9. <https://www.usa.gov/state-local-elections>
10. <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-regulirovanie-vyborov-v-soedinennom-korolevstve-velikobritanii-i-severnoy-irlandii/viewer>
11. https://www.democracy.ru/library/foreign/countries/australia/rus_1991-2.html

UDK: 504.06

Muxayyo RAXMATOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: muxayyoraxmatova@gmail.uz

F.f.d., prof. B.Omonov taqrizi asosida

GLOBAL EKOLOGIK MUAMMOLAR JARAYONIDA IJTIMOY-EKOLOGIK MUHOFAZANI TAKOMILLASHTIRISH SHARTLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada global ekologik muammolar zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot sharoitida tahlil qilinadi. Ijtimoiy-ekologik muhofaza tushunchasi, uning mazmun-mohiyati, dolzarbligi ochib beriladi. Ekologik xavfsizlikni ta'minlash, aholining ekologik ongini oshirish, davlat siyosatini muvofiqlashtirish orqali ijtimoiy-ekologik muhofazani takomillashtirish shartlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Global ekologik muammolar, ekologik xavfsizlik, ijtimoiy muhofaza, atrof-muhit, ekologik siyosat, barqaror rivojlanish.

CONDITIONS FOR IMPROVING SOCIO-ENVIRONMENTAL PROTECTION IN THE PROCESS OF GLOBAL ENVIRONMENTAL PROBLEMS

Annotation

This article analyzes global environmental problems in the context of modern social progress. The concept of Socio-Environmental Protection, its content and relevance are revealed. The conditions for improving socio-environmental protection are covered by ensuring environmental safety, increasing the environmental awareness of the population, coordinating public policies.

Key words: Global environmental issues, environmental security, social protection, Environment, Environmental Policy, sustainable development.

УСЛОВИЯ ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЫ В ПРОЦЕССЕ РЕШЕНИЯ ГЛОБАЛЬНЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ

Аннотация

В данной статье анализируются глобальные экологические проблемы в контексте современного социального прогресса. Раскрывается понятие социально-экологической защиты, ее содержание и актуальность. Условиями для улучшения социально-экологической ситуации являются обеспечение экологической безопасности, повышение экологической грамотности населения, координация государственной политики.

Ключевые слова: Глобальные экологические проблемы, экологическая безопасность, социальная защита, окружающая среда, экологическая политика, устойчивое развитие.

Kirish. So'nggi o'n yilliklarda insoniyat duch kelayotgan eng dolzarb muammolardan biri - global ekologik inqiroz holatlaridir. Atmosfera haroratining ortishi, suv va havoning ifloslanishi, o'rmon maydonlarining qisqarishi, shuningdek, biologik xilmaxillikning yo'qolishi - bularning barchasi insoniyat taraqqiyoti davomida ekologik muvozanatning izdan chiqishi natijasida yuzaga kelgan muammolardir. Mazkur global muammolar nafaqat ekologik tizimlarga, balki jamiyatning barcha qatlamlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Jumladan, aholi salomatligi, yashash sharoitlari va iqtisodiy faoliyat turli darajada xavf ostida qolmoqda. Shu sababli ijtimoiy-ekologik muhofaza masalalarini takomillashtirish dolzarb vazifa sifatida kun tartibiga chiqmoqda.

Ekologik barqarorlik dunyoning barcha hududlarida muhim ahamiyat kasb etadi, biroq uning keskinlik darajasi mintaqadan mintaqaga farq qiladi. O'zbekiston hududida ham ekologik muammolar jiddiy tus olgan bo'lib, ularning orasida qattiq maishiy chiqindilar muammosi alohida o'rin

tutadi. Respublika bo'yicha 230 dan ortiq shahar va qishloq axlatxonalarini mavjud bo'lib, ularda yiliga taxminan 30 million kub metr ga yaqin chiqindi to'planmoqda. Bu chiqindilar, asosan, stixiyali tarzda, atrof-muhitni geografik, geologik va gidrogeologik xususiyatlari inobatga olinmasdan tashkil etilgan. Ko'plab chiqindi poligonlar zamonaviy sanitariya-gigiyena va ekologik talablar asosida tashkil etilmagan. Qattiq maishiy chiqindilarni zararsizlantirish, saralash va qayta ishlash jarayonlari ibtidoiy usullarda amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, yirik shaharlar - xususan, Toshkent, Samarqand, Namangan, Andijon kabi sanoatlashgan hududlarda chiqindilarni to'plash, tashish va utilizatsiya qilish tizimi o'ziga xos muammolar bilan to'qnashmoqda. Respublikada hali hanuz maishiy chiqindilarni sanoat usulida qayta ishlovchi zamonaviy korxonalar keng miqyosda faoliyat yuritmayapti. Hozircha faqatgina Toshkent shahrida 1991 yildan boshlab faoliyat ko'rsata boshlagan maishiy chiqindilarni qayta ishlash tajriba zavodi mavjud.

Mazkur holatlar O'zbekiston uchun ekologik barqarorlikni ta'minlash masalasini eng muhim strategik yo'nalishlardan biriga aylantirmoqda. Davlat tomonidan bu borada muhim tashkiliy-huquqiy choralar amalga oshirilmoqda. Jumladan, atrof-muhitni muhofaza qilishga doir qonun hujjatlari qabul qilingan, ekologik siyosat barqaror rivojlanish konsepsiyasi asosida olib borilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi ekologik xavfsizlik va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish masalalarini xalqaro hamkorlik doirasida ham faol ilgari surmoqda. Jumladan, 1992-yil 8-fevralda O'zbekiston MDH davlat boshliqlari tomonidan imzolangan Bitim asosida tashkil etilgan MDH mamlakatlari ekologik kengashining faoliyati a'zo davlatlar o'rtasida atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida kelishilgan harakatlarni amalga oshirishga qaratilgan. 1997 yilda respublika miqyosida 2005 yilgacha mo'ljallangan "Atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy zaxiralardan oqilona foydalanish bo'yicha davlat dasturi" qabul qilindi. Bu dastur asosida ijtimoiy-ekologik muhofazani kuchaytirish, fuqarolarning ekologik ongini shakllantirish, chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish, hamda xalqaro shartnomalar asosida texnologik va ilmiy hamkorlikni kengaytirish ishlari yo'lga qo'yildi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O'zbekiston Respublikasining hozirgi davri, bundan keyingi taraqqiyoti va istiqboli hamda mustaqilligining ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, madaniy-ma'naviy sohani taraqqiyoti, insonlarning ertangi kunga ishonch tuyg'usini rivojlantirish doimo jamiyatning eng dolzarb muammolaridan bo'lib kelgan. Insonlarga munosib kelajakni ta'minlab berishda shubhasiz ekologik barqarorlikni ta'minlash ustuvor vazifa sanaladi. Barqarorlik bu ayni sohadagi ehtiyojlar va takliflarning mutanosibligi hisoblanadi. Vazkur soha adabiyotlar tahlili xususida to'xtalganda, sohaga oid qonun hujjatlari, davlat dasturlari, Prezident farmonlari va murojaatlari asosiy manbalar hisoblanadi. Jumladan "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida", "Atrof muhit va ekologiya muhofaza to'g'risida", "O'zbekistonni barqaror rivojlanish milli strategiyasi", Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasini o'zgartirish hamda vakolatli davlat organi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari, 2017-2021 yillarga mo'ljallangan O'zbekistonni yanada rivojlantirish to'g'risida Harakatlar strategiyasi, 2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi taraqqiyot strategiyasi shular jumlasidandir.

Mazkur qonun va qonun osti hujjatlarini qabul qilishdan va ijroga yo'naltirishdan ko'zda tutilgan asosiy maqsad insonlar uchun munosib turmush sharoitlarini yaratish, aholi forovonligini oshirish va mamlakatda kambag'allik va qashshoqlikka qarshi kurash tashkil qiladi. Bu jarayonda ekologik barqarorlikka yo'naltirilgan sohaga oid yangiliklarni joriy qilish mamlakatni jahon standartlariga munosib rivojlangan davlatlar qatoriga qo'shilishiga munosib hissa bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Sohaga oid tadqiqot metodlaridan maqola davomida kuzatish, qiyosiy tahlil qilish, dialektik va tizimli yondashuv, qiyosiy va juz'iy baholash, solishtirma va omilli tahlil qilish usullaridan foydalanildi. Jumladan: Mustaqillikning datslabki kunlaridan boshlab O'zbekiston sharoitidagi muammolar sifatida quyidagilar keltirib o'tilgan:

1. Yerning cheklanganligi va uning sifat tarkibi pastligi.

2. Suv zaxiralarning, shu jumladan yer usti va yer osti suvlarining keskin taqchilligi hamda ifloslanganligi.

3. Orol dengizi

4. Havo bo'shlig'ining ifloslanishi

2004 yilda O'zbekiston mintaqada atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish bo'yicha milliy dasturni qabul qilgan birinchi davlatlardan biri bo'ldi. Ushbu dastur doirasida havo va suvning ifloslanishini nazorat qilish, o'rmonlarning kesilishini oldini olish va qo'riqxonalarini muhofaza qilish bo'yicha ixtisoslashtirilgan tashkilotlar tashkil etildi. Jamiyatning o'zgarishi-bu ma'lum bir jamiyat ichidagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy tuzilmalar va institutlar, mafkuralar va madaniyatlarning o'zgarishi jarayoni. Bunday o'zgarishlarga siyosiy, iqtisodiy yoki ijtimoiy sabablar, voqealar va mafkuraviy o'zgarishlar sabab bo'lishi mumkin. Ko'pgina hollarda, jamiyatning o'zgarishi chuqur oqibatlariga olib keladi va yangi tizimlarning yaratilishiga va madaniyat, ta'lim, hukumat siyosati va boshqalar bilan bog'liq masalalarda sezilarli o'zgarishlarga olib keladi.

Tahlil va natijalar. Sohadagi tub transformatsiyalarni amalga oshirishdagi muhim qadamlardan biri 2019 yilda ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish vazirliklari tashkil etildi va atrof-muhit ifloslanishini kamaytirish va tabiiy resurslardan barqaror foydalanishga qaratilgan qonunlar qabul qilindi. Shu bilan birga, O'zbekistonni barcha tirik mavjudotlar uchun toza va xavfsizroq qilish uchun barcha darajalarda ko'proq harakat talab etiladi.

Tabiatni muhofaza qilish - bu ekologiya sohasidagi inson faoliyatini kuchaytirish orqali atrof-muhitni muhofaza qilish va biologik xilma-xillikni saqlashga qaratilgan chora-tadbirlar majmui. Qabul qilingan usullarga quyidagilar kiradi:

1. Tabiatni muhofaza qilish-bu suv resurslari, o'rmonlar va hayvonot dunyosi kabi tabiiy resurslarni saqlashga qaratilgan chora. Bu chorada biz ko'proq resurslarni shu holda saqlab qolishga harakat qilishimiz zarur. Ularni o'rniga muqobil variantlarni tanlash lozim. Masalan, suv resursini qishloq xo'jaligida o'simliklarning kam suv istemol qiladigan va suvsizlikka bardoshli navlarini yaratish. Bunga yana energiya manbalaridan foydalanishda muqobil variantlarni tanlashni ham ko'rishimiz mumkin. Masalan, quyosh, shamol, gidroenergetika, geotermal manbalar, biogaz, biomassa. Yana, qayta tiklash dasturlari tomonidan qayta tiklanadigan o'rmonlarni noqonuniy kesishni taqiqlash, atrof-muhitni muhofaza qilishga xizmat qiladigan texnologiyalarni takomillashtirish, shuningdek chiqindilarni yo'q qilish va qayta ishlash uchun yangi texnologiyalarni ishlab chiqish, tabiiy hududlarni inson aralashuvidan saqlash va himoya qilish maqsadida qo'riqlanadigan hududlar va milliy bog'lar, himoyalangan tabiiy rezervatlar tashkil etish.

2. Qayta tiklash va tiklash - bu inson faoliyati natijasida yo'q qilingan yoki zarar ko'rgan ekotizimlarni tiklashga qaratilgan choralar hisoblanadi. Antropogen ta'sir natijasida yuzaga kelgan falokatlar va buzilgan ekotizimlarni va turlar populyatsiyasini tiklash jarayoni. Bunda misol uchun "O'zbekiston qizil kitob"iga kiritilgan ayrim qushlar va o'simliklar, hayvonlarni ko'paytirishni olsak bo'ladi. Buni qanday ijtimoiy jihati bor deyilishi mumkin. Ayni tabiatdagi har bir narsa tabiatda ma'lum bir

vazifani bajaradi. YA'ni tabiat zanjirining bir qismini tashkil etadi.

3. Yashash maydoni-bu hayvonlarning yashash maydonini, bonajni va boshqa biologik jamoalarni odamlarning halokatli ta'siridan himoya qilishga qaratilgan chora. Har bir turning o'zining yashash maydonini tashkil qilishimiz va shuni muhofaza qilish lozim.

4. Havo va suvning ifloslanishi atmosfera, er usti suvlari va er osti suvlarining ifloslanishini cheklashga qaratilgan usuldir. Bu usulda shubxasiz antropogen ta'sir kuchli hisoblanadi. Havoni ifloslanishini kamaytirishda gaz chiqindilarini kamaytirish (carbonat angdirid, nitrat, vadorot sulfid, tionit, uglevod, is) va tabiiy resurslardan foydalanish jarayonini samaradorligini oshirish.

5. Ekologik ta'lim va axborot - bu ekologik muammolarga ongli munosabatni shakllantirish va jamoatchilikni tabiatni muhofaza qilish zarurligi to'g'risida xabardor qilishga qaratilgan chora. Bu ta'limni jamiyatning har bir bo'g'inidan boshlash va bu jarayonda maqsadli va bahamjihat harakat qilish lozim.

6. Ekologik monitoring ekotizimlarning holatini va yashash maydonidagi o'zgarishlarni kuzatishga imkon beradi. Monitoring ma'lumotlari hayvonlarning asosiy tahdid manbalariga ta'sirini oldini olish uchun ishlatilishi mumkin, shuningdek, hayvonlarning yashash sharoitlarini yaxshilash va ularning yashash joylarini saqlash bo'yicha ilmiy dasturlarni ishlab chiqishda yordam beradi.

Tabiatni muhofaza qilish ekologik barqarorlikni saqlashda muhim rol o'ynaydi va kelajak avlodlar uchun atrof-muhitni muhofaza qilishga imkon beradi. Tabiatni muhofaza qilish bizning sivilizatsiyamizning vazifasidir va uni amalga oshirish har birimizga bog'liq, shuning uchun biologik va ekologik xilma-xillikni saqlash uchun tabiiy resurslardan foydalanishning oqilona tamoyillariga rioya qilish muhimdir.

O'zbekiston so'nggi yillarda ekologik ahvolini yaxshilash va ekologik barqarorlikka erishish uchun katta sa'y-harakatlarni amalga oshirdi. Bu sohada mamlakatning ba'zi yutuqlari:

1. Mamlakat Parij iqlim kelishuvini imzoladi va issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish bo'yicha milliy harakat dasturini qabul qildi.

2. O'zbekiston quyosh va shamol energiyasi kabi qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish bilan shug'ullanadi. Masalan, Markaziy Osiyodagi birinchi 100 megavatt quvvatga ega quyosh elektr stansiyasi qurildi.

3. Tozalash inshootlarini modernizatsiya qilish bo'yicha loyihalar amalga oshirildi Daryo va ko'llarda suv sifati nazorat qilinadi.

4. Shaharlarda daraxt ekish va bog'lar yaratish ishlari olib borilmoqda va shaharlarda havo ifloslanishiga qarshi choralar ko'rilmogda.

5. Biologik xilma-xillikni saqlash va qo'riqxonalar, milliy bog'lar va boshqalar kabi tabiiy resurslarni saqlash choralari ko'rildi.

Ushbu yutuqlar O'zbekiston mamlakatda ekologik barqaror rivojlanishga erishish yo'lida faol ish olib borayotganini ko'rsatmoqda.

Xulosa va takliflar. sohaga oid muammolarni chuqur tahlil qilgan holda ekologik barqarorlikni ta'minlashning ustuvor yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

Tabiiy jarayonlarga zarar yetkazuvchi zaharli kimyoviy moddalarni qo'llash ustidan qat'iy nazoratni kuchaytirgan holda, zarur texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish;

Qayta tiklanadigan resurslar ko'lamini kengaytirish va qayta tiklanmaydigan resurslardan mezon asosida oqilona foydalanish;

Katta hududlarda tabiiy zaxiralardan kompleks foydalanish maqsadida, daryolar oqimini boshqarish, yer namligini kamaytirish kabi ilmiy asoslangan tadbirlarni amalga oshirish;

Jonli tabiat genofondini saqlab qolgan holda, yangi ekinlar va hayvon turlarini ko'paytirish orqali biologik xilma-xillikni himoya qilish;

Shahar va tumanlarni rejalashtirishda zamonaviy urbanizatsiya talablari asosida ekologik xavfsiz va yashashga qulay muhit yaratish;

Ekologik falokatlar chegarani bilmasligini inobatga olib, mintaqaviy muammolarga xalqaro jamoatchilik e'tiborini qaratish.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-kitob, Toshkent: "O'zbekiston", 2018, -B. 252.
2. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 17 b.
3. I.Karimov "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" – T. O'zbekiston. 1997 yil, 19 b
4. Mamashokirov S. "Vahimami yoki haqiqat". – T. "Iqtisod - moliya", 2012 y. 28 b
5. Cris Pak "Terraforming ecopolitical Transformations and Environmentalism in Science Fiction" Liverpool University Press. 2016 20-78 pg
6. O'.Tilabov "Global barqaror taraqqiyot tizimida ekologik partiyalar faoliyatini takomillashtirish strategiyasi", - T. "Renesans", 2020 y. 3,8,71,79,98 b
7. S.Mamshokirov, S.Usmonov "Barqaror taraqqiyotning ekologik xavfsizlik masalalari" – T.: Ma'naviyat,2008.250 b

Mahbuba RAHMONOVA,
Toshkent amaliy fanlar universiteti professori
E-mail: rahmonova@gmail.ru
<https://orcid.org/0009-0006-2422-799X>

O'ZBEK XALQ MAROSIMLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek xalq marosim folklorining shakllanishi, ijtimoiy-madaniy ildizlari va tipologik guruhlariga ajratilish asoslari tahlil qilinadi. Shuningdek, mavsumiy, oilaviy-maishiy va so'z magiyasiga asoslangan marosimlar folklori alohida ko'rib chiqilib, ularning har biri xalq og'zaki ijodi – aytimlar, qo'shiqlar, duo va tilaklar bilan boyitilganligi yoritiladi. Maqola o'zbek xalqining ma'naviy merosini chuqurroq o'rganish va marosim folklorini tizimli tahlil qilishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: marosim folklori, mavsumiy marosimlar, oilaviy-maishiy marosimlar, so'z magiyasi, xalq og'zaki ijodi, animizm, totemizm, qadimiy e'tiqodlar, zardushtiylik, islom, marosim qo'shiqlari.

УЗБЕКСКИЕ НАРОДНЫЕ ОБРЯДЫ

Аннотация

В статье анализируются особенности формирования узбекского народного обрядового фольклора, его социально-культурные корни и типологическое деление. Особое внимание уделяется трём группам обрядового фольклора: сезонным, семейно-бытовым и основанным на словесной магии, обогащённым народной устной поэзией – песнями, заклинаниями, молитвами и пожеланиями. Статья способствует более глубокому изучению духовного наследия узбекского народа и системному анализу обрядового фольклора.

Ключевые слова: обрядовый фольклор, сезонные обряды, семейно-бытовые обряды, словесная магия, народное устное творчество, анимизм, тотемизм, древние верования, зороастризм, ислам, обрядовые песни.

UZBEK FOLK RITUALS

Annotation

This article analyzes the formation features of Uzbek folk ritual folklore, its socio-cultural roots, and typological classification. Special attention is given to three groups of ritual folklore: seasonal, family-domestic, and word-magic based, enriched with folk oral poetry – songs, spells, prayers, and wishes. The article contributes to a deeper study of the spiritual heritage of the Uzbek people and a systematic analysis of ritual folklore.

Keywords: ritual folklore, seasonal rituals, family-domestic rituals, word magic, folk oral creativity, animism, totemism, ancient beliefs, Zoroastrianism, Islam, ritual songs.

Kirish. Marosim insoniyat madaniyatining eng muhim shakllaridan biri bo'lishi bilan bir qatorda, uni rivojlantirish va avlodlardan avlodga yetkazishdagi samarali vosita ham hisoblanadi. Har bir xalqning tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan marosimlari — bu nafaqat diniy yoki ijtimoiy jarayonlarning yodgorligi, balki xalqning dunyoqarashi, axloqiy qarashlari, urf-odat va qadriyatlarini mujassamlashtirgan muhim ijtimoiy-madaniy hodisadir.

Marosim xalq san'ati va madaniyati shakllari orasida eng keng auditoriyani qamrab oluvchi, ko'p hollarda butun jamoatchilik ishtirokida o'tadigan ommaviy tadbir sifatida e'tirof etiladi. To'y, sunnat, beshik to'yi, o'lan va motam marosimlari kabi turli shakllar orqali xalq o'zining tarixiy xotirasi, diniy e'tiqodi va axloqiy qarashlarini ifodalaydi. Bu marosimlar doirasida o'tkaziladigan odatlar, rasm-rusumlar, aytiladigan qo'shiqlar, laparlar, allalar yoki aytimlar esa og'zaki ijodning eng yorqin namunalaridir.

Marosimlar xalqning eng yaxshi an'analari, odatlari, axloqiy qoidalarini o'zida mujassamlashtirishi, ularni saqlashi va rivojlantirishi jihatidan alohida ahamiyatga ega. Ayniqsa, bu jihatlar yosh avlodni tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Marosimlar orqali yoshlar o'z milliy madaniyati, urf-odatlari bilan tanishadi, ularning mazmun-mohiyatini anglaydi, jamiyatdagi o'rni va mas'uliyatini his qiladi. Masalan, to'y marosimlari orqali oila qadriyati, hurmat, mehmondo'stlik kabi tushunchalar yosh ongiga singdiriladi. Beshik to'yida ishtirok

etish esa yangi tug'ilgan bola hayotining muqaddas bosqichlari bilan bog'liq marosimiy qadriyatlarni yoshlar ongida mustahkamlaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Marosim – bu ko'pincha an'ana va urf-odatning tarkibiy qismi bo'lib, asosan, rasmiy va ruhiy ko'tarinkilik vaziyatida o'tadigan, o'ziga xos tartib-qoidalar va ramziy harakatlarga ega bo'lgan ijtimoiy-madaniy hodisadir. Marosimlar inson hayotining turli bosqichlari bilan bevosita bog'liq bo'lib, ular orqali jamiyatda muhim ijtimoiy, diniy, ma'naviy qadriyatlar ifoda topadi hamda avlodlardan avlodga uzviy ravishda yetkaziladi.

Har bir marosim o'ziga xos ijtimoiy-falsafiy mazmunga ega bo'lib, u xalq dunyoqarashi, diniy e'tiqodlari, axloqiy qarashlari va estetik didini mujassamlashtiradi. Masalan, aqiqa (ism qo'yish) marosimi bolaning jamiyat hayotiga ilk qadamidir. Bu marosimda bola uchun ism tanlash orqali unga ezgu fazilatlar tilanadi, jamiyat oldida uning mavjudligi tan olinadi. Ism tanlashdagi ehtiyotkorlik, diniy yoki tarixiy shaxslar nomini qo'yish an'anasi xalqning e'tiqod va qadriyatlariga sodiqligini ko'rsatadi.

Nikohdan o'tish marosimi esa jamiyatning eng muhim ijtimoiy institutlaridan biri bo'lgan oila tuzish jarayonining ramziy ifodasidir. Bu marosim faqat ikki yosh o'rtasidagi munosabatni emas, balki ikki urug', ikki avlod, ikki oilaning yaqinlashuvi sifatida ham qaraladi. Unda aytiladigan qo'shiqlar,

bajariladigan marosimiy harakatlar sevgi, sadoqat, burch, mehr-oqibat kabi tushunchalarni targ'ib qiladi.

Dafn qilish va xotirlash marosimlari esa inson hayotining yakuniy bosqichiga nisbatan jamiyatning hurmat va ehtiromini ifodalaydi. Bu marosimlar o'limdan keyingi hayot, ruhiy poklanish, ajdodlar xotirasiga hurmat kabi diniy-falsafiy g'oyalarni o'zida mujassam etgan. Xususan, xotirlash marosimlarida o'tkaziladigan o'qish, duolar, sadaqalar nafaqat marhumga, balki jamiyat a'zolariga ham ruhiy tasalli beradi.

Ekish (urug' qadash) va o'rimga kirishish marosimlari esa agrar jamiyatlarda tabiiy tsikl va inson mehnati uyg'unligini ifodalovchi marosimlardir. Bu kabi marosimlarda yerga, suvga, hosilga nisbatan e'tiqod, shukronalik va hurmat ifoda etiladi. Ular ko'pincha xalq og'zaki ijodi bilan uyg'unlashgan bo'lib, o'lanlar, duo-talaklar, marosimiy qo'shiqlar orqali boyitilgan. Hosildorlikni tilash, yomon kuchlardan himoyalash, mo'l-ko'pchilikka ishonch kabi ramziy g'oyalar marosimga baraka va muqaddaslik tusini beradi.

Shu bilan birga, barcha marosimlar jamiyatdagi ijtimoiy birlashuv, guruhviy birdamlik va milliy identitetni mustahkamlovchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Ular orqali kishilar o'zini muayyan jamoaga tegishli deb biladi, urf-odatlarini anglaydi va ularni saqlashga intiladi.

Marosimlar hech qachon bevosita, biror sabab yoki asos bo'lmasdan yuzaga kelmaydi. Ular ijtimoiy hayot, diniy qarashlar, ishlab chiqarish faoliyati va madaniy ehtiyojlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, maqsadli tarzda, ya'ni muayyan vaqt, o'rin va sharoitda maxsus uyushtiriladi. Marosimlar asosan xalqning tarixiy tajribasi, qadimiy urf-odatlarini, diniy-falsafiy tushunchalari hamda estetik qarashlari asosida shakllanadi va etnografik mohiyatga ega bo'lgan ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbek marosimlari o'z tarkibida xalqning qadimiy animistik, totemistik, fetishistik qarashlarini hamda zardushtiylik va islom e'tiqodlarining izlarini saqlab qolgan. Bunday sivilizatsiyaviy qatlamlar marosimlarning nafaqat tashqi ko'rinishida, balki mazmunida, harakatlar tizimida, ramziy belgilarida va ular bilan bog'liq aytim, qo'shiq, duo va tilaklarda yaqqol namoyon bo'ladi.

Marosimlar o'tkazilish vaqti, o'rni, tartibi, ishtirokchilari va ijodkorlarining funksiyasiga ko'ra o'zaro farqlanadi. Shu jihatdan ularni quyidagi uch asosiy guruhga ajratish mumkin:

Mavsumiy marosimlar folklori

Mavsumiy marosimlar folklori — bu xalq og'zaki ijodining muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, kishilarning tabiat hodisalarini, yil fasllari o'zgarishi, hosilning yetilishi, dehqonchilik va chorvachilik bilan bog'liq turmush tarziga asoslangan an'anaviy marosim va udumlarini o'zida mujassam etadi. Ushbu folklor janri asosan bahor, yoz, kuz va qish mavsumlari bilan bog'liq marosim qo'shiqlari, o'yinlari, iboralar, xalq urf-odatlarini va afsonaviy tushunchalarni qamrab oladi.

Bu turdagi marosimlar yil fasllari, dehqonchilik ishlari bilan bevosita bog'liq bo'lib, asosan bahor (Navro'z), yoz (hosil yig'im-terimi), kuz (hosil bayramlari) yoki qish (qishloq hayoti) bilan bog'liq tadbirlarda namoyon bo'ladi. Ularda tabiat kuchlariga murojaat, baraka tilash, mo'l-ko'pchilikni so'rash singari qadimiy e'tiqodlar aks etadi. Masalan: Navro'z, Sumalak sayli, urug' qadash, o'rim boshlash marosimlari, va hokazo.

Oilaviy-maishiy marosimlar folklori

Oilaviy-maishiy marosimlar folklori — bu xalq og'zaki ijodining muhim bo'limlaridan biri bo'lib, inson hayotining asosiy bosqichlari — tug'ilish, voyaga yetish, turmush qurish va vafot etish bilan bog'liq marosimlar, udumlar, urf-odatlar va ular bilan bog'liq og'zaki matnlarni (qo'shiqlar, duolar, afsunlar, maqollar, topishmoqlar) o'z ichiga oladi.

Bu guruhga inson hayoti bilan bevosita bog'liq bo'lgan marosimlar — tug'ilish, sunnat, to'y, nikoh, dafn va xotirlash kabi tadbirlar kiradi. Ular oila institutining mustahkamligi, ijtimoiy birdamlik va ajdodlarga hurmat kabi qadriyatlarini targ'ib qiladi. Marosimlarda aytiladigan alla, to'y qo'shiqlari, laparlar, marosimiy duo va tilaklar bu tur folklorning asosi hisoblanadi.

So'z magiyasiga asoslangan marosimlar folklori

So'z magiyasiga asoslangan marosimlar folklori — bu xalq og'zaki ijodining sehrli kuchga ega deb hisoblangan, so'z, tovush, duo, afsun va urf-odatlar orqali ta'sir ko'rsatishga qaratilgan marosimiy shakllarini o'z ichiga oladi. Ushbu folklor janri qadim zamonlardan beri insonlarning tabiat, ruhlar dunyosi, kasalliklar, baxtsizliklar, hosildorlik yoki sevgi kabi hayotiy holatlar bilan bog'liq ehtiyoj va ishonchlariga asoslanadi.

Bu guruhga sehrli kuchga ega, deb e'tiqod qilingan so'zlar va iboralar orqali amalga oshiriladigan marosimlar kiradi. Ular ko'pincha qadimiy diniy qarashlar — animizm, totemizm, shamanizm bilan bog'liq bo'lib, ko'z tegishdan saqlanish, darddan forig' bo'lish, tabiat kuchlarini nazorat qilish kabi maqsadlarda bajarilgan. Bu turdagi marosimlarda duolar, afsunlar, niyatlar, la'natlar yoki duo-quvvatlar muhim o'rin tutadi. Misol uchun, chaqaloqni "ko'z tegish"dan saqlash uchun aytiladigan aytimlar yoki duo marosimlari bunga misoldir.

Xulosa. O'zbek marosim folklori xalq ruhiyatining eng qadimiy, eng boy qatlamlarini o'zida mujassam etgan noyob madaniy hodisadir. Bu folklor janri xalq hayoti, urf-odatlarini, diniy e'tiqodlarini, dunyoqarashi, estetik didi va axloqiy qarashlarini uzviy ravishda o'zida aks ettiradi. O'zbek xalqining og'zaki an'analari, turmush tarziga mos ravishda shakllangan marosim folklori nafaqat tarixiy ma'lumot manbai, balki xalq tafakkuri, ruhiyati va hayot falsafasining ifodasidir.

Marosim folklori turli davrlarda shakllanib kelgan bo'lsa-da, uning asosi eng qadimiy totemizm, animizm, naturalistik qarashlar bilan bog'liq bo'lgan. Keyinchalik zardushtiylik, islom dini, sufiylik falsafasi ta'siri ostida boyigan, yangicha mazmun kasb etgan. Bu jihatlar marosimlarda kuzatiladigan duo, afsun, fol ochish, duo-tilaklar, qo'shiq va iboralarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Shu bois, marosim folklori xalq madaniyatini anglashda, uni asrab-avaylash, o'rganish va keyingi avlodlarga yetkazishda beqiyos ilmiy va tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Chunki unda xalqning tarixiy xotirasi, ijtimoiy ong taraqqiyoti, diniy-falsafiy tafakkuri, estetik dunyoqarashi mujassam bo'lgan. Ayniqsa, inson hayotining turli bosqichlari — tug'ilish, voyaga yetish, turmush qurish, vafot kabi muhim ijtimoiy voqealarni muqaddas deb bilgan xalq ushbu bosqichlar bilan bog'liq marosimlarni muayyan urf-odatlar, og'zaki matnlar, rasm-rusumlar orqali ado etgan.

Marosim folklorining uch asosiy tipologik guruhga — mavsumiy marosimlar, oilaviy-maishiy marosimlar va so'z magiyasiga asoslangan marosimlarga ajratilishi bu murakkab hodisani ilmiy asosda tizimli tahlil qilish imkonini beradi. Bu guruhlash orqali o'zbek xalqining turmush tarzi, qadriyatlari, ijtimoiy munosabatlari, tabiat va jamiyatga bo'lgan munosabati, urf-odatlaridagi qatlamli ma'nolar tizimli ravishda o'rganiladi. Har bir guruh o'ziga xos funksiyalarni bajaradi, xalqning o'ziga xos ruhiy-ma'naviy olamini namoyon qiladi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek marosim folklori xalq ma'naviy hayotining ajralmas qismi sifatida, uning qadimiy an'analari va zamonaviyligining uyg'un ifodasidir. U o'tmish bilan bugunning o'rtasida ma'naviy ko'priq vazifasini bajaradi va xalq ruhiyatini, qadriyatlar tizimini o'rganishda eng ishonchli manbalardan biri hisoblanadi. Shu sababli, marosim folklorini ilmiy jihatdan o'rganish, tahlil qilish va uni zamonaviy kontekstda talqin etish folklorshunoslik fanining dolzarb vazifalaridan biridir.

ADABIYOTLAR

1. X. Nurmatov «O'zbek xalq musiqasi». Toshkent. Oqituvco'i nashr. 1998 y.
2. Sh.Raximov. «Co'olgu ijroco'iligi va ansambli». «Dutor». «Fan» naso'riyoti.2007 y.

UDK:811

Arofat RIXSIYEVA,
Toshkent amaliy fanlar universiteti o'qituvchisi
E-mail: arofat.rixsiyeva@mail.ru

ToshDO‘TAU professori, f.f.d S.Muhamedova taqrizi asosida

“KO‘NGIL” KOMPLEMENTLI FRAZEOLIGIZMLARNING PSIXOSEMANTIK TALQINI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘zbek tilidagi “ko‘ngil” komplementiga ega bo‘lgan frazeologik birliklarning psixosemantik modellari va ularning kognitiv-struktural tuzilmasi tahlil qilinadi. Tadqiqot zamonaviy kognitiv va lingvokulturologik yondashuvlar asosida olib borilib, frazeologizmlarning inson psixikasi, emotsional holati va ijtimoiy-madaniy kontekstdagi semantik jihatini ochib beradi. “Ko‘ngil” komplementi faqat individual emotsiyalarning ifodasi emas, balki milliy ongda shakllangan axloqiy-me‘yoriy qadriyatlar tizimining tildagi obrazli in‘ikosidir. Maqolada “xafalik” semantik yadrosi atrofida “ko‘ngli cho‘kmoq”, “ko‘ngli xira”, “ko‘ngli og‘rimoq” kabi iboralar psixosemantik yondashuv asosida darajaviy va metaforik struktura nuqtayi nazaridan modellashtiriladi.

Kalit so‘zlar: ko‘ngil, frazeologizm, psixosemantika, kognitiv model, lingvokulturologik yadro, metaforik modellashtirish, semantik darajaviylik.

THE PSYCHOSEMANTIC INTERPRETATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS CONTAINING THE COMPONENT “KO‘NGIL”

Annotation

This article analyzes the psychosemantic models and cognitive-structural organization of Uzbek phraseological units containing the “ko‘ngil” (soul/heart) component. The study is grounded in modern cognitive and linguocultural approaches, aiming to reveal the deep emotional, psychological, and axiological meanings embedded in such expressions. The “ko‘ngil” component does not merely reflect individual feelings but represents a conceptualized moral and cultural code shaped within the collective consciousness. Expressions such as “ko‘ngli cho‘kmoq” (heart sank), “ko‘ngli xira” (heart dimmed), and “ko‘ngli og‘rimoq” (heartache) are examined in relation to psychosemantic domains and modeled according to their metaphorical and gradational structures.

Key words: ko‘ngil, phraseologism, psychosemantics, cognitive model, linguocultural core, metaphorical modeling, emotional gradation.

ПСИХОСЕМАНТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С КОМПОНЕНТОМ «КЎНГИЛ»

Аннотация

В данной статье рассматриваются психосемантические модели и когнитивно-структурное устройство фразеологических единиц узбекского языка с компонентом «ko‘ngil» (душа, сердце). Исследование опирается на современные когнитивные и лингвокультурологические подходы и направлено на выявление глубоких эмоциональных, психологических и аксиологических смыслов, зафиксированных в таких выражениях. Компонент «ko‘ngil» отражает не только индивидуальные чувства, но и репрезентирует морально-культурные коды, сформированные в коллективном сознании. Выражения типа «ko‘ngli cho‘kdi» (падать духом), «ko‘ngli xira» (на душе пасмурно), «ko‘ngli og‘rimoq» (грустить) анализируются в рамках психосемантических зон и моделируются с точки зрения метафорической и градационной структуры.

Ключевые слова: ko‘ngil (душа/сердца), фразеологизм, психосемантика, когнитивная модель, лингвокультурное ядро, метафорическое моделирование, эмоциональная градация.

Kirish. Zamonaviy lingvistikada frazeologik birliklar nafaqat stilistik vosita, balki tilning kognitiv, emotsional va aksiologik yukini ko‘taruvchi semantik konstruksiyalar sifatida qaralmoqda. Ular sof grammatik yoki leksik birliklar majmuasidan farqli o‘laroq, tafakkurda shakllangan va ijtimoiy tajriba orqali boyigan konseptual tuzilmalarni mujassam etadi. Ayniqsa, insonning ichki kechinmalari, ruhiy holatlari va emotsional tajribalarini ifodalashda frazeologik birliklar yuqori darajadagi semantik aniqlik, obrazlilik va ta’sirchanlikni ta’minlaydi. Ular tarkib

jihatidan sodda va semantik ko‘lami cheklangan oddiy leksik birliklariga qaraganda ancha keng ifoda imkoniyatiga va kuchli kommunikativ samaradorlikka ega.

Y.D.Apresyan fikricha, frazeologik birliklar madaniy qadriyatlarining til orqali ifodalanishida asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ular axloqiy, estetik va ijtimoiy xatti-harakat me‘yorlarini aks ettiruvchi madaniy kodning tarkibiy qismi hisoblanadi. Shu bilan birga, yuqori darajadagi emotsional ta’sir kuchiga ega bo‘lib, inson tajribasini kognitiv modellashtirishga xizmat qiluvchi

vositalar sifatida namoyon bo'ladi[1]. Ular bevosita tafakkurni emas, balki tafakkurning obrazli, kechinmaviy shakllarini ifodalaydi, bu esa ularning kognitiv ahamiyatini chuqurlashtiradi. Shu nuqtai nazardan, frazeologizmlar ifodaning tayyorligi, obrazlilik darajasi, konnotativ ko'lam va ijtimoiy-madaniy kontekst bilan bog'langan ma'no qatlamlarining murakkab integratsiyasini ta'minlaydi. Tilni inson tafakkurining modellashtiruvchi vositasi sifatida baholagan V. fon Gumboldt ta'kidlaganidek, tillar o'rtasidagi farq faqat belgilar yoki tovushlar farqi emas, balki dunyoni idrok etishning turli-tuman shakllaridir[2].

O'zbek tilidagi "ko'ngil" komponentli konstruksiyalar, insonning murakkab ruhiy holatlarini ifodalashda yuqori darajadagi semantik sezgirlik, emotsional va obrazli ifoda kuchiga ega. Masalan, "ko'ngli xira", "ko'ngli cho'kdi" yoki "ko'ngli g'ash" kabi frazemalar emotsional tajribalarni faqat nominativ vositalar orqali ifodalash imkoniyatidan sezilarli darajada ustun turadi. Bunday birliklar shunchaki sinonimik ekvivalentlar emas, balki psixologik holatlarning kognitiv-konseptual modellari lisoniy jihatdan shakllantiruvchi vositalardir.

Shu asosda mazkur tadqiqotning obyekti sifatida "ko'ngil" komponentli frazeologik birliklar, predmeti esa ularning semantik strukturalari, konseptual asoslari va epistemologik funksilari belgilandi.

Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, unda frazeologizmlar ilk bor leksik birliklardan semantik-epistemologik mezonlar asosida farqlanib, ularning tafakkurdagi o'rni, emotsional-referensial salohiyati va obrazli ifoda qudrati amaliy tahlillar asosida ochib beriladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Tadqiqotning nazariy negizida G.Lakoff va M.Johnson tomonidan ishlab chiqilgan kognitiv metafora nazariyasi yotadi. Bu nazariyaga ko'ra, inson ongidagi abstrakt tushunchalar, xususan, hissiy holatlar ko'pincha jismoniy tajriba asosida metaforik modellashtiriladi. Masalan, "ko'ngli cho'kdi" kabi frazemalar psixologik tushkunlik holatini tanaga oid harakat metaforasi orqali ifodalaydi. Bu kabi strukturalar "holat harakat tarzida" (state-as-motion) konseptual metaforasining yaqqol namunalaridir[6]. Tadqiqotda "ko'ngil" komponenti ishtirokidagi frazeologizmlarning fazoviy, vizual va taktil metaforalar orqali kognitiv konseptlarga qanday ulanayotgani semantik modellashtirish asosida tahlil qilinadi.

O'zbek tilshunosligida frazeologik birliklarning tizimli o'rganilishi Sh.Rahmatullayev nomi bilan bog'liq. Uning "O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati" (1978) [9] va "O'zbek tilida fe'l frazemalarning bog'lashuvi" (1992) [8] kabi ishlari frazemalarning leksik-semantik, grammatik va sintaktik qurilishini ilmiy tahlil qilishda asos bo'lgan. Bu yondashuvni keyinchalik B.Yo'ldoshevning "Hozirgi o'zbek adabiy tilida frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari" (1993) [11] dissertatsiyasi kengaytirdi. Tilshunos frazemalarning uslubiy qatlam, emotsional-ekspressivlik va nutqdagi kommunikativ vazifalarini tizimli tahlil qilgan. A.Mamatov esa frazeologizmlarni milliy tafakkur, qadriyatlar va ijtimoiy ong bilan bog'liq holda tahlil qilib, lingvomadaniy va kognitiv yondashuvni ilgari suradi[7].

Y.D.Apresyan frazeologizmlarni "tilning emotsional-axloqiy va kognitiv kodlari" deb baholab, ularning madaniy-semiotik funksiyalarini chuqur ochib bergan[1]. Frazeologik birliklar nafaqat til birliklari, balki

axloqiy qadriyatlarini kodlovchi konseptual strukturadir. A.V.Kunin [5] esa frazeologik birliklarning funksional-semantik maydonlarda tahlil qilinishiga asos solgan bo'lib, bu tadqiqotda aynan "ko'ngil" komponenti atrofida shakllangan emotsional zonalarini aniqlashda uning metodikasidan foydalaniladi.

M.Xalikova[10] Z.Jumayeva[4], A.Jabborova[3], kabi o'zbek tadqiqotchilarining ishlarida esa frazemalarning milliy tafakkurdagi obrazlashuvi, axloqiy-estetik me'yorlarni ifodalash funksiyasi ochib beriladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot "ko'ngil" komponenti ishtirokidagi frazeologik birliklarning semantik-kognitiv mohiyatini aniqlashga qaratilgan bo'lib, ushbu tahlil murakkab va ko'p qirrali metodologik yondashuvni talab etadi. Tadqiqotning uslubiy poydevori quyidagi nazariy va amaliy asoslarga tayangan holda qurilgan:

1. Kognitiv metafora nazariyasi asosidagi semantik modellashtirish

2. O'zbek tilshunosligidagi frazeologik metodologiyalar

3. Frazeologik birliklar — tilning kognitiv va madaniy kodi

4. Lingvomadaniy yondashuv

Tadqiqotda frazeologik birliklar madaniy konnotatsiyalarini tahlil qilish uchun lingvomadaniy va lingvokognitiv metodologiya qo'llaniladi.

5. Amaliy tadqiqot metodlari

Maqolada quyidagi aniq amaliy tahlil metodlaridan foydalaniladi:

Semantik tahlil — frazemalarning ichki struktura va ma'no darajalarini ajratish;

Kognitiv metafora tahlili — konseptual metaforalarni aniqlash va guruhlash;

Diskursiv-kontekstual tahlil — frazemalarning real nutqdagi funktsiyasi va ekspressivligi;

Qiyosiy frazeosemantik tahlil — bir semantik maydon doirasidagi frazemalarning o'zaro farqlari;

Lingvomadaniy interpretatsiya — frazemalarning madaniy-ma'naviy mazmunini tahlil qilish.

6. Ma'lumot manbalari va korpus

Tadqiqot korpusi sifatida quyidagi manbalar asos qilib olindi:

O'zbek tilining izohli va frazeologik lug'atlari;

Zamonaviy badiiy va publitsistik matnlar;

Navoiy, Ogahiy kabi klassik adabiyot vakillarining asarlari;

Jumayeva, Jumanazarova va boshqa zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan to'plangan frazeologik materiallar.

Bu manbalar frazemalarning zamonaviy va tarixiy qatlamlardagi semantik barqarorligini tahlil qilish imkonini beradi.

- Tahlil va natijalar (Analysis and results).

I. "Ko'ngil" komponentli frazeologizmlarning psixosemantik tasnifi va semantik tahlili. "Ko'ngil" komponentli frazeologizmlar insonning ruhiy va emotsional kechinmalarini ifodalashda o'ziga xos chuqur semantik qatlamlarga ega bo'lib, ular faqatgina his-tuyg'ularning farqlanishini emas, balki mazkur holatlarning darajasi, sabab-natija munosabatlari, vaqtinchalik yoki barqaror xarakteri kabi nozik semantik ottenkalarni ham aniq modellashtira oladi. O'zbek tilida "ko'ngil" komponentiga

ega bo'lgan frazeologik birliklar son jihatdan nihoyatda ko'p bo'lib, ular turli emotsional, axloqiy va ijtimoiy holatlarni ifodalovchi keng semantik maydonni qamrab oladi. Maqolamizda ana shu keng doirali birliklar orasidan aynan "xafalik" kontsepti bilan bog'liq frazemalar tanlab olinib, ularning ichki semantik strukturalari va darajaviy ifoda vositalari tahlilga markaziga olinadi. Tanlangan frazeologizmlar mazkur semantik markaz - "xafalik" maydoni atrofida guruhlanib, har bir guruh o'ziga xos emotsional holatlarning murakkab, ko'p qirrali darajalarini ifodalovchi birliklar orqali tavsiflanadi.

Quyida tahlil uchun tanlangan frazemalarni ko'rib o'tamiz:

Ko'ngli cho'kdi, ko'ngli ezildi, ko'ngli og'ridi, ko'ngli vayron bo'ldi

Bu turdagi frazemalarda emotsional holatning keskinlashuvi: kuchli ichki siqilish, ruhiy zaiflik yoki umidsizlik ifodalanadi. "Cho'kmoq" va "vayron bo'lmoq" kabi metaforalar kognitiv jihatdan tanish bo'lgan jismoniy voqealik – qulash, yemirilish, og'irlik orqali ruhiy inqirozni tasvirlaydi. Bu, Lakoff va Johnson tomonidan ilgari surilgan "kontseptual metafora" modelining "holat – fazoviy harakat" (state-as-motion) tipiga to'g'ri keladi[6].

Ko'ngliga og'ir botdi, ko'ngliga tegdi, ko'nglini og'ritdi, ko'ngliga qattiq botdi kabi frazemalar noxush xabar, kinoya, yoki o'tkir so'zlarning shaxsiy idrokda qattiq aks etishini bildiradi. "Botmoq" fe'li orqali sezilgan emotsional og'riq jismoniy sanchiq metaforasi orqali tushuntiriladi. Apresyan bu kabi obrazli birliklarni kognitiv jihatdan modellashtirilgan semantik barqarorlikka ega birliklar deb tasvirlaydi[1].

Ko'nglini sindirmoq, ko'nglini qora qilmoq, ko'nglini bo'g'moq frazemalari "ko'ngil" kontseptini ijobiy holat (yorug'lik, yaxlitlik, erkinlik) sifatida tasvirlaydi, undan og'ish esa uni sindirish, qoraytirish, bo'g'ish kabi obrazlar bilan anglatiladi. Bu strukturaviy modellashtirish tafakkurdagi axloqiy tasavvurlar bilan bevosita bog'liq bo'lib, o'zbek xalq tafakkurida "ko'ngil" ijtimoiy, ma'naviy, estetik qiymatlar bilan bog'langan markaziy tushuncha ekanini ko'rsatadi.

Ko'ngli g'ash, ko'ngli xira, ko'ngli xijil qatorining "xafalik" psixosemantik maydoniga kirishi biroz munozartali ko'rinadi, albatta. Ammo tahlil jarayonida ushbu frazemalarning semantik fondi ham "xafalik" ni o'zida tashiy olishi namoyon bo'lganini hisobga olib, maydonning periferiy qismida qoldirishni lozim topdik. Ko'ngli g'ash, ko'ngli xira, ko'ngli xijil frazemalari inson ichki holatidagi barqarorlik yo'qolgan, lekin hali kuchli og'riqli emotsiyaga aylanmagan ruhiy noqulaylikni bildiradi. "Ko'ngli xira" frazemasida "xiralik" metaforasi orqali ruhiy yorug'likning pasaygani, hissiy sezgirlikning susaygani anglashiladi. Bu ifoda Apresyan ta'kidlagan "metaforik bevositalik" tamoyiliga mos ravishda inson ichki kechinmasini idrokiy darajada obrazlashtiradi[1]. "Ko'ngli g'ash" frazemasida ichki bezovtalik, tinchlikning buzilishi, ruhiy noqulaylik holatini bildiradi. Mazkur frazemaning mazmunida ruhiy notinchlik, hafsalasizlik holatlari ifodalanadi. Bu frazema "xafalik" maydoni bilan qisman kesishadi, lekin to'liq xafalik semantik yadrosiga kirmaydi. Uni psixosemantik chegaradosh holat sifatida tasniflagan ma'qul.

"Ko'ngli xijil" frazemasida noqulaylik, uyalish, yoki o'zini aybdor his qilish kontekstida ishlatiladi. Masalan,

biror noto'g'ri ish qilganidan yoki boshqa birovga noqulaylik tug'dirganidan "ko'ngli xijil" bo'ladi. Bu holatda inson o'zini notinch, ijtimoiy jihatdan noqulay his qiladi. "Ko'ngli xijil" xafalikning bevosita ifodasi emas, balki axloqiy-ijtimoiy bezovtalik holatini bildiradi. U ham xafalik bilan semantik yaqinlikka ega, lekin semantik yadrosi boshqa. "Ko'ngli g'ash" va "ko'ngli xijil" – yadro chegarasidagi frazemalar bo'lib, ular boshqa psixosemantik maydonlar bilan ham bog'langan (masalan, uyat, noqulaylik, siqilish).

II. "Ko'ngil" komponentining semantik strukturalarida kognitiv va lingvokulturologik markazlar

"Ko'ngil" komponentli frazeologizmlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, bu birliklar nafaqat emotsional holatlarning yuqori darajadagi ifodalarini, balki ular ortidagi kognitiv kategoriyalarni ham aks ettiradi. Ular orqali til nafaqat hissiy kechinmani nomlaydi, balki uni mental model sifatida shakllantiradi. "Ko'ngil" komponenti faqat hissiyotlar markazi emas, balki madaniy tafakkurda markaziy semantik tayanch sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois, bu frazeologizmlarni faqat emotsional reaksiyalar ifodasi sifatida emas, balki xalq ongining barqaror semantik kodlari sifatida baholash zarur.

Ushbu frazeologizmlarning asosiy semantik asoslaridan biri — metafora orqali idrok etish mexanizmidir. Masalan:

"Ko'ngli cho'kdi" → emotsional holatni pastlik bilan;

"Ko'nglini bo'g'di" → nafasni bo'g'uvchi kuch bilan;

"Ko'ngli xira" → yorug'likning pasayishi orqali anglatadi.

Bu frazemalar Lakoff va Johnson ta'riflagan "ontologik metafora", "fazoviy metafora" va "tana asosidagi metafora" modellariga to'liq mos keladi[6]. Masalan, "xira" metaforasi orqali ruhiy holat – yorug'lik (ko'rish) bilan, "sindi" metaforasi orqali esa ruh – qattiq jism sifatida tasavvur etiladi. Bu esa ko'ngilni ontologik obyekt sifatida idrok qilishga olib keladi.

O'zbek tilshunosligida "ko'ngil" komponenti bilan bog'liq frazemalarning ko'pligi uning lingvokulturologik dominantaga ekanini anglatadi. Boshqacha aytganda, bu birliklar til orqali xalqning ma'naviy axloqiy mezonlarini, qadriyatlarini va jamoaviy ruhini tasvirlaydi. Masalan, "ko'ngli qora" – faqat xafalik emas, balki ichki yovuzlik, ruhiy buzilish semantikalarini ham o'z ichiga oladi. "Ko'ngilga sig'maslik" – bu orqali insonning ichki noroziligi, qabul qila olmaydigan ruhiy holati anglashiladi. Bu frazemalar "ko'ngil"ni madaniyatimizda axloqiy kompas, barqarorlik belgisi va ruhiy poklik mezonini sifatida ko'rsatadi. Shu bilan birga, ular til orqali kulturologik semantika shakllanishining yaqqol misolidir.

Frazeologizmlar tarkibidagi "ko'ngil" komponenti ko'plab birliklarda shunchaki hissiyot emas, balki ijtimoiy vaziyatlarga bo'lgan baho sifatida ham ishlaydi. Masalan, "ko'ngli sindi" – bu faqat ruhiy og'riq emas, balki insonlararo ishonchning buzilishi, "ko'nglini og'ritdi" – bu ibora odamiylik mezonini buzish nuqtasiga ishora qiladi, "ko'ngli to'ldi" esa — qanoat, rozilik, axloqiy qoniqish belgisidir.

Demak, "ko'ngil" semantikasi orqali faqat individual holat emas, balki jamiyatga nisbatan munosabatlar, ijtimoiy axloqiy muvozanat ham ifodalanadi.

Shu bois bu frazemalar sotsiolingvistik darajada ham ahamiyatlidir.

Tahlil qilinayotgan frazeologizmlarning ko'pchiligi emotsional holatlarning darajaviy semantikasini ifodalaydi. Bu jihatdan ular quyidagi ierarxiyani tashkil qiladi:

Frazeologizm	Semantik darajasi	Dominant metafora
Ko'ngli xira	Past ruhiy holat, noaniqlik	Yorug'lik/ko'rish
Ko'ngli cho'kdi	Chuqur tushkunlik, qulash	Fazoviy harakat
Ko'ngliga botdi	Keskin og'riq, tanqidiy ta'sir	Tana og'rig'i
Ko'nglini sindirdi	Ruhiy buzilish, ishonchning yo'qolishi	Moddiy obyekt sinishi

Bu model frazeologik birliklar orqali emotsional holatni aniqlik bilan ifodalash mumkinligini ko'rsatadi. Har bir frazema nafaqat darajani, balki ifodaning mazmunini doirasini ham belgilaydi.

“Ko'ngil” komponentli frazeologizmlar inson ruhiyatining eng nozik holatlarini lisoniy ifodalashga xizmat qiladi. Ular kognitiv tilshunoslikda asosiy o'rinni egallaydigan metaforik idrok, semantik darajaviylik, axloqiy-madaniy baholash kabi jarayonlarning lisoniy shaklidir.

Yuqoridagi tasnifdan ko'rinadiki, “ko'ngil” komponentli frazeologizmlar ruhiy holatlarning turli daraja va ko'rinishlarini ifodalashda ularning ichki sabab–natija aloqalarini modellashtirishda va hissiy–semantik tafovutni aniqlashtirishda o'ta boy vositadir. Ular leksik birliklar ifodalay olmaydigan emotsional murakkablikni, metaforik chuqurlikni va madaniy konnotatsiyani uzviy tarzda o'zida mujassamlashtiradi. Bu jihatlar ularni leksik birliklardan semantik-kognitiv samaradorlik jihatidan ustun qo'yadi.

Xulosa va takliflar. Yakuniy tahlillar shuni ko'rsatadiki, “ko'ngil” komponentli frazeologik birliklar insonning ruhiy-kechinmaviy holatlarini ifodalashda yuqori

semantik aniqlik, emotsional tafovut va metaforik boylikka ega bo'lgan kognitiv birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Ular orqali inson kechinmalarining murakkab psixologik bosqichlari, ularning ichki sabablari va holat darajalari obrazli vositalar yordamida aniq modellashtiriladi. Ayniqsa, “ko'ngli vayron bo'ldi”, “ko'ngli xira”, “ko'ngliga og'ir botdi” kabi frazemalarda fazoviy harakat, yorug'lik tusining o'zgarishi, fizik buzilish kabi metaforik modellar qo'llanilgan bo'lib, bu G.Lakoff va M.Johnson tomonidan ilgari surilgan kontseptual metafora nazariyasiga to'laonli mos keladi. Shunday ekan, frazeologik birliklar tilning faqatgina obrazlilik vositasi emas, balki inson tafakkurida shakllangan ruhiy holatlarning chuqur ma'nodagi konseptual strukturalarini ifodalovchi semantik tizimdir. Ular tilda ifoda etilayotgan holatlarning ichki mazmunini qatlamlarini ochib beradi, ularning emotsional, axloqiy va kognitiv jihatlarini kompleks tarzda yoritadi. Demak, “ko'ngil” komponentli frazeologizmlar nafaqat tilning ekspressiv boyligini ifodalaydi, balki u inson ongidagi emotsional va ma'naviy olamning lingvistik ko'rinishi sifatida ham nazariy va amaliy jihatdan alohida ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: синонимические средства языка (Москва: Языки русской культуры, 1995), С. 341.
2. Humboldt, Wilhelm von. On Language: On the Diversity of Human Language Construction and its Influence on the Mental Development of the Human Species (Cambridge University Press, 1999), p. 60.
3. Жаббарова А. Антропоцентрический фразеологический анализ единиц лексического строя языка. PhD diss., Жиззах давлат педагогика университети, 2022, 55 б.
4. Jumayeva Z. Frazeologik birliklarning semantik va lingvokulturologik tadqiqi. Fil. fan. fals. dok. (PhD) diss. avtoref. Jizzax, 2021, 57 b.
5. Кунин, А.В. Курс фразеологии современного английского языка. Москва: Высшая школа, 1996, 200 с.
6. Lakoff, George and Mark Johnson. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980, p. 242
7. Mamatov, A.E. O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi masalalari. Filologiya fanlari doktori dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent, 2000, 56 b.
8. Rahmatullayev, Sh. O'zbek tilida fe'l frazemalarning bog'lashuvi. Toshkent: Universitet, 1992. 127 b.
9. Rahmatullayev, Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. Toshkent: O'qituvchi, 1978, 407 b.
10. Халикова М.К. Фразеология как форма отражения национального менталитета в языковой картине (на материале русского и узбекского языков). АКД. – Ташкент, 1999. 26 с.
11. Yo'ldoshev B. Hozirgi o'zbek adabiy tilida frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari. Filologiya fanlari doktori diss., 1993, 297.

UDK:1754

Muxayyo SAIDOVA,
Buxoro davlat universiteti dotsenti, PhD
E-mail: m.u.saidova@buxdu.uz

BuxTI dotsenti, f.f.f.d M.Hasanova taqrizi asosida

THE PRAGMATIC FUNCTION OF DEICTIC EXPRESSIONS IN ACHIEVING COHERENCE IN LITERARY DISCOURSE

Annotation

This article analyzes the pragmatic functions of deictic expressions in literary discourse, focusing on how they contribute to coherence and semantic unity by establishing context-dependent meaning and referential clarity.

Key words: Coherence, cohesive devices, deixis, deictic expressions, pragmatic functions, context, discourse analysis, literary discourse.

ПРАГМАТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ДЕЙКТИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ОБЕСПЕЧЕНИИ КОГЕРЕНТНОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА

Аннотация

В статье анализируются прагматические функции дейктических единиц в художественных текстах, акцентируя внимание на их роли в обеспечении когерентности и семантической целостности посредством контекстуальной осмысленности и референциальной точности.

Ключевые слова: Когерентность, когезивные средства, дейксис, дейктические единицы, прагматические функции, контекст, дискурсивный анализ, художественный дискурс.

DEIKTIK BIRLIKLARNING BADIY DISKURS DA KOGERENSIYA HOSIL QILISHDAGI PRAGMATIK FUNKSIYASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada badiiy matnning izchilligi va semantik yaxlitligini ta'minlashda deiktik birliklarning kontekstga bog'langan holda ma'no anglatish va referensial aniqlik kiritish orqali qanday pragmatik vazifalarni bajarishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Kogerensiya, kogeziiv vositalar, deiksis, deiktik birliklar, pragmatik funksiyalar, kontekst, diskurs tahlili, badiiy diskurs.

Kirish. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda matnning mazmuniy yaxlitligi va izchilligini ta'minlovchi kogerensiya fenomeni keng miqyosda o'rganilmoqda. An'anaviy yondashuvlarda kogerensiya asosan grammatik va leksik birliklar o'rtasidagi bog'liqlik orqali izohlangan bo'lsa-da, hozirgi zamon tilshunosligida bu tushuncha yanada kengroq pragmatik, kognitiv va kontekstual omillar bilan uzviy bog'liq holda talqin etilmoqda. Ayniqsa, badiiy diskursda kogerensiyani shakllantirishda deiktik birliklarning roli muhim ahamiyat kasb etadi. Ular matndagi shaxs, joy, vaqt va nutq holatiga oid ma'lumotlarni aniqlashtirish orqali o'quvchi uchun ma'no izchilligini vujudga keltiradi. Shu jihatdan, deiktik vositalarning pragmatik funksiyalarini tahlil qilish badiiy matnni chuqurroq anglash hamda kogerensiya mexanizmlarini ochib berishda samarali usul hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Matnshunoslikda kogerensiya tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab alohida ilmiy qiziqish obyekti sifatida shakllana boshlagan. Halliday va Hasan o'zlarining mashhur "Cohesion in English" asarida matnning grammatik va leksik izchillik orqali qanday bog'liq tuzilishga ega bo'lishini ko'rsatgan holda, kogerensiyaga erishishning asosiy vositalarini izohlab bergan. Biroq bu yondashuv

asosan sirtqi til birliklariga tayanadi va o'quvchining kontekstual bilimlari yoki pragmatik kompetensiyasini hisobga olmaydi [4].

Keyingi bosqichda, pragmatik yondashuv asosida matn izchilligi tushunchasi kengaytirildi. Brown va Yule [1], Levinson [5], Sperber va Wilson [6] kabi tadqiqotchilar kogerensiyani shunchaki grammatika va leksika doirasida emas, balki kommunikativ kontekst, o'quvchi va muallif o'rtasidagi o'zaro tushunish, hamda implicature va presupposition asosida shakllanadigan tushunish jarayoni sifatida izohlashdi. Ularning fikricha, matndagi ayrim birliklar, ayniqsa deixis, kontekstual ma'lumotlarga tayanmagan holda tushunilishi qiyin bo'lgan elementlar hisoblanadi.

Deiksis fenomeni tilshunoslikda Karl Bühler [2] tomonidan ilk bor tizimli ravishda o'rganilgan bo'lib, keyinchalik Levinson [5], Fillmore [3] kabi tadqiqotchilar ushbu birliklarning nutqdagi referensial funksiya va kontekstga bog'liqligini keng yoritib bergan. Ayniqsa, Levinson deixisni bevosita pragmatik mexanizm sifatida ko'rib, u orqali shaxs, joy va vaqtga oid ma'lumotlar konstruktiv tarzda ifodalanishini ta'kidlaydi.

Badiiy matn kontekstida esa deixis nafaqat referensial aniqlikni ta'minlaydi, balki personajlararo

munosabatlar, muallifning pozitsiyasi va voqelikni qamrab olish nuqtai nazaridan ham semantik izchillik hosil qilishda muhim vositadir. Toolan [8] va Simpson [7] kabi adabiyotshunoslar badiiy diskursda deixisning stilistik va narrativ funksiya bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatib, u orqali o'quvchining matnga nisbatan psixologik masofasi shakllanishini asoslashgan.

Shu bois, zamonaviy tadqiqotlarda deixis va uning pragmatik funksiyalarini o'rganish orqali badiiy matnning ichki mantiqiy izchilligi, kommunikativ mazmuni va semantik yaxlitligini tahlil qilish imkoniyati sezilarli darajada kengaymoqda. Deixis, pragmatika nuqtai nazaridan, so'z yoki iboralar yordamida kontekstga bog'liq holda tushuniladigan ifodalarni bildiradi. Bu atama yunoncha "deiktikos" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "ko'rsatish" yoki "ishorat qilish" degan ma'noni anglatadi va tilshunoslikda kontekstdan kelib chiqqan holda so'zlashuvda ishlatilgan ifodalarning ma'nosini tushunishni talab qiladi. Levinsonning "Pragmatics" kitobida o'zgacha bir deiktik tizim taqdim etilgan bo'lib, unda deiktik ifodalarning turlari va ularning muloqotdagi ahamiyati batafsil bayon qilingan. Levinson deiksini bir nechta kategoriya bo'yicha ajratadi: person deixis, place deixis, time deixis, discourse deixis, social deixis [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda deiktik birliklarning badiiy matnda kogerensiyani shakllantirishdagi pragmatik funksiyalarini aniqlash maqsadida lingvopragmatik tahlil usuli asos sifatida tanlangan. Tadqiqot predmeti sifatida ingliz adabiyotiga mansub muayyan qisqa hikoyalar – xususan, O.Henrining badiiy matnlari tanlab olindi. Ushbu matnlar diskurs tahlili nuqtayi nazaridan o'rganilib, ularning ichida qo'llanilgan deiktik birliklar (shaxs, joy, vaqt, ijtimoiy va tekstual deixis turlari) kontekst asosida tizimlashtirildi. Tahlil jarayonida pragmatik tahlil, kontekstual interpretatsiya va funksional-semantik yondashuv asosida har bir deiktik ifodaning matn kogerensiyasiga qo'shgan hissasi aniqlab borildi.

Matnlar tanlanishida ularning personajlararo munosabatlar, ichki nutq, mualliflik pozitsiyasi va zamon-joy ko'rsatkichlarini aks ettiruvchi xususiyatlari inobatga olindi. Har bir matn bo'yicha kontekstual deiktik elementlar identifikatsiya qilinib, ularning izchillikka, semantik yaxlitlikka va o'quvchining interpretatsiyasiga ta'siri tahlil qilindi. Shunday qilib, ushbu metodologik yondashuv orqali deiktik birliklarning badiiy diskursdagi kogerensiya hosil qilishdagi ko'p qirrali va kontekstga asoslangan pragmatik funksiyalari aniqlashtirildi.

Tahlil va natijalar. Yuqorida ko'rib o'tganimizdek, Levinson deiksini beshta kategoriya bo'yicha ajratadi. Har bir kategoriyaga tegishli deiktik birliklarning ingliz badiiy diskursida kogerentlikni ta'minlashdagi rolini ko'rib chiqamiz.

Person deixis (shaxsiy deiksis) nutqdagi ishtirokchilarni (ya'ni, gapiruvchi, tinglovchi va boshqalarni) ko'rsatish uchun ishlatiladigan ifodalardir. Ushbu deiksis ifodalari muloqotni aniq va izchil qilishga yordam beradi, chunki ular kimning harakat qilayotganini va kimga murojaat qilayotganini aniqlaydi. Shaxsiy deiksisning asosiy vazifasi muloqotdagi ishtirokchilarni belgilab, ularning o'zaro munosabatlarini aniq ko'rsatish orqali nutqning izchilligini saqlashdir. Ular diskursni izchil qilishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular harakatlar va personajlar o'rtasidagi bog'lanishni davom ettirib, hikoya

davomida aniqlik va izchillikni ta'minlaydi. Masalan: "I will find him." (O. Henrining "Two Thanksgiving Day Gentlemen" hikoyasidan): Bu jumlada "I" so'zi eski odamni, "him" esa kambag'al odamni anglatadi. Ushbu shaxsiy zamon ifodalari muloqotdagi ikki asosiy ishtirokchi o'rtasidagi aloqani ko'rsatadi. "I" va "him" pronounlari hikoya davomida kimning harakat qilayotganini aniqlaydi, shuningdek, o'quvchiga xarakterlarning o'zaro munosabatlari to'g'risida izchil tushuncha beradi. Ushbu ifodalar shuningdek, voqealar rivojini izchil qilishda yordam beradi, chunki ular bir-biriga bog'langan harakatlar ketma-ketligini ta'minlaydi. Bu usul hikoyaning izchil davom etishini va har bir personajning rolini aniqlashni ta'minlaydi.

Place deixis (joy deiksis) muloqotda joy yoki makonni ko'rsatish uchun ishlatiladigan deiksis ifodalardir. Bu ifodalar, o'zaro aloqalar yoki voqealar uchun joyning aniq belgilanishini ta'minlaydi. Joy deiksis o'zgaruvchan joyni ko'rsatish orqali muloqotdagi harakatlar va hodisalar o'rtasidagi bog'lanishni ta'minlaydi. Shuningdek, joy deiksis hikoya davomida izchillikni saqlashga yordam beradi, chunki voqealar bir joyda sodir bo'lishi va biror joyni takroran eslatish orqali o'quvchiga voqealarni kuzatishda yordam beradi. Masalan: "They came to a small bench under a tree." (O. Henrining "The Gift of the Magi" hikoyasidan): Bu jumlada "under a tree" joy deiksis ifodasi sifatida ishlatilgan. Bu joy deiksisi orqali o'quvchiga voqea qayda sodir bo'layotganini aniqlik bilan ko'rsatadi. O. Henry hikoyada ikki personajni, yani Della va Jimni tasvirlab, ularning muhabbatiga oid his-tuyg'ularini ko'rsatmoqda. Ushbu joy deiksis "under a tree" voqeani aniq bir joyda joylashtiradi, shuningdek, ular o'rtasidagi o'zaro munosabatni tasvirlaydi. Bu joy, ularning sevimli joyi sifatida, voqea davomida ikkalasining o'rtasidagi harakatlarning mantiqiy izchilligini saqlaydi.

Time deixis (zamon deiksisi) vaqtni yoki vaqt bo'yicha voqea sodir bo'lishini ko'rsatadigan deiksis ifodalari. Bu ifodalar voqealarni aniq vaqt o'lchovida joylashtirishga yordam beradi. Vaqt deiksisining ishlatilishi hikoya voqealarining izchil tarzda rivojlanishiga hissa qo'shadi. Bu deiksis ifodalari o'quvchiga voqealar zanjirini tushunishda yordam beradi, chunki ular har bir voqeaning qachon sodir bo'lishini ko'rsatadi va shu orqali hikoyaning izchilligi va kogerensiyasini ta'minlaydi. Masalan: "That night, when the old gentleman walked down the street, he thought of the poor man." (O. Henrining "Two Thanksgiving Day Gentlemen" hikoyasidan): Bu jumlada "That night" vaqt deiksis ifodasi ishlatilgan. Ushbu ifoda hikoyada voqea qachon sodir bo'lishini aniq ko'rsatadi va o'quvchiga voqea tahlilini vaqt bo'yicha tushunishda yordam beradi. "That night" deiksisi, hikoyaning vaqt o'lchovini belgilaydi va voqeani o'tkazish uchun aniq vaqtni o'rnatadi. Shuningdek, bu vaqt deiksisi yordamida o'quvchi hikoyaning keyingi voqealari va ular o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishga osonlik bilan erishadi.

Discourse deixis (diskurs deiksisi) muloqotdagi ma'lumotlar yoki gapirish jarayoniga doir ma'lumotni ko'rsatish uchun ishlatiladigan deiksis ifodalari. Bu ifodalar, gapiruvchi yoki o'quvchi tomonidan ilgari aytilgan yoki o'rganilgan voqealar, g'oyalar yoki tushunchalar haqida ma'lumot beradi. Discourse deixis, asosan, muloqot davomida aniq ma'lumotlarni yoki fikrlarni anglatishda

ishlatiladi va bu bilan voqealar o'rtasidagi izchillik va bog'lanishni ta'minlaydi.

Discourse deixis orqali o'quvchi yoki tinglovchi, muloqotda aytilgan yoki ko'rsatilgan narsaning maqsadi yoki ahamiyatini anglashga yordam beradi. Bu ifodalar, asosan, gapiruvchi tomonidan ilgari ta'riflangan yoki tafsilotli qilib ko'rsatilgan ma'lumotlarga asoslanadi. Shu tarzda, diskurs deiksisi muloqotni izchil qilishda muhim rol o'ynaydi, chunki o'quvchi voqea va fikrlarning qanday bog'lanishini tushunishi osonlashadi. Masalan: "This is the moment when Della must make the most important decision of her life." (O. Henrining "The Gift of the Magi" hikoyasidan): Bu jumlada "This is the moment" - diskurs deiksisi ishlatilgan. Bu ifoda, voqeada aynan qaysi paytda sodir bo'layotgan voqea muhimligini ta'kidlaydi. "This" zamon va makon asosida aniq bir nuqtani anglatadi va hikoya davomida sodir bo'ladigan o'zgarishlar va qarorlar haqida o'quvchiga ko'proq ma'lumot beradi. O. Henry bu tarzda o'quvchini voqea tahliliga jalb qiladi, chunki bu diskurs deiksisi yordamida voqeani tahlil qilish uchun o'quvchiga aniq nuqtalar va ularga aloqador voqealar haqida ma'lumot taqdim etiladi.

Social deixis (ijtimoiy deiksisi) jamiyatdagi rollarni, mavqelarni yoki munosabatlarni ifodalash uchun ishlatiladigan deiksisi ifodalari. Ijtimoiy deiksisi, odamlar o'rtasidagi ijtimoiy aloqalarni, ularga qo'yilgan ma'lum bir sotsial va madaniy meyorlar asosida belgilashda yordam beradi. Bu ifodalar ko'pincha salomlashish, murojaat qilish yoki ijtimoiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatish uchun ishlatiladi. Ijtimoiy deiksisi yordamida o'quvchi voqea yoki personajlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va ijtimoiy kontekstni aniqroq tushunishi mumkin.

O. Henri hikoyalarida, ijtimoiy deiksisi orqali turli ijtimoiy rollar va xususiyatlar orasidagi aloqalar ko'rsatiladi. Bu ifodalar orqali personajlar o'rtasidagi munosabatlar va ularning jamiyatdagi joylashuvi izchil tarzda taqdim etiladi. Masalan: "Sir," he said, "you have done me a great kindness, and I am grateful." (O. Henrining "Two Thanksgiving Day Gentlemen" hikoyasidan): Bu jumlada "Sir" ijtimoiy deiksisi ifodasi ishlatilgan. "Sir" ifodasi, ijtimoiy mavqe va hurmatni ifodalaydi. Bu ifoda, personajning bir-biriga bo'lgan hurmatini va ijtimoiy kontekstda qanday munosabatda bo'lishi kerakligini ko'rsatadi. Hikoyada, "Sir" ifodasi orqali ijtimoiy rollar aniqlanadi: bir shaxs (yoki yuksak mavqega ega bo'lgan

kishi) ikkinchi shaxsga (yoki kamroq mavqega ega bo'lgan kishi) hurmat va rahmat izhor qiladi. Bu o'quvchiga jamiyatdagi turli mavqelarni va ularning o'zaro aloqalarini tushunishga yordam beradi, va voqealar o'rtasidagi ijtimoiy izchillikni saqlaydi.

Xulosa va takliflar. Deiktik ifodalar nutqdagi kogerentlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi, chunki ular gapiruvchi va tinglovchi uchun havola nuqtalarini taqdim etadi. Bu ifodalar, muloqotni bog'lab turuvchi va tushunarli qilib saqlovchi vositalar sifatida ishlaydi, chunki ular diskursning turli qismlarini bir-biriga bog'laydi va mantiqiy oqimni saqlaydi. Masalan, vaqtga doir deiksisi bo'lgan "then" yoki "later" kabi ifodalar, voqealarni ma'lum bir vaqt nuqtasiga bog'laydi, bu esa voqealar ketma-ketligini kogerent tarzda tushunishga yordam beradi. O. Henrining "The Last Leaf" hikoyasida "later" so'zi, o'quvchini kelajakdagi voqealarga olib boradi va kutilganlik tuyg'usini yaratadi, shu bilan birga vaqtga oid havola hikoyaning rivojlanishiga bog'lanadi. Shuningdek, joyga oid deiksisi, masalan "here" yoki "there" kabi ifodalar, harakatni joylashuvda aniqlik kiritadi va spatiale kogerentlikni ta'minlaydi. Misol uchun, "The Gift of the Magi" hikoyasida "here's the money" ifodasi o'quvchiga muhitni tasavvur qilish imkonini beradi, shu bilan birga darhol kontekstni yaratadi. Shaxsiy deiksisi, masalan "I" va "you", ishtirokchilarni aniqlaydi va dialogda aniqlikni ta'minlaydi. "Two Thanksgiving Day Gentlemen" hikoyasida "I will find him" degan so'zlar nafaqat harakatning davomiyligini ta'minlaydi, balki ikki markaziy shaxs o'rtasidagi munosabatni mustahkamlaydi. Shuningdek, diskursga doir deiksisi kabi "as I said before" ifodasi oldingi bayonotlarga bog'lanishni bildiradi va gapiruvchining mantiqiy izchilligini ta'minlaydi. Bu kogeziy birliklar o'quvchiga voqealar rivojlanishini soddaroq va tushunarli tarzda kuzatish imkonini beradi, shuningdek, O. Henry hikoyalarining mavzusal izchilligini mustahkamlaydi.

Umuman olganda, deiksining barcha turlari kogerentlik (izchillik)ni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi, chunki ular voqealar va personajlar o'rtasidagi izchil aloqalarni saqlashga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, o'quvchiga hikoyaning mantiqiy va tushunarli tarzda rivojlanishini kuzatishga imkon beradi. Deiksisi orqali yaratilgan bog'lanishlar va izchillik, hikoyaning murakkab tuzilishini yanada aniq va tushunarli qiladi, bu esa o'quvchining voqeaning rivojlanishiga bo'lgan qiziqishini saqlab qoladi.

ADABIYOTLAR

1. Brown, G & Yule, G. Discourse Analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 288 p.
2. Bühler, K. Theory of Language: The Representational Function of Language (trans. Donald F. Goodwin, 1990). Amsterdam: John Benjamins, 1934/2011. – 282 p;
3. Fillmore, C. J. Frame semantics. In Linguistic Society of Korea (Ed.), Linguistics in the morning calm Seoul: Hanshin Publishing Co, 1982. – P. 111-137.
4. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. Cohesion in English. – London: Longman, 1976. – 374 p.
5. Levinson, S.C. Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 420 p;
6. Sperber, D & Wilson, D. Relevance: Communication and Cognition (2nd ed.). Oxford: Blackwell Publishing, 1986. – 380 p;
7. Simpson, P. Stylistics: A resource book for students. London: Routledge, 2004.
8. Toolan, M. Narrative: A critical linguistic introduction (2nd ed.). London: Routledge, 2001.

UDK:101.87 (65)

Shaxzoda SAMATOVA,
TMCI ingliz tili o'qituvchisi
E-mail:shaxzodasamatova5@gmail.com

Renessans ta'lim universiteti dotsenti, f.f.d N.I.Xursanov taqrizi asosida

THE STUDY OF PRAGMATIC MEANS THAT CONSTRUCT DRAMATIC DISCOURSE

Annotation

This research is dedicated to the analysis of pragmatic means that contribute to the development of events in dramas. The study examines the speech structure of drama, linguistic units shaping interpersonal relationships between characters, and the types of speech acts formed within social and cultural contexts through a comparative perspective. The pragmatic elements in the works of Uzbek playwrights are compared, with a focus on their functional roles in serving dramatic purposes.

Key words: pragmatics, drama, linguistic units, dramatic speech, deixis, implicature

DRAMATIK NUTQNI VOQEALANTIRUVCHI PRAGMATIK VOSITALAR TADQIQI

Annotatsiya

Mazkur maqola dramalarda voqealarning rivojlanishida ishtirok etuvchi pragmatik vositalarni tahlil qiladi. Ushbu ilmiy maqolada dramaning nutqiy tuzilmasi, personajlararo munosabatni shakllantiruvchi til birliklari, shuningdek, ijtimoiy va madaniy kontekstda shakllanadigan nutq aktlari turlari qiyosiy tahlil etilgan. Tadqiqot davomida ingliz o'zbek dramaturglari asarlaridagi pragmatik unsurlar o'zaro solishtirilib, ularning dramatik maqsadga xizmat qiluvchi funksional xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: pragmatika, drama, til birliklari, dramatik nutq, deysis, implikatura.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРАГМАТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ, ФОРМИРУЮЩИХ ДРАМАТИЧЕСКУЮ РЕЧЬ

Аннотация

Данная статья посвящена анализу прагматических средств, участвующих в развитии событий в драматических произведениях. В научной работе рассматривается речевая структура драмы, языковые единицы, формирующие межперсонажные отношения, а также виды речевых актов, формирующихся в социальном и культурном контексте. В ходе исследования проводится сопоставительный анализ прагматических элементов в произведениях узбекских и английских драматургов, раскрываются их функциональные особенности, служащие достижению драматической цели.

Ключевые слова: прагматика, драма, языковые единицы, драматическая речь, дейксис, импликатура.

Speech is the practical expression of human thinking and language, and it occurs as a communicative process either orally or in written form. Through speech, a person conveys their thoughts, communicates with others, and expresses their social experience. Although language and speech are interconnected, their nature and functions differ: language is a system of general rules, while speech is the individual use of that system in practice. Every word, phrase, or sentence used in communication serves a specific purpose for the speaker. The speaker's intended meaning and its interpretation fall within the domain of pragmatics in linguistics. Pragmatics has been studied by linguists worldwide, and below we explore definitions provided by Uzbek and English linguists.

First, let us address the term "drama." The word drama (Lat. *drāma*, *drāma*) is derived directly from Greek, meaning "action" or "play"[1]. Drama is a distinct form of literary art, often portrayed in the form of a play or film. According to S. I. Ozhegov's Explanatory Dictionary of the Russian Language, drama is defined as:

A literary work written in dialogic form intended for stage performance.

A work with a strong plot but not necessarily a tragic ending[2].

Although these definitions may seem contradictory, they complement each other. V. E. Khalizev, in his work "Drama as an Art Phenomenon," views drama as a literary-artistic form with unique meaning[3]. According to the scholar,

a certain range of real-life events can be referred to as drama. It is considered a genre of dramatic literature and a form of stage art, where the behavior of characters is conveyed to the audience through a harmonious blend of verbal and non-verbal elements performed by actors.

In the field of pragmatics, prominent scholars in Uzbek and English linguistics have conducted extensive research. In Uzbek linguistics, scholars such as Sh. Safarov, D. Ashurova, A. Pardayev, M. Galiyeva, and M. Mamatov have analyzed the communicative capabilities of language, the function of pragmatic means in dramatic speech, speech acts, and aspects of intercultural communication. In English linguistics, Stephen C. Levinson has established a strong theoretical foundation for pragmatics, with his book "Pragmatics" recognized as a key source in the field. Likewise, scholars such as J. Austin, J. Searle, H. P. Grice, P. Simpson, R. Carter, D. McIntyre, and J. Culpeper have contributed significantly to theories on speech acts, (im)politeness, dramatic discourse, stylistics, and dialogue analysis. Their insights serve as valuable theoretical frameworks for examining context, intention, implied meaning, and character interaction in dramatic speech.

Uzbek linguist Sh. Safarov defines pragmatics as follows: "Pragmatics is a separate branch of linguistics that studies the selection and use of linguistic units during communication, as well as their effect on interlocutors. The rules of this process are analyzed concerning the conditions of communication, i.e., in the broad sense, context" [4].

Additionally, English linguist Stephen Levinson, in his book "Pragmatics," gives a concise definition of the term and lists its key components: "Pragmatics is, at least in part, the study of deixis, implicature, presupposition, speech acts, and certain aspects of discourse structure" [5].

The significance of these pragmatic tools is further explained by linguist N. Khursanov, who notes that all semantic-pragmatic categories mentioned above are typical markers of texts within dramatic discourse. Thus, linguists analyzing dramatic discourse must consider two additional linguistic factors: the situational events described in the text and the evaluation or background of participants involved, as well as the phonetic, grammatical, and lexical features of the text [6].

When studying dramatic dialogue as discourse, researchers use stylistic tools applied in the author's language, drawing from discourse analysis, pragmatics, and cognitive linguistics. By analyzing dramatic dialogue or any conversational exchange as discourse, attention is given to how authors use language and stylistic means to structure communication. It also reveals how events and characters are portrayed through their speech and interactions. These elements include grammatical and lexical tools, turn-taking, speech acts, the cooperative principle, and more. Many of these features are present in dramatic texts and serve various functions - such as illustrating how character relationships are formed, where they encounter obstacles, or how conflicts escalate.

In the late 1970s and 1980s, advancements in speech analysis and pragmatics provided effective tools for interpreting the meanings conveyed in literary dialogue. In recent years, linguistic theories have increasingly been applied to literary criticism, offering new insights and deeper understanding of literary texts.

Below, we analyze pragmatic means that develop dramatic speech and their practical use in drama.

S. Levinson explains the pragmatic nature of deixis and its role in expressing meaning in communication as follows: "Essentially, deixis pertains to the grammaticalization of features of the speech event context or situation. It is also related to the analysis of communication texts. For example, the pronoun 'this' does not refer to any real object by itself; rather, it substitutes a referent in a specific context" [7].

Jo'ra. Bahri, seni yaxshi bilaman. Eringni ham kaftimning chiziqidek to'ch'niy bilaman. Birinchidan, G'ani bir buyum emas, hamma olib ketaveradigan. Uy kerak bo'lsa, respublikaning qaysi burchagiga borsa, professorlar ololmagan uyni berishadi. Negaki, bunaqa limonchi hali yetti iqlimda paydo bo'lmagan. Bu gap, gap emas. Ikkinchidan, sen uni bekorga olib ketmaysan, uni o'zidan ko'ra pensiyasi kerak senga, bidingmi? Personal deixis: "men, seni, eringni, uni, senga" (I, you, your husband, him, to you) - These units are

defined from the perspectives of the speaker (Jo'ra) and the listener (Bahri).

Social deixis: "sen, eringni, pensiyasi kerak senga" - The use of the pronoun "sen" (informal "you") indicates close familiarity and a lower social distance between the speaker and listener.

Jo'ra emphasizes that he knows Bahri and her husband very well:

"Eringni ham kaftimning chiziqidek to'ch'niy bilaman" Here, the speaker provides information, presenting himself as observant and experienced.

"Sen uni bekorga olib ketmaysan, uni o'zidan ko'ra pensiyasi kerak senga."

This is a direct reproach and represents an illocutionary act aimed at exposing the listener's intentions and implying personal gain.

Implicature refers to the implied meaning in speech rather than the literal statement. It requires the listener to interpret hidden meanings:

Fayziboy: Agarda bizlar shariatka muvofiq qizimizni erga bersak, xalq bizni ayb qilub kuladilar, munga nima deysiz, bizni xalqqa kulgi bo'lganimiz yaxshimi?

Ellikboshi: Xalq! Xalq shariatni masxara qiladilarmi? Siz meni aytkanimni qilabering, xalq sizdan kulsa, shari'at buyrug'ini qildim desangiz, hech kim hech nima deymaydur, agar ayb qilsa, gunohkor bo'latur" [8]

This dialogue implies:

A clash between old and new worldviews

Personal stance on religious tradition

Criticism of conservative societal norms

Irony is an intentional expression with a meaning opposite to its literal sense, often involving mockery or humor [9].

Farmonbibi: Endi biz kampirlarni o'rgatasizlar" [10]

This ironic line implies criticism or sarcasm about generational attitudes.

Speech is shaped by communicative situations in drama, where context is revealed through character interaction. Elements like communicative intent, implicature, and irony reflect the pragmatic direction. Sociopragmatics, which links pragmatics and linguistics, views context as central. A single sentence may not fully capture sociopragmatic meaning without considering the broader situation, participants' goals, and interactions [11].

Conclusion. The study shows that pragmatic means serve different functions in English and Uzbek dramas. While deixis, irony, and implicature are prominent in English works, Uzbek dramas emphasize speech acts based on cultural values and social roles. In both traditions, dramatic speech primarily aims to deepen character conflict and increase dramatic tension, highlighting the functional importance of pragmatic means.

REFERENCES

- Francis F. Dramas [From Wikipedia, the free encyclopedia]. – Dramas, 2023.
- Ušakov D.N., Vinokur G.O. Tolkovyj slovar' russkogo jazyka: V 3 t. 1: A - M / [Ušakov, Dmitrij Nikolaevič; Vinokur, Grigorij Osipovič] (Pečataetsja s izmenenijami i ispr. po izd. – M., 1935-1940, T. 1-4). Vece [u.a.]. ed., 2001.
- Хализев В.Е. Драма как явление искусства. – М., Искусство, 1978. – С. 73.
- Шахриер Сафаров. Прагмалингвистика Монография. - Тошкент, 2008-76б
- STEPHEN C. LEVINSON, Pragmatics
- Xursanov N.I. – Dramatik diskurs: kognitiv, pragmatik va lingvokulturologik tavsif. Monografiya / Toshkent.: "EXISTENTIUM-PRINT", 2025. – 250 b.
- STEPHEN C. LEVINSON, Pragmatics, 1983, 54-b
- Rizayev, "Jadid dramasi", 1997: 183-184-b
- Leech, Geoffrey N, Principles of Pragmatics. London: Longman, 1983, 142b
- Said Ahmad, Kelinlar qo'zg'oloni, 1976, 3-sahna
- Austin J.L. How to Do Things with Words. 2nd ed. Edited by J. O. Urmson and M. Sbisà, Cambridge, MA: Harvard University Press. Bucholtz, M. and Hall, K. (2005). Identity and interaction: A socio-cultural linguistic approach. Discourse Studies, 7(4/5). [1962] 1975. – pp. 585-614; G. Lakoff. Women, Fire, and Dangerous Things. University of Chicago Press. – Chicago. 1987. – p. 632; G. Leech. Principles of Pragmatics. – London: Longman, 1983.

UDK: 81.255.4

Mushtariy SOBIRJONOVA,
Namangan davlat chet tillari instituti talabasi
E-mail: mushtariysobirjonova59@gmail.com

Nam DChTI professori, f.f.d N.Dosbayeva taqrizi asosida

TARJIMADA METAFORANI YETKAZIB BERISHNING USLUBIY O'ZIGA XOSLIKLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada adabiy tarjimada metaforalarning adekvat va uslubiy jihatdan yetkazilishi muammolari tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida ingliz va rus tillaridan o'zbek tiliga tarjima qilingan asarlardagi metaforik ifodalar o'rganilib, tarjima strategiyalari, stilistik o'zgarishlar va madaniy tafovutlar yoritilgan. Tahlil natijalariga ko'ra, metaforalarni tarjimada saqlab qolish, ularning badiiy-estetik qiymatini yetkazish uchun kontekstual ekvivalent va muqobil metafora usullaridan samarali foydalanish lozimligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: metafora, adabiy tarjima, uslubiylik, kontekstual yondashuv, tarjima strategiyalari, madaniy tafovut, lingvistik ekvivalent.

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕДАЧИ МЕТАФОР В ПЕРЕВОДЕ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности передачи метафор в литературном переводе с точки зрения стилистической адекватности. Анализируются случаи перевода метафор из английского и русского языков на узбекский, а также стратегии перевода, стилистические изменения и культурные различия. Результаты исследования показывают, что для сохранения художественно-эстетической ценности метафоры необходимо использовать такие стратегии, как контекстуальный эквивалент и замена на альтернативную метафору.

Ключевые слова: метафора, литературный перевод, стилистика, контекстуальный подход, переводческие стратегии, культурные различия, лингвистический эквивалент.

STYLISTIC PECULIARITIES OF RENDERING METAPHORS IN TRANSLATION

Annotation

This article analyzes the stylistic peculiarities of rendering metaphors in literary translation. The study focuses on metaphors translated from English and Russian into Uzbek, examining translation strategies, stylistic shifts, and cultural differences. The findings highlight the effectiveness of using contextual equivalents and alternative metaphors to preserve the aesthetic and semantic value of the original expressions.

Key words: metaphor, literary translation, stylistics, contextual approach, translation strategies, cultural differences, linguistic equivalence.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida tillararo va madaniyatlararo muloqotning kuchayishi tarjima jarayonini nafaqat axborot vositasi, balki madaniyatlar o'rtasidagi ko'prik sifatida qarashni taqozo etmoqda. Xususan, adabiy tarjima bu jarayonda alohida o'rin egallaydi. Adabiy matnlarni tarjima qilishda eng murakkab jihatlardan biri bu - metaforalarning mazmunini, uslubiy va estetik xususiyatlarini to'laqonli va adekvat yetkazib berish masalasidir.

Metafora – bu faqatgina stilistik vosita emas, balki xalqning tafakkuri, madaniy dunyoqarashi va tasviriy ifoda vositalarini mujassamlashtiruvchi elementdir. Shu bois, uni tarjima qilishda so'zma-so'z yondashuv samarasiz bo'lib, aksincha, uslubiy sezgirlik, madaniy kontekstni anglash, tilning ichki qonuniyatlarini bilish zarur bo'ladi. Tarjimonning bu boradagi yondashuvi asar mazmunining o'ziga xosligini saqlab qolishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu mavzuni o'rganish nafaqat tarjima nazariyasi va amaliyoti uchun, balki tilshunoslik, madaniyatshunoslik hamda stilistika sohalarini ham dolzarb hisoblanadi. Tadqiqot

jarayonida metaforalarning turli tillarda tarjima qilinishi, ular bilan bog'liq uslubiy muammolar va tarjimonning echimlari tahlil qilinadi.

Hozirgi globallashuv davrida madaniyatlararo muloqot va axborot almashinuvi kuchayib borayotgan bir paytda tarjimaning roli nihoyatda ortib bormoqda. Ayniqsa, adabiy tarjimada metaforalarning to'g'ri va uslubiy jihatdan aniq yetkazilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki metafora – bu nafaqat til birliklaridan biri, balki madaniy va estetik yuklamaga ega bo'lgan ifoda vositasi hisoblanadi. Uni tarjima qilishda nafaqat lug'aviy, balki uslubiy va madaniy xususiyatlarni ham e'tiborga olish zarur.

Metaforalarni tarjima qilishdagi uslubiy o'ziga xosliklar masalasi tarjimonning lingvistik bilimlari bilan bir qatorda, madaniy tafakkur, uslub sezgirligi va estetik didini talab qiladi. Aks holda, muallifning niyatidagi ma'no buzilishi yoki noto'g'ri talqin qilinishi mumkin. Shu sababli, tarjima nazariyasi va amaliyoti doirasida ushbu mavzu alohida ilmiy qiziqish uyg'otadi.

Metaforalar orqali berilayotgan obraz va g'oyalarni tarjimada muvaffaqiyatli yetkazish — o'quvchiga asarning badiiy-estetik ta'sirini saqlab qolishga xizmat qiladi. Bu esa, nafaqat tarjimonning mahoratini namoyon qiladi, balki tarjima asarining sifatini belgilovchi asosiy mezonlardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, ingliz, rus, fransuz, arab va boshqa tillardan o'zbek tiliga adabiy asarlarni tarjima qilishda metaforalarning uslubiy va kontekstual xususiyatlarini chuqur tahlil qilish bugungi tarjima amaliyotining dolzarb vazifalaridandir. Ushbu mavzu ustida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar tarjima jarayonining samaradorligini oshiradi, tarjimonlar uchun esa amaliy ko'nikma va metodik yo'nalish beradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tarjimada metaforalarning uslubiy jihatdan adekvat yetkazilishi masalasi tarjima nazariyasi va amaliyoti doirasida bir necha yillardan buyon o'rganib kelinayotgan muhim ilmiy yo'nalishlardan biridir. Bu borada ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan nazariy asoslar ishlab chiqilgan va amaliy tahlillar berilgan. Xususan, ingliz tilida yozilgan manbalardan P. Newmark (1988) "A Textbook of Translation" asarida metaforani tarjima qilishning olti asosiy uslubiy yo'nalishini taklif qilgan. U metaforani tilda mavjud bo'lgan milliy-madaniy kod sifatida baholaydi va tarjimada bunday iboralarni kontekst asosida talqin etish lozimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, Mona Baker (1992) o'zining "In Other Words" nomli ishida metaforalarning semantik va pragmatik darajadagi o'ziga xosliklarini tahlil qilgan. Rus tilshunosligi doirasida V.N. Komissarov (1990) hamda I.S. Alekseeva tarjimada badiiy vositalarni, xususan, metaforalarning ekvivalentlik darajasini saqlash muammosini chuqur o'rganib, ularni tarjimon tafakkuri bilan chambarchas bog'lagan. O'zbek tilshunosligida esa bu mavzu ustida qator tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, jumladan, M. Jo'rayev, Z. Qurbonov, Sh. Jo'rayev kabi olimlarning ishlarida tarjimada badiiylarni saqlash, poetik obrazlarning adekvat talqini, metaforik ifodalarning uslubiy funksiyalari tahlil qilingan. Ayniqsa, adabiy tarjimada badiiylar va uslubiylik muvozanatini saqlashga doir fikrlar dolzarbligini yo'qotmagan.

Bundan tashqari, adabiy tarjima bilan bog'liq o'quv qo'llanmalar, masalan, "Adabiy tarjimaning nazariy va amaliy asoslari" (N. Yo'ldoshev, T. Eshonqulov) asarlarida metaforalarning tarjima jarayonidagi o'rni keng yoritilgan.

Yuqoridagi adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, metafora tarjimasi - bu nafaqat til masalasi, balki madaniyat, tafakkur va uslubiy ifoda masalasi bo'lib, uni o'rganish hali-hanuz dolzarbligicha qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot metodologiyasi "Tarjimada metaforani yetkazib berishning

1. Metaforalarning tarjimada saqlanish darajasi:

Kategoriya	Soni	Umumiy ulush (%)
Metafora to'liq saqlangan	32	53.3%
Metafora qisman saqlangan	15	25%
Metafora literal (so'zma-so'z) tarjima qilingan	9	15%
Metafora tarjimada yo'qolgan	4	6.7%

Natijalar shuni ko'rsatadiki, aksariyat hollarda tarjimonlar metaforani to'liq saqlab qolishga intilgan bo'lsalar-da, ayrim hollarda semantik ekvivalentlikka

2. Qo'llanilgan tarjima strategiyalari:

Strategiya nomi	Qo'llanish soni	Foizda (%)
-----------------	-----------------	------------

uslubiy o'ziga xosliklari" mavzusida olib borilayotgan ilmiy izlanishlarning mantiqiy asosini tashkil etadi. Tadqiqot falsafasi induktiv yondashuvga asoslanadi, ya'ni konkret til materiallari asosida umumiy xulosalarga kelinadi. Tadqiqot dizayni esa — tarjima jarayonida metaforalarning o'ziga xos uslubiy xususiyatlarini aniqlash va ularni to'g'ri yetkazish muammosiga yechim topishga yo'naltirilgan bosh reja sifatida shakllantirilgan. Tadqiqot uchun zarur bo'lgan axborot manbalari sifatida adabiy tarjima matnlari, asl va tarjima qilingan asarlar tahlili, tarjima nazariyasiga oid ilmiy adabiyotlar, maqolalar va lug'aviy manbalardan foydalaniladi. Birlamchi ma'lumot manbai sifatida ingliz, rus va o'zbek tillarida yozilgan adabiy matnlar tanlab olingan bo'lsa, ikkilamchi manba sifatida tarjima nazariyasiga oid ilmiy izlanishlar tahlil qilingan.

Tadqiqot ob'ekti sifatida metafora vositasida ifodalangan badiiy tasvirlarning tarjima jarayonidagi adekvatligi, uslubiy o'ziga xosliklari va ularning o'zbek tilida to'g'ri ifodalanishi holatlari o'rganiladi. Sampling jarayonida ingliz va rus tillaridan o'zbek tiliga tarjima qilingan mashhur adabiy asarlardagi metaforalar tahlil uchun tanlab olindi.

Tadqiqot strategiyasi sifatida kuzatuv va taqqoslov tahlil (komparativ tahlil) metodidan foydalaniladi. Xususan, asl matn va uning tarjimasi o'rtasidagi stilistik farqlar, metaforaning saqlanish yoki yo'qolish holatlari, ularni ifodalashdagi uslubiy usullar tahlil qilinadi. Shuningdek, keys-stadi (case study) yondashuvi asosida muayyan asarlar tarjimasi chuqur tahlil qilinadi.

Tadqiqot etikasi talablariga qat'iy rioya qilingan holda, matnlar kontekstida mualliflik huquqi va manba ishonchligi inobatga olingan. Tadqiqotning ishonchligi (reliability) tanlangan namuna va metodlarning aniqligi, takrorlanuvchanligi bilan ta'minlangan bo'lsa, aniqliligi (validity) esa natijalarning asoslanganligi va nazariy-empirik dalillarga tayanganligi bilan kafolatlanadi. Metodologiya qismining mukammalligi orqali ushbu tadqiqot mavzusi bo'yicha qo'yilgan muammo — tarjimada metaforalarning uslubiy xususiyatlarini saqlab qolgan holda adekvat ifoda etish masalasiga aniq va asosli yechim taklif etilishi ko'zda tutiladi.

Tahlil va natijalar. Ushbu tadqiqotda tahlil metodologiyasi sifatida komparativ (taqqoslov) tahlil, kontekstual tahlil, hamda statistik guruhlash usullaridan foydalanildi. Tadqiqot doirasida ingliz va rus tillaridan o'zbek tiliga tarjima qilingan jami 60 ta adabiy metafora misoli tanlab olinib, ular matn konteksti, semantik yuklama, uslubiy ifoda shakli va tarjimada qo'llangan strategiya nuqtai nazaridan o'rganildi.

erishish maqsadida metafora oddiy ifodalar bilan almashtirilgan yoki so'zma-so'z tarjima qilingan.

Muqobil metafora bilan almashtirish	18	30%
Tushuntirish orqali izohlash	12	20%
Kontekstual ekvivalent tanlash	20	33.3%
Literal tarjima (metafora saqlanmagan)	10	16.7%

Tahlil natijalariga ko'ra, kontekstual ekvivalent tanlash va muqobil metafora bilan almashtirish strategiyalari tarjimonlar tomonidan eng ko'p qo'llanilgan usullar bo'lgan. Bu strategiyalar orqali metaforaning uslubiy xususiyatlari saqlanib, o'zbek tilidagi badiiy ifodaga moslashtirishga erishilgan.

3. Tarjima tilida uslubiy xususiyatlarning aks etishi:

Tahlil qilingan namunalarda asosida shuni ta'kidlash mumkinki, o'zbek tilida adabiy va obrazli ifodalarni yaratishda milliy madaniyatga mos metaforalardan foydalanish holatlari ko'plab uchradi. Shuningdek, tarjimada metaforik obrazlarni tushunarli qilish uchun ba'zi hollarda izohli va tavsifli ifodalar qo'llangan.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqot ishida metaforani tarjimada yetkazishdagi uslubiy xususiyatlarni o'rganish asosiy maqsad qilib olingan bo'lib, tadqiqot davomida qo'yilgan vazifalar izchil hal etildi. Xususan, tarjimada metaforalarning semantik va uslubiy saqlanish darajasi, tarjima strategiyalari va kontekstual yondashuvlar asosida amalga oshirilgan holatlar tahlil qilindi.

Tadqiqotda ilgari surilgan savollar — ya'ni:

Metafora tarjimada qanday saqlanadi yoki yo'qoladi?

Qaysi strategiyalar metaforani adekvat yetkazishda ko'proq qo'llaniladi?

Metaforaning uslubiy xususiyatlari tarjimada qanday aks etadi?

Mazkur tadqiqot orqali o'z javobini topdi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, tarjimonlar metaforalarning mazmun va obrazini saqlab qolish uchun turli xil yondashuvlardan foydalangan: muqobil metafora, kontekstual ekvivalent, tushuntiruvchi izoh va literal tarjima.

Tarjimada metaforani to'g'ri yetkazish nafaqat lingvistik, balki stilistik va madaniy kompetensiyani talab etuvchi murakkab jarayondir.

Eng samarali strategiyalar qatorida kontekstual ekvivalent tanlash va muqobil metafora bilan almashtirish usullari mavjud bo'lib, ular o'quvchida asl matnga yaqin badiiy taassurot uyg'otadi.

Ayni paytda, tarjimada metaforalarning yo'qolishi yoki literal tarjima bilan chegaralanishi uslubiy boylikning kamayishiga olib keladi.

Takliflar:

Tarjimonlar uchun metaforalarni tarjima qilishga doir metodik qo'llanmalar ishlab chiqilishi zarur. Bunda uslubiy xatolardan qochish yo'llari amaliy misollar bilan ko'rsatilishi lozim.

Tarjimon tayyorlovchi oliy o'quv yurtlarida metafora va boshqa stilistik vositalarning tarjimasiga bag'ishlangan alohida seminar-mashg'ulotlar tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Adabiy tarjima sohasida ko'p tilli metafora korpuslarini yaratish va ularning tarjima variantlarini lingvistik jihatdan tahlil qilish dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Milliy metaforalarning tarjimadagi ifodalanish xususiyatlarini o'rganish orqali xalqona obrazlar va milliy mentalitetning boshqa tillarga uzatilish mexanizmlari ishlab chiqilishi kerak.

Kelajak tadqiqot yo'nalishlari:

Turli janrlardagi matnlarda (masalan, siyosiy nutqlar, publitsistika, diniy matnlar) metaforaning tarjimadagi xususiyatlarini tahlil qilish;

O'zbek tilidagi metaforalarning ingliz yoki boshqa tillarga tarjimasida yuzaga keladigan madaniy to'siqlarni o'rganish;

Tarjimada metaforalarning vizual, multimodal vositalar orqali ifodalanishini tadqiq etish.

Ushbu tadqiqot metafora tarjimasining lingvistik va uslubiy o'ziga xosliklarini yoritishda muhim qadam bo'lib, tarjima nazariyasiga amaliy hissa qo'shadi.

ADABIYOTLAR

1. Newmark, P. A Textbook of Translation. London: Prentice Hall, 1988. – 292 b.
2. Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge, 1992. – 328 b.
3. Komissarov, V.N. Teoriya perevoda (Lingvisticheskie aspekty). Moskva: Vysshaya shkola, 1990. – 253 b.
4. Alekseeva, I.S. Vvedenie v perevodovedenie. Sankt-Peterburg: SPbGU, 2004. – 328 b.
5. Qurbonov, Z. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2017. – 210 b.
6. Jo'rayev, M. Adabiy tarjimaning nazariy asoslari. Toshkent: Fan, 2005. – 184 b.
7. Yoldoshev, N., Eshonqulov, T. Adabiy tarjimaning nazariy va amaliy asoslari. Toshkent: Turon-Iqbol, 2020. – 224 b.
8. Crystal, D., Davy, D. Investigating English Style. London: Longman, 1969. – 200 b.
9. Lakoff, G., Johnson, M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 b.
10. Sayfiyev, M. Lingvistik stilistika asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. – 176 b.

UDK: 821.512.133

Maftuna SUYUNOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: maftunasuyunova283@gmail.com

O'zDJTU professori, M.Umarova taqrizi asosida

SHUHRAT ASARLARIDA “URUSH” MILLIY ISTIQLOL VA BIRLIKNING POYDEVORI SIFATIDA

Аннотация

Mazkur maqolada o'zbek adabiyotining yirik vakillaridan biri bo'lgan yozuvchi, shoir va dramaturg Shuhrat (G'ulom Alimov) ijodida urush mavzusining badiiy talqini tahlil qilinadi. Adibning nasriy va lirik asarlarida Ikkinchi jahon urushi manzaralari faqat tarixiy hodisa emas, balki milliy istiqloL, Vatanga sadoqat, birlik va mardlik timsoli sifatida yoritiladi. Tadqiqotda adibning urushda ishtirok etgan hayotiy tajribalari va badiiy yondashuvlari, milliy ruh va ma'naviyatni ifodalovchi poetik jihatlar, xususan, folklor an'analaridagi parallelizm usulidan foydalanganligi ilmiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Ikkinchi jahon urushi, milliy birlik, istiqloL, vatanparvarlik, badiiy obraz, poetika, ballada, roman, lirika, xalq ruhi, adabiy tahlil.

ВОЙНА КАК ОСНОВА НАЦИОНАЛЬНОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ И ЕДИНСТВА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ШУХРАТА

Аннотация

В данной статье рассматривается художественная интерпретация темы войны в творчестве одного из крупнейших представителей узбекской литературы – писателя, поэта и драматурга Шухрата (Гулома Алимова). В его прозаических и лирических произведениях события Второй мировой войны отражаются не только как исторический факт, но и как символ национальной независимости, преданности Родине, единства и мужества. В исследовании анализируются жизненный опыт писателя, участника войны, его художественный подход, национальный дух и духовность, а также использование поэтических приёмов, в частности фольклорного параллелизма.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, национальное единство, независимость, патриотизм, художественный образ, поэтика, баллада, роман, лирика, народный дух, литературный анализ.

WAR AS THE FOUNDATION OF NATIONAL INDEPENDENCE AND UNITY IN SHUKHRAT'S WORKS

Annotation

This article analyzes the artistic interpretation of the theme of war in the works of Shukhrat (Gulam Alimov), one of the prominent representatives of Uzbek literature. In his prose and lyrical works, scenes of World War II are presented not merely as historical events, but as symbols of national independence, devotion to the homeland, unity, and bravery. The study offers a scientific analysis of the writer's life experiences as a war participant, his creative approach, poetic devices reflecting national spirit and morality, and especially his use of folkloric techniques such as parallelism.

Key words: World War II, national unity, independence, patriotism, literary image, poetics, ballad, novel, lyrics, spirit of the people, literary analysis.

Kirish. XX asr o'zbek adabiyotida ham urush manzaralari badiiy adabiyotning barcha qatlamlariga o'z ta'sirini o'tkazdi. Unda nafaqat mavzu va g'oya, balki qahramon obrazi ham o'zgardi. Adabiyotimizning butun ruhi va yo'nalishi harbiy izga tushirildi. Urush yillarida yaratilgan aksar turdagi asarlar asosan safarbarlik ruhiga ega bo'ldi. Ikkinchi jahon urushi adabiyotining mavzu doirasi va g'oyaviy mundarijasiga o'zgartirishlar kiritildi. Natijada esa adabiyotimizda ona Vatan mudofasi bilan bevosita bog'liq bo'lgan vatanparvarlik, qahramonlik, do'stlik, sharaf kabi mavzular yetakchilik qildi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, adabiyotimizda ham ko'plab yozuvchilar urush haqida salmoqli asarlar yaratdilar. Ana shunday o'zbek prozasida urush mavzusida sarmahsul ijod qilgan yozuvchilardan biri, Shuxrat taxallusi bilan ijod qilgan shoir, dramaturg, yozuvchi G'ulom Alimov edi. Hayotiy voqealarni keng ko'lamda tasvirlash ehtiyoji ijodkorni roman janriga undaydi. Ikkinchi jahon urushi frontlarida orttirgan 301ata hayotiy tajribasi asosida xalqimizning jangovar hayoti, qahramonligi, vatanparvarligi, qiyinchiliklarga bardoshliligi, kelajakka umidi haqida hikoya

qiluvchi «Shinelli yillar» (1947 - 1957) asarini yaratadi. Shuhratning «Oltin zanglamas» (1967) asarida ma'rifat sohibi - o'qituvchi degan sharaflil kasb ulug'lansa, «Jannat qidirganlar» (1968) romanida vatangadolik fojealari o'z badiiy ifodasini topgan. Shoirning hayot haqidagi falsafiy mulohazalari ifodalangan she'r va to'rtliklardan iborat «Lirika» (1973) to'plami, «Besh kunlik kuyov», «Qo'sha qaringlar» komediyalari san'atkorning o'zbek adabiyoti rivojiga qo'shgan munosib hissasi bo'ldi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Adib ijodini taxlil qilar ekanmiz, adabiyotimizning bir qancha zabardast vakillari adabiyotshunos olim va olimalarining Shuxrat va uning ijodi haqida bildirgan fikrlarini chetlab o'tolmaymiz. Said Ahmad o'zining “Uch mungli qo'shiq, so'ngsiz imtihon” deb nomlangan risolasida yozuvchi haqida shunday e'tirof etadi: “Shuhrat katta shoir, mohir romannavis. U har qanday sharoitda ham ijod ma'suliyatini unutmaydigan halol yozuvchidir” [1]. O'ttizinchi yillarda shoir bor vujudi bilan o'zini nazmga bag'ishlagan, hayot ko'zlariga alvon ranglarda ko'ringan payti edi. U o'zbek adabiyotining yirik vakillari G'afur Gulom,

Usmon Nosirlarning e'tiboriga tushdi, ular adabiyotimizda shunday yirik shoir o'sib kelayotganidan xursand edilar. Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, Shuhrat ijodi bo'yicha ko'plab adabiyotshunoslar tadqiqotlar olib borganlar. Xususan, Maqsud Shayxzoda shoirning she'riyat dunyosida peshqadam ekanligini birinchilardan bo'lib o'rgangan bo'lsa, [2] O.Sharafiddinov,[3] J.Kamolning maqolalarida,[4] "Adib ijodiga bir nazar", "Ozod qalb kuychisi", "Shuhrat zamondoshlarining xotirasida"[5] deb nomlangan maqolalarda yozuvchi asarlarining ba'zi qirralari haqida fikr yuritilgan. U.Normatov adib haqida ilk adabiy portret yaratib, ijodkorning doston va she'rlaridagi urush va inson, vatan va xalq mavzularini o'rganib, o'z xulosalarini bildirgan.[6] Adabiyotshunos olim N.Soatova o'zining dissertatsiya va monografiyasida Shuhrat ijodiy laboratoriyasiga kirish orqali ularda tasvirlangan millat ruhi, xalq hayotining turli manzarasini badiiy mahorat nuqtai nazaridan ilmiy baholaydi va ijodkor adabiy merosini yaxlit holda tadqiq etadi [7]. Maqsud Shayxzoda Shuhratni "o'zbek she'riyatida realistik haqiqatni romantik jo'shqinlik bilan aralashtirgan holda ta'qin etadigan, umuman olganda o'zbek poeziyasini o'rtamiyonalikdan yuqoriga olib chiqolgan shoir" deb ta'riflaydi[2].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada yozuvchi va shoir Shuhrat (G'ulom Alimov)ning urush mavzusiga bag'ishlangan badiiy asarlari tahlil qilinib, ularning milliy istiqlol, vatanparvarlik va birlik g'oyalari shakllantirishdagi o'rni yoritildi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlar qo'llanildi:

Tarixiy-biografik usul orqali adibning hayoti, ijodiy faoliyati va yashagan davridagi ijtimoiy-siyosiy holatlar o'rganildi. Ayniqsa, Ikkinchi jahon urushi va qatag'on yillari adib ijodiga qanday ta'sir ko'rsatgani aniqlab berildi.

Badiiy-tahliliy yondashuv asosida Shuhratning she'riyati, dostonlari, balladalari hamda romanlaridagi urushga oid obrazlar, syujetlar, g'oyalar va badiiy vositalar o'rganildi. Matnlarda ishlatilgan poetik qurilmalar, jumladan folklor an'analaridagi parallelizm elementlarining saqlanib qolganligi alohida ko'rsatildi.

Adabiy tanqidiy manbalar tahlili yordamida Shuhrat ijodiga oid ilmiy maqolalar va adabiyotshunoslar fikrlari (M.Shayxzoda, O.Sharafiddinov, U.Normatov, N.Soatova va boshqalar) o'rganildi. Bu yondashuv yozuvchining adabiy merosini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Yuqorida keltirilgan fikrlarni inobatga olgan holda yozuvchi doimo zamon bilan hamnafas ohangda ijod qilgan, uning asarlaridagi qahramonlar sovet voqeligida ro'y bergan turli voqealarda, urushlarda, mehnat frontlarida yashaydi. Ammo ulardagi Vatan uchun kurash tuyg'usi, mehnatsevarlik sovet hokimiyatini ulug'lash emas, balki o'zining ona yurti O'zbekistonni ko'kka ko'tarish bilan bog'liq edi. Shu nuqtai nazardan adabiyotshunos olimamiz N.Soatova shoirning ijodida folkloridagi parallelizm an'analari saqlab qolinganligiga alohida urg'u beradi[7]. Parallelizm bu poetik nutq usullaridan va tasvir vositalaridan biri hisoblanadi. U badiiy matnning o'zaro bog'liq qismlaridan nutq unsurlarining o'xshash yoki aynan bir xilda joylashuvini taqozo etadi.[8] Unda, odatda, ikki hodisa yonma-yon (parallel) qo'yib tasvirlanadi. Bu, tabiatdan olingan biror obraz bilan inson hayotidan olingan obrazning o'zaro o'xshashligini ko'rsatish misolida, shuningdek, bir-biriga o'xshash ikki obrazning o'zaro zid tomonlarini qiyoslash shaklida namoyon bo'lishi mumkin. Mavzusi yoki mantiqiga ko'ra bir-birini takrorlamaydigan yoki to'ldiradigan ikki hodisa yonma-yon qo'yilgan holatlar ham bo'ladi. Parallelizm dastlab xalq og'zaki ijodida keng tarqalib, so'ng badiiy adabiyotda o'zlashtirilgan. Shuhrat kabi ijodkorlar, o'zining ma'naviyati va estetik qarashlari orqali

sevgi-muhabbat va qadr-qimmat masalalarini chuqur va teran tarzda ifodalaydilar. Shoirning his-tuyg'ulari va fikrlari, uning ijodida aks etgan voqea-hodisalar bilan birga, o'quvchiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Lirik she'rlarda sevgi, izzitirob, baxt va umid kabi mavzular ko'plab uchraydi va ularning barchasi shoirning shaxsiy tajribasi orqali yanada boyitiladi. Shu sababli, she'rlarda ifodalangan tuyg'ular va g'oyalar o'quvchi uchun yanada yaqin va tushunarli bo'ladi. Shu tarzda, lirika nafaqat san'at, balki shaxsiy hissiyotlar va hayotiy tajribalarni ham o'z ichiga oladi, bu esa uni yanada qimmatli qiladi.

Gohida jang qilding yovimga qarshi,

Avtomat yonida turding yonma-yon.

Senga ham taaluq g'alaba marshi,

Seni ham ulug'lab qars urdi jahon[10].

Ushbu parcha shoirning "She'rlarim haqida o'ylar" deb nomlangan lirik asaridan olingan. Ko'rinib turibdiki, shoir bu she'rini ham o'zining hayot tajribalari bilan uyg'unlashtirgan. Bundan shunday xulosa qilishimiz mumkinki, adibning nafaqat qissalari, nasriy asarlarida balki she'riyatida ham jang va urush pafosi yorqin namoyon bo'ladi. Shuhratning she'riyati o'zida ikki jihatni namoyon etadi; birinchisi, ular jangchi shoirning, ko'pni ko'rgan odamning dil rozlari, hayot tajribalari bo'lsa, ikkinchi tomondan, bu she'rlar o'zining samimiyligi, jo'shqinligi, haqqoniyligi va hayotbaxsh romantik ruhi bilan ajralib turadi. Shoirning yana bir urush xotiralari va janggohlarni tasvirlagan "Unut bo'lsa" she'riy asarida shoirning hayot yo'lini bir dam hayolimizga joylashimiz mumkin. Endigina kuchga to'lgan, umrning achchiq-chuchugini ta'tib ko'rmagan yosh yozuvchi urushga safarbar etiladi, urushning azobli yillarida yosh shoirning sochlariga oq oralaydi, u bu qiyinchiliklarni esidan chiqara olmasligini bila turib, tush bo'lib qolishini hamda hech qachon qayta sodir bo'lmasligi, unut bo'lishini istaydi.

Shoir Shimoliy Kavkaz frontida jang olib borgan. Krasnodar, Mazdok, Anapa, Taman, Maynop singari shaharlarni hamda boshqa o'nlab stansiyalarni ozod etishda mardonavor jang qilgan yozuvchi edi. U urushning so'nggi yillarini shunday eslaydi: "Qirq to'rtinchi yillarning oxirigacha janglarda qon kechdim. Toshkentga og'ir yarador bo'lib qaytdim. Voajab, Vatan uchun jon olib, jon bergan bir askarni talaygina nomardliklar kutib turgan ekan." [9] Ushbu satrlardan anglashimiz mumkinki, shoirning boshidan azobli, alg'ov-dalg'ov yillar o'tgan. Shu yillar ichida ne-ne mashaqqatlar bilan yozilgan "Hayot nafasi" deb nomlangan kitobi dunyo yuzini ko'rmay turib nobud bo'ldi. Shuningdek, shoir besh yil tor, zax xonalarda o'tgan umri uchun umidsizlikka tushmadi, dorulamon kunlar kelishiga ishondi, albatta bu ishonch uning matonatli ekanligidan dalolat berardi. Uning matonati inson qalbidagi quyosh kabi nafaqat uning shaxsiy xislatlarida, balki uning she'rlarida ham o'z ifodasini topdi. Zabardast adibning Vatanga bo'lgan muhabbati, uni tinchligi, osoyishtaligi uchun kuraashini tasvirlovchi obrazlar nafaqat uning she'riyatida, balki nasriy asarlarida, shuningdek ballada va dostonlarida ham o'z ifodasini topadi. Yozuvchining "Mardlik afsonasi" balladasida yurtimizning mard va jasur ayol obrazini tasvirlovchi "To'maris" siymosi gavdalanadi. Ushbu yuksak go'zal axloqiy fazilatlar sohibasi timsolida shoir kitobxonni ona yurtini sevishtga, uni ardoqlash, kerak bo'lsa jonni fido qilishga, bu har qanday insonning insoniy burchi ekanligini ta'kidlaydi. Ayol kishi bo'lishiga qaramay, mard, jasur, g'oyat katta qabilaga sardorlik qiladigan To'maris obrazini haqiqiy vatanparvarlik tuyg'usi kamol topgan shaxs timsolida ko'ramiz. Ahamiyatli jihati shundaki, shoir ballada va dostonlarining mavzu ko'lamini xilma-xil bo'lishiga qaramasdan, mazmun-mohiyati mushtaraklikka egadir, ya'ni Ona Yurtini sevisht, uni mustamlakalikdan, qullikdan saqlash, shu yo'lda birlashish, Vatan uchun chin dildan xizmat qilishni taqazo

etadi. U o'zining yana bir "Guldursun" deb nomlangan balladasida Xorazm tarixiga nazar tashlagan holda, dushman lashkarboshisini sevib qolib, Vataniga xiyonat qilgan shoh qizi haqida tasvirlanadi. Shuningdek, ushbu asarda xorazmliklarning yovga qarshi ayovsiz jangi, mardonavor jangovar harakatlari o'z o'rnida yurtning xoinga nisbatan bo'lgan kuchli nafrati o'z ifodasini topgan. Adib balladalarini taxlilga tortar ekanmiz, shunisi ahamiyatli, ulardagi asosiy g'oyaviy mazmuni inson o'ziga berilgan sharaflari unvonga dog' tushirmaslik, iymon-e'tiqodini saqlash, oldiga qo'ygan maqsaddan hech qachon og'ishmaslik, harakattan to'xtamaslik kabi tuyg'ular tashkil etadi. Hayotga romantik ko'z bilan qaraydigan, hamisha ezgulikka intilgan shoirning ijodida yana bir qancha qahramonlik haqida kuylovchi balladalar va dostonlar alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, uning "Ona va farzand", "Raymonda", "Jamila" kabi balladalarida qahramon bolalar obrazi tasvirlanadi. Agar birinchi asarida sho'ro yerlarida borgan urush voqeasi tasvirlangan bo'lsa, "Raymonda"da Vyetnamda borayotgan urushga qarshi turgan fransuz qizining jasorati madh etiladi, shuningdek, "Jamila"da arab qizining fransuz bosqinchilariga qarshi mardonavor jangi kuylanadi. Shoir bitgan dostonlarda ham urushda qatnashgan odamning tuyg'ulari, urushning keltirgan vayronachiliklariga kuchli nafratini ta'sirli aks ettirganini guvohi bo'lish mumkin. Shuhrat nafaqat lirikada, balki prozada, xususan, romanchilikda ham o'zini ko'rsatolgan yozuvchi edi. Uning ijodida muhim o'rin tutgan "Shinelli yillar", "Oltin zanglamas", hamda "Jannat qidirganlar" romanlarini alohida ta'kidlab o'tish joiz. Shuningdek, uning "Oltin zanglamas" asariga kitobxonlar, adabiy tanqidchilik ham yuksak baho bergan. Adabiyotshunos olim U. Normatov ta'biriga ko'ra, ushbu asar "problematik roman" hisoblanadi, chunki unda adib urush oldi, urush yillari va undan keying davr hayotini tasvirlaydi. Qo'shimcha qilgan holda, o'sha yillar hayoti bilan bog'liq o'tkir ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy muammolarga e'tiborini qaratadi. Yozuvchi bu asar haqida men "Oltin zanglamas" dagi hayotni bilaman, u menga uchragan kishilarning hayoti. Men bu hayotning atrofidamas, naqd ichida bo'lganman va u haqida biron-bir nima yozmasam bo'lmas edi." – deb ta'kidlaydi. Unda o'qituvchi, muallim sha'ni, qadr-qimmatini ulug'lanadi. Asar bosh qahramoni Sodiqli

oddiy o'qituvchilikdan, maktab direktorligigacha o'zining ilmi, zehni va mehnatkashligi bilan ko'tarilgan mard va xokisor inson. Yozuvchi asarda Sodiqli ne sinovlardan, mashaqqatlardan olib o'tadi, shuncha qiyinchiliklar, g'am va ozorlarni ko'rganligiga qaramay, Vatan uchun uning kelajagi va istiqloli uchun qo'ldan kelgancha harakat qiladi. Asarning bosh g'oyasi 60-yillar qatag'on qurbonlarining hayotini zimdan yoritish, uning tub mohiyatini ochish, xalq dushmani deb qoralaganlarning aslida kim ekanliklarini oshkora etish, o'zlarini sovet hokimiyati posbonlari, sotsialistik g'oyalar himoyachisi deb atayotganlarning asl qiyofasini ko'rsatish edi. Yozuvchi asardagi obrazlarni o'ziga xos tasvirlaydi, Sodiqli g'oya va aqidalariga, ideallari va e'tiqodiga sodiqli qolgan shaxs, uning har qanday sinovlar oldida dovdirab qolmasligi, kuchli metin irodaga ega ekanligi, boshiga tushgan qiyinchiliklarga qaramay, Vatan erki uchun jonini fido qilishi, bu hammaning qo'ldan kelavermaydi, bunday insonlar oltinga tenglashtiriladi. Asardagi tasvirlarga e'tibor bersak, Sodiqli "xalq dushmani" deb nohaq qamalgandan so'ng ham, yurtning ozodlikka erishishi uchun bo'layotgan kurashda ishtirok etish uchun, jonini xatarga qo'yib qamoqdan qochadi va urushda ishtirok etadi. Sodiqli o'xshagan Vatanparvar insonlar oltinga tenglashtiriladi, oltin e'tiqodining oliyjanoblighi, metinligi, sinovlardan g'olibona o'tib tantana qilishi esa oltin zanglamasligidan dalolat beradi.

Xulosa. Yozuvchi, shoir va dramaturg Shuhrat ijodi urush mavzusini faqat tarixiy voqelik sifatida emas, balki millatning ma'naviy yuksalishi, istiqlolga intilishi va xalq birligini mustahkamllovchi kuch sifatida tasvirlagani bilan ajralib turadi. Uning romanlari, balladalar va she'riyat orqali o'zbek xalqining ozodlik yo'lida olib borgan mardona kurashi, Vatanga sadoqat va mustahkam iymoni badiiy mahorat bilan ifodalangan. Adib o'z asarlarida urushni xalqni uyg'otuvchi, milliy o'zlikni anglashga xizmat qiluvchi vosita sifatida talqin qiladi. Shuhratning poetik yondashuvi, xususan, folklor an'analardan, parallelizm kabi poetik usullardan foydalanishi, uning milliy ruh va ma'naviyatni ifodalashdagi yuksak san'atkorligini ko'rsatadi. Shunday qilib, Shuhrat asarlari urushni faqat falokat emas, balki xalqni birlashtiruvchi, istiqlolga eltuvchi ma'naviy zamin sifatida yoritadi. Bu jihatlari bilan adib ijodi o'zbek adabiyotida alohida o'rin egallaydi.

ADABIYOTLAR

1. Ahmad S. Uch mungli qo'shiq so'ngsiz imtihon / Shuhrat. Adib hayotiga bir nazar. –T.: Sharq 1998. –B.99-101
2. Shayxzoda. M. Qalam va burch // Sharq yulduzi. №5, 1967
3. Sharafiddinov O. Yakun va debocha // Sharq yulduzi jurnali. №2, 1962
4. Jamol Kamol. Shuhrat she'ring uslubiy xususiyatlari / Lirik she'riyat. –T.: Fan, 1986
5. Ozod qalb kuychisi. Shuhrat (G'ulom Alimov) tavalludining 90 yilligi munosabati bilan Metodik-bibliografik qo'llanma. –T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2008
6. Normatov U. Shuhrat. –T.: G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1969; Yana o'sha muallif. Ijod sehri. –T.: Sharq, 2007.
7. Soatova N. Shuhrat ijodining g'oyaviy-badiiy xususiyatlari. Monografiya. -Toshkent.: NESHINVESTPROM, 2023
8. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 5 jild. – T.: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2008. –B.68-69.
9. Shuhrat. Adib ijodiga bir nazar. -T.: Sharq, 1998
10. Shuxrat. Saylanma. Ikki jildlik. "Baxtning rangi" she'rlar. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1988. – B 4.

UDK:811

Lobar TANGRIYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti tadqiqotchisi
E-mail: lobar.tangriyeva@list.ru

O'zMY dotsenti, f.f.d G. Kurbonova taqrizi ostida

TILSHUNOSLIKKA OID TADQIQOTLARDA "MATN" TUSHUNCHASINING IFODALANISHI

Аннотация

Mazkur maqolada tilshunoslikda "matn" tushunchasining talqini, uning ta'riflari, tasnifi, o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z yuritiladi. Maqolaning maqsadi – tilshunos olimlarning "matn" tushunchasi haqidagi fikrlarini o'rganish va ularni tahlil etishdan iborat. Bugungi kunda matn tan olingan asosiy kommunikativ birliklardan biri bo'lib, uni o'rganishga zamonaviy tilshunoslikda qiziqish tobora ortib bormoqda. Lekin matnning o'ziga xos tuzilishi va ma'no birliklari faqat tilshunoslikning emas, boshqa fan sohalari, jumladan, semiotika, psixologiya, kibernetika, gumanitar fanlar metodikasi kabilarning ham tadqiqot obyekti hisoblanadi.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, matn, til birligi, tushuncha, kommunikatsiya.

THE EXPRESSION OF THE CONCEPT OF "TEXT" IN LINGUISTIC RESEARCH

Annotation

This article discusses the interpretation of the concept of "text" in linguistics, providing its definitions, classifications, and distinctive features. The aim of the article is to study and analyze the views of linguists on the concept of "text." Today, the text is recognized as one of the fundamental communicative units, and interest in its study is steadily increasing in modern linguistics. However, the unique structure and semantic units of the text are the subject of research not only in linguistics but also in other disciplines such as semiotics, psychology, cybernetics, and the methodology of the humanities.

Key words: linguistics, text, language unit, concept, communication.

ВЫРАЖЕНИЕ ПОНЯТИЯ «ТЕКСТ» В ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Аннотация

В данной статье рассматривается трактовка понятия «текст» в лингвистике, даются его определения, классификация и характерные особенности. Цель статьи – изучение и анализ взглядов лингвистов на понятие «текст». В настоящее время текст признан одним из основных коммуникативных единиц, и интерес к его изучению в современной лингвистике неуклонно возрастает. Однако особая структура и смысловые единицы текста являются объектом исследования не только лингвистики, но и других наук, таких как семиотика, психология, кибернетика, методика гуманитарных наук и другие.

Ключевые слова: лингвистика, текст, языковая единица, понятие, коммуникация.

Kirish. Yuqori darajadagi kommunikativ til birligi hisoblangan matn muayyan mazmun va tuzilishga ega, grammatik va mantiqiy jihatdan bog'langan hosiladir. Kommunikatsiyaning asosiy shakli sifatida qaraladigan ushbu til birligi shunchaki oddiy gaplar yig'indisi emas, balki ma'lum bir mantiqiy va semantik yaxlitlikka ega bo'lgan nutqiy birlikdir.

Matnlar tuzilishi va kommunikativ funksiyasi jihatdan bir-biridan farq qiladi. Ular tuzilishiga ko'ra katta, kichik, rasimli, rasmsiz, sarlavhali, sarlavhasiz ko'rinishlarda bo'lsa, kommunikativ funksiyasiga ko'ra axborot berish va ta'sir qilish vazifasidagi turlarga bo'linadi. Axborot berish vazifasidagi matnlarga tasvirlash mazmunidagi, hikoya qilish va hisobot berish mazmunidagi matnlar kirsa; ta'sir qilish vazifasidagi matnlarga dalil-isbot keltiruvchi hamda ko'rsatma yoxud yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi matnlar misol bo'ladi.

Bugungi kunda matn tan olingan asosiy kommunikativ birliklardan biri bo'lib, uni o'rganishga zamonaviy tilshunoslikda qiziqish tobora ortib bormoqda. Lekin matnning o'ziga xos tuzilishi va ma'no birliklari faqat tilshunoslikning emas, boshqa fan sohalari, jumladan, semiotika, psixologiya, kibernetika, gumanitar fanlar metodikasi kabilarning ham tadqiqot obyekti hisoblanadi. Har bir soha matnni o'z pragmatik maqsadlari va tadqiqot uslublari asosida o'rganadi. Bu esa

matnni ko'p qirrali va chuqur hodisa ekanligini va u turli nuqtayi nazarlardan tahlil qilinishi mumkinligini ko'rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Matn yoki uning parchasi har qanday tilshunoslik tadqiqotining asosiy materiali hisoblanadi. Shunga qaramay, E.S. Kubryakovaning ta'kidlashicha, matnning yagona va yakuniy ta'rif hali mavjud emas [11]. L.G. Babenko va uning hammualliflari fikriga ko'ra, mavjud ta'riflar matnning turli jihatlarini yoritib beradi [3]. T.M. Nikolayeva matnni ma'no jihatdan bog'langan belgilar ketma-ketligi, uning asosiy xususiyatlari yaxlitlik va bog'liqlikdir, deya ta'riflaydi [19]. O.I. Moskalskayaning fikricha, matn bu to'liq nutqiy asardir. [16]. Shuningdek, I.R. Galperin tomonidan taklif qilingan ta'rif ham keltirilgan bo'lib, bu ta'rif ko'plab tadqiqotlarda klassik hisoblanadi: "Matn ijodiy nutq jarayonining mahsuli bo'lib, u to'liq yakunlangan va yozma hujjat shaklida obyektivlashtirilgan asardir. U sarlavha va bir necha maxsus birliklardan (frazalararo birliklardan) tashkil topgan bo'lib, ularni leksik, grammatik, mantiqiy va uslubiy bog'lanishlar birlashtiradi va bu birlashuv ma'lum maqsad va pragmatik yo'nalishga ega" [6].

G'arb tadqiqotchilaridan M.A.K. Xallidey esa matn tushunchasiga quyidagicha izoh beradi: "Xuddi gap tilning sintaktik birligi bo'lgani kabi, matn tilning amaliy birligidir. Matn og'zaki yoki yozma bo'lishi mumkin; u adabiy san'atning o'ziga xos turi sifatida ham namoyon bo'ladi" [28].

Ushbu tadqiqot uchun muhim jihat shuki, matn tushunchasi kommunikatsiya bilan bog'lab ta'riflanadi: "Semiotikada matn har qanday belgilar ketma-ketligi, ya'ni har qanday shakldagi ma'noli kommunikatsiya" sifatida tushuniladi [19]. Bundan tashqari, quyidagi fikr ham ilgari surilgan: "Biror xabar "matn" deb atalishi uchun u hech bo'lmaganda ikki marta kodlangan bo'lishi kerak" [14].

Dramaturgiya nuqtayi nazaridan esa matnning potensial kommunikativ xususiyati alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, dramatik matn turli kommunikativ vaziyatlarga moslasha oladi: muallif va tomoshabin/kitobxon o'rtasidagi aloqa, muallif va rejissyor o'rtasidagi aloqa, aktyorlar o'rtasidagi muloqot va hokazo.

E.S. Kubryakova matnni kognitiv yondashuv nuqtayi nazaridan ko'rib chiqishni taklif etadi va uni quyidagi belgilar bilan ta'riflaydi: ma'lumotga boylik (informatsion mustaqillik), adreslanganlik (aniq auditoriyaga qaratilganlik), intensionallik (muallif niyati mavjudligi), hajmga egalik va bog'liqlik [11]. Uning tadqiqotida kognitiv va pragmatik yondashuvlar birlashtiriladi. Olim matn haqida shunday xulosaga keladi: "Matn - bu shunday shaklli, o'rta darajada til va dunyo haqidagi bilimlarga ega odamlar undan o'zlari uchun ma'no chiqarish imkoniga ega bo'ladilar. Shuning uchun ham, matn va diskursni o'rganish uchun inferensiya (ya'ni xulosa chiqarish) jarayoniga murojaat qilish zarur. Har qanday til shakli, ayniqsa matn, nafaqat o'zida mavjud ma'nolarni ifodalaydi, balki yashirin xulosalar chiqarishga ham imkon beradi. Matn bizning ongimizda assotsiatsiyalar va kognitiv tuzilmalar uyg'otuvchi axborot manbai hisoblanadi [11]. Demak, matn kommunikativ faoliyat tarkibiga kiruvchi, til belgilarining ma'noli va bog'langan ketma-ketligi bo'lib, oddiy shaklga ega obyekt sifatida namoyon bo'ladi. U yetarli axborotga ega, aniq auditoriyaga qaratilgan va muallif maqsadi (intensionallik) bilan belgilangan bo'ladi. Bu ketma-ketlik o'quvchilarga o'zlari xohlagan axborotni olishlariga imkon beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Matnni mantiqiy-psixologik struktura sifatida ko'rib chiqqan psixolog olim L.P. Doblayev matnda ikki asosiy qism: matn subyekti va matn predikatini ajratadi. Ularning birikishi natijasida esa matnli hukm vujudga keladi. Doblayevning ta'kidlashicha, matn subyekti - bu unda (matnda) nima haqida gapirilyotgani bo'lsa, matn predikati esa shu subyekt haqida aytilayotgan fikrlardir. Shu bilan birga, matnning o'zi ham matnli hukmga teng bo'lib, ikki va undan ortiq gaplar guruhidan tashkil topgan bo'ladi [7]. Axborot nazariyasida matn maxsus tarzda tashkil qilingan, axborotni uzatish va saqlash uchun mo'ljallangan yaxlit va bog'liq xabar, deya ta'riflansa [2], adabiyot nazariyasida esa badiiy obrazlarning o'zaro bog'liqligi va ketma-ketligi [26] sifatida ko'riladi. Xrapchenko shunday yozadi: "Matn — bu bir vaqtlar yuz bergan fikr va nutq tajribasining abadiy muhrlangan shakli, tilning amalda qo'llanishining kvintessensiyasi" [27]. Semiotikada esa matn har qanday belgilarning ma'noli ketma-ketligi yoki har qanday shakldagi kommunikatsiya, shu jumladan marosimlar, raqslar, ritualar [19] hisoblanadi. Shuningdek, semiotik nuqtayi nazardan madaniyatning butun material va ma'naviy qadriyatlari majmuasini "matn" sifatida talqin qilish mumkinligi ko'rsatilgan: "Madaniyatni semiotik nuqtayi nazardan ko'rib chiqsak, u ijtimoiy-siyosiy faoliyat natijalarini va jamiyatning ular haqidagi munosabatlarini aks ettiruvchi matn sifatida namoyon bo'ladi" [1].

Tahlil va natijalar. XX asr oxiri va XXI asr boshlarida tilshunoslikda matnning mohiyati va o'ziga xos belgilarini aniqlash masalasiga alohida e'tibor qaratildi. Buning sababi, matn lingvistikasi degan yangi sohaning shakllanishi va rivojlanishi bilan bog'liq. Ilgari ham matn tadqiqotchilar

e'tiborida bo'lgan: u germeneytika (qadimgi matnlarga filologik sharh berish) ning va stilistikada adabiy asarlarning muallif uslubi vositalarini tahlil qilish borasida olib borilgan tadqiqotlarning obyekti bo'lib xizmat qilgan. Ammo matn lingvistikasining asosiy farqi shundaki, u matn tuzilishining umumiy qoidalarini va uning grammatik elementlarini o'rganishga qaratilgan. Matn lingvistikasining asosiy vazifalari esa matnning bazaviy kategoriyalarini aniqlash, bu kategoriyalarning til birliklari orqali ifodalanishini o'rganish, til birliklarining matnda ishlatilish qonuniyatlarini aniqlash, matnlar tipologiyasini ishlab chiqish kabilardir. Mazmunan bog'langan matn muallifining ma'lum niyati doirasida o'zaro ma'no jihatdan bog'langan, yakunlangan gaplar ketma-ketligidir. Bu o'rinda tadqiqotchining vazifasi gaplar o'rtasidagi mazmuniy bog'liqlik turlarini aniqlash va matn mazmunining noto'g'ri talqin qilinishini oldini olish qoidalarini belgilashdan iborat [20]. Matn grammatikasini o'rganishda matn tuzilishining maxsus grammatik strukturalari va matn qurilishining umumiy morfologik-sintaktik tamoyillariga alohida e'tibor qaratiladi. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, bu tamoyillar nutq sohasiga emas, balki til tizimi yoki til kompetensiyasiga tegishlidir [17], ya'ni, matn tashkil qilishning tilga xos ichki qonuniyatlari o'rganiladi [8]. Matn stilistikasi doirasida esa faqat til birliklari emas, balki ularning o'zaro tashkil topishi, bog'liqligi va mosligi tahlil qilinadi [23]. Ammo ko'pincha matn lingvistikasi, matn grammatikasi va matn stilistikasi fanlari aniq farqlanmaydi. Ko'plab olimlar ularni matn nazariyasining xususiy bo'limlari sifatida ko'rib chiqadi. Bugungi kunda matn lingvistikasi matn tashkil etuvchi elementlarning doimiylikini, gaplar o'rtasidagi tema-rematika tizimini, matn elementlarining funksional xususiyatlarini o'rganish bo'yicha boy ilmiy material to'pladi.

Shuni aytib o'tish kerakki, matn lingvistikasi shakllangan dastlabki davrlardanoq ayrim olimlar tomonidan tanqidli munosabatga uchradi.

Bu tabiiy hol, chunki har qanday yangi fan sohasi paydo bo'lganida shunga o'xshash qarama-qarshiliklar yuzaga keladi. Masalan, R.A. Budagov matn lingvistikasini tanqid qilib, shunday deydi: "Matn lingvistikasi o'z tadqiqot sohasini haddan tashqari kengaytirib, falsafa, mantiq, madaniyatshunoslik sohalari aralashmoqda. Shu sababli, tilning kichik birliklari - so'zlarga e'tibor kamayib ketmoqda" [5]. Matn lingvistikasi tanqid qilinishiga yana bir sabab matn tushunchasining aniq va ravshan ta'rifining yo'qligidir. Har bir tadqiqotchi matn uchun o'zining yoki "ishchi" ta'rifini beradi, lekin bu ta'riflar ko'pincha bir-biriga zid bo'ladi. Bu boradagi muammolar esa quyidagilardan iborat:

matn til mahsulimi yoki nutq mahsulimi?

matnga tilning elementi sifatida qarash kerakmi yoki nutqning o'zi sifatidami?

"Yong'in!" kabi bitta so'z ham matn bo'la oladimi?

kichik matn bo'laklari (kichik hikoya, roman parchalari) to'liq matn hisoblanadimi yoki faqat butun roman yoki hikoya matn deb ataladimi?

Lingvistikada "matn" atamasi ko'pincha tuzilmali-semantik kommunikativ birlik sifatida qo'llaniladi. Shu bilan birga, ko'plab olimlar matnni aniq ta'riflash juda qiyin deb hisoblashadi. Masalan, Sirovatkin 1979-yilda matn haqida u (matn) aniqlab bo'lmaydigan tushunchalardan biridir [25], deya fikr bildirgan. Matnning til va nutqqa aloqadorligi haqidagi muammo ko'plab mualliflar tomonidan asosiy metodologik masala sifatida ko'riladi. Ba'zi tadqiqotchilar, xususan, E.A. Referovskaya [24], N.A. Kupina [12], A.I. Novikov [21], M.N. Kojina [9] va boshqalar matnni faqat nutqqagina tegishli hodisadir degan g'oyani ilgari suradilar. Ularning fikricha, nutq jarayoni (og'zaki yoki yozma shaklda) matn, ya'ni ketma-ket situatsiyalar tasviridan iborat xabarni yaratadi. Til strukturalari

esa matnga xos bo'lgan belgilarni ko'rsatmaydi ya'ni, til elementlari takrorlanuvchi, hisobga olinadigan va butunlik munosabatini ko'rsatadi. Matn esa bu xususiyatlarga ega emas, shuning uchun u faqat nutq sohasiga tegishli. Bu nuqtayi nazarga eng aniq ta'riflardan birini I.R. Galperin bergan. Uning fikricha, matn ijodiy nutq jarayonining mahsuli bo'lib, u to'liq yakunlangan va yozma hujjat shaklida obyektivlashtirilgan asardir. U sarlavha va bir necha maxsus birliklardan (frazalararo birliklardan) tashkil topgan bo'lib, ularni leksik, grammatik, mantiqiy va uslubiy bog'lanishlar birlashtiradi va bu birlashuv ma'lum maqsad va pragmatik yo'nalishga ega" [6].

Yuqorida sanab o'tilgan olimlarning fikrlarini inkor qilmagan holda T.P. Lomtev [13], G.V. Kolshanskiy [10], L.S. Barxudarov [4], B.A. Maslov [15] kabi tadqiqotchilar matnga faqatgina nutq birligi emas, balki til birligi hamdir degan qarash bilan yondashadilar. Ularning qarashlari nutq va tilning o'zaro bog'liqligi haqidagi zamonaviy tahlillarga asoslanadi hamda bu yondashuv nutq va til o'rtasidagi qarama-qarshilikni yumshatadi. N.L. Mishkinaning ta'kidlashicha, "til" atamasi zamonaviy tilshunoslikda ikki ma'noda ishlatiladi. Birinchisi, umumiy ma'noda til vositasi sifatida; ikkinchisi, tizimli ma'noda "til tizimi" sifatida, "nutq" atamasiga qarama-qarshi ma'noda [18]. Birinchi ma'nodagi tilga haqiqatni ifodalash,

fikrni shakllantirish va muloqot uchun vosita sifatida qaraladi. G.V. Kolshanskiyning fikricha, agar tildan muloqot vositasi sifatida foydalanilsa, har bir muloqot bo'lagi nutq akti deb ataladi. Shunda har bir nutq akti ham tabiiy ravishda til akti hisoblanadi [10]. Shuningdek, 1970-yilda Rossiya Tilshunoslik Instituti tomonidan chop etilgan "Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка" kitobida til va nutq o'rtasidagi farqlar alohida ko'rib chiqilmaydi, balki til qobiliyati tuzilishi va ishlashi nuqtayi nazaridan yondashiladi [22]. Demak, tilga muloqot vositasi sifatida qaralganda, til va nutq o'rtasidagi tafovut nisbiy bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Tilshunoslikda "matn" tushunchasining ifodalanishi bo'yicha olib borilgan kichik bir tahlildan kelib chiqib xulosa qiladigan bo'lsak, matn aniq ta'riflash juda qiyin bo'lgan murakkab hosiladir. Agar bu hosilaning nutq yoki til birligi ekanligi haqidagi munozaraga fikr bildiradigan bo'lsak, biz ikkinchi guruh olimlar tomonidan ilgari surilgan qarash, ya'ni matn faqatgina nutq birligi emas, balki nutq va til birligi ekanligi haqidagi fikrni ma'qullagan bo'lar edik. Chunki ularning qarashlari nutq va tilning o'zaro bog'liqligi haqidagi zamonaviy tahlillarga asoslangan. Matn va u bilan bog'liq muammolarning qamrovi kengligini hisobga olgan holda, bu borada chuqurroq izlanishlar olib borilishi zarur deb hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR

1. Агеев В.Н. Семиотика. - М.: Весь мир, 2002.
2. Арнольд И.В. О понимании термина «текст» в стилистике декодирования. // Стилистика художественной речи. - Л., ЛГПИ им. А.И. Герцена., 1980
3. Бабенко Л.Г., Казарин Ю.В. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика. - М.: Флинта: Наука, 2003.
4. Бархударов Л.С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода. - М.: Наука, 1975.
5. Будагов Р.А. В какой мере «лингвистика текста» является лингвистикой? // НДВШ ФН. - 1979. - №2.
6. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М., 1981.
7. Доблаев Л. П. Смысловая структура учебного текста и проблемы его понимания. — М.: Педагогика, 1982.
8. Дымарский М.Я. Проблемы текстообразования и художественный текст (на материале русской прозы XIX - XX вв.). - СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1999.
9. Кожина М.Н. Стилистика текста в аспекте коммуникативной теории языка // Стилистика текста в коммуникативном аспекте. - Пермь: Изд-во Пермск. ун-та, 1987.
10. Колшанский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. -М.: Наука, 1984.
11. Кубрякова Е.С., Александрова О.В. О контурах новой парадигмы знания в лингвистике // Структура и семантика художественного текста. Доклады VII Международной конференции. - М.: Академпресс, 1999.
12. Купина Н.А. Смысл художественного текста и аспекты лингвосмыслового анализа. - Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1983.
13. Ломтев Т.П. Язык и речь // Т.П. Ломтев. Общее и русское языкознание: Избранные работы. - М.: Наука, 1976.
14. Лотман Ю.М. Культура и взрыв. - М.: Гнозис; Издательская группа «Прогресс», 1992.
15. Маслов Б.А. Проблемы лингвистического анализа связного текста: -Таллин: Изд-во Таллинского пединститута, 1975.
16. Москальская О.И. Грамматика текста (пособие по грамматике немецкого языка для ин-тов и фак. иностр. яз.): Учеб. пособие. - М.: Высш. шк., 1981.
17. Москальская О.И. Текст - два понимания и два подхода // Русский язык. Функционирование грамматических категорий. Текст и контекст. - М.: Наука, 1984.
18. Мышкина Н.Л. Динамико-системное исследование смысла текста. -Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1991.
19. Николаева Т.М. Лингвистика текста. Современное состояние и перспективы // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VIII. - М.: Прогресс, 1977.
20. Николаева Т.М. Текст // Лингвистический энциклопедический словарь / глав. ред. В.Н. Ярцева. - М.: Сов. энциклопедия, 1990.
21. Новиков А.И. Семантика текста и ее формализация. - М.: Наука, 1983.
22. Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / Отв. ред.Б.А.Серебрянников.-М.:Наука, 1970.
23. Одинцов В.В. Стилистика текста.-М.: Наука, 1980.
24. Реферовская А.Е. Лингвистические исследования структуры текста.-М.: Наука, 1983.
25. Сыроваткин С.Н. Об эксперименте в определении содержательных признаков высказывания // Значение и смысл речевых образований. - Калинин; Изд-во КГУ, 1979.
26. Хализев В.С. Теория литературы. - М.: Высш. шк., 2002.
27. Храпченко М.Б. Художественное творчество, действительность, человек. — М.: Сов. писатель, 1978.
28. Halliday M.A.K., Hasan R. Language, Context and Text / M.A.K. Halliday, R.Hasan // Aspect of Language in Social-Semiotic Perspective. - Oxford: Oxford Univ. Press, 1991.

UDK: 30.428

Rushana TOGAYMURODOVA,
Master's student in TESL Webster University in Tashkent
E-mail: shixnazarmadiyrov@gmail.com

Reviewer: Prof., Z. Teshaboyeva

CHALLENGES IN TRANSLATING GASTROENTEROLOGICAL TERMINOLOGY IN THE CONTEXT OF CORONARY HEART DISEASE

Annotation

Medical translation is a high-stakes activity, particularly when it involves specialized terminology in multilingual, resource-limited contexts. In this research, the case of describing health problems like Coronary heart disease (CHD) under gastrointestinal symptoms with appropriate words will be the main focus. This study investigates the linguistic and cultural challenges of translating gastroenterological terminology related to coronary heart disease (CHD) from English into Uzbek. The analysis reveals critical issues such as lexical gaps, Russian loanwords, semantic mismatches, and culturally embedded concepts that impede accurate and accessible translations. The findings have implications for public health communication, medical education, and translator training in Uzbekistan and similar contexts.

Key words: medical translation, gastroenterological terminology, CHD, loanwords, translation strategies.

YURAK-ISHEMIK KASALLIKLARI KONTEKSTIDA GASTROENTROLOGIK ATAMALAR TARJIMASIDAGI MURAKKABLIK

Annotatsiya

Tibbiy tarjima, ayniqsa, ko'p tilli, resurslar cheklangan kontekstlarda ixtisoslashtirilgan terminologiyani o'z ichiga olgan bo'lsa, yuqori murakkablikdagi faoliyatdir. Ushbu tadqiqotda oshqozon-ichak trakti belgilari ostida yurak ishemik kasalligi (CHD) kabi sog'liq muammolarini tegishli so'zlar bilan tasvirlash masalasi asosiy e'tiborga olinadi. Ushbu tadqiqot yurak ishemik kasalligi (YIK) bilan bog'liq gastroenterologik terminologiyani ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishning lingvistik va madaniy muammolarini o'rganadi. Tahlil lug'aviy bo'shliqlar, rus tilidan olingan so'zlar, semantik nomuvofiqliklar va to'g'ri va tushunarli tarjimalarga to'sqinlik qiluvchi madaniy singdirilgan tushunchalar kabi muhim muammolarni ochib beradi.

Kalit so'zlar: tibbiy tarjima, gastroenterologik terminologiya, YIK, olinma so'zlar, tarjima strategiyalari.

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ГАСТРОЭНТЕРОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В КОНТЕКСТЕ ИШЕМИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНИ СЕРДЦА

Аннотация

Медицинский перевод - это высокорискованная деятельность, особенно когда она связана со специализированной терминологией в многоязычных контекстах с ограниченными ресурсами. В этом исследовании основное внимание будет уделено описанию проблем со здоровьем, таких как ишемическая болезнь сердца (ИБС) при желудочно-кишечных симптомах с использованием соответствующих слов.

В этом исследовании изучаются лингвистические и культурные проблемы перевода гастроэнтерологической терминологии, связанной с ишемической болезнью сердца (ИБС), с английского на узбекский язык. Анализ выявляет критические проблемы, такие как лексические пробелы, русские заимствования, семантические несоответствия и культурно обусловленные концепции, которые препятствуют точным и доступным переводам.

Ключевые слова: медицинский перевод, гастроэнтерологическая терминология, ИБС, заимствованные слова, стратегии перевода.

Introduction. In multilingual healthcare settings, effective communication depends heavily on the accurate and culturally appropriate translation of medical terminology. Actually, in Uzbekistan, Uzbek, Russian, and increasingly English are commonly used in healthcare communication, which can make it difficult to understand or sometimes be misunderstood. Medical

education still relies heavily on Russian terminology, while health materials for the public are inconsistently translated into Uzbek. This situation raises concerns about how accurately GI symptoms related to CHD are rendered in bilingual or translated health communication. Misleading translations can delay diagnosis or result in the treatment of the wrong condition. The fact that, in

Uzbekistan, where Uzbek is the official language but Russian remains dominant in medical education and literature, the translation of medical terms from English into Uzbek remains underdeveloped.

The purpose of this study is to focus on gastroenterological terminology used in CHD contexts to explore broader issues in medical translation and healthcare accessibility.

Coronary heart disease (CHD) remains a leading cause of death worldwide. While chest pain is the hallmark symptom, a significant number of patients - particularly women, the elderly, and diabetic individuals - present with atypical gastrointestinal (GI) complaints such as nausea, bloating, and indigestion (Katz & Nolan, 2016). Although coronary heart disease (CHD) is primarily classified as a cardiovascular condition, it often presents with gastrointestinal (GI) symptoms such as nausea, indigestion, and abdominal discomfort - symptoms that may lead to misinterpretation if the translation is imprecise (Smith, 2019).

According to the aforementioned factors, this research paper investigates:

1. The linguistic and semantic challenges in translating GI symptoms in CHD from English into Uzbek.
2. The utilization of Russian loanwords and descriptive translations for public understanding.
3. Strategies to enhance terminological accuracy and accessibility in Uzbek medical translations.

Literature Review. Medical translation involves more than substituting words between languages—it requires conveying specialized terminology accurately and accessibly, especially when symptoms straddle multiple domains, such as cardiology and gastroenterology. As Pöschhacker (2004) and Schaffner (2001) emphasize, even slight deviations in terminology can lead to dangerous clinical outcomes. So, when it comes to translating medical context to Uzbek, it is not just finding equivalent words but also analyzing whether they show clinics appropriately or not. It reveals that knowledge of linguistic translation is not enough when the context includes medical terminology.

Symptoms such as nausea, vomiting, epigastric pain, indigestion, and bloating often appear in CHD, particularly in elderly and diabetic populations (Katz & Nolan, 2016). Translating such terms requires not just technical accuracy but cultural sensitivity—since in Uzbek, symptoms like 'ko'ngil aynishi' may be interpreted more broadly or differently than intended.

Sager (1990) categorizes terminological difficulties in translation into lexical gaps, false equivalence, polysemy, and neologisms. These are especially common in languages where the development of specialized vocabulary is relatively recent or heavily reliant on borrowing. In Uzbek, many scientific and medical terms are either transliterations from Russian or remain untranslated (Tursunova, 2018).

Uzbek medical terminology is still developing. Many technical terms are either borrowed directly from Russian or adapted phonetically. This reliance creates a

dual burden: healthcare professionals often default to Russian terms like 'reflaks' or 'gastrit,' which are not always understood by monolingual Uzbek speakers (Sabirova, 2020).

It is noted that the legacy of the Soviet era has resulted in the persistence of Russian terminology in Uzbek medical practice and education. As Sabirova (2020) shows, this creates tension between the push for linguistic nationalism and the practical realities of medical communication. On the other hand, health literacy and access to medical terminology are closely linked. In under-resourced or rural communities, translations of health education materials are a key bridge to understanding. Yet, as Khalilova (2021) notes, literal translations are often less effective than functional ones.

Primary care settings and community health programs—often the first point of contact for CHD patients—rely heavily on accessible materials. Resources like 'Where There Is No Doctor' aim to bridge this gap, but even these require significant cultural and linguistic adaptation (Werner et al., 2009).

While primarily different disciplines, cardiology and gastroenterology intersect in diagnosing symptoms like chest pain, epigastric discomfort, or dyspepsia, which may be misattributed to the wrong system (Katz & Nolan, 2016).

Methodology. This study uses a qualitative comparative approach grounded in descriptive linguistics and functional translation theory. The goal is to examine how specific gastroenterological symptoms associated with CHD are translated into Uzbek, with attention to semantic accuracy, cultural resonance, and potential for misdiagnosis.

The object includes English-language patient education materials, Uzbek-language equivalents, and interviews with bilingual healthcare professionals and translators. Thirty terms were selected based on frequency in CHD-related contexts, relevance to diagnostic ambiguity, and presence in existing translations.

To analyze and discuss this research, the following data sources are utilized:

- Cardiology and gastroenterology sections from medical textbooks and clinical guidelines (e.g., Oxford Handbook of Clinical Medicine, Merck Manual)
- English-language medical dictionaries (e.g., Dorland's, Stedman's)
- Clinical guidelines and educational brochures issued by the Ministry of Health of Uzbekistan
- Public health leaflets used in local clinics and hospitals
- Translated medical articles and terminological glossaries from Uzbek medical websites.

In addition, two medical specialists (the gastroenterologist with an IELTS certificate and the cardiologist) were interviewed to provide more precise expressions of the research and results.

Results and discussion. The analysis revealed that translators employed a range of strategies to handle medical terms, primarily influenced by the technicality of

the term, the target audience, and the availability of equivalents in Uzbek. The most frequently used strategies included:

- Literal translation (e.g., chest pain → ko'krakdagi og'riq): common with clear, anatomically-based terms.

- Modulation (e.g., palpitations → yurak urishi tezlashishi): used when the source term had no direct equivalent or when the meaning needed rephrasing to maintain clarity.

- Descriptive translation (e.g., epigastric pain → qorin yuqori qismidagi og'riq): beneficial for terms lacking standard Uzbek equivalents.

- Borrowing and calque (e.g., myocardial infarction → miokard infarkti): preserved medical precision, often used in formal or academic contexts.

These strategies aim to strike a balance between medical accuracy and audience comprehensibility.

Terms from the cardiology domain were often technical and had Latin or Greek roots, such as angina pectoris and myocardial infarction. These were usually borrowed directly or translated via calque (Chitac, 2012) indicating that:

- Uzbek medical language is influenced by Russian and international medical Latin, especially in academic or clinical settings.

- In layperson-oriented materials, technical terms were often accompanied by simplified Uzbek

explanations to aid understanding (e.g., yurak siqilishi for angina).

Additionally, Gastroenterological terms were generally less technical and often described common symptoms. As a result:

- Literal and descriptive translations dominated, aligning well with everyday Uzbek expressions.

- These translations prioritized clarity and relatability, especially in public health texts (e.g., hazm buzilishi for indigestion, ko'ngil aynishi for nausea).

Overlapping Symptom Terms and Ambiguity

A key focus of this study was terms that occur in both cardiac and gastrointestinal contexts, such as chest discomfort, pressure in chest, nausea, vomiting, fatigue

These terms present semantic ambiguity, as they can indicate different diagnoses depending on the clinical context. In Uzbek:

- Translations like ko'krakda bosim (pressure in chest) or holsizlik (fatigue) are linguistically correct but lack diagnostic specificity.

- This creates potential miscommunication risks, especially in emergencies, where timely interpretation of symptoms is critical.

This highlights the need for context-sensitive translation, especially in medical communication for non-specialist audiences.

Table 3. Comparative Analysis of Overlapping or Ambiguous Terms

English Term	Uzbek Equivalent	Translation Strategy	Back-Translation	Notes
Discomfort in chest	Ko'krakda noqulaylik	Literal/Modulation	Discomfort in the chest	May appear in both cardiac and gastric symptom contexts.
Pressure in chest	Ko'krakda bosim	Literal translation	Pressure in the chest	Shared symptom between heart attack and acid reflux.
Fatigue	Holsizlik	Dynamic equivalence	Weakness	Ambiguous symptom; needs contextual clarification.

Conclusion. This study has analyzed several terms related to CHD with gastroenterological problems, as well as their way of translation into Uzbek. Some words are translated anatomically, yet some terms do not have an equivalent in Uzbek and require description or a loanword. Conversely, the study was limited to written texts; oral communication and dialectal variations were

not analyzed. That's why, there is a high probability of finding more mistranslated or overlapping terms in spoken language.

Finally, the further research, the study may expand the object to include spoken Uzbek medical discourse, including doctor-patient interactions.

REFERENCES

1. Chitac, I. (2012). Neologisms and metaphors in the translation of medical language. In *Linguistic and Intercultural Education*, 2, 140–145.
2. Katz, P. O., & Nolan, P. (2016). Gastrointestinal Manifestations of Cardiac Disease. *Journal of Clinical Gastroenterology*, 50(5), 387–392.
3. Khalilova, G. (2021). *Cultural Context in Medical Translations in Central Asia*. Tashkent University Press.
4. Movlanova, R. (2025). Linguistic and pragmatic features of medical translation from English into Uzbek. *Academic Research in Educational Sciences*, 6(6), 236–242.
5. Pöhhacker, F. (2004). *Introducing Interpreting Studies*. Routledge.
6. Sabirova, M. (2020). The Influence of Russian on Uzbek Medical Terminology: A Historical Overview. *Uzbek Linguistic Journal*, 4(2), 45–58.
7. Sager, J. C. (1990). *A Practical Course in Terminology Processing*. John Benjamins.
8. Schaffner, C. (2001). Translation and Ethics: Issues in Medical and Legal Settings. *Multilingual Matters*.
9. Smith, R. (2019). Symptom Overlap in Cardiology and Gastroenterology. *Medical Insights*, 18(2), 112–120.
10. Tursunova, N. (2018). Problems of Terminology Formation in Modern Uzbek. *Uzbek Academy of Sciences*.
11. Werner, D., Thuman, C., & Maxwell, J. (2009). *Where There Is No Doctor: A Village Health Care Handbook*. Hesperian Health Guides.

UDK: 821.512.112

Muslimabonu TURSUNALIYEVA,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti tayanch doktranti
E-mail: tursunaliyevamuslima97@gmail.com

PhD M.Jo'rayeva taqrizi asosida

THE RADIANCE OF WORDS IN THE PRAISE SECTION OF AGAHİY'S ZUBDAT UT-TAVORIKH

Annotation

This article offers a philological and theological analysis of a prose passage by Muhammad Riza Agahiy, written in the classical saj' (rhymed prose) style. The text indirectly glorifies several divine attributes of Allah - including power (al-Qadir), generosity (al-Karim), uniqueness (al-Wahid), wisdom (al-Hakim), and light (an-Nur) - through the symbolic depiction of a sultan. Agahiy not only praises the ruler but portrays him as a divine deputy on earth. The study identifies and examines rhetorical devices such as metaphor, antithesis, hyperbole, tajnis, and saj', thereby uncovering the deeper semantic and aesthetic layers of the text. The passage is analyzed within the context of Islamic court literature and Sufi theological worldview.

Key words: Agahiy, saj' prose, sultan motif, divine attributes, rhetoric, classical Islamic literature, theology, Sufism, stylistic analysis.

БЛЕСК СЛОВ В ХАМДЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ОГАХИЙ "ЗУБДАТ УТ-ТАВОРИХ"

Аннотация

В статье проводится матноведческий и теологический анализ прозаического фрагмента Мухаммада Ризо Огахий, написанного в жанре сааджа (рифмованной прозы). Через образ султана автор возвеличивает ряд прекрасных имён Аллаха - аль-Кадир (Всесильный), аль-Карим (Щедрый), аль-Вахид (Единый), аль-Хаким (Мудрый) и ан-Нур (Свет). Султан изображён как земное воплощение божественного правления. В работе рассмотрены художественные средства: метафора, антитеза, гипербола, таджнис, саадж, раскрыта их эстетическая и семантическая нагрузка. Текст интерпретируется в рамках суфийского и дворцового литературного дискурса средневекового Востока.

Ключевые слова: Огахий, саадж, образ султана, имена Аллаха, риторика, исламская литература, теология, суфизм, стилистический анализ.

OGAHİYNING "ZUBDAT UT-TAVORIKH" ASARIDA HAMD MATNIDAGI SO'ZLAR JILVASI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Muhammad Rizo Ogahiy qalamiga mansub saj'li nasr parchasining matnshunoslik va teologik tahlili amalga oshirilgan. Matnda sulton obrazida Allohning bir qator go'zal ismlari - qudrat (al-Qadir), saxovat (al-Karim), yagonalik (al-Wahid), hikmat (al-Hakim) va nur (an-Nur) sifatleri bilvosita madh etilgan. Ushbu san'atli nasr orqali Ogahiy nafaqat sultonni ulug'laydi, balki uni ilohiy vakil sifatida talqin etadi. Tahlil davomida saj', isti'ora, tazod, mubolag'a, tashbih, kinoya kabi badiiy san'at vositalari aniqlanib, matnning estetik va semantik qatlamlari yoritilgan. Matn diniy-falsafiy mazmunga ega bo'lib, tasavvuf va saroy adabiyoti kontekstida baholangan.

Kalit so'zlar: Ogahiy, saj'li nasr, sulton obrazi, Alloh sifatleri, balog'at, ilohiylik, stilistik tahlil, tasavvuf, saroy adabiyoti.

Muhammad Rizo Ogahiy (1809–1874) - XIX asr Turkiston adabiyotining yirik vakili bo'lib, nafaqat she'riyatda, balki nasrda ham o'ziga xos uslubga ega bo'lgan mutafakkir shoirdir. U o'z ijodida tarixiy haqiqatlarni, siyosiy voqealarni va diniy-falsafiy tushunchalarni badiiy mahorat bilan uyg'unlashtirib bera olgan. Ogahiy qalamiga mansub "Zubdat ut-tarovih" asari o'zbek nasrining saj'li (qofiyali) uslubda yozilgan yuksak namunalari sirasiga kiradi. Asar muqaddimasi, ya'ni xotamayi duolar va tarovih fazilatlarini madh etuvchi matn, balog'at ilmining eng nafis shakllarida yozilgan bo'lib, unda Allohning ilohiy qudrati, sultonning diniy poydevorga asoslangan hukmronligi hamda insoniyatning ibodatdagi kamtarligi yorqin badiiy obrazlar orqali ifodalangan.

Mazkur maqolada "Zubdat ut-tarovih" asarining saj'li nasrda yozilgan muqaddima matni asosida uning matnshunoslik, stilistik va teologik jihatleri ko'rib chiqiladi. Jumladan, matndagi ramziy obrazlar, Qur'oniy ilhomlar, Allohning go'zal ismlari bilan bog'liq madhiy ifodalar tahlil qilinadi. Ogahiyning sulton obrazida ilohiy qudratni, inoyatni

va adolatni aks ettirishdagi san'atkorona yondashuvi, uning tasavvufiy dunyoqarashini ham ochib beradi.

Siposi vofir tuhfasi ul sultoni azamatnashon ostoniga nisordururkim, ma'murai kavnu makon aning Xittay mamlakatiga doxil va sitoishish mutakassir xadiasi ul podshohi vahdatdastxoh dargohiga isordururkim, asnofi insu jonn aning doirai ubudiyatiga vosil, salotini sohibiktidor aning kuchi karamining gadoyi xoksori va xavokini karamisuor aning moidai ni'matining soyli luqmaxo'ri, sipehri azhar bir xaymoyi hazr durur maydoni qudratida va xurshidi anvar bir shamsai adnodurur ayoni hikmatida. [Ogahiy, Muhammad Rizo. Zubdat ut-tarovih. Qo'lyozma: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti, inv. № 3866.]

Butun borliq va mavjudotlarning tuhfasi ulug'lik bayrog'i ko'tarilgan sultonning muqaddas saroyiga tortiq qilinurkim, osmonu zamindagi obod yurtlar uning Xitoy mamlakatigacha bo'lgan hududiga kiradi va yuksak ta'zim va ehtirom bilan podshohlikka talpinuvchi o'sha yakka hokim sultonning dargohiga taqdim qilinur. Butun inson va jonzo'tlar

uning ibodat doirasiga kirgan, qudratli hukmdorlar esa uning kuchining faqiri va tuproqdagi holatini tan olgan, uning karami tufayli har xil ne'matlar bilan rizqlanib, lutfidan bahramand bo'lgan. Samodagi porloq yulduzlar uning qudrati soyasida bir chodirga o'xshaydi va yorituvchi quyosh esa uning hikmat nurlarida birgina shu'la kabidir.

Bu matn klassik nasriy asarlarga xos bo'lgan saj' (ya'ni qofiyali nasr) shaklida yozilgan. Saj' uslubi arab va fors adabiyotidan kirib kelgan bo'lib, xususan, saroy adabiyotida, xat va maktablarda, e'tiqodiy hamda siyosiy nutqlarda keng qo'llanilgan. Bu yerda ham jumalarning ohangdorligi va uyg'unligi ko'zga tashlanadi.

Matn balog'at ilmining barcha uslublaridan foydalanilgan. "Siposi vofir tuhfası" (cheksiz ne'matlar hadyasi), "salotini sohibiktidor" (qudratli sultonlar), "sipehri azhar bir xaymoyi hazr" (osmon chodiri) kabi iboralar poetik obrazlar bilan boyitilgan.

Metafora va tashbih: Quyoshning "shamsai adnodurur" - ya'ni oddiygina bir nurlanishi, deb tasvirlanishi - bu sultonning hikmat va qudratini yana ham baland ko'rsatish uchun ishlatilgan.

Mubolag'a: Sultonning mamlakati "Xitoy mamlakatigacha" deb ko'rsatilishi uning hokimiyatining kengligini ifodalaydi.

Jumla tuzilishi murakkab bo'lib, ketma-ket kelgan izohli iboralar bilan boyitilgan. Murakkab gaplar ko'plab tobe gaplardan iborat bo'lib, bu esa klassik nasrga xos. Har bir jumla ma'noli birlikni tashkil etib, matnning umumiy semantik tuzilmasini mustahkamlaydi.

Bu matn o'z davrining estetik, siyosiy va diniy qarashlarini mujassam etgan yuksak badiiy nasr namunasi hisoblanadi. Unda sulton - ilohiy qudratga ega shaxs sifatida

Bilvosita ulug'langan boshqa ilohiy sifatlar:

Sifat nomi	Ma'nosi	Matndan iqtibos yoki ishora
Al-Malik	Podshoh, Barcha mulkning Egasi	Sulton obrazi orqali Allohning mulkdorligi ifoda etiladi
Ar-Razzaq	Rizq beruvchi	"moidai ni'matining soyli luqmaxo'ri" — ya'ni rizq ulovchi sifatida
Al-Jalil	Ulug'lik egasi	"ul sultoni azamatnishop" — buyuklik, azamat sifati
As-Sabur	Sabrli	To'g'ridan-to'g'ri tilga olinmagan, ammo Allohning irodasi bilan harakat qilish g'oyasi bor
Al-Hakim	Dono	Hikmatli boshqaruv, dono hokimlik orqali anglatilgan

Matnda Allohning sifatleri bevosita emas, sulton obrazi orqali bilvosita madh etilgan. Bu o'rta asr musulmon adabiyotida keng tarqalgan uslub bo'lib, hokimiyat Alloh tomonidan berilgan inoyat deb qaralgan.

Podshohkim, topa olmas azal birla abad,

Yuz urub har biri bir sori aning mulkida had.

Gar gado ham ursa olam ichra sultonlik topar,

Har kishigakim aning altofidin etsa madad.

Var malak ersa hamul mal'uni jovid yulg'usi,

Kimsanikim, qahr aylab dargohidin qilsa rad. [Ogahiy, Muhammad Rizo. Zubdat ut-tarovih. Qo'lyozma: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti, inv. № 3866.]

Masnaviydagi "Podshohkim, topa olmas azal birla abad" Allohning abadiy va azaliy mavjudligi madh etilmoqda. Bu - "Al-Awwal" (Birinchi) va "Al-Akhir" (Oxirgi) sifatlarining ifodasidir. U zamon va makondan mustag'ni ekanligi keltirib berilgan. "Yuz urub har biri bir sori aning mulkida had" misrasida esa, barcha mavjudot Uning mulkida -

Allohning sifati

Al-Awwal / Al-Akhir

Al-Malik

Ar-Rahman / Ar-Razzaq / Al-Karim Mehribon, Rizq beruvchi, Saxiy

Al-Latif / An-Nasir

talqin etiladi, matn esa saj' va balog'at vositalari orqali shu fikrni yuksak saviyada bayon etadi. Bu kabi matnlar o'rta asrlarda yozilgan tarixiy va adabiy manbalarni tushunish, saroy tilining nozikliklarini anglashda juda muhim hisoblanadi.

Allohning Qudrat (الْقُدْرَةُ) - Cheksiz qudrat egasi "maydoni qudratida"

- Bu ibora Allohning qudrati bilan bog'liq. Aslida bu qudrat sultonga nisbatan aytilmoqda, biroq bunday iboralar orqali sulton Allohning yer yuzidagi soyasi sifatida tasvirlanadi. Demak, sultonning qudrati Allohning cheksiz qudratidan ilhom olgan.

Karim (الكَرِيم) - Karamli, saxovatli Zot ekanligi esa, "karamining gadoyi xoksori", "karamişuor aning moidai ni'matining soyli luqmaxo'ri" - Bu joylarda sultonning saxovati, ne'mat ulashishi - Allohning "Karim" sifatining yer yuzidagi in'ikosi sifatida berilgan. Odamlar uning karami bilan rizqlanadi - bu, aslida, Allohning "Karim" sifatini madh etishdir.

Vahid (الْوَاحِد), Vahdaniyat - Yagona Zot "ul podshohi vahdatdastxoh dargohiga isordururkim"- "Vahdatdastxoh" so'zi Allohning yagona Zot ekanligini eslatadi. Bu yerda sulton - yagona hokim, yagona rahbar sifatida tilga olinmoqda, ammo bu tasvir orqali Yaratganning yagonaligi madh etiladi.

Hikmat (الْحِكْمَةُ) - Donolik egasi "hikmatida"- Matn oxirida "hikmat" atamasi orqali Allohning "Hakim" sifati ulug'lanadi. Quyosh nurining Alloh hikmati oldida "shamsai adno" (eng oddiy, o'z nur) ekanligi tasvirlanadi.

Nur (النُّور) - Nurning manbai "xurshidi anvar bir shamsai adnodurur"

-Quyoshning o'zi Alloh nuri oldida o'z nurdek ta'riflanmoqda. Bu Allohning "an-Nur" sifati bilan bog'liq bo'lib, u haqiqiy nurning manbai ekanligini ko'rsatadi.

bu "Al-Malik" (Podshoh) va "Al-Malikul-Mulk" (Barcha mulkning Egasi) sifatlarini ifodalaydi. Har bir mavjudot Uning qarshisida sajda qiladi, xizmatida turadi. "Gar gado ham ursa olam ichra sultonlik topar" deya, Allohning rahmati, karamini ifodalaydi: hatto eng o'z banda ham Unga yuz tutsa, aziz bo'ladi. Bu "Ar-Rahman", "Al-Karim", "Ar-Razzaq" sifatlarining ifodasidir. "Har kishigakim aning altofidin etsa madad" deya, uning lutfidan madad olgan kishi najot topadi - bu "Al-Latif", "Al-Hadi", "An-Nasir" sifatlarining ifodasidir. "Var malak ersa hamul mal'uni jovid yulg'usi" misrasida esa, Allohning adolati - "Al-'Adl", va ba'zi holatda "Al-Muntaqim" (Qasos oluvchi) sifatini ifodalaydi. Malak bo'lsa ham, gunoh qilsa, jazoga tortilishi muqarrar ekanligi kletirilgan. "Kimsanikim, qahr aylab dargohidin qilsa rad" misrasida "Al-Qahhar", "Al-Jabbar" sifatlariga ishoradir: Alloh istamagan bandani o'z dargohidan haydaydi.

Bu she'r hamd sifatida juda mos: unda Allohning quyidagi go'zal ismlari (Asmo'ul Husna) badiiy tarzda madh etiladi:

Ma'nosi

Azaliy va abadiy Zot

Podshoh, Mulk egasi

Mehribon, Rizq beruvchi, Saxiy

Lutfli va yordam beruvchi

Allohning sifati
Al-'Adl / Al-Muntaqim
Al-Qahhar / Al-Jabbar

Ma'nosi
Adolatli, jazolovchi
G'olib va majburlovchi

Ushbu masnaviyda tazod san'ati orqali qarama-qarshi holatlar taqqoslab beriladi. Bu san'at matnda kuchli dramatik zamin hosil qiladi. Misol: "Gar gado ham ursa olam ichra sultonlik topar". Bu yerda "gado" (faqir) bilan "sulton" (hukmdor) qarama-qarshi qo'yilib, Allohning karami oldida ijtimoiy tabaqalanish yo'qligi ta'kidlanadi. Yana misol: "Var malak ersa hamul mal'uni jovid yulg'usi". Bu misrada "malak" (farishta) va "mal'un" (la'natlangan) qarama-qarshi turgan. Farishta bo'lsa-da, gunohi tufayli Alloh huzuridan rad etilishi - Allohning adolatini ifodalaydi.

She'rdagi tajnis - bir xil yoki o'xshash talaffuzdagi, lekin ma'nosi turlicha bo'lgan so'zlarni birga ishlatish san'atidir. Misol: "topa olmas... sultonlik topar"

"Topa" va "topar" bir ildizli, lekin biri inkor, ikkinchisi ijobiy mazmunda keltirilgan. Bu o'yin ma'noga jonlilik va badiiy kuch bag'ishlaydi.

Isti'ora - o'xshatishsiz ko'chma ma'no, ya'ni bir obrazni boshqasi bilan bevosita almashtirish. Misol: "Yuz urub har biri bir sori aning mulkida had"

"Yuz urish" - bu so'z Allohning oldida kamina, pastkash holatda xizmat qilish ma'nosida metaforik tarzda ishlatilgan. Yana bir misol: "Dargohidin qilsa rad"

San'at turi	Misol
Tazod	gado ↔ sulton; malak ↔ mal'un
Tajnis	topa ↔ topar
Isti'ora	yuz urish, dargoh, altof
Tashbih	gado sultonlikka erishishi
Kinoya	altofidin madad — yo'q bo'lsa nima bo'ladi?
Mubolag'a	topa olmas azal birla abad
Saj'	Satr ohangdorligi: -ad, -ar, -usi

Qisqacha izoh
Ma'naviy qarama-qarshilik
Ma'no va tovush o'yinlari
Ramziy obrazlar
O'xshatish orqali fazilat
Yashirin ishoralar
Abadiylikni bo'rttirish
Qofiya va ritm

Muhammad Rizo Ogahiyning "Zubdat ut-tavorix" asaridagi hamd matni - o'zbek mumtoz nasrining eng yetuk namunalaridan biri bo'lib, matnshunoslik, stilistika va teologiya nuqtai nazaridan chuqur tahlilga loyiq asardir. Bu matnda saj'li nasr an'analari asosida yaratilgan badiiy ifoda vositalari yordamida Allohning go'zal ismlari - al-Qadir, al-Karim, al-Wahid, al-Hakim, an-Nur kabi sifatarga bilvosita madh o'qilgan. Matnda sulton obrazi orqali Allohning yerdagi soyasi sifatida ilohiy hokimiyat ifoda etilgan.

Ogahiy saj', isti'ora, tazod, tajnis, kinoya, mubolag'a kabi balog'at san'atlaridan mohirlik bilan foydalangan. Bu vositalar matnga estetik ohang, semantik chuqurlik va ruhiy-

"Dargoh" - Allohning huzuri sifatida iste'mol qilingan. Bu yerdagi dargoh - ramziy obrazdir.

Tashbih - bir narsani ikkinchiga o'xshatish orqali obraz yaratish. Bu she'rda to'g'ridan-to'g'ri tashbih kamroq bo'lsa-da, gada sultonlikka erishishi - g'ayrioddiy o'xshatish orqali Allohning karami ochib beriladi.

Kinoya - ochiq ma'no ortiga yashirilgan chuqurroq, ko'pincha tanqidiy yoki ramziy ma'no. Misol: "Har kishigakim aning altofidin etsa madad"

Bu jumla kinoyaviy tarzda Allohdan lutf tilamaslikning oqibatlarini ham nazarda tutadi - madad olmagan kishining holi noma'lum.

Mubolag'a - biror holatni ortiqcha, bo'rttirib ko'rsatish. Misol: "Topa olmas azal birla abad" Allohga o'xshash zotni abadiyatning hech bir nuqtasida topib bo'lmasligi - mubolag'ali tasvirdir.

Saj' (qofiyali nasrga o'xshashlik esa, she'rda satr oxirlaridagi musiqiy uyg'unlik (-ad, -ar, -ad) klassik saj' ohangini beradi: abad, had, topar, madad, yulg'usi, rad. Bu ohangdorlik she'rni balog'atli va esdalik jihatidan kuchli qilishga xizmat qilgan.

falsafiy qatlamlar olib kiradi. Sultonning buyukligi orqali Allohning qudrati madh etilgan, uning saxovati orqali Karim ismi, hikmati orqali Hakim sifati, yagonaligi orqali Vahid ismi badiiy ifoda topgan.

Umuman olganda, Ogahiyning ushbu hamd matni klassik o'zbek adabiyoti, islom ilmlari va sufiyona tafakkur chorrahasida turgan badiiy durdonadir. Matnni o'rganish bizga nafaqat Ogahiy asarlarining estetik qiymatini, balki o'sha davr ma'naviy-mafkuraviy manzarasini ham ochib beradi. Bu tahlil kelajakda Ogahiyning boshqa asarlarini, xususan, saj'li nasr namunalarini kengroq ilmiy tadqiq qilish uchun mustahkam zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Ogahiy, Muhammad Rizo. Zubdat ut-tarovih. Qo'lyozma: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti, inv. № 3866.
2. Karimov, E. Ogahiy devonlari va tarixiy asarlari. - Toshkent: Fan, 1984. - B. 67-85.
3. Zohidov, H. (tahr.). Islom ensiklopediyasi. - Toshkent: Sharq, 2004. - Jild 3. - B. 142-145.
4. G'aniyev, Sh. Balog'at ilmi asoslari. - Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti, 2008. - B. 92-104.
5. Qur'oni Karim. Tarjimai va tafsiri: Al-Azhar ulamolari izohi asosida. - Toshkent: Hilol Nashr, 2012. - B. 85, 176, 252, 408, 557.
6. Saidov, S. O'zbek nasriy shevasining shakllanishi va taraqqiyoti. - Toshkent: O'qituvchi, 1997. - B. 54-60.
7. Fitrat, Abdurauf. Adabiyot qoidalari. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2010. - B. 23-31.
8. Al-Jalalayn. Tafsir al-Jalalayn. Arabcha matn va izohlar bilan. - Kair: Dar al-Ma'rifah, 2001. - B. 112-116.
9. Barthold, V.V. Turkiston musulmon madaniyati tarixi. - Toshkent: O'zbekiston, 1993. - B. 173-179.
10. Abdug'affor Qori. Asmo'ul husna - Allohning go'zal ismlari tafsiri. - Toshkent: Hidoyat, 2010. - B. 37-48.

UDK:82.09:32.019.5

Akmaljon TURSUNOV,
NamDCHTI professori
E-mail: tursunov_ajon@mail.ru

NamDU dotsenti M.Todjihodjayev taqrizi asosida

EDWARD SAIDNING “ORIENTALISM” KONSEPSIYASI XUSUSIDA

Annotatsiya

Mazkur maqolada Edvard Saidning ilmiy-nazariy va ideologik qarashlari, xususan uning mashhur “Orientalizm” asariga alohida e’tibor qaratiladi. Unda Said G’arbning Sharq haqidagi akademik va badiiy tasvirlarini tahlil qilib, Sharqni tasvirlash ortidagi siyosiy va madaniy maqsadlarni ochib beradi. Tadqiqot davomida G’arb diskursining mustamlakachilik va imperiyachilik zaminlariga urg’u berilib, Saidning falastinlik kelib chiqishi uning intellektual qarashlariga qanday ta’sir qilgani yoritiladi. Shuningdek, maqolada Said g’oyalari G’arb akademik ilm-fanidagi hukmron kuch tuzilmalarini qanday shubha ostiga olgani va postkolonial tadqiqotlarga qanday nazariy asos bo’lib xizmat qilgani ko’rsatib beriladi.

Kalit so’zlar: Edvard Said, Sharqshunoslik, mustamlakachilik diskursi, imperiya, tasvir, postkolonial nazariya, G’arb akademiyasi, identitet, hokimiyat.

ON EDWARD SAID’S CONCEPT OF “ORIENTALISM”

Annotation

This paper explores the theoretical and ideological contributions of Edward Said, particularly focusing on his groundbreaking work Orientalism. It discusses how Said deconstructed the Western representation of the East, revealing the political and cultural motives behind academic and literary depictions of the Orient. The analysis highlights the colonial and imperialistic underpinnings of Western discourse and emphasizes Said’s Palestinian heritage as a crucial element of his intellectual perspective. The paper further examines how Said’s ideas challenged dominant power structures in Western scholarship and contributed to postcolonial studies.

Key words: Edward Said, Orientalism, colonial discourse, imperialism, representation, postcolonial theory, Western academia, identity, power.

О КОНЦЕПЦИИ «ОРИЕНТАЛИЗМ» ЭДВАРДА САИДА

Аннотация

В данной работе рассматриваются теоретические и идеологические взгляды Эдварда Саида, особенно его фундаментальный труд Ориентализм. Анализируется, как Саид раскрыл политическую и культурную подоплёку западных представлений об Востоке, разоблачая колониальные и империалистические мотивы в академической и литературной традициях. Особое внимание уделяется палестинскому происхождению Саида, сыгравшему важную роль в формировании его мировоззрения. Работа подчёркивает вклад Саида в деконструкцию западных дискурсов и развитие постколониальных исследований.

Ключевые слова: Эдвард Саид, ориентализм, колониальный дискурс, империализм, репрезентация, постколониальная теория, западная наука, идентичность, власть.

Kirish. Ingliz tilida “Orientalism” deb nomlanuvchi “sharqshunoslik” tushunchasi – asrlar davomida G’arb va Sharq sivilizatsiyalari o’rtasidagi murakkab madaniy, siyosiy va ilmiy aloqalarning mahsuli sifatida shakllangan ilmiy soha hisoblanadi[5]. Bu soha dastlab Sharq olamining tillari, adabiyoti, diniy-falsafiy ta’limotlari, madaniy merosi va sivilizatsion taraqqiyotini tadqiq etishga yo’naltirilgan bo’lsa-da, tarixiy jarayonlarda uning amaliy va ideologik vazifalari ham tobora murakkablashib borgan. Yevropada tarixchi va faylasuf olimlar o’rtasida “oriyentalizm” tushunchasining ilk marta qachon shakllangani masalasi

hozirgi kunda ham akademik doiralarda bahsli masala bo’lib qolmoqda. Ko’pchilik tadqiqotchilar O’rta asrlarda Sharqqa bo’lgan intellektual qiziqishning kuchayishi va diniy-siyosiy ehtiyojlar natijasida sharqshunoslikning dastlabki shakllari yuzaga kelganini ta’kidlashadi.

Dastlabki sharqshunoslar musulmon dunyosining diniy asoslarini, Qur’on va hadis ilmini, Islom tarixi va huquq tizimini chuqur o’rganishga kirishgan, arab tili va yozuvini o’zlashtirishga alohida e’tibor qaratgan edilar. Natijada Sharq xalqlarining kelib chiqishi, madaniy qadriyatlarini, ijtimoiy tartib-qoidalarini va an’analari

haqidagi tasavvurlar G'arb diskursida muayyan shakllanma topdi. Ammo vaqt o'tishi bilan bu tadqiqotlar nafaqat ilmiy maqsadlarda, balki mustamlakachilik siyosatini asoslash, Sharqni G'arb nazarida "boshqarilishi lozim bo'lgan ekzotik hudud" sifatida tasvirlashda ham muhim rol o'ynay boshladi.

XX asr ikkinchi yarmida sharqshunoslikka bo'lgan munosabat keskin o'zgardi. Ayniqsa, 1978-yilda nashr etilgan Edvard Saidning "Orientalism" asari bu borada tub burilish yasadi. Said o'z asarida G'arbning Sharq haqidagi akademik va badiiy qarashlarini mustamlakachilik mentaliteti bilan chambarchas bog'lab tahlil qilib, sharqshunoslikni nafaqat ilmiy, balki siyosiy va ideologik qurol sifatida ochib berdi. Shu tariqa, orientalist diskursning ichki ziddiyatlari, hokimiyat va bilim o'rtasidagi murakkab aloqadorlik postkolonial nazariyaning asosiy o'qiga aylandi. Bugungi kunda Edvard Saidning yondashuvi nafaqat filologiya va tarix, balki sosiologiya, madaniyatshunoslik va siyosatshunoslik yo'nalishlarida ham dolzarb ahamiyatga ega bo'lib, G'arb akademiyasida hukmron bo'lgan kuch tuzilmalarini qayta ko'rib chiqishga turtki bermoqda.

Mazkur maqola ana shunday tarixiy va nazariy kontekstda Edvard Saidning "Orientalism" konsepsiyasi mohiyatini yoritib, uning Sharq va G'arb o'rtasidagi bilish jarayonlariga ta'siri, mustamlakachilik diskursiga qarshi intellektual kurashdagi o'rni hamda postkolonial tadqiqotlarga qo'shgan hissasini tahlil qilishni maqsad qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. G'arblik olim va ziyolilar ham "oriyentalizm" tushunchasini ta'riflashi turlicha talqin qilganlar. Masalan, frantsuz sharqshunos olimi Maksim Rodinson oriyentalizmni – Sharq dunyosini o'rganuvchi maxsus bilimlar majmui ekanligini ta'kidlab, zudlik bilan uning jurnali, uyushmasi va ilmiy asosini yaratuvchi mutaxassisga ehtiyoj mavjudligini aytadi. Rodri Bart esa, "Oriyentalizm – bu sharqshunoslik, yoxud, Sharq dunyosining ilm-bilimlaridir" deya ta'kidlaydi.

Amerikalik olim Edvard Saidning fikricha, Oriyentalizm – akademik mustaqil fan sohasi, Oriyentalizm – "Sharq" va (asosan) "G'arb" o'rtasida yaralgan ontologik va epistamologik tafovutga asoslangan fikr-mulohazalar uslubidir". [4]

Oriyentalizm nima, qachon va qayerda boshlangan, uning asl mohiyati nima singari savollarga javob izlagan Edvard Said o'zining barcha izlanishlari samarasini to'plab, "Oriyentalizm" ("Orientalism", 1978) nomli kitob yozgan. Bu asar nafaqat kitobxonlar, balki jamiyatshunos tarixchi va adabiyotshunoslar uchun katta qo'llanmaga aylanib, unda yevropaliklar va mustamlakachilik tarixi, madaniy ishlab chiqarish va kapitalizm, Ma'rifatparvarlik liberalizmi va hukmronlik siyosati o'rtasidagi bog'liqliklar chuqur tahlil qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Edvard Saidning 1978-yilda nashr etilgan "Orientalism (Sharqshunoslik) [4] asari, Sharqshunoslikni yangi, postkolonial nuqtai nazardan tahlil qilishga asoslangan inqilobiy yondashuvni taqdim etdi. Mazkur asar Sharqshunoslikni

nafaqat ilmiy soha sifatida, balki G'arbning Sharqni "egallash" va "boshqarish" istagini ilmiy asoslash va mustahkamlash vositasi sifatida ekanini ko'rib chiqadi. Asarda Sharq G'arbda qanday tasvirlanganini, uning o'ziga xos xususiyatlari va tasavvurlari orqali Sharq madaniyati va xalqlarining G'arb tomonidan qanday manipulyatsiya qilingani tahlil qilinadi.

"Oriyentalizm" kitobida tahlil qilingan post-strukturalizm oqimi masalalari adabiy nazariya, madaniy tanqidchilik rivojiga, hamda Sharq dunyosini tadqiq qiluvchi O'rta Sharq fanlari turkumi teoriyasiga ulkan hissa qo'shdi. Jamoatchilik nuqtai-nazarini o'rgangan Edvard Said oriyentalizmning asl mazmun-mohiyatini to'g'ri asoslash yuzasidan tarixchi va olimlar bilan bahs munozara qildi. XVIII asrda ko'p mutolaa qilingan, Yevropaning, asosan, Fransiya va Germaniyaning 1770-1870 yillar oralig'idagi madaniy va intellektual hayotini yorituvchi Reymond Shvabning "Sharqona Uyg'onish" ("Oriental Renaissance") nomli asaridan ilhomlanib, Said mazkur kitobni yozishga qaror qilgan edidi.

Edward Saidning tahliliga ko'ra, Sharqqa G'arbning yirik ilmiy va madaniy tuzilmalarining "ekzotik" yoki "qoloq" qismi sifatida qarab kelingan.[4] Olim Sharqshunoslikni nafaqat ilmiy faoliyat, balki ideologik tizim sifatida ko'radi. Uning fikricha, sharqshunoslik G'arb tomonidan Sharq xalqlarining madaniy va siyosiy nazoratini mustahkamlash uchun ishlatilgan ideologik vosita sifatida xizmat qilgan. Raynxard Shulzning fikricha, "Edvard Saidning asari Sharqshunoslikni ilmiy betaraflikdan mahrum qilib, G'arbning siyosiy ustunligini tizimli amalga oshirilganini ochib beradi." [6]

Edvard Said mazkur asarida sharqshunoslikni uch xil ma'noda ta'riflaydi:

Akademik oriyentalizm - Sharqni o'rganuvchi ilmiy soha bo'lib, bu erda "har kim Sharq haqida dars bergan, u haqida yozgan yoki tadqiq qilgan kishi oriyentalist, va u nima qilgan bo'lsa – oriyentalizm".

Madaniy oriyentalizm - G'arbda Sharq haqidagi tasavvurlar, stereotiplar va tasvirlar majmui. Said ta'kidlaydi: "Oriyentalizm G'arb madaniyatida chuqur ildiz otgan fikr tarzidir, chunki Sharq G'arb uchun nafaqat qo'shni hudud, balki o'zining eng katta, eng boy va eng qadimiy mustamlakasining joyi hisoblanadi".

Siyosiy oriyentalizm - XIX asr oxiri va XX asr boshlaridan boshlab, Sharqni boshqarish va nazorat qilish uchun ishlab chiqilgan institutional diskurs.

Said Oriyentalizmning tarixiy rivojlanishini uch asosiy bosqichga bo'ladi:

Klassik davr (XVIII asr oxiri - XIX asr o'rtalari): Fransuz va ingliz tadqiqotchilari tomonidan Sharqning "kashf etilishi". Bu davrda Napoleon Bonapartning Misrga yurishi (1798) muhim voqea hisoblanadi. Saidning fikricha, Napoleon bilan birga Sharqning zamonaviy tarixiy davri boshlandi.

Imperial davr (XIX asr o'rtalari - XX asr boshlari): Buyuk Britaniya va Fransiyaning Sharqda mustamlakachilik kengayishi davri. Bu davrda oriyentalizm institutlashdi va akademik fan sifatida shakllandi.

Amerika davri (XX asr o'rtalari - hozirgacha): AQSH Sharqda yetakchi kuch bo'lishi bilan oriyentalizm yangi shakllar oldi. Amerika oriyentalizmi ko'proq siyosiy va strategik maqsadlarga xizmat qiladi.

Edvard Said "Orientalizm" asarida Sharqni "orient" sifatida belgilash orqali, G'arbni "g'arb" va "sivilizatsiyalashgan" sifatida ko'rsatadi. G'arbda Sharqni arxaiik, primitiv va qoloq deb hisoblab, o'zini yuqori madaniy va sivilizatsiyalashgan tizim sifatida qarashlar mavjud edi. Sharqshunoslikning bu ideologik strukturalari G'arbning Sharq xalqlari ustidan hukmronlik qilish va mustamlaka tizimlarini oqlash uchun ishlatilgan. Saidning asarida Sharq va G'arb o'rtasidagi tasviriy tafovutlar muhim o'rin tutadi.

Olimning ta'kidlashicha, G'arbda Sharq "ekzotik", "qoloq", "qadimiy", va "sehrli" deb tasvirlangan. Said bu tasvirlarni G'arbning o'z madaniy o'rnini mustahkamlash va o'zini ustun qo'yish uchun ishlatilgan stereotiplarga misol sifatida keltiradi. G'arbning Sharqqa bo'lgan bu yondashuvi nafaqat ilmiy va madaniy faoliyatni, balki ijtimoiy va siyosiy aloqalarni ham o'zgarishiga olib keldi. O'sha davrlarda Sharq xalqlarining madaniyati va bilimlari past darajada baholandi, bu esa ular bilan aloqalar o'rnatishda G'arb manfaatlariga ilgarilash uchun imkoniyat yaratdi.

Saidning fikriga ko'ra, bu tasvirlar faqat G'arb madaniyati va siyosiy tizimining ustunligini oqlash uchun yaratilmagan, balki ular o'z navbatida Sharq xalqlarining o'ziga xos madaniyati va tarixini inkor etish va o'zlarinikini yuksaltirish uchun ishlatilgan. Evropada Sharqni G'arbg "qarama-qarshi" tasvirlash, ikki o'rtada mavjud bo'lgan farqlarni kuchaytirgan va ularning o'rtasida "madaniy" va "sivilizatsiyalashgan" jihatlarida ziddiyatlarni paydo qilgan.

Tahlil va natijalar. "Orientalizm" asarida, Sharqshunoslikni nafaqat ilmiy sohada, balki siyosiy va madaniy sohada ham yangicha yondashuvlar bilan ko'rib chiqish zarurati ta'kidlanadi. Saidning konsepsiyasi Sharqni G'arb madaniyatining tasavvurlari va stereotiplari orqali qanday shakllanganini va bu jarayonda Sharqqa nisbatan yolg'on uydirmalar G'arbning gegemonik maqsadlariga xizmat qilgani ochib beriladi.

Edward Said "Orientalism" asarida Sharqshunoslikni faqat ilmiy soha sifatida ko'rmasdan, uni G'arbning siyosiy va madaniy ustunligini qo'llab-quvvatlaydigan ideologik vosita sifatida ham tanqid qiladi. Saidning fikriga ko'ra, Sharqshunoslar ilmiy izlanishlar orqali Sharqni G'arbning siyosiy manfaatlariga moslashtirishga intilgan. Bu ilmiy faoliyatni Said o'zining ideologik tahliliga asoslanib, G'arbning Sharq xalqlarini boshqarish va nazorat qilish uchun ishlab chiqilgan bir vosita deb ta'kidlaydi. Olim, "G'arbning Sharqqa bo'lgan munosabati faqat ilmiy emas, balki doimiy siyosiy maqsadlarda shakllangan" [1] – deb ta'kidlaydi.

Muallifning ta'kidlashicha, Sharqshunoslik aslida ilmiy izlanishlar orqali Sharq madaniyati va xalqlarini boshqarish, o'z tasavvurlariga moslashtirish va ular bilan aloqalarni o'z foydasiga hal qilish uchun yaratilgan. Shunday qilib, Said Sharqshunoslikning ilmiy asosini inkor qilmaydi, ammo uning ilmiy maqsadlari va metodologiyasi G'arbning Sharqni boshqarish maqsadlari bilan uzviy bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Uning ilmiy tanqidi Sharqshunoslikni faqat ilmiy yondashuvdan iborat emas,

balki siyosiy va madaniy ustunlikni qo'llab-quvvatlaydigan bir vosita sifatida tushunishga olib keladi.

Olimning Sharqshunoslikka bo'lgan qarashlari, ilmiy faoliyatni G'arbning ustun siyosiy va madaniy manfaatlar bilan bog'lab ko'rish zaruratini ta'kidlaydi. Uning tanqidiy yondashuvi Sharqshunoslikning faqat ilmiy soha sifatida ko'rilmaligi kerakligini, balki uning siyosiy va ideologik maqsadlarda shakllanayotganini va G'arbning gegemonlik maqsadlarini qo'llab-quvvatlashda muhim vosita bo'lib xizmat qilishini o'rgatadi.

Edvard Saidning "Orientalizm" asari nemis akademik muhitiga ham katta ta'sir ko'rsatdi. Germaniya sharqshunoslari, Saidning postkolonial nazariyasini qabul qilishda ikki xil yondashuvni tanladilar. Ba'zi nemis olimlari Saidning fikrlarini o'z tadqiqotlarida qo'llashga harakat qilib, Sharqshunoslikda mavjud bo'lgan G'arb markazchiligi va Sharqni kamsituvchi tasvirlarni tanqid qildilar. Ular Saidning Sharqni G'arbning siyosiy manfaatlariga xizmat qiladigan tarzda tasvirlashining tarixiy jihatini o'rganib, ilmiy yondashuvlar va metodologiyalarni yangilashga intildilar. Boshqa tarafdin, ba'zi nemis sharqshunoslari Saidning tanqidini rad etib, o'zlarining an'anaviy ilmiy metodologiyalarini ilgari surdilar.

Germaniyada sharqshunoslikning tarixiy yondashuvi, asosan, ilmiy filologiyaga asoslangan edi. Saidning tanqidi Germaniyadagi filologik an'analarga qarshi emas, balki ularni ideologik asosda qayta ko'rib chiqishga chaqiradi. [7] Germaniya sharqshunoslarining ko'plab asarlari, masalan, Max Müller, Theodor Nöldeke va Carl Brockelmann kabi olimlarning tadqiqotlari Sharqni bir tomonlama, yiriklashtirilgan va nostandart tarzda tasvirlagan. Saidning "Orientalism" asari bunday ilmiy yondashuvlarga qarshi chiqdi. Uning ta'kidlashicha, Germaniya orientalistlarining asarlari Sharqni G'arbning ideologik va siyosiy manfaatlariga moslashtirish uchun ishlatilgan. Saidning tanqidi, Germaniya sharqshunoslik ilmiga nisbatan yangi yondashuvlarni taqdim etdi, bu o'z o'rnida Germaniya ilmiy doiralarida tarixiy va ilmiy qarashlarning yangi bosqichga olib chiqdi.

Saidning postkolonial nazariyasi Germaniyada Sharqshunoslikni qayta tahlil qilishga undadi. Uning tanqidi, nafaqat ilmiy yondashuvlarda, balki ijtimoiy va madaniy muloqotlarda ham yangi paradigmalarni yaratishga yordam berdi. Yuqorida aytib o'tganimizdek, Germaniya ilmiy hamjamiyatida olimning fikrlari ijobiy va salbiy baholandi. Ijobiy baholagan olimlar, postkolonial tanqidiy yondashuvni Sharqshunoslikda ishlatishga harakat qilib, madaniyatlararo muloqot va interkulturalizm kabi tushunchalarga alohida e'tibor qaratdilar. Salbiy baholaganlar esa Saidning tanqidiy qarashlarini ilmiy jarayonda to'g'ri va asosli deb hisoblamadilar. Biroq, bu muhokamalar Germaniyada yangi ilmiy yondashuvlarning rivojlanishiga sabab bo'ldi.

Edvard Saidning "Orientalism" asarining Germaniyada qabul qilinishi, O'rta asrlar va XIX asrning oxirlarida mavjud bo'lgan orientalistik yondashuvlarni yangilashga olib keldi. Germaniya sharqshunoslik ilmida Saidning tanqidiy qarashlari, an'anaviy ilmiy yondashuvlar va metodologiyalarni qayta ko'rib chiqish zaruratini yuzaga keltirdi. Uning asari Germaniya akademiyasida yangi metodologiyalar va multikultural yondashuvlarni rivojlantirishga yordam berdi. Bu esa nafaqat ilmiy, balki madaniy va siyosiy sohalarida ham Sharq va G'arb o'rtasida

yaxshiroq muloqot va o'zaro anglashuvni ta'minlashga olib keldi.

Aytish joizki, Germaniyada "Orientalizm" asari keng ilmiy va madaniy munozaralarga sabab bo'ldi. Tanqidlar asosan, Saidning Sharqshunoslikni faqat ideologik nuqtai nazardan ko'rishini va tarixiy-madaniy kontekstlarni e'tiborga olmaganligini ta'kidladi. Biroq bu Germaniyada postkolonial yondashuvlarning rivojlanishiga va Sharqshunoslikning qayta tahlil qilinishiga olib keldi.

Fikrimizcha ham "Orientalizm" asari Germaniyada sharqshunoslikda yangi metodologiyalar va postkolonial nazariyalarning qo'llanilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Olimning ta'kidlashicha, "Sharqni tasvirlashda G'arbning dominantligi ko'pincha Sharqni o'zining tasavvuriga moslashtirishga qaratilgan". [1]

Ilmda ta'kidlanishicha, Edvard Said ilgari surgan g'oyalar Germaniyada postkolonial tadqiqotlarning yangi yo'nalishlarini shakllantirdi, xususan, gender va etnik identifikatsiya masalalariga oid tadqiqotlar rivojlana boshladi. Saidning tahlili nafaqat Sharqshunoslikda, balki tarixshunoslik, madaniyatshunoslik va adabiyotshunoslikda ham yangi ilmiy tendensiyalarni yuzaga keltirdi. Germaniya universitetlarida Sharq madaniyatlarini faqat o'z manfaatlari doirasida ko'rishning cheklovlar va bir tomonlama tasvirlaridan voz kechishga intilish kuchaydi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, Edvard Saidning postkolonial nazariyasi Germaniya ilmiy va akademik doiralarda Sharqning G'arb tomonidan faqat o'z manfaatlarga moslashtirilgan holda o'rganilishini keskin tanqid qilib, uni tubdan qayta ko'rib chiqishga undadi. Saidning "Orientalizm" asari sharqshunoslikning an'anaviy paradigmasini shubha ostiga olib, mustamlakachilik va imperiya diskursining ilmiy tadqiqotlar bilan uzviy bog'liqligini ochib berdi. Bu esa Germaniya sharqshunoslik maktabi vakillarini Sharq va G'arb madaniyatlarini nafaqat alohida-alohida, balki ularning o'zaro murakkab ta'sirchanlik tizimi va qarama-qarshi yondashuvlari asosida tadqiq etishga yo'naltirdi.

Saidning tanqidiy qarashlari G'arb ilm-fanida Sharqning doimiy ravishda egzotik, yovvoyi, sehrli va qadimiy obrazlarda tasvirlanish tendensiyalarini fosh etib,

ularni postkolonial nazariya mezonlari asosida qayta tahlil qilishga imkon berdi. Germaniya sharqshunoslik muhitida bu qarashlar nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy tadqiqotlar jarayonida ham o'z aksini topib, Sharqni G'arbning "boshqariluvchi obyekt"i sifatida emas, balki o'z tarixiy, siyosiy va madaniy kontekstida, mustaqil epistemologik maydon sifatida ko'rib chiqishga yo'l ochdi.

Bundan tashqari, Germaniya akademiyasida Sharq va G'arb madaniyatlari o'rtasidagi qarama-qarshilikni endilikda faqat filologik yoki tarixiy doirada emas, balki ijtimoiy, siyosiy va madaniy qatlamlarda ham chuqurroq va tizimli tadqiq etishga qaratilgan izlanishlar jadallashdi. Saidning postkolonial yondashuvi nafaqat o'tmishdagi mustamlakachilik mexanizmlarini tahlil qilish, balki bugungi globalashuv jarayonlarida ham Sharq madaniyatining G'arb bilan munosabatini tanqidiy ko'z bilan baholash imkoniyatini yaratdi. Bu esa Germaniya sharqshunoslik maktabining metodologik asosi va kontseptual doirasini yanada boyitib, zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda Sharqni G'arb madaniyatidan mustaqil va o'ziga xos fenomen sifatida tahlil qilish uchun yangi yo'nalishlarni shakllantirdi.

Shu boisdan, kelgusida Germaniya ilmiy jamoatchiligi oldida quyidagi vazifalar turibdi: Sharq va G'arb o'rtasidagi bilim ishlab chiqarish tizimini yanada tanqidiy va ko'p qirrali metodologiyalar asosida rivojlantirish; Sharq sivilizatsiyasini faqat G'arb tasavvurlariga tayanib emas, balki ichki tarixiy va madaniy kontekstlarga suyanib chuqur tadqiq etish; shuningdek, postkolonial nazariyani boshqa sohalar, jumladan, sotsiologiya, siyosatshunoslik va madaniyatshunoslik bilan uyg'unlashtirgan holda tahlil qilish.

Aynan shu jihatlar Edvard Saidning "Orientalizm" konsepsiyasi Germaniya sharqshunoslik maktabi rivojida nafaqat tarixiy, balki zamonaviy davr uchun ham dolzarb ahamiyatga egaligini yana bir bor tasdiqlaydi. Shu asosda yangi avlod tadqiqotchilari Sharqning o'ziga xosligini hurmat qilgan holda, uni mustaqil intellektual maydon sifatida chuqurroq o'rganishga va G'arb tasvirlarining noxolis yondashuvlariga tanqidiy qarashga undaydi.

ADABIYOTLAR

1. Annelies Moors: Beyond Orientalism?, Critique of Anthropology, Vol. 15, N. 2, 1995, S. 119.
2. Antonio Gramsci. Selections from Cultural Writings. Cambridge: Harvard University Press, 1985, p. 189-221.
3. Christhard Hoffmann. German Orientalism in the Age of Empire: Religion, Race and Scholarship, by Suzanne L. Marchand. 2013. Pdf. www.vipx.uz
4. Edward Said. Orientalism. Pantheon Books, 1978, S. 57.
5. Gulnoz Mamarasulova. G'arb adabiyotida "Orientalizm". Ziyouz.uz, 17.04.2023.
6. Reinhard Schulze: Islamwissenschaft und Orientalismus, Frankfurt am Main: Campus, 1990, S. 47.
7. Suzanne Marchand: German Orientalism in the Age of Empire: Religion, Race, and Scholarship, Washington: Cambridge University Press, 2009, S. 221.
8. Suzanne Marchand: German Orientalism. Washington: 2009. S. 142.

UDK:811.512

Charos TURSUNOVA,
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Qarshi filiali tayanch doktoranti
E-mail: chtursunova@gmail.com

PhD G'.Hamroyev taqrizi asosida

ILMIY MATNLARDA METAFORALARNING SEMANTIK STRUKTUR TAHLILIGA DOIR

Аннотация

Ushbu maqolada ilmiy matnlarda qo'llanilgan metaforalarning semantik strukturalari tahlil qilinadi. Metafora ilmiy nutqda nafaqat estetik vosita, balki konseptual tushunishni shakllantiruvchi vosita sifatida ham namoyon bo'ladi. Tadqiqotda metaforalarning tushunchaviy asoslari, domenlararo o'zaro aloqasi va ular orqali ifodalanayotgan ilmiy tushunchalarning kognitiv xususiyatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: metafora, semantik struktur, ilmiy nutq, konseptual domen, kognitiv tilshunoslik.

О СЕМАНТИЧЕСКОМ СТРУКТУРНОМ АНАЛИЗЕ МЕТАФОР В НАУЧНЫХ ТЕКСТАХ

Аннотация

В этой статье будут проанализированы семантические структуры метафор, используемых в научных текстах. Метафора выступает в научной речи не только как эстетическое средство, но и как средство формирования понятийного понимания. В исследовании раскрываются концептуальные основы метафор, междоменные взаимодействия и когнитивные особенности выражаемых через них научных концепций.

Ключевые слова: метафора, семантическая структура, научная речь, концептуальная область, когнитивная лингвистика.

ON THE SEMANTIC STRUCTURAL ANALYSIS OF METAPHORS IN SCIENTIFIC TEXTS

Annotation

This article analyzes the semantic structures of metaphors used in scientific texts. Metaphor is manifested in scientific speech not only as an aesthetic tool, but also as a means of shaping conceptual understanding. The study reveals the conceptual underpinnings of metaphors, Inter-domain interaction, and the cognitive properties of scientific concepts expressed through them.

Keywords: metaphor, semantic structure, scientific discourse, conceptual domain, cognitive linguistics.

Kirish. Metafora eng keng o'rganilgan til birliklarida biri hisoblanadi, biroq uni matn asosida tadqiq qilish keyinroq amalga oshirila boshlandi. Metaforalar, odatada, badiiy, xususan, she'riy matnlar asosida tahlil qilib kelinadi, biroq jahon tilshunosligida ilmiy matnlar asosida ham tizimli o'rganilgan.

Tibbiy ilmiy nutqda ham metaforalardan foydalanish katta samara beradi. Unda metafora – majoziy so'zlar davolash kerak bo'lgan kasalliklarni, kasalliklarning belgilari va belgilarini va ularning oqibatlarini ifodalash uchun ishlatiladi. Ilmiy ommabop nutqda ham metaforadan foydalanish ijobiy natijalar beradi.

O'zbek tilshunosligida metaforalar tasnifi, semantikasi, kognitiv-pragmatik tahliliga doir tadqiqotlar olib borilgan, antropomorfik metaforalar ustida ilmiy izlanish olib borgan G.Nasrullayeva ilmiy matnlarda antropomorfik metaforalarning sotsiopragmatik xususiyatlari masalasiga to'xtaladi[1], hamda fikrini asoslash uchun ilmiy matnlardan ayrim misollar ham keltiradi.

Energetika sihasida ham metaforalardan foydalanish fikrini aniq va tushunarli ifodalash imkonini beradi. Bunday matnlarda ham shaxsga xos belgi, harakat va shaklga o'xshashlik asosida ma'nolar ko'chadi. "Issiqlik mashinalarida ishchi jism sifatida gazlar, gaz bugiarining aralashmalari yoki suv bug'i ishlatiladi, chunki ishchi jismlar kengayish va siqilish xususiyatlariga ega bo'ishi kerak. Masalan, ichki yonuv dvigatellarida havo ishchi jism bo'lib, yonilg'i yonishidan hosil bo'lgan issiqlik energiyasini qabul qiladi va kengayish jarayonida porshenni turtib mexanik ish bajaradi[2].

Yoki geometriyaga doir matnlarda ham insonlarga xos xatti-harakatlar predmetlarga, jonsiz narsa-buyumlarga ko'chiriladi:

Fazoda berilgan F shaklning har bir nuqtasi biror bir usulda ko'chirilsa, yangi F1 shakl hosil bo'ladi. Agar bu ko'chirishda (akslantirishda) birinchi shaklning har xil nuqtalari ikkinchi shaklning har xil nuqtalariga ko'chsa, bu ko'chishga geometrik shakl almashtirish deb ataladi.

Fazodagi o'xshashlik almashtirishi to'g'ri chiziqni to'g'ri chiziqqa, nurni nurga, kesmani kesmaga va burchakni burchakka akslantiradi. Shuningdek, bu almashtirish tekislikni ham tekislikka akslantiradi[3].

Ajratib ko'rsatilgan so'zlar kontekstda ko'chma ma'nolarni ifodalab kelmoqda.

Tilshunoslik nazariyasida ham lingvistik hodisalar mohiyatini tushuntirishda, tushunarli qilib ifodalashda ko'chma ma'noli so'zlardan foydalaniladi. Masalan, fonetika sohasi tadqiq etilganda tovushlar bilan bog'liq jarayonlarni ham obrazli tushuntirishga zarurat tug'iladi. Misol uchun "...qisqaruvlar (fonemalarning yutilishi) asoslanadi..."[4] mazkur jumlada ajratib ko'rsatilgan so'z metaforik ma'no kasb etgan. "Tonlar yutilishi tezligini ularni muhitdagi miqdoriga bog'liq" jumlasida ham tovush yutilishidan farq qiluvchi boshqa bir ko'chma ma'no sodir bo'lmoqda.

Ilmiy matnlarda antropomorfik metaforalarning faol ifodalanishi quyidagi misolda ham namoyon bo'ladi: "Hech qaysi usul universalligi va murakkab tarkibli aralashmalarni ajratishdagi samaradorligi bo'yicha fizik-kimyoviy tadqiqot usuli bo'lgan xromatografiya bilan raqobatlasha olmaydi[5]." Raqobatlasha olmaslik aslida insonlarga xos xatti-harakat, xususiyatdir. Uning ilmiy tilda moddalarga nisbatan qo'llanilishi fikrni aniq, obrazli, tushunarli ifodalashga olib keladi.

Umuman, antropomorfik metaforalarning jamiyatda faol lisoniy vosita ekanligini, uning jamiyat a'zolari tomonidan olib boriladigan turli mavzulardagi har qanday muloqotning samarali, natijali qila olishini so'zlovchi yaxshi anglagan holda undan unumli foydalandi. Ilmiy matnlarda antropomorfik metaforalarning bajaradigan lingvistik, stilistik, sosiopragmatik hamda pragmatik vazifasini tadqiq qilish ilmiy tilni rivojlantirishga xizmat qiladi. O'zbek tilshunosligida metaforalarning ilmiy kontekstda o'rganilishiga alohida e'tibor qaratish lozim.

Ilmiy matnlarda ham antropomorfik metaforalarda foydalaniladi. Matnning bu turi umumiy ilmiy atamalarining mavjudligi bilan xarakterlanadi va ko'pincha, o'quvchi uchun ma'lum bir atamani tushunishni osonlashtirish uchun muallif turli metaforalardan foydalanadi. Tadqiqotimizda bu antropomorfik metaforalar tahlili yordamida ifodalab beriladi. Misol uchun, energiya har qanday vaqtda juda tez va to'satdan tushishi mumkin, chunki ob-havoning xatti-harakatini hech kim oldindan aytib bera olmaydi, muallif bundan foydalanadi. Antropomorfik metafora: Buyuk Britaniyada elektr narxi yerga urildi. Energiya taqchilligi hammani tashvishga solib qo'ydi. Metaforik so'z matnga kirs, qiziqishni oshiradi va odatda nutqni hissiy jihatdan bezaydi. Ko'rinib turganidek, antropomorfik metaforalarning ishlatilishi ilmiy-ommabop matnlarda juda keng tarqalgan. Ilmiy ommabop matnlarida bunday metodlardan foydalanish uni nafaqat soddalashtiradi, balki matn mazmunini o'quvchiga aniq va qiziqarli, e'tiborni jalb qiladiga holatga keltiradi. Antropomorfik metaforalardan foydalanish o'quvchiga "energiya", "iqtisod", "koinot"

sohasi bilan bog'liq narsalarni tasavvur qilishga yordam beradi.

Xalqaro tadqiqotlarda ham metaforalarning ilmiy matnda qo'llanilishi bilan bog'liq struktur tahlili natijalari asosan 3-4 so'z turkumi doirasida kuzatiladi.

Quyida siz uchun "Ilmiy matnlarda metaforalarning semantik struktur tahlili" mavzusida namunaviy ilmiy maqola tayyorlab berdim. Ushbu maqola tilshunoslik, aniqrog'i semantika va kognitiv tilshunoslik yo'nalishida yozilgan bo'lib, sizning magistrlik yoki ilmiy faoliyatingizga moslashtirilgan.

Metafora faqat badiiy adabiyotda uchraydigan til hodisasi emas, balki ilmiy nutqda ham keng qo'llaniladigan semantik vositadir. Xususan, ilmiy matnlarda yangi tushunchalarni izohlash, murakkab g'oyalarni tushunarli tarzda ifodalashda metaforalarning ahamiyati juda yuqori. Metafora yordamida abstrakt tushunchalarga konkret tus beriladi, bu esa bilimni qabul qilish va uni o'zlashtirish jarayonini yengillashtiradi.

Metafora va uning ilmiy nutqdagi roli. Lakoff va Johnson (1980) tomonidan ilgari surilgan konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, metafora – bu bir konseptual sohani boshqa bir konseptual soha vositasida tushunishdir. Ilmiy matnlarda bu hodisa quyidagicha ko'zga tashlanadi:

- Ilm – nur (ilm nuridir, ilm ziyosi),
- Nazariya – bino (nazariya poydevori, nazariy asos),
- Tizim – organizm (tizim ishlamayapti, tizimning yuragi).

Bunday metaforalar orqali ilmiy tushunchalar (ilm, nazariya, tizim) boshqa, tajribada ko'proq uchraydigan konkret tushunchalar (nur, bino, organizm) asosida tushuntiriladi.

Metaforalarning semantik strukturasi

Ilmiy matnlardagi metaforalarning semantik strukturasi quyidagi komponentlardan tashkil topadi:

1. Manba domen (source domain) – metafora olish uchun asos bo'lgan konkret soha (masalan, bino).
2. Nishon domen (target domain) – tushunilishi kerak bo'lgan abstrakt soha (masalan, nazariya).
3. Metaforik ko'chish (mapping) – manba domen xususiyatlarini nishon domenga ko'chirish jarayoni.
4. Kognitiv struktura – metafora orqali yaratilgan yangi tushunchaviy tasavvur.

Misol: Nazariyaning poydevori – bu ifoda orqali "nazariya" tushunchasi "bino" modeli asosida strukturaviy tarzda tushuntirilmoqda.

Ilmiy metaforalarning turlari

Ilmiy matnlarda quyidagi metafora turlariga duch kelinadi:

- Strukturaviy metafora: nazariya – bino, tizim – mexanizm.
- Orientatsion metafora: rivojlanish yuqoriga, tanazzul pastga qarab (ilmiy rivojlanishning cho'qqisi, tanazzulga yuz tutdi).
- Ontologik metafora: bilim – obyekt (bilimni egallash, bilimlar bazasi).

Har bir metafora turining semantik strukturasi aniqlash orqali uning matndagi funksional yuklamasi,

tushuniluvchanlik darajasi va nutqdagi stilistik roli aniqlanadi.

Tahlil namunasi

Quyida fizika va iqtisodiyot fanlariga oid matnlardan olingan metaforalarning tahlili keltiriladi:

1. "Bozor yuragi to'xtab qoldi" – bu yerda bozor tizim sifatida, yurak esa tirik organizm metaforasidir. Yurak – asosiy ishlovchi organ sifatida tasvirlanib, bozorning asosiy faoliyati to'xtaganini bildiradi.

2. "Nazariyaning poydevori mustahkam emas" – nazariya abstrakt obyekt, poydevor esa konkret, strukturaviy komponent. Bu metafora orqali nazariyaning asosiy dalillarining zaifligi anglatiladi.

Metafora – majoziy ma'noda ishlatiladigan so'z yoki ifoda buyumni umumiy xususiyati asosida boshqa biror buyum bilan nomsiz taqqoslashga asoslangan qiymatdir. Shunday qilib, biri mashhur ilmiy matnda ishlatiladigan eng keng tarqalgan metodlarni matn asosida taqqoslash muhim hisoblanadi. Taqqoslashlar orqali ilmiy termin: "bugungi kunda ularning rolini osmon jismlari da'vo qilmoqda. Bunday ilmiy matnlarda ko'pincha taqlidlik va o'xshashliklar ishlatiladi: "olamning tug'ilishi", "qora tuynuklar hamma narsani yutadi", "reaktor nafas oladi". Shuningdek, tasvirlanayotgan buyumlar olgan personifikatsiya haqiqiy inson qiyofasi: "koinot – ona". Metafora ilmiy ommabop matnlarida zamonaviy murakkab hodisalar haqida haqiqatni ommalashtirishda o'xshatish va qiyoslashdan foydalanish imkoniyatini yaratadi. Misol uchun, mashhur ilmiy kitoblaridan birida obrazli taqqoslashlar o'quvchiga tasavvur qila olishga yordam berish uchun ishlatiladi.

Metafora – umumbashariy hodisa. Uning asosiy vazifasi mavhum narsalarni osonroq idrok qilishga yordam berishdir.

A. P. Chudinovning so'zlariga ko'ra, "ko'rib chiqilayotgan matnlardagi metaforalar ko'pincha ular butunlay avtonom elementlarning tasodifiy to'plami emas, kuchli matnli va kuchli tizim bilan ajralib turadigan bir xil mexanizmdagi qo'shimcha matnli ishoratlardir[6]. Ilmiy-ommabop matnlarida metaforik model A.P.Chudinov metaforik modelning quyidagi xususiyatlarini aniqladi:

1. Manba konseptual maydoni (manba maydoni) – konseptual qamrab olingan majoziy bo'lmagan ma'nolarni anglatadigan maydon birliklar modeli.

2. Yangi tushuncha maydoni (maqsad maydoni) – tushuncha maydoni uchun tegishli modellarning metaforik ma'nolarini o'z ichiga olgan birliklar.

3. Model bu – ramkalar bilan bog'liq, ularning har biri bu dunyoning soddagina til rasmining bir bo'laki sifatida tushuniladi.

4. Har bir ramkani tashkil etuvchi standart uyalar, ya'ni elementlar ramkaning ayrim qismini tashkil etuvchi vaziyatlar, uning ayrim jihati o'ziga xos xususiyatlari.

5. Mahsuldorlik modeli-joylashtirish va modellash qobiliyati matnga joylashtirish sohalari. Chastotani ham hisoblashingiz mumkin. Model uchun mos metaforalardan foydalanib, chastotani taqqoslash stilistik, janr va boshqa xususiyatlarni hisobga olgan

holda turli modellar matnini yaratish imkonini beradi. Bu metaforik modelning ta'rifi konseptual munosabatlar ona tilida ongida mavjud shu sohaning ramkalar (uyalar, tushunchalar) tizimi bo'lgan sohalari (manba sohasi) konseptual tizimni modellashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Nutqda antropomorfik leksemalar hosila ma'nolarining nutqiy voqelanishi sabablari va omillarini farqlash zarur. Hosila ma'nolarni nutqiy voqelantirishda, avvalo, bosh sababchi sifatida shaxsiy omil yuzaga chiqadi. Zero, har qanday nutqiy voqelik shaxsning kommunikativ maqsadi asosida sodir bo'ladi. Kommunikativ maqsad birlamchi hodisa sifatida nutqning strukturasi, til birliklarining tanlanishi va qo'llanishini keltirib chiqaradi. So'zlovchi maqsadining aniqlik va qat'iylik darajasi bir tomondan uning dunyoqarashi, madaniy-axloqiy saviyasi, didi, faoliyat tamoyillari, xarakter-xususiyati, irodasi kabi barqaror sifatleri bilan, ikkinchi tomondan, kayfiyati, sog'ligi, vaqti kabi beqaror holatlari bilan belgilanadi. Kommunikativ maqsad aniq yoki noaniq, qat'iy yoki uning aksi bo'lishi mumkin. Aniq va anglangan maqsad qo'yilganda til birliklarining ko'chma ma'nolari alohida o'rin tutadi. Aytilganidek, kommunikativ maqsad axborot olish yoki uzatish ko'rinishida bo'lib, ta'sir intensiyasi kuchsiz darajada bo'lganda, nutqda metaforik ma'nolarning namoyon bo'lishi deyarli kuzatilmaydi yoki kuzatilganda ham bu hosila ma'nolar lisoniyashgan, ya'ni kommunikant his-tuyg'ulariga ta'sir qilish darajasi anchayin pastligi bilan xarakterlanadi[7]. Bu holat, o'z-o'zidan, tashqi omillarning ham roli pasayishiga olib keladi. Buni ilmiy yoki rasmiy matnlarda ko'rish mumkin.

So'zlarning metaforik ma'nolari qo'llanilishi cheklangan matnlarga misollar: 1. Nega boshqa tillardan so'z va terminlar o'zlashadi? Eng avvalo, dunyoda boshqa bir tildan so'z o'zlashtirmagan sof til bo'lmagan va bo'lmaydi ham. Bu gap tilning terminologik sistemalariga ham taalluqlidir. So'z shuning uchun o'zlashtiriladiki, buni xalqlar o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy, madaniy aloqalar taqozo etadi, bunga tilning o'ziga xos sabablari yo'l ochib beradi (R.Doniyorov, "O'zbek tili terminologiyasining ayrim masalalari"). 2. Kerenni o'rab olgan g'ovak qobiqni mezon qobig'i, mezon buluti yoki mezon "po'stini" deb ham ataydilar. Nuklon pi-mezonlar buluti bilan o'ralgan, ular doimo paydo bo'lib, yutilib turadilar. Aniqrog'i pi-mezon buluti bilan kern birgalikda nuklonni tashkil qiladi. Protonda pi-mezon buluti musbat zaryadlangan. Biroq protonda musbat pi-mezonlardan tashqari, neytral pi-mezondan buluti ham bo'lsa kerak, albatta. Neytronning mezon po'stinida ham musbat, ham manfiy pi-mezonlar mavjuddir. Unda neytral pi-mezonlar ham bor. Demak, "sof" pi-mezonlar bulutida nuklonning elektrik va yadro o'lchamlari bir xil bo'lishi kerak. Ammo tajribalar bu o'lchamlarning bir-biridan bir oz farq qilinishini ko'rsatdi. Nazariyotchilar qobiqda pion bulutidan tashqari pi-mezondan og'irroq, hali ma'lum bo'lmagan yana ikki xil neytral mezonlar bor deb, bu qarama-

qarshilikni yechdilar. (R.Bekjonov, "Yadro fizikasi", – T.: O'qituvchi, 1975. – B.71-75)

So'zlarning metaforik ma'nolari qo'llanilishi cheklanmagan matnlar: 1. Shu qonunning talabiga ko'ra, odamlar bir-birlariga mehribon bo'lishlari, ayniqsa, qarindosh-urug'lar o'rtasida totuvlik, mehr-shafqat hukm surmog'i zarur, o'tganlarga ehtirom, tiriklarga e'zoz ko'rsatish bu qonunning asosiy shartlaridan biridir: har qanday odam o'lgan kishining murdasini, albatta, dafn qilmog'i darkor. Modomiki shunday ekan, akaning jasadini yer bag'riga topshirish singilga eng muqaddas vazifasi emasmi?!

Bu burchni bajarmaslik foniy bandalarning hukmidan qo'rqib, barhayot ma'budlar tomonidan inson vijdoniga yuklangan muqaddas qonunlardan yuz o'g'irish bo'lmaydimi? (A. Alimuhamedov, "Antik adabiyot tarixi") 2. Xo'sh, qisqa vaqt ichida mavjud bo'lgan rezonans o'zining individual xususiyatlarini yo'qotmagan -ksi minus giperon va Pi-mezonning oddiy birikmasimi yoki bu vaqt ichida u O deb ataluvchi

zarrami? Yoki bunday qisqa vaqtlarda zarra va birikma tushunchasi uchun bu nazarda tutgan farqning ma'nosi yo'qmi? Bu savollarga fan hali javob bera olmaydi (R.Bekjonov, "Yadro fizikasi"). 3. "O'tgan kunlar"da muhim g'oyaviy estetik konsepsiya negizida chin insoniylik muhabbatini ifodalagan Otabek va Kumushbibilarning ezgu hayotini zaharlagan chirkin odatlarni tashuvchi O'zbek oyim yozuvchining satirik tig'iga uchramaganmi? "O'zbek oyim chala dumbul tabiatli bir xotin bo'lsa ham, ammo eriga o'tkirligi bilan mashhur edi" qabilida ta'riflanishi, uning ichki dunyosidagi zaifliklar bilan tashqi hatti-harakatlari da'vosi o'rtasidagi qarama-qarshiliklar mavjudligi satirik obrazlarga xos ichki kulgili konflikt emasmi? Nazarimda, o'zbek oyim tom manosida adib satirik obrazi sifatida gavdalanadi. ("O'zbek tili va adabiyoti") Umuman, ilmiy matnda metaforalarning semantik-struktur tahlilida quyidagilarga alohida e'tibor qilish kerak:

t/r	So'z turkumlari bo'yicha	Ma'no ko'chish sababi
1.	Fe'l (burchakni burchakka akslantiradi)	Harakat o'xshaligi
2.	Ot (Issiqlik mashinalarida ishchi jism sifatida.....)	Predmetga nisbatan
3.	Sifat (yozuvchining satirik tig'i)	Belgiga nisbatan

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ilmiy matnlarda eng ko'p qo'llaniladigan ma'no ko'chish hodisasi – bu metafora bo'lib u ko'pincha fe'l so'z turkumi doirasida kuzatiladi.

E'tibor qilinsa, ilmiy matnlarda metaforik hosila ma'nolarning qo'llanilishi ikki holatga bog'liq bo'ladi:

sohaning xususiyatiga bog'liq ravishda metaforik ma'nolarning qo'llanishishi;

kommunikantning xususiyatiga bog'liq ravishda metaforik man'olarning qo'llanilishi.

Aniq fanlar sohalarida tabiiy fanlar, xususan, biologiya fanlariga nisbatan so'zlarning ko'chma ma'nolari nisbatan ancha kam uchrasa, adabiyotshunoslik fanlari bevosita obrazli ko'chma ma'nolardan unumli foydalaniladigan badiiy adabiyotni tadqiq qilganligi uchun metaforik ma'nolarni ancha ko'p uchratish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Насруллаева Г. Антропоморфик метафораларнинг соціопрагматик хусусиятлари ва лексикографик тадқиқи: филол.фан.д-ри дисс. – Фарғона, 2021. –б. 37.
2. Xudoyberdiyev T.S. va boshqalar Issiqlik texnikasi asoslari Oliy o'g'uv yurtlari uchun o'quv qo'llanma. – Toshkent. Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi 2008
3. Xaydarov B.Q. Geometriya I qism O'rta ta'lim muassasalarining 11-sinfi va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari o'quvchilari uchun darslik 1- nashr O'zbekiston matbuot va axborot agentligi "O'zbekiston" nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2017.
4. Элтазаров Ж. Тилдаги тежамлилик тамойили ва кискарув. Монография. – Самарқанд: СамДУ, 2004. 29-бет.
5. Мухаммадиев Н.Қ. Хроматографияда ажралиш жараёни макбуллаш ва идентификациялашнинг физик-кимёвий асослари СамДУ Ахборотномаси. Самарқанд, 2017. 152-б.
6. Чудинов, А. П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической мтафоры : учебное пособие / А. П. Чудинов. – Екатеринбург: Изд- во УрГПИУ, 2001. – 238 с.
7. Мальцев В.А. Эмоция и значение слова // Тезисы докладов Минского госпединститута иностранных языков. XV научая сессия. – Минск, 1963, -С.43.

УДК:801.8

Тю Тху Ким ЗУНГ,

Старший преподаватель Узбекский государственный университет мировых языков

E-mail: 1904chunhua@mail.ru

На основе рецензии кандидата филологических наук PhD, Ш.Хакимовой УзГУМЯ

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты развития коммуникативной культуры учащихся в процессе изучения китайского языка. Освещается значение китайского языка как средства межкультурной коммуникации и формирования языковой личности. Анализируются методики, способствующие формированию навыков речевого взаимодействия, а также влияние национально-культурных особенностей китайского языка на развитие коммуникативной компетенции. Предлагаются эффективные педагогические технологии и формы работы, способствующие всестороннему языковому и культурному развитию учащихся.

Ключевые слова: Коммуникативная культура, китайский язык, межкультурная коммуникация, языковая личность, коммуникативная компетенция, обучение иностранным языкам.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' COMMUNICATIVE CULTURE IN THE PROCESS OF LEARNING THE CHINESE LANGUAGE

Annotation

The article examines theoretical and practical aspects of developing students' communicative culture in the process of learning the Chinese language. It highlights the significance of Chinese as a means of intercultural communication and the formation of linguistic identity. The study analyzes methods that promote the development of verbal interaction skills and explores the influence of national and cultural characteristics of the Chinese language on communicative competence. The article also offers effective pedagogical technologies and forms of instruction that contribute to the comprehensive linguistic and cultural development of students.

Key words: Communicative culture, Chinese language, intercultural communication, linguistic identity, communicative competence, foreign language teaching.

XITOIY TILINI O‘ZLASHTIRISH JARAYONIDA O‘QUVCHILARDA KOMMUNIKATIV MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada xitoy tilini o‘rganish jarayonida o‘quvchilarning kommunikativ madaniyatini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Xitoy tilining madaniyatlararo muloqot vositasi sifatidagi ahamiyati va tilshunoslik identifikatsiyasini shakllantirishdagi roli yoritiladi. Tadqiqotda og‘zaki muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi uslublar tahlil qilinadi, shuningdek, xitoy tilining milliy va madaniy xususiyatlarining kommunikativ kompetensiyaga ta‘sir ko‘rib chiqiladi. Maqolada, shuningdek, o‘quvchilarning har tomonlama til va madaniy rivojlanishiga xizmat qiluvchi samarali pedagogik texnologiyalar va ta‘lim shakllari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: Kommunikativ madaniyat, xitoy tili, madaniyatlararo muloqot, tilshunoslik identifikatsiyasi, kommunikativ kompetensiya, chet tilini o‘qitish.

Введение. В современном мире, где процессы глобализации, цифровизации и культурной интеграции приобретают всё более ускоренные темпы, коммуникативная культура становится одной из важнейших составляющих успешной социализации личности. Способность к эффективному, этически выверенному и культурно осознанному общению – ключевая компетенция XXI века. В этих условиях обучение иностранным

языкам, в частности китайскому языку, выходит за рамки простого овладения лексико-грамматическим материалом и приобретает статус средства формирования многоаспектной языковой личности, способной к открытому межкультурному взаимодействию.

Китайский язык занимает особое место в ряду мировых языков. Он не только является самым распространённым по численности носителей, но и

представляет собой уникальную языковую систему, тесно связанную с тысячелетней культурой, философией, традициями и нормами речевого поведения китайского общества. Изучение китайского языка требует от учащихся не только освоения иероглифической письменности, тональной фонетики и специфической грамматики, но и проникновения в глубинные пласты культурной семиотики, речевой этики и коммуникативных норм.

Современные исследования в области лингводидактики и межкультурной коммуникации подчёркивают необходимость комплексного подхода к обучению китайскому языку, предполагающего развитие всех видов речевой деятельности в сочетании с формированием коммуникативной культуры. Под ней понимается система знаний, навыков, установок и ценностей, обеспечивающая умение общаться с представителями разных культур, понимать особенности иного менталитета, использовать соответствующие формы и стратегии речевого поведения.

Особую актуальность данная тема приобретает в контексте образовательных реформ и внедрения компетентного подхода, ориентированного на формирование гибких надпредметных навыков. В этой связи развитие коммуникативной культуры учащихся в процессе изучения китайского языка становится не только педагогической задачей, но и важным условием воспитания толерантной, культурно открытой и коммуникативно активной личности.

Цель настоящей статьи — рассмотреть теоретические и практические аспекты формирования коммуникативной культуры учащихся в процессе изучения китайского языка, выявить педагогические условия, методики и подходы, способствующие активному речевому и культурному развитию обучающихся.

Понятие коммуникативной культуры. Коммуникативная культура — это совокупность знаний, умений и навыков, обеспечивающих эффективное и этически корректное общение в различных социальных и культурных контекстах. Она включает:

умение воспринимать и интерпретировать информацию,
способность выражать мысли в устной и письменной форме,
знание норм и правил речевого поведения,
уважение к собеседнику, его культурным и языковым особенностям.

Таким образом, развитие коммуникативной культуры учащихся является приоритетной задачей в процессе обучения иностранным языкам, в том числе китайскому.

Особенности китайского языка как фактора коммуникативного развития

Китайский язык (путунхуа) обладает рядом особенностей, которые активно влияют на формирование коммуникативной культуры:

1. Иероглифическая письменность
Требует визуального запоминания и активизирует зрительную память;
Формирует культуру внимательного чтения, точности, детализации.

2. Тональность речи
Использование четырёх тонов способствует развитию фонематического слуха;

Способствует формированию чувствительности к интонации, эмоциональной окраске речи.

3. Китайская речевая этика
Имеет строгую иерархическую систему речевых конструкций;

Акцентирует внимание на уважении, скромности, избегании прямых отказов;

Воспитывает толерантность, эмпатию и адаптивность в межкультурном общении.

Методы и технологии формирования коммуникативной культуры на уроках китайского языка:

1. Коммуникативный метод обучения
Основной акцент делается на развитие устной речи;

Учащиеся вовлекаются в активное речевое взаимодействие через диалоги, интервью, ролевые игры.

2. Проектная деятельность
Тематические проекты (например, «Праздники Китая», «Жизнь современного студента в Пекине») стимулируют исследовательскую и коммуникативную активность;

Формируют навыки коллективной работы и публичного выступления.

3. Интерактивные технологии
Использование цифровых платформ (Quizlet, Kahoot, HelloChinese) позволяет расширять словарный запас и практиковать произношение в игровой форме;

Создание видеоблогов на китайском языке стимулирует творческую инициативу и языковую гибкость.

4. Интеркультурные тренинги
Анализ типичных коммуникативных ситуаций в китайской культуре (подарки, визиты, обеды);

Развитие способности соотносить собственные нормы с нормами другой культуры.

Практические рекомендации для преподавателей:

Интеграция культурологического контекста:
При объяснении лексики и грамматики важно использовать примеры, отражающие китайскую культуру.

Создание речевой среды:

Оформление класса в китайском стиле, использование надписей на китайском языке, регулярные беседы и приветствия на китайском.

Обратная связь и рефлексия:

Поощрение самоанализа учащихся: какие коммуникативные стратегии они использовали, что удалось, а что можно улучшить.

Межпредметная интеграция:

Связывание тем китайского языка с историей, географией, литературой, искусством.

Результаты и эффективность. Педагогическая практика показывает, что систематическое применение коммуникативно-ориентированных методов обучения китайскому языку приводит к:

Повышению уровня языковой и речевой компетенции учащихся;

Развитию навыков межличностного и межкультурного общения;

Формированию толерантности, уважения к иным культурам;

Развитию самостоятельности, инициативности и критического мышления.

В условиях глобализации и активного развития межкультурных связей формирование коммуникативной культуры учащихся приобретает особую значимость. Китайский язык, являясь одним из наиболее востребованных и быстро развивающихся мировых языков, обладает не только лингвистической сложностью, но и глубокой культурной спецификой. Это делает его изучение

особенно важным в контексте подготовки учащихся к эффективному межкультурному взаимодействию.

Изучение китайского языка способствует формированию у учащихся ряда универсальных компетенций: уважения к другим культурам, гибкости мышления, способности к диалогу, терпимости, а также способности воспринимать и интерпретировать речевые и культурные сигналы иной языковой среды. Все эти качества являются неотъемлемыми компонентами развитой коммуникативной культуры.

Применение современных педагогических технологий, коммуникативных методов и интерактивных форм обучения позволяет значительно повысить эффективность образовательного процесса. Это обеспечивает не только успешное овладение языковыми навыками, но и развитие культурной чувствительности, рефлексии и способности к самовыражению в условиях многоязычного мира.

Заключение. Таким образом, развитие коммуникативной культуры учащихся в процессе изучения китайского языка следует рассматривать как стратегическую задачу современной языковой подготовки, направленную на формирование личности, способной к открытому и уважительному межкультурному взаимодействию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бим И.Л. «Теория и практика обучения иностранным языкам». – М.: Просвещение, 2004.
2. Воробьев В.В. «Лингвокультурология». – М.: Русский язык, 1997.
3. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. «Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика». – М., 2006.
4. Ху Цзинь. «Особенности китайской коммуникации и их влияние на обучение языку». // Вестник востоковедения. – 2018.
5. Крупченко А.К. «Китайский язык в современном мире». – СПб., 2020.
6. Сунь Юэ. «Межкультурная коммуникация: Китай – Россия». – Пекин, 2017.
7. Панова Л.Н. «Развитие коммуникативной культуры в процессе изучения китайского языка». // Язык и культура. – 2021.
8. Крупченко А.К. - Китайский язык в современном мире: языковая политика, обучение и культура. — СПб., 2020.
9. Сунь Юэ - Межкультурная коммуникация: Китай – Россия. — Пекин: 外语教学 研究出版社, 2017.
10. Ху Цзинь - «Особенности китайской коммуникации и их влияние на обучение языку» // Вестник востоковедения, 2018, №2.
11. Ли Янь - Китайская культура общения: традиции и современность. — М.: Восточная книга, 2015.

UDK: 82/81

Gulxaya ORAZALIEVA

QQDU jurnalistika kafedrası tayanch doktoranti

E-mail: Orazalieva_G@mail.ru

Qoragalpoq davlat universiteti jurnalistika kafedrası docent X.Atajanov taqrizi asosida.

MAIN THEMATIC AREAS OF KARAKALPAKSTAN MAGAZINES

Annotation

The article classifies the main thematic areas of magazines that operated in Karakalpakstan and are published today. To classify the magazines, the author provided an analysis of articles published in local magazines.

Key words: Local magazines, content analysis, publication focus, social issues.

ОСНОВНЫЕ ТЕМАТИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЖУРНАЛОВ КАРАКАЛПАКСТАНА

Аннотация

В статье классифицированы основные тематические направления журналов, действовавших в Каракалпакстане и издаваемых сегодня. Для классификации журналов автор привел анализ статей, опубликованных в местных журналах.

Ключевые слова: Местные журналы, контент-анализ, направленность публикации, социальные проблемы.

QORAQALPOG'ISTON JURNALLARINING ASOSIY TEMATIK YO'NALISHLARI

Аннотасија

Maqolada Qoraqalpog'istonda faoliyat yuritgan va bugungi kuni nashr qilinib kelayotgan jurnallarning asosiy mavzuli yo'nalishlari tasniflangan. Jurnallarni tasniflash uchun muallif mahalliy jurnallarda chop etilgan maqolalarning tahlilini keltirib o'tgan.

Kalt so'zlar: Mahalliy jurnallar, kontent analiz, nashrning maqsadli yo'nalishi, ijtimoiy muammolar.

Kirish. Qoraqalpog'iston chop etilgan jurnallarning mavzuli yo'nalishlarini har tomonlama o'rganish va tahlil qilish dolzarb hisoblanadi, nimaga deganda shu davr ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan auditoriyaning talab va istaklarini o'rganishda muhim hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Tadqiqotchi A.V. Kolesnichenko jurnallarning turlarini ta'kidlaganda azaldan mavjud bo'lgan ijtimoiy-demografik belgilarga ijtimoiy-psixologik asos, ya'ni yashash sharoiti, iste'molchilik talablari. Bu guruh belgilarini umumiy potensial auditoriya ichidan maqsadli auditoriyaning o'rni aniqlashda foydalanish mumkin [1] deb ta'kidlaydi. A.V. Kolesnichenko maqsadli auditoriyaning yana bir guruh belgisini ta'kidlaydi - o'ziga xoslik va yakka. O'ziga xoslik belgisi bu auditoriyaning ommaviy axborot vositalari va matbuotga bo'lgan ishonch darajasini belgilaydi, bular tematik didi, ommaviy kommunikatsiya kanallariga murojaat qilish motivatsiyasi. Individuallik belgilari - maqsadli auditoriyaning muayyan nashr yoki materialga munosabatini tahlil qilish uchun kerak [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Mahalliy jurnallarning mavzuli yo'nalishlarini tasniflash uchun kontent-tahlil, tarixiy tahlil, empirik taqqoslash uslublaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Mustaqillikning dastlabki yillarida mahalliy matbuotning asosiy mavzusi Orol muammosi bilan birgalikda milliy uyg'onish, milliy identiklikni anglash, milliy tarix, urf-odat, an'analar bo'lganligi haqiqat, endi chiqa boshlagan jurnallar ham bu yo'nalishni davom ettirdi.

1991-yili chiqa boshlagan "Orol" jurnali o'sha vaqtdagi o'lkamizjurnalistikasi uchun o'zgacha fenomen bo'ldi deb ta'kidlash mumkin, chunki nashr milliy ruh bilan sug'orilgan kontentlarni yoritib boradigan birinchi jurnal bo'ldi, ikkinchidan, jurnal avvaldan kelayotgan nashrlarda bosma asarlar mualliflari uchun erkinlik maydonchasiga aylandi. Ayniqsa, yozuvchi Muratbay Nizanovning ta'kidlashicha, jurnalda "Qoraqalpoqlar" nomli illyustrativ kontent e'lon qilindi. Bunda qoraqalpog' urug'-qabilaviy jadvali e'lon qilindi. Ta'kidlash joizki, bu milliy uyg'onish, milliy o'zlikni anglash uchun bo'lgan dastlabki qadamlardan biridir.

"Orol" jurnalining sahifalarida qoraqalpog' xalqining tarixi, o'tmishiga bog'liq maqolalarni jurnalning nashr etilayotgan bir qator sonlarida uchratish mumkin. Masalan, jurnalning 1992-yil 3-sonida, O.Yusupov, K.Reymovlarning "Oraz Muhammad otaliq," P.Xo'jabekovning "XIX asrning ikkinchi yarmidagi qoraqalpoqlarning siyosiy qurilishi," A.Axmedovanning "Yusuf Xos Hojib aql va bilimlilik haqida." Masalan, O.Yusupov, K.Reymovlarning "Oraz Muhammad otaliq" nomli maqolasida bir qator tarixiy ma'lumotlarni uchratish mumkin: Qoraqalpoqlar - Janubiy Orol bo'ylarida, Amudaryo va Sirdaryoning quyi oqimlarida, Qizilqum va Ustyurt kengliklarida yashagan, yaylovda yashovchi yarim o'troq qabila va urug'larning birlashmasidan shakllangan turkiy tili xalq hisoblanadi. [3].

"Orol qizlari" jurnalining nomi ko'pchilikda nashrning asosiy mazmuni ayollar mavzusi bilan bog'liq

deb o'ylagani aniq. Lekin jurnalning birinchi sonidan boshlab oq tematik doirasi kengligi, nashrning ijtimoiy muammolar va voqealarni yoritib berishda cheklanib qolmasligini bildirib o'tgan edi.

Ayniqsa, jurnal sahifalarida muntazam chop etib borilgan jurnal o'quvchilari tomonidan o'z dardlarini qog'ozga tushirgan satrlari o'quvchilar e'tiborini tarqatgan maqolalari qatoridan o'rin olgan. Bugun ijtimoiy tarmoqlarda kontent ijodkorlari yaxshi ko'radigan auditoriyaning reaksiyasini ko'tarish masalalari o'sha davrda xatlar va tahririyatlarga kelib tushgan xatlarda nashr sahifalari orqali javob berish usulidan keng tarzda foydalanilgan. Zamonaviy kommunikatsiya vositalari rivojlanmaganligi sababli ikki tomonlama aloqa o'rnatishda xatlar asosiy vosita hisoblangan.

"Janri periodicheskoy pechati" kitobining muallifi A.A. Tertichniy xat janrining jurnalistikadagi ahamiyati haqida shunday fikr bildiradi: "Bu janr tufayli jurnalist vaziyatni har tomonlama ko'ra oladi, buning tufayli masalani har tomonlama to'liq va rang-barang ko'ra oladi.[4]".

Darhaqiqat, xatlar nashrlar uchun auditoriya bilan aloqa o'rnatishda, ularning fikrlarini bilish orqali o'z maqolalari sifatini qayta ko'rib chiqishiga, muayyan yo'nalishlar bo'yicha ishlarni tartibga solishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Keyinchalik "Orol qizlari" jurnalida o'quvchilarning qiziqarli va bahsli fikrlarini o'zida jamlagan alohida "Sirli sahifa" [5] shakllandi. Masalan, jurnalning 1995-yili. 2-4-sonlarida berilgan maxsus sahifada bir necha o'quvchining o'z hayotida bo'lib o'tgan voqealarni jamlagan xatlari e'lon qilingan. Ta'kidlash joizki, xalq obodi Hamro degan qizning dardga to'la xati ko'pchilikning xayolida o'ylarni uyg'otishi aniq. Jurnallarning shunday hayotiy voqealarni o'z ichiga olgan maktublarni e'lon qilib borishi, ayrim shunga o'xshash voqeaga duch kelgan ayol-qizlarni tarbiyalash, ularni hayotda yo'naltirish, o'z hayotiga shukr qilish kabi tushunchalarni shakllantirishga ham yordam beradi.

Demak, mustaqillikning dastlabki yillarida chop etilgan, lekin ayrim sabablarga ko'ra faoliyati to'xtab qolgan mahalliy jurnallar auditoriya talab va qiziqishlaridan kelib chiqqan holda faoliyat yuritishga harakat qilayotganini ta'kidlashimiz mumkin. Nega deganda, jurnal tahririyati xodimlarida davlat tomonidan jurnalga obuna amalga oshiriladi, yoki davlat yordam pul beradi degan tushunchadan yiroqlashdi. Sababi ham auditoriya talablari va qiziqishlari asosida harakat qildi.

Auditoriya talablari bo'yicha taniqli olim MakKuayl auditoriya talablarini quyidagicha tasniflashni taklif etadi: axborotga bo'lgan talab, identifikatsiya talabi, ijtimoiy integratsiya, ko'ngil ochish talablari[6]. Ya'ni ommaviy axborot vositalari orqali olgan axborot orqali o'quvchi voqealarda yo'nalish oladi, uni o'z hayoti bilan taqqoslab ko'radi, o'z xavfsizligi bilan bog'liq bo'lgan muammolarni o'z bilimi bilan yengib o'tgisi keladi.

Qoraqalpog'istonda mustaqillikning dastlabki yillari nashr etilgan jurnallardagi e'lon qilingan mavzuni bir necha turga bo'lib qarash mumkin:

-Tarixiy haqiqat mavzusi. Bu mavzuning jurnallarda shakllanishiga ijtimoiy-siyosiy vaziyat ta'sir etganligini ta'kidlash mumkin. O'tgan asrning saksoninchi yillarining oxirlarida sobiq ittifoq respublikalarida bosh ko'tara boshlagan mafkura buzib ko'rsatgan tarixni qayta ko'rib

chiqishga bo'lgan xalqlarning talablari. Qoraqalpog'istonda o'z tarixini chuqur o'rganish, sovet davrida buzib ko'rsatilgan voqealarni qayta ko'rib chiqish orqali, jurnallarda tarixiy haqiqatning ko'rinishlarini yoritish. Oddiy bir misol, ittifoq davrida xalq dushman bo'lish o'yida ham bo'lmagan Izbon ismli qoraqalpoq yigitining sovet mafkurasi tufayli qaroqchiga aylanganini ta'kidlash mumkin. Mustaqillikning dastlabki yillari tarix sahifalarining real voqelik asosida o'rganilishi natijasida Izbon qaroqchi emas, balki el botiri bo'lganligi isbotlandi. Izbon o'z oilasini himoya qilish uchun sovet hukumati jallodlariga qarshi chiqib haqiqatni o'rnatishga harakat qilganligi ma'lum bo'ldi.

- Milliy urf-odatlar va an'analar. Bu mavzu jurnallarimizning asosiy mavzulari qatorida bo'ldi. Buning ham asosiy sababi, xalqning o'zini anglashga, o'z identivligini bilishga bo'lgan intilishining yuqori bo'lganligi bilan isbotlash mumkin. Fikrimizni mana bu maqolalar bilan isbotlamoqchimiz. Masalan, "Orol" jurnalining 1991-yil 1-sonida e'lon qilingan "Navro'z haqida nimalarni bilamiz?" nomli maqolada navro'z bayramining kelib chiqish tarixi, qoraqalpoqlar orasida bayramlanish an'analarga keng to'xtalib o'tilgan. Ittifoq davrida Navro'z bayrami eskilikning qoldig'i, boy, mollarning bayrami sifatida taqiqlanib, nishonlanmagan.

- Milliy identiklik (milliy, tarixiy, til xususiyatiga ko'ra shaxsning bir millat yoki davlatga mansubligi) mavzusi. Bu mavzu o'sha davr jurnallarining asosiy tematik yo'nalishi bo'lgan deb ta'kidlashimiz ham mumkin. Masalan, "Orol" jurnalining dastlabki sonlaridan boshlab arxiv hujjatlari asosida "№1,2,3 hujjat" nomi bilan qoraqalpoqlar tarixida bo'lgan ma'lum voqealar va tarixiy haqiqat masalalari yoritilgan. Yana "Orol" jurnalining bir necha sonida qoraqalpoqlar kimlar boshqardi, urug'lar bilan qoraqalpoq biylari haqida bir qator materiallar e'lon qilingan.

- Ilgari e'lon qilinmagan adabiy asarlar. Bizlarda dissident yozuvchilar (ko'pchilikning fikriga qarshi bo'lsa ham o'z fikrini isbotlay oladigan odam) bo'lmasa ham adabiy muhitda bir qator mavzularning e'lon qilinishiga taqiq qo'yildi. Partiyaning rasmiy organi sifatida shakllangan "Amudaryo" jurnalida e'lon qilinishiga taqiqlangan mavzular va mualliflar ham bo'ldi. Mana shunday mualliflar o'z asarlarini "Orol" jurnalida e'lon qilish imkoniyatiga ega bo'ldi.

- Orol fojiasi mavzusi. Bu yillari jurnallarda Orol dengizining to'liq qurib qolishi ehtimoli atrofida emas, balki qayta tiklash va dengizning quriy boshlaganligiga sabab bo'lgan omillar tahlil qilingan maqolalar ko'pchilikni tashkil etgan.

Qoraqalpog'iston jurnallarining nashr etilish tarixiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, bir necha bosqichli o'zgarishlarni ko'rishimiz mumkin. Masalan, "Orol" jurnali 1994-yilning oxiriga kelib yopilib qoldi, "Orol qizlari" jurnali esa 2000-yillargacha chiqib turdi. 2000-yildan keyin esa, o'zgacha yo'nalishdagi jurnallar chiqa boshladi. Ular qatorida "Qoraqalpog'iston" jurnalini ta'kidlash mumkin.

"Qoraqalpog'iston" jurnalining tashkil etilishining asosiy maqsadlaridan biri Qoraqalpog'istonning turistik salohiyatini dunyoga tanitish edi. Lekin, o'sha davrda turistik salohiyatni namoyon etib berish uchun yetuk iqtisodiyot, ishlab chiqarish bo'lishi kerak edi. Nega deganda iqtisodiy salohiyat oshgani sari tarixiy maskanlarni

qayta rekonstruksiya qilish, yangi sayyohlik maskanlarini barpo etish ishlari amalga oshiriladi. Shu sababli jurnal o'lkamiz qiyofasini yaratish, qoraqalpoq xalqining o'ziga xosliklarini yoritib berish uchun tarixiy retrospektiva (o'tmishga, tarixga nazar tashlash) yordamidan foydalanishga harakat qildi. Masalan, jurnalning 2002-yil, 3-4-sonlarida "Hakim ota ul ulug' zot" deb nomlangan maqolada buyuk mutafakkir Sulaymon Boqirg'oniy ijodida ruh va insonlarga xos bo'lgan tuyg'ularning namoyon bo'lishi masalalari atroflicha tahlilga olingan.

Respublikamizda axborot-ma'rifiy "Saza" jurnali 2009-yildan boshlab chiqa boshladi. Hajmi A5, oyiga bir marta chiqadi. Jurnal muqovasida "Shaxsiy rivojlanish va oila jurnali" deb yozilgan.

Bizning fikrimizcha, bugungi zamonda jurnal nashrlarining matbuot bozorida o'z o'rniga ega bo'lishi uchun rivojlanish strategiyasi va konsepsiyasiga ega bo'lishi kerak. Lekin har bir nashrning o'z rivojlanish konsepsiyasi bo'lishi mumkin, lekin barcha jurnallarning asosiy maqsadi o'quvchilarning maqsadlarini bajarish.

Jurnalning aksariyat qismini psixologik maslahatlar, hayot uchun zarur bo'lgan nasihatlar, yo'l-yo'riqlar, turli qiyin vaziyatlarga tushib undan yo'l topib ketgan insonlar hayotidan hikoya qiluvchi materiallarni e'lon qilib boradi.

Misol uchun, "Savol-javoblar" ruknida berilgan "Shaxsiy rivojlanish markazida bo'lgan suhbatlardan" sarlavhali materialga e'tibor qaratamiz. Materialda hayotiy vaziyatlarga tushib qolgan insonlar o'zlarining savollarini bildiradi. Ta'kidlash joiz: "Mening ham oilaviy muammom bor edi. Men farzandlarim tarbiyasida ota va onaning roli teng bo'lsa, bolalarim kelajakda yaxshi va mehribon farzand bo'lishini xohlayman. Hozir bir o'g'lim, bir qizim bor. Biroq, turmush o'rtog'i ko'p yillardan buyon xorijda ishlaydi. O'tgan bir ko'rsatuvda "Pul mehrning o'rnini bosa olmaydi" deyilgan edi. Bolamning otaga bo'lgan sovuqligi o'sib borayotgandek. Erim "Faqat pul bo'lsa bo'ldi" deb tushunadi. Bolalarim uchun otaning mehri kerak emasmi? Erimning fikrini yaxshi tomonga o'zgartira olamanmi?"[7].

Agar haqiqatdan ham tahririyatga kelib tushgan va bo'lgan voqealar to'g'ri bo'ladigan bo'lsa, bunday hollarda jurnal orqali oddiy psixologik maslahat berish muhim hisoblanadi. Chunki, qiyin ahvolga tushgan inson yaqinlaridan madad kutadi. Bunday madadni jurnalidan

topgani to'g'ri bo'ladi, chunki nashrning rasmiy organi, undagi berilgan javoblarning to'g'riligiga ishonch yuqori bo'lishi aniq.

Xulosa va takliflar. 2000-yillarda Qoraqalpog'iston jurnallarining tematik yo'nalishi tasnifi quyidagicha ekanligini kuzatdik:

- Ekologiya mavzusi. Ekologiya mavzusida Orol inqirozi atrofida vujudga kelayotgan ekologik muammolarni yorituvchi materiallar e'lon qilinishi davom etdi. Lekin, Orol haqida maqolalarning o'ziga xosliklaridan biri shu yillardagi materiallarda ko'proq Orol fojiasi sababli paydo bo'layotgan atrof-muhitdagi, inson salomatligiga bog'liq muammolar ko'rinishida aks etgan. Mustaqillikning ilk yillari Orol dengizi bilan bog'liq maqolalarda kim aybdor? Nima uchun dengiz suvi tortib ketdi degan savollar atrofidagi fikrlar ustun bo'lib kelgan bo'lsa, 2000-yillardan keyin maqolalarni ko'proq Orol dengizini shu holatda saqlab qolishni amalga oshirish bo'yicha qanday choralar ko'rish kerakligi bo'yicha fikrlar ustun bo'lib hisoblanadi.

- Adabiyot mavzusi. Adabiyot mavzusi mahalliy jurnallarning asosiy mavzularidan biri sifatida qayd etish mumkin. Bu yillardagi jurnallarda adabiyot mavzusi quyidagi yo'nalishda. Birinchidan, adabiy jarayon, ya'ni mustaqillikdan keyingi yillarda mumtoz shoir va yozuvchilarimizning adabiy durdonalari istiqloq mafkurasida o'rganilgan. Ayniqsa, sobiq ittifoq davrida kommunistik mafkura asosida klassik shoirlarimizning asarlari boy-kambag'al tushunchasi doirasida o'rganilgan.

- Tarbiyaviy, ma'naviy-ma'rifiy xarakterni yorituvchi mavzu. Bu mavzudagi maqolalarning jurnallarda yoritib borilishining asosiy omillari sifatida quyidagilarni ta'kidlash mumkin. Istiqloq mafkurasida yoshlarni tarbiyalash, ularning har tomonlama yetuk, ma'naviy jihatdan shakllangan yoshlarni voyaga yetkazish ustuvor vazifalardan biri hisoblandi. Chunki yoshlarimiz ongiga ommaviy madaniyatning ta'siri yuqori bo'ldi. Bu mavzuni bir necha yo'nalishlar asosida tasniflash mumkin. Birinchidan, yoshlarni ajdodlarimiz, buyuk zotlarning bosib o'tgan yo'li, ularning tarbiyaviy xarakterdagi fikrlari jamlangan maqolalar. Ikkinchidan, axloq mavzusining ustuvorligi, ya'ni bunday maqolalarda yoshlar tarbiyasi hayotiy holatlar bilan bog'liq holda o'rganilganligi ko'zga tashlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Колесниченко А.В. Использование исследований аудитории в управлении периодическим изданием: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 2007. – С. 15.
2. Колесниченко А.В. Использование исследований аудитории в управлении периодическим изданием: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 2007. – С. 16.
3. Арал. 1992. 3-сан. 27 б.
4. Тертычный А.А. Жанры периодической печати / А.А. Тертычный. – Аспект Пресс. - Москва. – 2000. – с. 35.
5. Арал кызлары. 1995. 2-4-санлар.
6. McQuail D. Mass Communication Theory. London: Sage, 2000. P.90.
7. Саза журналы. 2018. 11-сан. (104).

UDK: 81.42813

Lobar USMANOVA,

Senior teacher of the Department of Languages, Humanities and Social Sciences, TMC Institute

E-mail: lobarusmanova999@gmail.com

Based on the review of Dilfuzakhon Saidqodirovna Saidqodirova, Doctor of Philosophy, DSc

KOMPYUTER LINGVISTIKASI DISKURSIDA ANTROPOMORFIK METAFORALARNING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy kompyuter lingvistikasi doirasida antropomorfik metaforalarning tasnifi, ularning lingvopragmatik hamda kommunikativ funksiyalari har tomonlama tahlil qilinadi. Insoniy xususiyatlar, holatlar va ijtimoiy-psixologik xatti-harakatlar orqali texnologik jarayonlar va kompyuter terminlarining ifodalanishi kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan o'rganiladi. Tadqiqot doirasida "virus", "bot", "firewall", "chatbot" kabi zamonaviy IT-diskursda keng qo'llaniladigan antropomorfik metaforalar misolida metaforik model va semantik tuzilmalarning shakllanish mexanizmlari yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: antropomorfik metafora, kompyuter lingvistikasi, kommunikativ funksiya, metafora modeli, IT-termin, sun'iy intellekt.

ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА АНТРОПОМОРФНЫХ МЕТАФОР В ДИСКУРСЕ КОМПЬЮТЕРНОЙ ЛИНГВИСТИКИ АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются классификация антропоморфных метафор, а также их лингвопрагматические и коммуникативные функции в контексте современной компьютерной лингвистики. Исследуется отображение технологических процессов и IT-терминов через призму человеческих качеств, состояний и поведенческих моделей с позиций когнитивной лингвистики. На примерах таких терминов, как «вирус», «бот», «фаервол», «чат-бот», анализируются механизмы формирования метафорических моделей и их семантическая структура в современном IT-дискурсе.

Ключевые слова: антропоморфная метафора, компьютерная лингвистика, коммуникативная функция, модель метафоры, IT-термины, искусственный интеллект.

LINGUOPRAGMATIC PROPERTIES OF ANTHROPOMORPHIC METAPHORS IN THE DISCOURSE OF COMPUTER LINGUISTICS ABSTRACT

This article presents a comprehensive analysis of the classification of anthropomorphic metaphors and their linguo-pragmatic and communicative functions within the framework of modern computer linguistics. The study explores how technological processes and IT terminology are represented through human traits, states, and behavioral patterns from the perspective of cognitive linguistics. Using metaphoric examples such as "virus," "bot," "firewall," and "chatbot," the paper investigates the mechanisms of metaphor formation and the semantic structures underlying these units in contemporary IT discourse.

Keywords: anthropomorphic metaphor, computer linguistics, communicative function, metaphor model, IT-terms, artificial intelligence.

Kirish. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida kompyuter lingvistikasi yangi ilmiy yo'nalish sifatida shakllanmoqda. Bu sohada til birliklarining o'zaro aloqasi, texnologik atamalarining semantikasi va ularning metaforik ifodalanishi tobora dolzarb bo'lmoqda. Xususan, antropomorfik metaforalar, ya'ni insoniy sifatlar orqali kompyuter tizimlari va ularning komponentlarini ifodalash deganda, kompyuter diskursining muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda.

Antropomorfik metaforalar tilshunoslikda uzoq tarixga ega bo'lib, qadimiy davrlardan beri mavjud. Aristotel metaforani turdan turga ma'no ko'chishi

sifatida izohlagan. Zamonaviy kognitiv tilshunoslikda esa N.D. Arutyunova, M. Lakoff, A.P. Chudinov kabi olimlar metaforani inson tafakkuri va tushunchalarini ifodalovchi konseptual model sifatida talqin qiladilar.

Kompyuter lingvistikasi kontekstida esa metaforalar yordamida texnik va murakkab tushunchalar soddalashtiriladi. Masalan, kompyuter viruslari bu odam organizmiga o'xshash holda, tizimga zarar yetkazadigan dasturiy hujumlarni ifodalaydi. Yoki "chatbot hursand bo'ldi" kabi ifoda orqali sun'iy intellektga insoniy holat yuklanadi. Bunday antropomorf metaforalar texnologik

jarayonlarni tushunarliroq qilish, axborotni hissiy va kognitiv darajada ifodalashga yordam beradi.

A.P. Chudinovning tasnifiga ko'ra, antropomorf metaforalar insonning anatomiyasi, hissiyoti, xatti-harakatlari, ijtimoiy rollari asosida shakllanadi. Kompyuter terminlarida quyidagi misollarni keltirish mumkin: "firewall" – xavfqa qarshi turgan himoyachi obrazida, inglizcha "cookie" o'zbek tiliga foydalanuvchi eslab qolgan ma'lumotlar bilan bog'liq bo'lgan "eshituvchi" funksiyali element, "bot" esa inson o'rniga ishlaydigan avtomatik ijrochi sifatida taqdim etiladi.

N.D.Arutyunova "Metafora va munozara" asarida quyidagilarni ta'kidlaydi: "Metafora amaliy ahamiyatga ega. ...U har qanday sohani tushunish va tushuntirish uchun vosita sifatida ishlatilishi mumkin, jumladan, aviakompaniya uchuvchilari o'rtasidagi psixoterapiya suhbatlari va suhbatlari, ritual raqs va til dasturlash, badiiy ta'lim va kvant mexanikasi va boshqalar, muloqotni samarali, ta'sirli va foydali qilish...

Metafora qayerda bo'lmasin, bizning tushunchamizni doimo boyitib boradi...". N.D.Arutyunovanning fikricha, metafora ijodi asos bo'lgan semantik jarayonlar turlicha bo'ladi: sinonimlarni ishlab chiqish vositalari, yangi qadriyatlarining paydo bo'lishi, ko'p ma'nolilikni yaratish, tizimlar, terminologiya va emotsional-ekspressiv so'z birikmalarining rivojlanishi. metafora.

"Metafora" atamasi birinchi marta qadimgi Yunonistonda paydo bo'lgan. Ma'lumki, metafora "yashirin taqqoslash" bo'lib, uning asosini aqliy taqqoslash tashkil etadi. O'xshatish tuyg'usi bizga nafaqat idrok etilayotgan olamdagi predmetlar, balki konkret predmetlar va mavhum tushunchalar o'rtasidagi o'xshashliklarni topishga imkon beradi. Shuni ta'kidlash kerakki, har bir olim o'z g'oyasini, tasnifi va vazifasini taklif qilganshuningdek, metafora orqali uning ta'rifi. Metaforaga ilk bor Aristotel ta'rif bergan. Aristotel metaforaga shunday ta'rif beradi: "So'z ma'nosining turdan turga, turdan turga yoki turdan turga yoki muqobilarni asosida ko'chishi". Metaforaning boshqa ta'riflariga o'tish zarur. Shu munosabat bilan metafora va boshqa hodisalar o'rtasida ma'lum bir chegara qo'yish kerak.

Ayni paytda biz uchun eng muhim va mos keladigan ta'rif Anatoliy Chudinov ta'rifidir, chunki u metafora tushunchasi va mohiyatini yanada aniqroq ochib beradi. Metafora yaratish va tahlil qilishning ikkita komponenti mavjud:

1. ikkita obyekt toifasi,
2. ikki toifaning xossalari.

Metafora - bir predmetdan boshqa predmetga o'xshashlik asosida belgining o'tkazilishi. Biror kishi tulki deb ataladigan bo'lsa, bu hayvonlar sinfiga xos hiyla-nayrangning belgisi hisoblanadi. Shunday qilib, shu bilan birga, shaxsning mohiyati ma'lum bo'ladi, uning qiyofasi yaratiladi va yangi ma'no shakllanadi: tulki so'zi majoziy ma'noni oladi - ayyor, yolg'onchi. Ushbu obyektlar guruhining xususiyatlari turli tillarga xos metaforalar bilan ko'rsatilgan. Bu ona tili dunyosi haqidagi umumiy g'oyalar to'plamiga ishora qiladi, u

mifologiya yoki madaniy an'analardan iborat bo'lishi mumkin. Masalan, o'zbek tilida "qo'y" metaforik ma'noda "yumshoq, muloyim" ma'nosini bildirsa, rus tilida bironing aytganini qiladigan yaxshi odam degan ma'noni bildiradi.

Tilshunos olim I.Levin metafora va qiyoslash elementlarini aniqlash usulini quyidagicha ta'riflaydi:

1. metafora – qiyoslash;

2. metafora-topmoqlar;

3. boshqa obyektning xususiyatlarini obyektga bog'laydigan metaforalar (er uxlaydi, hayot yonadi, osmon yig'laydi).

Metod va metodologiya. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlar doirasida metafora fenomeni nafaqat estetik, balki kognitiv va pragmatik kategoriyalarning muhim tarkibiy qismi sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, texnik hamda ilmiy-ommabop diskurslarda antropomorfik metaforalarning o'zni beqiyosdir. Kompyuter lingvistikasi sohasi bunday diskurslardan biri bo'lib, undagi til birliklari turli darajadagi murakkablikni anglatuvchi modellarni insoniy tajriba asosida soddalashtirishga xizmat qiladi.

Antropomorfik metaforalar – bu inson faoliyatiga oid xususiyatlarning texnik obyektlarga yuklanishi orqali yuzaga keladigan semantik konstruksiyalardir. Kompyuter lingvistikasi matnlarida bu holat odatda "kompyuter o'ylaydi", "tizim tushunadi", "algoritm qaror qabul qiladi" kabi ifodalar shaklida namoyon bo'ladi. Lingvopragmatik yondashuvda esa bu iboralar nafaqat semantik uzviylikni, balki kommunikativ ehtiyojlar asosidagi til tanlovini ham aks ettiradi. YA'ni murakkab texnologik jarayonlarni soddalashtirish orqali o'quvchi bilan emotsional va semantik yaqinlik hosil qilinadi.

Binobarin, ingliz tilidagi kompyuter terminlari va texnik so'zlar ishtirokidagi matnlarda aniq ko'zga tashlanadi. Tilshunos olim Elena Semino antropomorfik metaforalarni sog'liqni saqlash va texnologiya diskursidagi empatik vosita deb ta'riflab, ularning asosiy vazifasi axborotning soddalashtirilgan tarzda yetkazilishi va tushunilishidir, deb hisoblaydi. George Lakoff va Mark Johnson esa metaforani inson tafakkurining asosiy modeli sifatida talqin qiladi. Ularning fikricha, inson ongida tushunchalar ko'pincha bevosita tajriba orqali tashkil etiladi, va shu bois "algoritm o'rganmoqda" kabi iboralar faqat stilistik emas, balki kognitiv yengillikni ta'minlovchi vositadir.

Natijalar. Qiyosiy nuqtai nazardan olib qaralganda, o'zbek tilidagi kompyuter lingvistikasi diskursida antropomorfik metaforalar nisbatan ehtiyotkorlik bilan ishlatiladi. Bu, bir jihatdan, o'zbek tilining klassik strukturasiga sodiqligi va an'anaviy pragmatik meyorlar bilan bog'liq. Masalan, ingliz tilida keng tarqalgan "AI understands natural language" shaklidagi ifoda o'zbek tiliga ko'pincha "Sun'iy intellekt tabiiy tilni qayta ishlaydi" tarzida, ya'ni neytral va texnik uslubda tarjima qilinadi. Shu nuqtai nazardan, ingliz va o'zbek tillaridagi diskurslar o'rtasida semantik yondashuvda antropomorfizatsiyaga nisbatan munosabat farqi mavjudligi ko'zga tashlanadi. Bu farq, o'z

navbatida, har ikkala til madaniyatidagi til va texnologiyaga oid kognitiv modellarning shakllanish jarayonida yuzaga kelgan.

Adabiyotlar tahlili. Biroq, texnik terminologiyaning ijtimoiy hayotga chuqur kirib borishi va kompyuterga oid tushunchalarning ommaviy anglash darajasi ortishi bilan o'zbek tilida ham antropomorfik metaforalarning qo'llanish holatlari tobora ko'payib bormoqda. Bu esa lingvistik adaptatsiya jarayonining tabiiy bosqichlaridan biri sifatida baholanadi. Bu o'zgarish til pragmatikasida, xususan, adresant va adresat o'rtasidagi soddalashtirilgan aloqa shakllarining shakllanishi nuqtai nazaridan alohida e'tiborga loyiqdir.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, kompyuter lingvistikasi diskursida antropomorfik metaforalarning qo'llanilishi, bir tomondan, murakkab texnologik tushunchalarni inson tajribasiga yaqinlashtirishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, kommunikativ jarayonda soddalashtirish, tushunarlilik va emotsional yaqinlik kabi lingvopragmatik vazifalarni bajaradi. G'arb til madaniyatlarida bunday metaforalar keng va faol qo'llanilsa-da, o'zbek tilida bu holat nisbatan ehtiyotkor, ammo taraqqiyotga yuz tutgan

shaklda kechmoqda. Ushbu qiyosiy tahlil antropomorfik metaforalarning nafaqat stilistik yoki kognitiv, balki pragmatik qiymatga ega ekanligini isbotlaydi.

Shunday qilib, turli mualliflar tomonidan tuzilgan tasniflarning bir nechta turlari ko'rib chiqildi, ammo bu tasniflar asosida, A.P.Chudinovning muhim tasniflari tadqiqot uchun keng imkoniyat yaratadi, chunki olim o'z tasnifida ishimizga asos bo'lgan antropomorfik metaforani taklif qilgan. Bundan tashqari, bu tasnif tuzilmadagi umumiy xususiyatlarni aniqlash imkonini beradi va taqqoslangan modellarning leksik tarkibini va bu xususiyatlar asosida mavjud farqlarni aniqlashga yordam beradi.

Kompyuter lingvistikasi va texnologik diskursda antropomorfik metaforalarning ishlatilishi nafaqat tushunishni osonlashtiradi, balki tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Antropomorfizatsiya orqali IT sohasidagi murakkab tushunchalar insoniylashtirilgan ko'rinishda berilib, muloqotni soddalashtiradi va samarali qiladi. Bu holat, ayniqsa, o'quvchilar, foydalanuvchilar va dasturchilar uchun axborotni tushunishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Aristotel. Poetika. – L.: 1927. – S.36.
2. Aristotel. Poetika. – L.: 1927. – S.39.
3. Arutyunova N.D. Metafora i diskurs. – M.: Nauka, 1990.
4. Arutyunova, N. D. Teoriya metafory : sbornik: per. s ang., fr., nem.,isp., polsk. yoz. / N. D. Arutyunova; pod red. N. D. Arutyunovoy i M. A. Jurinskoy. – M. : Izd-vo Progress, 1990. – 512 s.
5. Akhmedova M.Sh. (2022). "Lingvopragmatic aspect of metaphorization in scientific and technical discourse" // Bulletin of TSPU. Black, M. (1962). Models and Metaphors. Cornell University Press.
6. Chudinov A.P. Politicheskaya lingvistika. – Ekaterinburg, 2001.
7. Goatly, A. (1997). The Language of Metaphors. Routledge.
8. Fairclough, N. (1992). Discourse and Social Change. Polity Press.
9. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
10. Moskvina V.P. Russkaya metafora: parametry klassifikatsii. // Filologicheskie nauki, 2000, № 2.
11. Nasrullayeva G.S. Antropomorfik metaforalar va ularning lingvosemiotik xususiyatlari. – Qarshi: TATU, 2022.
12. Nasrullaeva, G. (2022). ShAVKAT RAHMON SHEVRIYATIDA ANTROPOMORFIK METAFORALAR: Narullaeva Gulshan, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Qarshi fililali dotsentri. Obrazovanie va innovatsionnye issledovaniya mejdunarodnyy nauchno-metodicheskiy jurnal, (2), 16-19.
13. Rakhmonova D.D. (2023). "Cognitive and pragmatic interpretation of metaphors in computer terminology" // Philological sciences. Semino, E. (2008). Metaphor in Discourse. Cambridge University Press.
14. <https://dictionary.cambridge.org> – Kompyuter terminlarining metaforik ishlatilishi.
15. <https://www.wired.com> – Texnologik metaforalar misollari

UDK: 821.512.133-1

Minhojiddin HOJIMATOV,
O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti, PhD
E-mail: Minxojiddinhojimatov@gmail.com

O'zDXA dotsenti, f.f.d H.Hamroyeva taqrizi asosida

“INTERPRETATION OF THE SPIRIT OF NATIONAL IDENTITY AND THE IDEOLOGY OF INDEPENDENCE IN THE WORKS OF ERKIN VOHIDOV”

Annotation

Since ancient times, the feeling of national identity has played an important role in the spiritual growth of every nation striving for high development, in the formation of national independence thinking, and in gaining a respectable place and influence in the world community. This article explores the spirit of national identity and its poetic expression in the works of the prominent poet Erkin Vohidov.

Key words: national spirit, human destiny, artistic thinking, awakening poem, power of identity, aesthetic ideal, breath of history, The Land of the Sun, East and West, eastern shore, value.

“ТОЛКОВАНИЕ ДУХА НАЦИОНАЛЬНОЙ САМОБЫТНОСТИ И МЫШЛЕНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ ЭРКИНА ВОХИДОВА”

Аннотация

С древнейших времён чувство национальной самобытности играет важную роль в духовном возвышении каждого народа, стремящегося к высокому развитию, в формировании мышления национальной независимости, а также в обретении своего места и авторитета в мировом сообществе. В данной статье исследуется дух национальной самобытности и его поэтическое выражение в творчестве выдающегося поэта Эркина Вахидова.

Ключевые слова: национальный дух, человеческая судьба, художественное мышление, пробуждающее стихотворение, сила самосознания, эстетический идеал, дыхание истории, “Обитель Солнца”, Восток и Запад, восточный берег, ценность.

“ERKIN VOHIDOV IJODIDA MILLIY O'ZLIK RUHI VA ISTIQLOL TAFAKKURI TALQINI”

Annotatsiya

Azal – azaldan har bir millat, yuksak taraqqiyot sari intilayotgan xalqning ma'naviy yuksalishi, milliy istiqlol tafakkuri shakllanishida, dunyo hamjamiyatida o'z o'rni va nufuziga ega bo'lishida milliy o'zlikni anglash tuyg'usi muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada atoqli shoir Erkin Vohidov ijodidagi milliy o'zlik ruhi va uning poetik ifodasi tadqiq qilinadi.

Kalit so'zlar: milliy ruh, inson qismati, badiiy tafakkur, uyg'otuvchi she'r, o'zlik qudrati, estetik ideal, tarix nafasi, “Quyosh maskani”, Sharq va G'arb, sharqiy sohil, qadriyat.

Kirish. XX asrning oltmishinchi yillari adabiyotda boshlangan milliy o'zlikni anglash istagi millionlab yuraklarda milliy ruh, istiqlol sog'inchini uyg'ota boshladi. Bu davrda Erkin Vohidov kabi otashnafas shoirlarning jamiyat va adabiy jarayonga faol aralashuvi, milliy o'zlik tuyg'usi, vatanga muhabbat va sadoqatni tarannum etuvchi she'rlari o'zbek adabiyoti masalalarini jahon adabiyoti kontekstida talqin va tadqiq etishga zamin yaratdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Atoqli adabiyotshunos olim O.Sharafiddinov to'g'ri ta'kidlaganidek, “Erkinning talanti avvalo shunda ko'rinadiki, u shoirlikning eng zarur xislatiga – shoirona tafakkur qilish, obrazlar bilan o'ylash qobiliyatiga ega. U, ko'pincha biron oddiy buyumni oladiyu, shu orqali chuqur ma'noli, jiddiy fikrlarni ifodalaydi”[1]. Ayniqsa, vatanparvarlik, milliy o'zlik tuyg'usi uning she'rlarida uning she'rlarida o'ta jozibador, o'ta yorqin namoyon bo'ladi. Zero, har bir millat, komillik sari intilayotgan xalqning ma'naviy yuksalishi, ma'rifiy taraqqiyotida milliy o'zlikni anglash tuyg'usi muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi vaqtda global integratsiyalashib, madaniyatlar inqirozga yuz tutayotgan paytda milliy o'zlik tushunchasini keng targ'ib va tahlil qilish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Tahlil va natijalar. E.Vohidov ilk mashqlaridanoq she'riy idroki, badiiy tafakkuri yuksakligi bilan e'tirof topdi. “Yo'q, halovat istamayman” (1960) she'rida “To'lqin urgan ummoncha bor, Yurakdagi tug'yoni” deb hayqirgan E.Vohidov komillik sirlarini anglash, e'tiqod va adolatning ustuvorligiga erishish uchun nafs qayg'usidan kechib, ayovsiz girdoblar bilan kurashish kerakligini vijdon amri va yurak tug'yoni ila his qiladi: Bo'ronlarga, dovullarga peshvoz yurgim keladi.

Jamiyatdagi nohaqlik, achchiq haqiqat, millat va yurt taqdiri bo'ronlar, dovullar timsolida shoir qalbini iztirobga soladi. Muallif inson hissiyotlarining ufqlar kengligida ko'rishni istaydi, bo'ronlar va dovullar tilini topishga, ziddiyatlarni tushunishga urinadi. Aynan ana shu yangi she'riyat tufayli qatag'onlar davri, Ikkinchi jahon urushidan keyin, shaxsga sig'inish yillarida tamomila o'zligidan yiroqlashtirilgan, ma'naviyat, milliy axloq asosi bo'lgan dinidan, o'tmish ko'zgusi, milliy xotirasi bo'lgan tarixi, qadriyatlaridan mahrum bo'lgan xalq tafakkurida yana o'zidan, o'z millatidan g'ururlanish tuyg'usi yuzaga kela boshladi. Bu ruh Erkin Vohidov qalbidagi “jilg'a”ni daryo bo'lib toshishga, o'zligini topishga undadi. Bu yangi nafas milliy she'riyatga yangi ruh olib kirdi:

Men jilg'aman,

Daryo bo'lib to'lgim keladi[2].

She'r satrlaridan ufurib turgan maqsad va fidoyilik nafasi, ona yurtga o'g'lonlik sharafiga zamirida shoir maslagining qat'iyligi mujassam. Jilg'a obrazining daryo timsolida "kamolot kasb etishi" she'rda milliy o'zlikka intilish ruhini namoyon etadi: Bugun senga Faqatgina she'r bag'ishladim. Kerak bo'lsa, Jonni fido qilgim keladi.

Shoir "Buloq", "Ona-Yer" obrazlari orqali "Suvning kumush oynasida mehr timsoli bo'lib boqayotgan quyosh" tasvirini chizarkan, lirik qahramonning ichki ruhiyatini ifodalashga intiladi:

To'yib ichdim, suv bilan go'yo

Dilga singdi yurt muhabbati.

Tashnaligim qondi-yu, ammo

Yana ortdi qalb haroratim[3].

Shoir bu she'rda "qalb harorati" ortishiga sabab bo'lgan omilni "yashirin" qoldiradi. "Quyosh maskani" dostonida o'sha "yashirin dard"ga bir oz oydinlik kiritilgandek bo'ladi. Shoir she'rdan she'rga o'sib borarkan, bu bilan uning qalb tubidagi "botiniy dard" ham ulkanlashib boradi:

Men bir o'zbek o'g'li,

Kelib daf'atan

Qadimiy Sayhunning kanorasidan[4].

Moskva shahri manzaralari, osmono'par Ostankino shoir mehrini o'ziga torta olmaydi. Tashqariga boqarkan, dilidan "Quyosh G'arb ufqiga loyillab botar" satrlari o'tadi. Tungi shaharga tikilib, xayolga botadi. U Sharq ufqidan yuksalib asta yonginasiga kelib to'xtagan hilolning sohir qanotida uchayotgan nigohi olislarga tikiladi:

Men bu yuksaklikda xayol bilan mast,

Xayolning kiftida turibman o'zim.

Shoir o'rmonlar uzra nigoh tashlarkan, ular ortidagi kengliklar e'tiborini tortadi. Kutilmaganda obrazli fikr va yorqin muhokamalar birinchi o'ringa chiqadi:

Cho'l orti men uchun eng aziz makon

O'zbekiston deya atalgan o'lka...

Zaminning do'ppidek bir pallasida

Hiloliy nusxa gul –

Bu mening yurtim!

O'rmonlar, poyonsiz cho'llar nihoyasida dunyodagi eng aziz va muqaddas makon – O'zbekiston borligini muallif ichki bir g'urur va sevinch bilan ifoda etadi. "Oy ham ko'tarilar o'sha tarafdin" deya to'liqlanadi, "Olam markazining kiftida turib, Ona yurtim, Senga qilaman ta'zim" deb sadoqatini izhor qiladi. Shoirning xayolini Moskvaning sirli go'zalligidan ko'ra, yurt nafasi kelib turgan olis go'shalar, bolalik xotiralari o'ziga tortadi. "Ajodlaringma munosib bo'la oldimmi?" deya o'z umrini sarhisob qiladi. Ana o'sha "munosiblik" mohiyatida shoirning "botiniy dardi" o'zligini ko'rsatadi, nima uchun shoirlikni ixtiyor etganini bildiradi:

Buloq yer ostida kezib ko'p zamon.

Silqib zamin uzra chiqqanday bir kun,

Ko'ksimni to'ldirib yotgan dard, tug'yon

Oq qog'oz yuziga to'kildi butun.

"O'zgacha g'ulu" kitobxonni ham o'ylantiradi. She'rda "buloq" obraziga juda muhim yuk "ortadi", qalbdagi botiniy g'ulu va evrilishlarni ifodalaydi. Ko'p zamon "er osti"da, ya'ni qalb tubida kezib yurgan "buloq" bir kun zamin uzra qaynab chiqqanday shoir ko'ksini to'ldirib yotgan "dard", "tug'yon" oq qog'oz yuziga to'kiladi. Shoirning ma'yus yuragini kitob ovutadi, kemtik hayotini qalam to'ldirarkan unga murojaat qiladi:

Adl yo'lga boshla meni doimo

O'tkir bo'lsin mudom uchimg, qalamim.

Shoir "qalamini charxlarkan" umr kemasini bo'ronlar sari buradi, ulug' maqsadlar sohiliga intiladi. Yanglishgan chog'larida unga to'g'ri yo'l – "qutlug' e'tiqod qiblanomasi"ni

ko'rsatadi. "E'tiqod kompas" unga to'g'ri yo'l ko'rsatib borishiga ishonadi. Satrdan satrga o'sar ekan, she'riyat olami, hayot yo'llarida topgan hamdamu ustozlar to'g'risida to'xtaladi, ko'p zahmatlar so'ngida Alisher Navoiyning buyuk sehrini anglab yetadi:

Uni tanidimu elimni bildim,

Mahkamroq turganday bo'ldim zaminda.

Alisher Navoiy – millat timsoli, shoir Navoiyni anglash orqali millat o'zligini anglashga ishora qiladi. Chunki Erkin Vohidov ushbu she'rda buyuk shoir obrazi orqali elini tanigani, shu zaminda mahkamroq turish lozimligini ifodalaydi. Bu mahkamlik mohiyatida millat ruhi namoyon bo'ladi.

Shoir o'z diyori tabiatini ifoda qiladi:

Bunda she'r bo'lib ochilar lola,

Bunda ertak bo'lib yetilar anor.

Erkin Vohidov vataniy mehrini yanada ehtiros ila ifoda etar ekan, Ryazan shoiri Sergey Yeseninga javdar boshog'i qancha aziz va mukarram bo'lsa, menga ham tuprog'imda o'sgan paxta chanog'i, shuncha chiroyli ko'rinadi, deydi. O'zbekiston zmini, tabiat noz-ne'matlari, bunyodkor xalqini ta'riflar ekan, uni "Quyosh maskani" deb ulug'laydi:

Muhabbat qo'yolgay qaysi ma'voga

O'z yurti qadrini bilmagan odam.

Shoir ushbu satrlar ila vataniy sevgi, onaga bo'lgan muhabbat, insoniy taqdirlar bilan bog'liq turfa voqealarni bir maslak ipiga tizarkan, unga bu maskanda hamroh bo'lgan qardoshiga yuzlansa-da, she'rni yozishdan ko'zlangan buyuk maqsadini ayon etadi:

Ufq manglayiga durday qadalgan

O'sha yulduzimiz yarqiroq bo'lsin.

Uning

Jahoniylar Erk

deya atalgan

Nurli kelajagi yaqinroq bo'lsin.

Shoir milliy o'zlik ifodasida shaxs erkigina emas, balki "Jahoniylar Erk" degan g'oyani olib chiqadi. "Nurli kelajak yaqin bo'lsin" degan ulug' murod bilan yakunlar ekan, bunda ham o'ziga xos poetik mahoratini namoyon etadi. Shoir bir kuni dunyo xalqlari "jahoniylar Erkka erishadi" degan murodni anglatadi. Davr nuqtai nazaridan qarasak, bu dostonida "hujum" ham, "himoya" ham o'z o'rnida hisobga olinadi.

Erkin Vohidov "Quyosh maskani" dostonida milliy o'zlik, milliy istiqloq sog'inchi bilan bog'liq "asl mohiyat", o'zlik ruhi she'rdan she'rga kuchayib boradi. Shoir "Tirik sayyoralar" she'rda derazadan tushgan tola nurda Somon yo'li tovlanishlarini ilg'aydi. Shu nur tolalarida minglab zarralarning ko'rinishi bilan shoir xayolidan "Har bir zarra, balki bir dunyo, Ehtimol, bir o'zga sayyora" degan o'y o'tadi. She'r mohiyatida aytmoqchi bo'lgan muhim g'oya uchun "Balki yashar ming-ming koinot. Hech ajabmas, shular birida mavjud bo'lsa taraqqiy, hayot" degan poetik qarashlar vositasida asos topadi. Poetik ifodalar asosida "o'z aytar so'zi" uchun yetarli mantiqiy vaziyat yaratganini his qilgan shoir asl mohiyatga ko'cha boshlaydi. Maqsad – she'rning tasvir qobiliyatini keskin sur'atda oshiradi, yuksak tafakkur nuqtasiga chiqadi:

Inson ko'kka boqar doimo,

Tintuv qilar osmonni faqat[5].

O'zi kabi xilqat izlayotgan inson olislarga raketalar yo'llaydi, osmonni tintuv taftish qiladi, ammo o'zi izlayotgan o'zga jonzot balki nur, balki ohang bo'lib u bilan yashashi mumkinligini tasavvuriga sig'dirolmaydi. Shoir o'zga jonzotlar haqidagi tasavvurini badiiy obraz asosida kuchaytiradi: O'zga hayot balki sokin tun Qamishlarning shovillashidir. Tongotarda balki lolagun Shafaqlarning loyillashidir. Va she'r qalbidagi eng muhim fikrni ochadi:

Hojat emas ko'kdan izlamoq,

Kemalarni qilmoq ovora.

Odamzodning o'z qalbidayoq

Yashayotir o'zga sayyora.

Shoir she'rdagi samoga boqib, o'zga sayyoralaridagi tafakkur egalari izlayotganlarga yuzlanib, "sen avvalo zaminga qara, zaminga boq" deya bejiz sirli shivirlamaydi. Zero, SSSR – "xalqlar turmasi" deya ta'riflangan zo'rlik va erksizlik asosiga qurilgan poyonsiz saltanatda o'z sayyorasi bilan yashayotgan xalqlar, millatlar, insonlar borligini ta'kidlaydi. Bular Tirik sayyoralar, chunki ularning qalbida erk va ozodlik umidi kamolga yetmoqda. She'rdagi tirik sayyora yetakchi obraz sifatida fikr mantiqini boshqaradi, shu tirik sayyorada turib o'zi bilan o'quvchi qalbi o'rtasida ishonch ko'prigini yaratadi.

"Sharqiy qirg'oq" she'ri mohiyat-e'tibori bilan botiniy dard, ezgu fikrni yuksak badiiyat darajasida ifodalagan poetik namunadir. Belarus adibi I. Novikova bag'ishlagan she'rdagi ikkinchi jahon urushi voqealarini tilga olingandek bo'lsa-da, aslida qalbidagi buyuk botiniy dard, iztirob, armonlarni tasvirlaydi. Shoir murakkab va qaltis zamon haqida "Bizga dushman edi hiyla va hadik, Yo'q edi mardlikdan o'zga himoyat", deb yozgan. Shoir go'yo tabiat qonuniga ko'ra Sharq va G'arb sohillariga xos jihatlarni taqqoslaydi, ikki mintaqaga xos qirg'oqlar holati shoiri ajablantiradi:

Sharqiy sohillardan hamisha tikroq,

Balandroq bo'ladi g'arbiy sohillar[6].

Shoir hayrati she'r davomida kuchayib boradi, G'arbiy sohillarda tepalar sharqiy sohillarda yotiqroq holda namoyon bo'ladi, biroq ularga boqib, shoir qalbidan "Nega bunday qilding, charxi kajraftor?" degan nido chiqadi:

Aslida zamin bir, tengdir sohillar,

Nohaqlik emasmi, garduni zolim!

She'r tobora asl mohiyatni ifoda etar, sharq, qirg'oq, jang tushunchalari bilan urush maydonlaridan "tinch va beozor" sharqiy sohillarga qaytadi: Go'yoki bo'lmagan u qonli bahor, Ohista chayqalib oqadi daryo. "Qonli bahor" obrazi bilan qonli o'tmishini unutgan, tarixiy xotirasidan mosuvo bo'lgan xalq kechmishini ifoda etib, "ohista oqayotgan daryo" timsolida zulmga asir bo'lgan millat taqdirini ko'rsatadi:

Holbuki, qirg'in jang davom etmoqda,

Holbuki, qurbonlar ruhi uyg'oqdir.

Hamon yov qo'rg'oni g'arbiy qirg'oqda,

Hamon bizning maskan sharqiy qirg'oqdir.

Shoirming she'rdan ko'zlagan asl maqsadi, uyg'otuvchi nolasi, ayni yuqoridagi satrlarda o'zligini oshkor etadi. Dardlar girdobida charx urar zamin, Majruh siynasidan silqib oqar qon. U har kun, har laha minglab odamin Sharqiy qirg'oqlarda bermoqda qurbon kabi tasvirlar barobarida yana voqelikni Sharqqa – Hindistonga ko'chiradi:

Bombay, Madorasda odam tumonat,

Yaratgan bandasi misli tuproqdir.

Ochlik har soniya ming jonga ofat,

Jizg'anak ko'chalar – sharqiy qirg'oqdir.

Shoir bani basharga, istilolar, zulmlar iskanjasida qolgan tinch osoyishta hayotni unutgan qit'alarda hamon g'anamlar uyg'oqligi, jafokash dunyo qismati to'g'risida nazmiy mulohaza yuritir ekan, endi uzil-kesil "Sharqiy qirg'oqdadir mening vatanim" degan asl haqiqatni oshkor etadi.

Dunyoda bor ekan nohaqlik, zulm,

Dunyoda bor ekan asorat, jaf,

Jangdamiz, bir boshda bor bitta o'lim,

Sharqiy sohillarda jonimiz fido.

Shoir to'rtlikda bu dunyo – nohaqlik, zulm, asorat maskani degan bo'lsa-da, bizga dunyo deb anglatilgan narsa ittifoqdan boshqa narsa emasligini ta'kidlaydi. Bunday jafokor tizimga qarshi kurashda bir boshga bir o'lim, deya muallif basharni jangga chaqiradi. Sharqiy sohillardagi uyg'ongan fidolik ruhi bilan: Shoir! Ey, tinchimas olovli yurak! Adolat yulduzi senga mayoqdir. Haq yo'lda fidoyi askarsan, demak, Sening qarorgohing – sharqiy qirg'oqdir, zulm qo'rg'onlarini yo'q qiluvchi kurashga chorlaydi:

Dunyoda bor ekan eng so'nggi mazlum,

Sharqiy sohillarda o'chmas mash'allar.

She'rdagi umumbasharga xos turfa voqeliklar, turfa hududlar tilga olingan bo'lsa-da, shoir uchun Sharqiy qirg'oq ona O'zbekistondir! Muallifning "Sharqiy qirg'oqdadir mening Vatanim" degan ichki ruh she'rdagi boshdan oyoq asar leytmotivi yanglig' jaranglab turadi. Shoir yaratgan obrazlar, turfa timsollar orqali sharqiy qirg'oqlarda o'chmagan mash'allar mazlum xalqlarni istiqloq sari boshladi.

Shoir ijodida badiiy tafakkurning poetik obrazlarda namoyon bo'lish shakllari, an'ana va yangilanish jarayonining o'ziga xosligi she'rdan she'rga rivojlanib bordi. Nafaqat E. Vohidov ijodida, balki millatparvar o'zbek she'riyatida ro'y bergan erk mohiyatini ifodalovchi yangi obrazlar milliy she'riyat taraqqiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatdi, uni jahon she'riyati maqomiga ko'tardi. Bu XX asr she'riyatida o'ziga xos muhim adabiy-estetik hodisa bo'ldi.

Milliy she'riyatda mavzu va qahramon tanlash mahorati o'sdi, poetik ko'lamda ijobiy va salbiy jihatlari ifodasining obrazlardagi yangicha talqinlari yuzaga keldi. Mualliflarning milliy o'zlik nuqtai nazarini qat'iy qilishdi. Bu esa she'riyatda suujet va kompozitsiya mutanosibligi kuchayishiga keskin ta'sir ko'rsatdi. Badiiy she'riyat tilining yangi ma'no qatlamlari ochilishi, uning intellektual darajasini yanada oshirib, qalbga, tafakkurga yo'naltirilgan poetik xulosalar yaratilishiga zamin hozirladi. Muhimi, jamiyatda shoirming shaxs sifatidagi, she'rning o'zlikni anglatuvchi ijtimoiy-badiiy-falsafiy maqomi ko'tarildi. Bu davr she'riyatida kuzatilgan betakror obrazlar, bir tomondan, she'r mohiyatini kuchaytirsa, ikkinchi tomondan, bu o'ktam va keskin qarashlar o'quvchi ongi va qalbida uyg'ongan milliy o'zlik qudratiga o'zgacha ruh bag'ishladi.

ADABIYOTLAR

1. Шарафиддинов О. Талант ва масъулият. // Сўз сеҳри . Тўплам. – Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси", 2006. – Б. 5.
2. Вохидов Э. Асарлар. 1-жилд. – Т.: "Шарк"НМАК, 2015. – Б. 9.
3. Вохидов Э. Асарлар. 1-жилд. – Т.: "Шарк" НМАК, 2015. – Б. 23.
4. Ўша асар. – Б. 367.
5. Вохидов Э. Асарлар. 2-жилд. – Т.: "Шарк" НМАК, 2015. – Б. 59-60.
6. Вохидов Э. Асарлар. 2-жилд. – Т.: "Шарк" НМАК, 2015. – Б. 134-137.
7. Prezident Sh.Mirziyoyevning Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashining kengaytirilgan majlisidagi nutqi. Ma'naviyat hayotimizda yangi kuch, yangi harakatga aylanishi kerak. O'za, 2023 yil, 23 dekabr.
8. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021.
9. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – T.: Ma'naviyat, 2004.
10. E.Vohidov. Asarlar. 2-jild. – T.: "Sharq" NMAK, 2015. B. 134-137.
11. M.Qo'shjonov. O'zbekning o'zligi. – T., 1981. 80 b.

UDK: 801.82:81.172

Nasiba XO'SHBAQOVA,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: khushbakovan@gmail.com

PhD O'.Xudoynazarova taqrizi asosida

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA YO'L BELGILARIGA OID TERMINLARINING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Buyuk Britaniya va O'zbekiston yo'l belgilari tizimlari shunchaki texnik vosita sifatida emas, balki chuqur lingvomadaniy hodisa sifatida tahlil qilinadi. Maqolada ikki mamlakat yo'l belgilarining terminologiyasi, nolisoni elementlari (rang, shakl, piktogramma) va dizayn falsafasi qiyosiy tahlil qilinadi. Tahlil natijasida Britaniya tizimining pragmatik, individualistik va informatsion yondashuvi O'zbekiston tizimining standartlashgan, jamoaviy va buyruqqa asoslangan tabiatidan farqlanishi ko'rsatib beriladi. Muallif yo'l belgilari orqali milliy xarakter, ijtimoiy munosabatlar va kommunikativ strategiyalarni o'rganish mumkinligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: Yo'l belgilari, lingvomadaniy, madaniy matn, nolisoni muloqot (neverbal kommunikatsiya), qiyosiy tahlil, piktogramma, milliy mentalitet, pragmatik yondashuv.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОВ ДОРОЖНЫХ ЗНАКОВ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье системы дорожных знаков Великобритании и Узбекистана анализируются не просто как техническое средство, а как глубокое лингвокультурное явление. В статье проводится сравнительный анализ терминологии, невербальных элементов (цвет, форма, пиктограмма) и философии дизайна дорожных знаков двух стран. Анализ показывает, как прагматичный, индивидуалистический и информационный подход британской системы отличается от стандартизированного, коллективистского и предписывающего характера системы Узбекистана. Автор обосновывает, что через дорожные знаки можно изучать национальный характер, социальные отношения и коммуникативные стратегии.

Ключевые слова: дорожные знаки, лингвокультурология, культурный текст, невербальная коммуникация, сравнительный анализ, пиктограмма, национальный менталитет, прагматический подход.

LINGUOCULTURAL FEATURES OF ROAD SIGN TERMINOLOGY IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

This article analyzes the road sign systems of Great Britain and Uzbekistan not merely as technical tools, but as a profound linguocultural phenomenon. The paper provides a comparative analysis of the terminology, non-verbal elements (color, shape, pictogram), and design philosophy of the two countries' road signs. The analysis reveals that the pragmatic, individualistic, and informational approach of the British system contrasts with the standardized, collectivist, and command-based nature of the system in Uzbekistan. The author substantiates that national character, social relations, and communicative strategies can be studied through road signs.

Key words: road signs, linguoculturology, cultural text, non-verbal communication, comparative analysis, pictogram, national mentality, pragmatic approach.

Kirish. Har kuni yo'llarda duch keladigan oddiy yo'l belgilari, bir qarashda, faqatgina harakatni tartibga soluvchi texnik vositadek tuyulishi mumkin. Biroq, ularning terminologiyasi va dizayniga chuqurroq nazar tashlansa, bu belgilar shunchaki ko'rsatma emas, balki butun bir millatning o'ziga xosligini ochib beruvchi lingvomadaniy hodisa ekani ayon bo'ladi. Ular jamiyatning yozilmagan qonunlari, ustuvorliklari va o'zaro muloqot madaniyatining so'zsiz ifodasidir. Buyuk Britaniya va O'zbekiston yo'l belgilarini lingvomadaniy jihatdan taqqoslash shunchaki texnik qoidalaridagi farqlarni emas, balki ikki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va tarixiy tajribasidagi chuqur

tafovutlarni ochib beradi. Bu tizimlar o'zida falsafa, geografiya, ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar va estetik yondashuvlarni aks ettiruvchi o'ziga xos "madaniy matn" hisoblanadi. Ushbu "madaniy matn"ni o'qish orqali biz nafaqat "to'xta" yoki "buril" kabi yuzaki buyruqlarni, balki hokimiyatning o'z fuqarosiga qanday murojaat qilishini – u bilan qat'iy buyruq ohangida so'zlashadimi yoki maslahat beruvchi hamkor sifatida muloqot qiladimi – anglashimiz mumkin. Aynan terminlarning tanlanishi – "tavsiya etiladi" (advisory) va "taqiqlanadi" (prohibited), "yashirin pastlik" (hidden dip) va "sirpanchiq yo'l" (slippery road) kabi iboralar – ikki jamiyatning xavfni idrok etishi, shaxsiy

mas'uliyatga yondashuvi va atrof-muhit bilan munosabatidagi nozik farqlarni ko'rsatib beradi. Shu bois, ushbu tahlil ikki mamlakat yo'l belgilari tizimini leksik-semantik va pragmatik jihatdan qiyoslab, ularning zamiridagi milliy xarakter, ijtimoiy tuzilma va kommunikativ falsafani ochib berishga qaratilgan. Bu taqqoslash bizga har bir belgi ortida qanday madaniy kod yashiringanini tushunishga yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yo'l belgilari va ularning atamaları nafaqat tilshunoslik, balki lingvomadaniyatshunoslik va pragmalingsvistik tahlil uchun ham dolzarb tadqiqot obyekti. Mazkur maqola doirasida o'rganilayotgan yo'l belgilari atamalarining ingliz va o'zbek tillaridagi lingvomadaniy xususiyatlarini chuqur tahlil qilish uchun til, madaniyat, va nutqning kontekstual o'zaro aloqalarini yorituvchi bir qator nazariy manbalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Birinchi navbatda, V.A. Maslova o'zining "Лингвокультуралогия" nomli asarida til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib beradi. U tilni madaniyatning bir ko'rinishi sifatida talqin qiladi hamda lingvomadaniyatshunoslik fanining asosiy tushunchalari - konsept, milliy-madaniy komponent, mentalitet, stereotiplar haqida batafsil ma'lumot beradi. Ushbu nuqtai nazardan qaraganda, yo'l belgilari atamaları ham o'zida muayyan xalqning madaniy qarashlarini, qadriyatlarini, jamoaviy ongda xavfsizlik tasavvurlarini aks ettiradi. Maslova til vositasida shakllangan madaniy tafakkurni o'rganishda semantik va assotsiativ tahlil usullarini taklif etadi, bu uslublar yo'l belgilariga berilgan nomlarning ingliz va o'zbek tillaridagi farqlarini o'rganishda ayniqsa foydalidir [4].

Sh. Safarovning "Pragmalingsvistika" kitobi ushbu mavzuga kommunikativ vaziyat, nutq maqsadi, kontekst kabi omillar orqali yondashish imkonini beradi. Sh. Safarov pragmatik yondashuv orqali til birliklarining qanday sharoitda, qanday maqsadda ishlatilishini o'rganadi. Yo'l belgilari esa to'g'ridan-to'g'ri kommunikativ vazifani bajaruvchi belgilardir: ular haydovchiga, piyodaga yoki transport boshqaruvchisiga aniq ko'rsatma beradi. Shu bois, pragmatik jihatdan yo'l belgilarini belgilovchi terminlar nafaqat til, balki ijtimoiy konvensiyalar, huquqiy me'yorlar va mental xususiyatlarga bog'liq bo'ladi [1].

Tadqiqot metodologiyasi. Ingliz va o'zbek tillarida yo'l belgilariga oid terminlarining lingvomadaniy xususiyatlariga bag'ishlangan mazkur maqolada ilmiy tadqiqotning chog'ishtirma tahlil, analogik tahlil, analiz, sintez singari metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Ikki tizim o'rtasidagi eng asosiy farq hokimiyat va fuqaro (haydovchi) o'rtasidagi munosabatda namoyon bo'ladi. Buyuk Britaniya tizimi ma'lumot berishga asoslanadi. Bu yerda haydovchi ongli va mas'uliyatli subyekt, hokimiyat esa uning informatsion sherigi sifatida ko'riladi. Belgilar buyruq berishdan ko'ra, vaziyatni individual baholashga va mustaqil qaror qabul qilishga undaydi. Bunga "Try your brakes" (Tormozlarni tekshirib ko'ring), "Advisory route for lorries" (Yuk mashinalari uchun tavsiya etilgan yo'nalish) yoki "Hidden dip" (Yashirin pastlik) kabi misollar yaqqol dalil bo'la oladi. Aksincha, O'zbekiston yo'l tizimida buyruq berish yondashuvi ustun turadi. Bu tizimda haydovchi boshqariluvchi va tartibga solinuvchi obyekt sifatida qabul qilinadi, hokimiyat esa g'amxo'r,

biroq qattiqqo'l "ota" rolini bajaradi. Bu yerda qoida shaxsiy mulohazadan ustun qo'yiladi. "To'xtamasdan harakatlanish taqiqlangan", "Quvib o'tish taqiqlanadi" hamda tezlikni qat'iy belgilovchi "Eng kam tezlik" va "Eng yuqori tezlik" belgilari bunga misoldir [2].

Har bir mamlakatning geografik xususiyatlari yo'l belgilarida o'z aksini topgan. Xususan, Buyuk Britaniya nam iqlimi va murakkab relyefi bilan ajralib turadi. Shu sababli yo'l belgilarida dengiz, daryolar, kanallar, notekis yerlar va o'zgaruvchan ob-havo bilan bog'liq xavflar birinchi o'rinda turadi. Masalan, "Quayside or river bank" (Sohilga chiqish), "Risk of ice / Snowdrifts" (Muzlash / Qor uyumi xavfi) va "Road liable to flooding" (Suv toshqini xavfi) kabi belgilar shundan dalolat beradi. Ammo, O'zbekistonning kontinental, quruq iqlimi, keng tekisliklar va tog'li hududlarga egaligi sababli yo'l belgilarida quruqlikdagi xavflar ustunlik qiladi. Bularga tog'lar, cho'llar va agrar landshaftga oid holatlar kiradi. "Toshlar tushishi", "Yonlama shamol", "Mol haydab o'tish", ayniqsa dovonlarda uchraydigan "Tik nishablik" va yozda erigan asfalt yoki sug'orish suvlaridan hosil bo'ladigan "Sirpanchiq yo'l" kabi belgilar bunga yaqqol misoldir.

Yo'l belgilari jamiyatdagi qadriyatlarni ham ifodalaydi. Britaniya jamiyatida individualizm, inklyuzivlik va bo'sh vaqt madaniyatiga bo'lgan e'tibor kuchli. Yo'l belgilari jamiyatdagi har bir shaxsning, hatto eng kichik guruhlarining ham ehtiyojlari va xavfsizligini tan oladi. "Frail or disabled pedestrians" (Zaif yoki nogiron piyodalar), "Blind pedestrians" (Ko'zi ojiz piyodalar) kabi belgilar inklyuzivlikni ko'rsatsa, "Otters/Toads/Ducks crossing" (Hayvonlar kesishmasi) va turli hordiq maskanlarini bildiruvchi "Camping/Picnic/Golf" belgilari tabiat va bo'sh vaqtga bo'lgan yuksak qadriyatni ifodalaydi. O'zbekistonda esa jamoaviylik, oilaviy qadriyatlar va mehmondo'stlik muhim o'rin tutadi. Jamoaviy munosabatlar, oila va ayniqsa bolalar xavfsizligiga alohida urg'u beriladi. Masalan, "Bolalar" belgisi deyarli hamma joyda uchrashi mumkin. Shu bilan birga, "Choyxona", "Oshxona", "Bozor" kabi axborot belgilari nafaqat xizmat ko'rsatish obyektlarini, balki o'zbek turmush tarzining ajralmas qismi bo'lgan ijtimoiy va an'anaviy markazlarni ham anglatadi [3].

Mamlakatlarning siyosiy tarixi va davlatchilik an'analari ham yo'l belgilarida iz qoldirgan. Buyuk Britaniyada post-imperial, evolyutsion rivojlanish va markazsizlashuv tendensiyalari seziladi. Tarixiy merosni asrab-avaylash, xususiy mulk daxlsizligi va mintaqaviy o'zliklarni hurmat qilish kuchli. Buni "National Trust property" (Milliy fond mulki), "World Heritage site" (Jahon merosi obyekti), Uels va Shotlandiyadagi ikki tildagi belgilar ("Bilingual signs") hamda "No unauthorised vehicles" (Xususiy mulk) kabi belgilar tasdiqlaydi. O'zbekiston tizimi postsovet, mustaqillik va markazlashgan davlatchilik qurilishi davrining mahsulidir. Bu tizimda davlat suvereniteti, chegaralar daxlsizligi va ichki nazoratga bo'lgan urg'u kuchli. Sovet davridan meros qolgan GOST standartlariga asoslangan raqamlash va dizayn, shuningdek, "Nazorat posti", "Bojxona", "Chegara hududi" kabi belgilar bunga misol. Zamonaviy nazorat vositasi sifatida "Fotosurat va videofiksatsiya" belgisi ham shu yo'nalishning davomidir.

Buyuk Britaniyada diniy obyektlar uchun maxsus piktogrammalar deyarli yo'q. Cherkov yoki boshqa

ibodatxonalar ko'pincha so'z bilan ("St. Paul's Cathedral") yoki umumiy turistik obyekt ("Historic building") sifatida ko'rsatiladi va umumiy turistik yo'nalish ko'rsatkichlari tarkibiga kiradi. O'zbekiston tizimi ham dunyoviy bo'lsa-da, madaniy o'zlikda diniy merosga alohida urg'u beriladi. Turistik belgilarda islom sivilizatsiyasi bilan bog'liq madaniy meros obyektlariga alohida e'tibor qaratiladi. "Madaniy meros obyekti" (jigarrang fondagi) belgisi ostida ko'pincha masjidlar, madrasalar, maqbaralar va ziyoratgohlar piktogrammalari qo'llaniladi (masalan, Registon maydoni, Imom al-Buxoriy majmuasi) [1].

Britaniya dizayni pragmatik va minimalist yondashuvga ega. Harflar uchun maxsus ishlab chiqilgan "Transport" va "Motorway" shriftlari qo'llaniladi. Ranglar va shakllar maksimal darajada tez o'qilishi va tushunilishi uchun optimallashtirilgan. Oddiy qora hoshiyali uchburchaklar, doiralar, matnli belgilarning ko'pligi bezakdan ko'ra funktsionallik muhimligini ko'rsatadi. O'zbekiston dizayni esa standartlashgan va simvolik xarakterga ega. Sovet GOST standartlariga asoslangan dizayn saqlanib qolgan. Belgilarning piktogrammalari ko'proq ramziy va soddalashtirilgan. Qizil hoshiyali uchburchak (ogohlantiruvchi), qizil hoshiyali doira (taqiqlovchi), ko'k doira (buyuruvchi) kabi aniq shakllarning qat'iy ma'nolari bor. Raqamli kodifikatsiya tizimi (1.x, 3.x va h.k.) esa belgilar iyerarxiyasini bildiradi.

No footway (Piyodalar yo'lakhasi yo'q): Bu ham ogohlantirilmaydigan holat. Piyodalar yo'lagining yo'qligi o'z-o'zidan ma'lum hisoblanadi [3].

One lane crossover at contraflow (Qarama-qarshi yo'nalishda bitta bo'lakka o'tish): "Contraflow" (oqimning qarama-qarshi yo'nalishga vaqtincha o'tkazilishi) murakkab amaliyoti O'zbekistonda keng qo'llanilmaydi. Agar shunday holat yuzaga kelsa, u bir nechta soddaroq belgilar va YPX xodimlari yordamida tartibga solinadi. Maxsus "contraflow" belgisi yo'q.

Use hard shoulder (Mustahkamlangan yo'l chetidan foydalaning): O'zbekistondagi aksariyat yo'llarda Britaniya standartlaridagi "hard shoulder" (zaxira yo'lak) mavjud emas. Ular faqat avariya yoki favqulodda to'xtash uchun mo'ljallangan va ulardan vaqtinchalik harakatlanish uchun foydalanish amaliyoti yo'q.

Convoy vehicle, do not overtake (Karvon mashinasi, quvib o'tmang): Bu Britaniyaga xos amaliyot. Yo'l ishlari hududidan mashinalarni past tezlikda olib o'tuvchi maxsus "karvon" mashinasi. O'zbekistonda bu vazifani odatda YPX mashinasi bajaradi va unga bo'ysunish qoidalarda

belgilangan. Mashina ustiga o'rnatilgan matnli belgi standart emas [2].

Slow-moving works vehicle blocking lane (Yo'lakni to'sib turgan sekin harakatlanuvchi texnika): Bu haqda oldindan ogohlantiruvchi maxsus belgi yo'q. Odatda bunday texnikaning o'zida miltillovchi sariq yoki zarg'aldoq chiroqlar bo'ladi, shuning o'zi ogohlantirish hisoblanadi.

Gritting in progress (Muzga qarshi vositalar sepilmoqda): Bu iqlim va texnologiyaga bog'liq belgi. O'zbekistonda qishda yo'llarga qum-tuz aralashmasi sepilsa-da, bu jarayon haqida oldindan ogohlantiruvchi maxsus belgi qo'yish amaliyoti yo'q.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Buyuk Britaniya va O'zbekiston yo'l belgilari tizimi shunchaki harakatni tartibga soluvchi texnik vositalar majmui emas, balki o'zida ikki xalqning falsafasi, ijtimoiy munosabatlari, qadriyatlar va tarixiy tajribasini mujassam etgan chuqur lingvomadaniy hodisadir. Bu belgilar o'ziga xos "madaniy matn" sifatida har bir jamiyatning yozilmagan qonuniyatlari va dunyoqarashini ochib beruvchi ko'zgudir. Tahlil natijalari ikki tizim o'rtasidagi fundamental farq kommunikativ strategiyada ekanligini tasdiqlaydi. Britaniya tizimi haydovchini ongli, mas'uliyatli subyekt sifatida tan olib, u bilan pragmatik, axborotga asoslangan va maslahat beruvchi ohangda muloqot qiladi ("Try your brakes", "Advisory route"). Bu yondashuv shaxsiy javobgarlik va vaziyatni mustaqil baholashga undaydi. O'zbekiston tizimi esa, aksincha, Vena konvensiyasi va postsovet standartlariga tayangan holda, buyruqqa asoslangan, markazlashgan va g'amxo'r nazoratni afzal ko'radi. Bu yerda haydovchi qat'iy qoidalarga bo'ysunuvchi obyekt sifatida ko'riladi va belgilar ko'proq taqiqlovchi yoki majburlovchi xarakterga ega ("To'xtamasdan harakatlanish taqiqlangan", "Quvib o'tish taqiqlanadi").

Ushbu kommunikativ farqlar zamirida chuqur madaniy, geografik va tarixiy omillar yotadi. Britaniya belgilariindividualizm, inklyuzivlik ("Frail pedestrians"), tabiat va bo'sh vaqtga bo'lgan ehtirom ("Otters crossing", turistik belgilar) hamda post-imperial meros va xususiy mulk daxlsizligini aks ettiradi. O'zbekiston tizimida esa jamoaviylik, oila va bolalar xavfsizligi ("Bolalar"), mehmondo'stlik an'analari ("Choyxona", "Oshxona") hamda mustaqil davlatchilik va chegara nazorati ("Bojxona", "Nazorat posti") kabi qadriyatlar ustuvorlik qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, 2008. – 320 b.
2. Xo'shbaqova N. Ingliz va o'zbek tillarida yo'l belgilariga oid termin birikmalarning struktur-semantik xususiyati. Tamaddun nuri jurnali, 11 (62), 2024. – B. 251-253.
3. Yule G. Pragmatics. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 138 p.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – Москва: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.

UDK: 101.83.11(106)

Aminaxon XUSHMAMATOVA,
Texnologiya, menejment, kommunikatsiyalar instituti o'qituvchisi
E-mail: aminaxon.xushmamatova@gmail.com

Renessans ta'lim universiteti dotsenti, f.f.d. N.Xursanov taqrizi asosida

PRAGMATIC ASPECTS OF DIALOGIC COMMUNICATION IN ENGLISH AND UZBEK DRAMATIC DISCOURSE

Annotation

This article is devoted to the comparative linguopragmatic analysis of dialogic communication in dramatic works written in two unrelated languages - English and Uzbek. It aims to reveal the similarities and differences in dialogic discourse across these languages and cultures. The study also focuses on the expression of communicative intent between dramatic characters and examines how pragmatic situations emerge through linguistic means in the speech of both the addresser and the addressee.

Key words: drama, discourse, dialogue, pragmatics, irony, implicature, speech acts.

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДИАЛОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ДРАМАТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация

Данная статья посвящена сравнительному лингвопрагматическому анализу диалогического общения в драматических произведениях, написанных на двух неродственных языках - английском и узбекском. Целью статьи является выявление сходств и различий в диалогическом дискурсе в этих языках и культурах. Исследование также фокусируется на выражении коммуникативного намерения между драматическими персонажами и изучает, как прагматические ситуации возникают с помощью языковых средств в речи как адресанта, так и адресата.

Ключевые слова: драма, дискурс, диалог, прагматика, ирония, импликатура, речевые акты.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI DRAMATIK DISKURSIDA DIOLOGIK MULOQOTNING PRAGMATIK JIHATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqola qardosh bo'lmagan tillar, xususan, ingliz va o'zbek tillarida yaratilgan dramatik asarlardagi muloqotning diologik shaklini lingvopragmatik jihatdan chog'ishtirma planda tadqiq qilishga qaratilgan bo'lib, dramatik asarlardagi diologik muloqotning tillar ham madaniyatlararo o'xshashligi va farqlarini qiyosiy jihatdan ochib berishni maqsad qiladi. Shuningdek, drama qahramonlari o'rtasidagi kommunikativ maqsadning ifoda plani, lisoniy vositalar orqali adresant va adresat nutqidagi pragmatik vaziyatning yuzaga kelishi ham tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: drama, diskurs, dialog, pragmatika, kinoya, implikatura, nutq akti.

Introduction. It is essential to emphasize that the perception of the world of language is realized based on universal human principles. This is because the human capacity for logical thinking is characterized by commonality, regardless of which part of the world a person inhabits. If such universality did not exist, people living on different continents and speaking different languages would not be able to understand one another, comprehend each other, or engage in mutual communication [6]. A clear illustration of this can be found in the various forms of speech - particularly in the deeper examination of monologue, dialogue, and polylogue. Through dialogues, pragmatic elements such as social relationships between dramatic characters, speech strategies, implicit meanings, humor, and irony are conveyed. Dialogic communication has been studied by M.M. Bakhtin and A.A. Leontyev as a fundamental form of interpersonal interaction [1,7]. Pragmatics, on the other hand, has been thoroughly explored by scholars such as H.P. Grice, J.R. Searle, J.L. Austin, and

S. Levinson through the analysis of speech acts, implicature, presupposition, and context-based meanings [8]. In dramatic discourse, these theories are particularly applied to express the socio-psychological tensions between characters.

A.A. Leontyev considered dialogic speech as a form of communicative activity, placing particular emphasis on the speakers' communicative intentions and responsive reactions. He analyzed speech activity in communicative situations and regarded dialogic speech as a crucial tool for interaction. According to Leontyev, "dialogic speech is often unplanned, situational in nature, and requires an understanding of the real or imagined context in which it occurs. Moreover, dialogic speech is usually reactive in character" [7]. Dialogue, as one of the forms of speech, directly addresses the interlocutor with each utterance [3].

According to linguist N. Khursanov, in dramatic works, dialogue does not reveal the internal emotional states of the characters. Rather, it serves as the primary linguistic means through which the plot is developed [5]. Dialogic

speech represents a simple speech act, whereas monologic speech constitutes a complex speech act. The defined features of dialogic and monologic speech play a crucial role in identifying their communicative characteristics [13]. Based on the above considerations, it can be emphasized that dramatic dialogue is characterized by its brevity. It typically expresses only the most essential elements needed to continue the conversation. Events are rarely elaborated in detail, and the dialogue consists of question-answer sequences, debates, various actions, and exchanges of thoughts.

As an example, this article presents a comparative analysis of selected dialogues from Uzbek and English dramatic works, including Abdulla Qahhor's "Ayajonlarim" and other plays.

Shakar. "Ana undan keyin biz kirib boramizu, gapni sovugan joyidan boshlaymiz. Nima dediyar, bolam?"

Umidaxon. "Xo'p, ayajon, siz nima desangiz shu" [12].

In this dialogue, speech acts are manifested in the form of requests and suggestions. Politeness markers such as "bolam" and "xo'p, ayajon" reflect social hierarchy and cultural norms of respect. The daughter's phrase "siz nima desangiz shu" illustrates obedience to parents, highlighting the importance of parental opinion for the child or the desire to seek their approval.

Dialogues in Uzbek dramas often include various speech acts, which may simultaneously express irony, reproach, subtle respect, and obedience. A clear example of this can be found in Abdulla Qahhor's play "Og'riq tishlar", where such pragmatic features are vividly reflected in the dialogues.

Marasul: "(Bolani berib) ushlang, siz ham bormay qo'ya qoling."

Nasiba: "O'zingiz ayttingiz-ku?"

Marasul: "Qachondan beri men nima desam shuni qiladigan bo'lib qoldingiz?"

Although ironic and admonishing speech acts are present in this exchange, the man's use of the respectful form of address ("siz") also indicates a tone of mild politeness. The woman's response contains a subtle criticism, while the man's reply conveys an indirect reproach rather than a direct accusation.

In English dramaturgy, the second half of the twentieth century is marked by a modern and psychologically profound representation of communication. In particular, the works of Harold Pinter and John Osborne exhibit significant pragmatic features on the level of dialogue. Through dialogue, these playwrights not only facilitate the exchange of information between characters, but also reveal internal conflicts, psychological tensions, and the broader pressures and instability present in society. One of the English linguists, J. Austin, in his analysis of subtle semantic aspects of speech acts in dramatic discourse, substantiates the existence of a micro-pragmatic framework of speech. In supporting his argument, he offers the following example: "If I were to say to a couple on public transport, 'I now pronounce you husband and wife,' it would evoke nothing but the impression that I am insane" [16].

As an example:

Jimmy: "Why do you always look so bored? Do I bore you? Why don't you just leave me?"

Alison: "I'm still here, aren't I?"

In the dialogue from John Osborne's *Look Back in Anger*, the questions posed by Jimmy function as expressions of accusation, complaint, and sarcasm rather than genuine inquiry. Alison's response, on the other hand, carries the implicature "I haven't left you yet," implying her continued presence despite the underlying tension.

Davies: "You said I could stay. You promised."

Aston: "I didn't say how long" [11].

This dialogue from "The Caretaker" reflects Harold Pinter's characteristic minimalist style. Aston's response is conveyed through implicature, indicating that the offered help is temporally limited. In *The Caretaker*, the dialogues appear short, disjointed, and often lack a clearly defined purpose. The interactions among Davies, Aston, and Mick reveal psychological tension, social isolation, and the ambiguity of human relationships rather than straightforward, realistic exchanges.

Davies: I could do with a bit of air. It's... it's close in here.

Aston: I could open the window.

Davies: No, no... well... I didn't mean...

Aston: You don't want me to open it?

Davies: No, no... do as you like, mate... I was just saying...

Although on the surface the dialogue concerns the weather, at a deeper level Davies is unable to articulate his desires directly. Pinter portrays the ambiguity of human psychology through pauses, ambiguity, and subtext within the communication.

In contrast, Osborne's character Jimmy Porter exposes social indifference, class division, and interpersonal alienation through his monologic speeches and ironic dialogues.

Jimmy: Why do you always have to be so silent? If you could even shout or something.

Alison: I have nothing to say.

Jimmy: That's right. You've got nothing to say. You're not human, are you? [10]

In this dialogue, Jimmy turns his wife's silence into a tool of provocation, attempting to compel her to respond emotionally. The dialogue is predominantly one-sided and pragmatically marked by illocutionary force - expressing accusation, appeal, and sarcasm.

Helena: I came to take Alison home.

Jimmy: Home? Which home? Her spiritual home or her rich father's house?

In this example, Jimmy conveys strong social irony through language. By employing the word "home" with a double meaning, he draws attention to the class-based tensions within society.

Dialogic communication in English and Uzbek dramatic discourses is expressed through distinct pragmatic means. Uzbek dramas emphasize social etiquette, politeness, and honorific forms, while English dramas often feature explicit speech acts, implicature, sarcasm, and intense psychological pressure. These differences reflect the cultural norms, communicative values, and dramatic traditions of the two nations. (See Table 1 for illustration.)

Feature	Uzbek Dramaturgy	English Dramaturgy
Expression of Respect	Strong use of honorifics (ayajon, bolam)	Less formal, informal address (mate)

Humor and Irony	Indirect, softened tone "Qachondan beri men nima desam shuni qiladigan bo'lib qoldingiz?"	Direct, sharp "Why do you always look so bored? Do I bore you?"
Implicature	Less frequently employed "O'zingiz aytgiz-ku?"	Widely used "I didn't say how long"
Speech Acts	More polite, euphemistic and indirect (istihola, muloyimlik)	Accusation, blame, psychological pressure

Table – 1.

Abdulla Qahhor's plays "Og'riq tishlar" and "Ayajonlarim" also demonstrate rich pragmatic dimensions in their dialogues, similar to those found in the works of Pinter and Osborne. For instance, in "Og'riq tishlar", although the conversations between the elderly women appear light and superficial on the surface, they conceal symbolic meanings behind the motif of toothache, subtly addressing family relationships and offering social criticism.

Fotima: Shu tishdan o'ldim-a, bolam, tish emas – jonimni oldi.

Nasiba: Yana og'riydimi? Kecha og'riq qoldiruvchi bergandim-ku...

In this dialogue, although the elderly woman refers to a toothache, she is in fact implicitly expressing her feelings of loneliness and neglect. The daughter-in-law, however, focuses solely on the physical symptom in her response. This is a clear example of pragmatically rich communication based on implicature rather than direct speech.

In "Ayajonlarim", social class, moral values, and generational differences are revealed through irony, sarcasm, and passive aggression in the dialogues. Similarly, in Qo'chqor Norqobil's play "Biz ham odammiz", social inequality, the devaluation of laborers, and broader issues of humanity are vividly portrayed through dialogue. The characters frequently attempt to assert their rights verbally, but these speech acts are often ignored - indicating a communicative imbalance within the dramatic discourse.

Qahramon: Biz ham odammiz-ku! Nimaga hammamiz hayvondek ishlashimiz kerak?

Boshliq: Ish kerakmi – jim bo'lib ishlaysan. Gap ko'p bo'lsa – chiqib ketaver.

Here, the social structure is reinforced through speech. The character voices their personal truth, yet the response takes

the form of threatening silence and coercive pragmatic force. In this instance, the communication becomes one-sided, highlighting an imbalance of power within the dialogue.

One more example:

Ishchi: Nega u doim dam oladi, biz esa to'xtamasdan ishlamaymiz?

Yordamchi: Chunki ularning familiyasi boshqa.

In this conversation, social injustice is pragmatically conveyed through irony in a powerful manner. The dialogue is brief, yet semantically rich and multilayered.

The existence of language is closely tied to the actions of speaking or writing performed by individuals. During the execution of these actions, linguistic units - primarily the sentence convey not only their literal meanings but also additional functions such as asserting, commanding, warning, and promising. These meanings emerge as a result of the speaker's communicative activity. Thus, a speech act is a speaker's linguistic address to a listener, performed within a specific context and with a particular communicative intent [14].

In a speech act, the communicative intent can be expressed in various forms. In this process, implicature, irony, figurative expressions, and pameias serve as the primary means.

Conclusion. In conclusion, while English dramaturgy tends to emphasize subtext and psychological ambiguity in its dialogues, Uzbek dramaturgy more often foregrounds symbolic language, social justice, and intergenerational conflict. In both literary traditions, dialogue functions not merely as a means of communication, but also as a vehicle for the playwright's social critique and the articulation of the central dramatic message.

REFERENCE

1. Bakhtin, M.M. Problems of Dostoevsky's Poetics. 1984 edition.
2. Grice, H.P. (1975). Logic and Conversation. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), Syntax and Semantics (Vol. 3).
3. Hasanova, G.X. Dialogik nutqda nonverbal vositalarning o'rni va ularning pragmatik xususiyatlari. Fil.fan.PhD diss. Avtoreferat. Farg'ona, 2023.
4. Jo'raev, M. (2018). Pragmatik tilshunoslik asoslari. Toshkent: Fan.
5. Khursanov N.I. Dramatik diskurs: kognitiv, pragmatik, lingvokulturologik tavsif. Monografiya/Toshkent.: "EXISTENTIUM-PRINT" nashriyoti. 2025. 250 b.
6. Khursanov N.I. Pragmatic analysis of uzbek phraseological units. Actual Problems of Humanities and Social Sciences. 2024. Vol 1. Issue 7. - pp. 148-154.
7. Leontyev, A.A. (2006). Psixolingvistik birliklar va nutqiy ifoda yuzaga kelishi. – pp. 54–55.
8. Levinson, S. (1983). Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Norqobil, Q. (1987). Biz ham odammiz. Toshkent: Adabiyot va san'at.
10. Osborne, J. (1956). Look Back in Anger. London: Faber & Faber.
11. Pinter, H. (1960). The Caretaker. London: Methuen.
12. Qahhor, A. (1958). Ayajonlarim. Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti.
13. Raupova L, Khursanov N, Khursanova L, Polatova S. Development of world modern linguistics and discourse interpretation in it. InE3S Web of Conferences 2023 (Vol. 413, p. 03023). EDP Sciences.
14. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent. 2008. – b. 77.
15. Searle, J.R. (1969). Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language.
16. Хурсанов Н.И. Драматик дискурса вербал ва невербал компонентлар муносабати (ўзбек ва инглиз тилларидаги асарлар мисолида). Филол.фан.фал.д-ри. Дисс. авто-реф. – Андижон. 2022. 56 б.

UDK: 811.1(811.5)

Oybek KHAZRATKULOV,

Teacher at the Department of English Education at Namangan Branch

E-mail: Oybekkhasratkulov08@gmail.com

Sherzodbek NABIYEV,

Teacher at the Department of English Education at Namangan Branch,

Nargiza OLTINBEKOVA

Kimyo International University in Tashkent

"Recommended by her PhD advisor, Dr. Sultonova Dilnoza."

STRUCTURAL, SEMANTIC, AND COGNITIVE FEATURES OF ENGLISH AND UZBEK PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ZOONOMIC COMPONENTS

Annotation

The present article deals with the features of phraseological units with zoonomic components of the English and Uzbek languages. The author of the article analyzes the research carried on the topic and compares examples of phraseological units with zoonomic components of the English and Uzbek languages.

Key words: phraseology, phraseological unit, zooneme, idiom, stylistic features, referential meaning, cognitive features.

СТРУКТУРНЫЕ, СЕМАНТИЧЕСКИЕ И КОГНИТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С ЗООНОМИЧЕСКИМ КОМПОНЕНТОМ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В настоящей статье рассматриваются особенности фразеологических единиц с зоономическими компонентами английского и узбекского языков. Автор статьи анализирует исследования, проведенные по этой теме, и сравнивает примеры фразеологических единиц с зоономическими компонентами английского и узбекского языков.

Ключевые слова: фразеология, фразеологическая единица, зоонимы, идиома, стилистические особенности, референтный смысл, когнитивные особенности.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI ZOONIMIK KOMPONENTLI FRAZELOGIK BIRIKMALARNING STRUKTURAVIY, SEMANTIK VA KOGNITIV XUSUSIYATLARI

Аннотация

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi zoonomik tarkibli frazeologik birliklarning xususiyatlari tahlil qilingan. Maqola muallifi mavzu bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarni tahlil qiladi hamda ingliz va o'zbek tillaridagi zoonomik tarkibli frazeologik birliklarni qiyoslab tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: frazeologiya, frazeologik birlik, zoonema, iboralar, uslubiy xususiyatlar, referent ma'no, kognitiv xususiyatlari.

Introduction. Phraseological units (hereinafter PhU) are closely connected with the spiritual culture, traditions, professions, way of living, history, and destinations of the language holders. In the world of linguistics, there were carried out some great works dedicated to the analysis of PhU. Though PhU are considered to have an ancient background, the science of phraseology covers only two centuries of development [12]. As the first linguist who worked on the theory of phraseology, we consider Sharl Bally.

For a long period of the problem of phraseologisms has not been thoroughly analyzed in English linguistics. They were usually treated as idioms and there were some dictionaries compiled, but not been linguistically analyzed. The linguistic analysis in the field of phraseology has been made mostly in Russian and Uzbek linguistics.

Literature Review. The phraseology of the English language was also analyzed by the group of Russian linguists. As the most prominent scientist who analyzed this

sphere we can mention the name of Russian scholar A.V. Koonin [4]. He is also the author the dictionary of English and Russian languages. We analyzed some of the PhU with zoonomic components (hereinafter ZPhU) taken from different dictionaries in our research. Moreover, we analyzed the "Phraseological dictionary of the Uzbek language" ("O'zbek tilining frazeologik lug'ati") written by Sh. Rakhmatullaev [7]. Further we decided to give a definition to the phraseologisms, with the zoonomic component in particular.

A.V. Koonin was one of the linguists who considered the phraseology not as a part of lexicology, but as a separate science. He analyses the PhU from the point of their usage in the speech and works out some groups of them [4].

V.V. Vinogradov divides the PhU into three groups taking into consideration their motivation. These groups are: phraseological fusions, phraseological unities and collocations [3].

While analyzing the PhU N. Amosova divides them into two groups based on the figurative meaning of one of its components. According to her, if one of its components comes in its figurative meaning, then we can call it phraseme, if all components come in figurative meaning then we can call them as idioms [1].

A.I. Smirnitskiy says PhU to be equivalents to words and that they can come in a sentence as one of its parts [9].

During the last years the phraseology has turned into one of the fast developing sphere of linguistics. We can find some valuable works carried out in this field in Uzbek language [6].

It is strange that we do not find any works dedicated to phraseology in English linguistics. But the dictionaries of idioms have many times been published in England, USA and Australia. Foreign linguists call PhU as 'idioms' and consider them to belong to grammar and lexicology. They give the following definition to them: "They are considered as the semantic unity of words and are used as separate syntactically limited unit" [14]. Such views and tendency to call PhU as idioms we can also find in Russian linguistics [11].

Thus we can show the following as the main peculiarities of phraseologisms: there should be at least two words as the component of phraseologisms, several independent words in PhU can have the function of as one part of sentence or even a function of whole sentence. The components of phraseologisms can stay for a long time without any changes; moreover they can influence the listener with their expressiveness and color.

As it is known, PhU are used in oral speech in order in order to describe events in a more expressive way. Especially, we can find the usage of ZPhU widely in oral speech. In linguistics the words that are used to form ZPhU are usually connected with the names of birds, animals, fish, reptiles and insects.

Zoonisms are usually described to have figurative and emotional features and they are widely used in oral speech, in literary books. It is interesting that one zoonism can express the same meaning in the languages which have quiet different structure. In other cases, one and the same zoonism can express absolutely different adjectives in different languages.

For example, in the English language the word 'elephant' expresses negative meaning in figurative, but in the Uzbek language its equivalent 'fil' expresses positive meaning. At the same time in the language of India the elephant is the symbol of beauty and tidiness. Moreover, if in some Arabic languages beautiful woman are equaled to camel, in English, French, Azerbaijan languages this word is connected with awkwardness, anger and revenge. Here we should mention that, in the lexical and semantic layer of the language, one cannot find richer and difficult in meaning words groups than zoonisms.

That's why their fulfilling wide range of functions in a language always gets a lot of interest. There are a lot of phraseologisms in the Uzbek language which are formed on the basis of animal images, some of their usage in positive and negative meanings have been partly analyzed by A.E. Mamatov [6].

Research methodology. The research that began with the analysis of zoonisms in different languages later shifted to the system of phraseology and the structural-

semantic, grammatical peculiarities of the PhU with the animal components begun to be learned separately. In the comparative analysis of PhU the methods suggested by U.Q. Yusupov are both theoretically and practically of great value. According to him, first the ones that fit (equivalent), then that don't fit (non-equivalent) PhU should be gathered. Then, the PhU that are equivalents in both native and foreign languages should be taken separately and comparatively analyzed using the following methods:

- a) their semantics, figurativeness (metaphorization);
- b) the level of restoring their meaning;
- c) the number of components;
- d) the order of the placing of their components;
- e) the way they express the syntactic relation;
- f) morphological parts of speech of their components;
- g) based on to what mini groups their components belong;
- h) their components belonging to the word topics;
- i) their variance;
- j) the frequency of their usage; [13].

The analysis of the above mentioned PhU actually are based on two principles:

- 1) their lexical, cognitive and stylistic features;
- 2) their grammatical peculiarity, that is the morphological structure (their components belonging to different parts of speech) and syntactic relations they come into with other words.

In our research we based on these principles and found out that they are very comfortable in the analysis of ZPhU in the English and Uzbek languages.

We decided to choose the English language as the etalon language and used it as the main source when we analyzed with the Uzbek language. To our mind, the results of this investigation can be useful in the process of compiling dictionaries of ZPhU in the two languages; here we can find the methods and procedures of dictionary compiling in this work [10].

Yu.L. Lyasota analyzes the zoonimic lexis of the English language in her investigation about the zootomy [5] and classifies them into the following mini groups: a) domestic animals; b) wild animals; c) birds-poultry; d) reptiles. Moreover, he divides the sentences with the stable units of zoosesmes:

a) Zoonisms used in the simple sentences: all cats are grey in the dark – jch qoringa hamma narsa shirin tuyuladi. The scalded sheep infects the whole flock – tirraqi qo'y podani buzadi (the Uzbek equivalents are translated by the author – Khazratkulov Oybek Ulugbekovich):

b) Zoonisms used in compound sentences: the dog barks but the caravan goes on – it huradi karvon o'tadi.

In our investigation we used the system of notions of cognitive linguistics in order to analyze the cognitive aspect of ZPhU. Because at the present time some linguists consider that cognitive linguistics is "a new scientific paradigm" [8] created after generative linguistics and it is told to be very useful in the system of semantics.

Cognitive approach – is a type where events in a language are explained through the theory of cognition [8]. In the present day linguistics cognitive analysis of language units is carried out in close connection with the lexical-semantic analysis; here the language is not only considered

as a general cognitive mechanism, but also as a system of symbols of expressing the information in coded way and with some changes.

Analysis and Results. In cognitive linguistics we analyze the mechanism of acquiring the information and the cognitive structure which is peculiar to the people. In order to analyze the functions of the ZPhU in the context we used the functional and cognitive methods which allowed us to find the information and imaginations expressed by the ZPhU about the world.

Another function of cognitive linguistics is that it allows the researcher to analyze the national, cultural and linguistic peculiarities of the ZPhU. This would show us the necessity to solve the problems concerning the cognition in the structure of a language. The expression of information about some events by the language is closely connected with its communicative function. ZPhU serve us to make our speech more colorful, to increase its expressiveness. When we use ZPhU in our speech the meaning expressed by them would not be a simple sema of the general meaning. For example, in order to understand the referential meaning expressed by the phraseologism 'a tame cat' – "uy qizi" the knowledge of the context of its usage and the cognitive structure on both units will not be enough. Here we should also pay attention to the cognition of the world, the standards of thinking and the way the bearers of this language use and who had to get accustomed to a new situation" and is usually used towards the men. In the Uzbek language idiom "uy qizi" is used as an irony towards men, but we don't find the usage of the zoonism in this example. As a possible reason we can state that though cats and dogs are also considered as domestic animals by the Uzbek people, they are not allowed to enter the house which is quite different from the English culture. For this reason in the Uzbek language in order to express this meaning they use the idiom "uy qizi". The reason of using this idiom only towards the men is that in the history the Uzbek women were not coming out of their house for any reason which says that it is useless to use it

towards them as it is natural for them to stay at home all the time. Only after the changes of the second half of the XX century, where Uzbek women began to be treated in a different way this idiom began to be used towards them. There are so many ZPhU with the component "dog" and "bird" in the English and Uzbek languages that they make up 2-3 pages of the dictionaries [4]. To our mind there should be a specific reason for this. In general we can say that both Uzbeks and English people like dogs and birds and they take after them in a good way. So, it becomes natural that both positive and negative features of dogs and birds and compared to people, their way of living and their character with the help of linguistic units. As these PhU are considered to have a strong image, they can highly influence the person's feelings and is usually fixed in his mind. This feature is the result of cognitive approach to the problem. The idiom which became fixed can later have synonyms and antonyms formed in the mind of a person. In order to save the information in the person's mind we should make its frame structure more understandable and figure out its features in the speech. Only in this case this information can easily be compared to the ones which come either or after it [2].

Conclusion. As a conclusion we can say that, while translating the ZPhU from the English language to Uzbek or vice versa we should pay attention whether it has or does not have an equivalent in Uzbek/English. We can find their formal equivalent so that not to translate them word by word and give its meaning with a component which is completely different from it. This formal equivalent is chosen as a result of semantic translation. Though the meaning extension of intentional state of ZPhU can be very great, but they can be brought to specific logical-deductive notion and this feature will bring to the formation of implicational meaning. If the intentional meaning is the specific feature of phraseologism, then the implicational meaning is formed based on its general state.

REFERENCES

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Л.: Изд. ЛГУ, 1961. – 207 с.
2. Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация // Сборник работ. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
3. Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. М.: Высшая школа, 1977. – 260 стр.
4. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1986. – 336 с.
5. Лясота Ю.Н. Английская зоосема. Новосибирск: Изд. Дальневосточного университета, 1984. – 116 с.
6. Маматов А.Э. Лексико-фразеологическая норма в узбекском языке. Автореферат диссертации доктора филологических наук. – Т., 1991. – 51 с.
7. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – T.: O'qituvchi, 1978. – 465 b.
8. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor, 2006. – 92 b.
9. Смирницкий А.И. Значение слова // Вопросы языкознания, 1955. – № 2. – С. 21-26.
10. Умарходжаев М.Э. Современные проблемы фразеологии. – М.: Высшая школа, 1979. – 180 стр.
11. Широков О.С. Языковедение. Введение в науку о языках. – М.: Добросвет, 2003. – 734 с.
12. Щерба Л.В. Опыт общей теории лексикографии. В кн.: Языковая система и речевая деятельность. – М.: Наука, 1974. – 340 стр.
13. Юсупов У.К. Сравнение лексических систем // Қиёсий тилшунослик ва таржима назарияси масалалари. Республика илмий анжуманининг мақолалари тўплами. – Тошкент, 2007. – Б. 12-16.
14. Crystal D. Linguistics. Second edition. Harmondsworth: Penguin books, 1990. – 276 p.

UDK:811

Botir ELOV,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti dotsenti, PhD

E-mail: elov@navoiy-uni.uz

ORCID: 0000-0001-5032-6648

Malika SUYUNOVA,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

E-mail: malikasuyunova@gmail.com

ORCID: 0009-0004-7678-3010

THE FORMATION OF ASPECT-BASED SENTIMENT ANALYSIS (ABSA)

Annotation

This article thoroughly examines the formation and development process of aspect-based sentiment analysis (ABSA). It analyzes the emergence of the ABSA concept in response to the limitations of traditional sentiment analysis methods, highlighting how technological advancements in natural language processing (NLP) and the availability of large-scale textual data have driven the widespread adoption of ABSA. The article emphasizes the differences and advantages of ABSA compared to other sentiment analysis types, discusses the main approaches, including rule-based methods, machine learning, and deep learning models, and underscores their importance in accurately and deeply analyzing customer opinions across various domains based on specific aspects. Furthermore, the paper reflects on the future prospects of ABSA technologies and their potential applications in business and scientific research. The article aims to shed light on the establishment and consolidation of aspect-based sentiment analysis as an innovative approach in the field of natural language processing.

Key words: sentiment analysis, natural language processing, machine learning, deep learning, lexical resources, transformer models, rule-based approaches, aspect.

ФОРМИРОВАНИЕ АСПЕКТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО СЕНТИМЕНТ-АНАЛИЗА (ABSA)

Аннотация

В данной статье всесторонне рассматриваются процессы формирования и развития аспектно-ориентированного сентимент-анализа (ABSA). Анализируется возникновение концепции ABSA как ответ на ограничения традиционных методов сентимент-анализа, с акцентом на то, как технологические достижения в области обработки естественного языка (NLP) и наличие крупномасштабных текстовых данных способствовали широкому распространению ABSA. В статье подчёркиваются различия и преимущества ABSA по сравнению с другими видами сентимент-анализа, рассматриваются основные подходы, включая основанные на правилах методы, машинное обучение и модели глубокого обучения, а также подчёркивается их значимость для точного и глубокого анализа мнений клиентов в различных областях на основе конкретных аспектов. Кроме того, в статье рассматриваются перспективы развития технологий ABSA и их потенциальные применения в бизнесе и научных исследованиях. Цель статьи - пролить свет на становление и укрепление аспектно-ориентированного сентимент-анализа как инновационного подхода в области обработки естественного языка.

Ключевые слова: сентимент-анализ, обработка естественного языка, машинное обучение, глубокое обучение, лексические ресурсы, трансформер-модели, подходы на основе правил, аспект.

ASPEKTGA ASOSLANGAN SENTIMENT TAHLIL (ABSA)NING SHAKLLANISHI

Annotatsiya

Ushbu maqolada aspektga asoslangan sentiment tahlilining (ABSA) shakllanishi va rivojlanish jarayoni atroflicha ko'rib chiqiladi. Sentiment tahlilining an'anaviy usullaridagi cheklovlar asosida ABSA konsepsiyasining paydo bo'lishi, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) sohasidagi texnologik yutuqlar va katta hajmdagi matn ma'lumotlarining mavjudligi ABSA ning keng qo'llanilishiga turtki bo'lgan omillar sifatida tahlil qilinadi. Maqolada ABSA usulining boshqa sentiment turlaridan farqi va afzalligi, asosiy yondashuvlar, qoidalarga asoslangan usullar, mashina o'rganish va chuqur o'rganish modellari hamda ularning turli sohalarida aspektlar bo'yicha mijozlarning fikrlarini chuqur va aniq tahlil qilishdagi ahamiyati ta'kidlanadi. Shuningdek, ABSA texnologiyalarining kelajakdagi istiqbollari va ular biznes hamda ilmiy tadqiqotlarda qo'llanish imkoniyatlari haqida fikr yuritiladi. Maqola aspektga asoslangan sentiment tahlilining tabiiy tilni qayta ishlash sohasida innovatsion yondashuv sifatida o'z o'rnini, mustahkamlash jarayonini yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: sentiment tahlili, tabiiy tilni qayta ishlash, mashina o'rganish, chuqur o'rganish, leksik resurslar, transformer modellar, qoidalarga asoslangan yondashuvlar, aspekt.

Kirish. So'nggi yillarda tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) sohasida sentiment tahlil muhim yo'nalishlardan biriga aylandi. Axborot texnologiyalari taraqqiy etayotgan davrda mijozlar fikr-mulohazalari, sharhlari va baholari

ko'plab biznes va ilmiy tadqiqotlarda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn savdo platformalari va turli forumlar orqali minglab, millionlab foydalanuvchilar o'z fikrlarini ifoda etmoqda. Ushbu katta hajmdagi matnli ma'lumotlardan to'g'ri va samarali foydalanish esa tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalarining rivojlanishiga turtki bo'ldi. Sentiment tahlili – ijtimoiy tarmoqlarda foydalanuvchilar tomonidan bildirilgan fikr-mulohazalarning ijobiy, salbiy yoki neytral ekanligini aniqlash jarayoni, aynan shunday texnologiyalarning eng keng qo'llaniladigan va dolzarb sohalaridan biridir. An'anaviy sentiment tahlili ko'pincha matnning umumiy ohangini aniqlashga qaratilgan bo'ladi, lekin matnda turli hissiyotlar ifodalangan bo'lishi mumkin va ularga umumiy baho chiqarish matnni xato tahlil qilishga sabab bo'ladi. Misol uchun, "Kecha tog' bag'ridagi mehmonxonada hordiq chiqardik. Atrof chiroyli va xushmanzara, qulay muhit bizga juda yoqdi. Lekin ovqatlari men o'ylagandek emas, xizmat sifati ham past. Mehmonxona narxi esa taqdim etilgan sharoit va xizmatlarga nisbatan ancha qimmat tuyuldi". Ushbu gapda chiroyli, xushmanzara, qulay va yoqdi so'zlari – ijobiy ma'no ifodalamoqda. O'ylaganidek emas va sifati past so'zlari – salbiy ma'no ifodalamoqda. Umumiy sentiment tahlilda ijobiy so'zlar soni ko'pligi sababli ushbu gapga ijobiy deya baho beriladi. Ammo matnda salbiy ma'no ham ifodalanganligi sababli tahlil jarayoni to'liq to'g'ri amalga oshmaydi. Bu sentiment tahlilda nozik jihatlarni, ya'ni matnda tilga olingan turli aspektlar bo'yicha fikrlarning farqini hisobga olmaydi. Shunday vaziyatlarda matnning umumiy sentimentini aniqlash yetarli bo'lmaydi va yanada chuqurroq tahlil talab etiladi. Mana shu ehtiyojdan kelib chiqib, aspektga asoslangan sentiment tahlil (Aspect-Based Sentiment Analysis, ABSA) sohasining shakllanishi boshlandi. ABSA matn ichidagi aniq jihatlar yoki aspektlar bo'yicha fikrlarni ajratib ko'rsatib, har bir aspektga alohida sentimentni berish imkonini beradi. Bu esa biznes va tadqiqotchilarga mijozlar fikrini yanada aniqroq tushunish, mahsulot va xizmatlarni takomillashtirishda samarali qarorlar qabul qilishda yordam beradi. Ushbu maqolada ABSA ning shakllanish jarayoni, uning tabiiy tilni qayta ishlashdagi o'rni, an'anaviy sentiment tahlilidan farqlari va sohadagi ilg'or metodologiyalar tahlil qilinadi. Shuningdek, ABSA texnologiyasining rivojlanishiga sabab bo'lgan texnologik va ma'lumotlar omillari, hamda uning kelajakdagi istiqbollari haqida so'z yuritiladi.

ABSA tushunchasi va ahamiyati

Sentiment tahlilning hujjat darajasidagi sentiment tahlil, gap darajasidagi sentiment tahlil, aspektga asoslangan sentiment tahlil, sohaga xos sentiment tahlil, nozik sentiment tahlili, ko'p tilli sentiment tahlil kabi turlari mavjud bo'lib, ular orasida eng ko'p qiziqish uyg'otayotgan va keng ommalashotgan turlaridan biri bu aspektga asoslangan sentiment tahlili (ABSA) hisoblanadi. ABSA – matnga umumiy baho bermasdan, har bir aspektni ajratib, unga nisbatan bildirilgan hissiyotni alohida chuqur tahlil

qiladi. Masalan, "Kompyuterimning dizayni chiroyli, lekin quvvati tez tugar ekan" jumlasida aspekt – dizayn, hissiy baho – chiroyli (ijobiy), ikkinchi aspekt – quvvat, hissiy baho – tez tugaydi (salbiy). Birinchi aspektga ijobiy, ikkinchisiga salbiy munosabat ifodalangan. ABSA usuli vositasida tahlil qilishda quyidagi savollarga javob topish dolzarb hisoblanadi:

Matnda qanday aspektlar (mavzular yoki obyektlar) tilga olingan?

Har bir aspekt uchun qanday baho (ijobiy, salbiy yoki neytral) berilmoqda?

Aspektlar qaysi kategoriyaga kiradi?

ABSA aynan mana shunday tafsilotlarni alohida ko'rib chiqadi, yanada chuqurroq tushuncha beradi, jumladagi hissiyotni to'g'ri aniqlash va tahlil qilishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda sohalararo ABSAdan foydalanish kompaniyalarga o'z mahsulotlaridagi kamchiliklarni mijozlar fikri orqali bilishida, ularni bartaraf etish va takomillashtirishda juda ahamiyatlidir. Insonlarning vaqtini tejash maqsadida onlayn xizmatlardan foydalanishi ommalashmoqda va bu xizmatlarga o'z hissiyotlarini bildirishi boshqa mijozlarning tanlovini to'g'ri aniqlashida, muhim qarorlar qabul qilishida xizmat qiladi. Shuningdek, jurnalistika, siyosiy tahlil, sog'liqni saqlash kabi sohalarida ABSA tadqiqotlari jamoatchilik fikrini, nuqtayi nazarini o'rganishda va bu orqali jamiyatdagi muammolarni yechish yoki ijobiy o'zgarishlar qilishda foydalidir. ABSA har bir sohaga xos modellarni talab qiladi. Har bir tilning o'ziga xos morfologiyasi, sintaksisi va stilistikasi bo'lgani sababli ABSA tilni yanada chuqur o'rganishga undaydi.

ABSAning shakllanish bosqichlari

Zamonaviy axborot texnologiyalari va internetning keng tarqalishi natijasida onlayn maydonlarda foydalanuvchilarning fikr-mulohazalari va sharhlari juda ko'paydi. Shu bois, ushbu katta hajmdagi matnli ma'lumotlarni samarali tahlil qilish va ular asosida to'g'ri xulosalar chiqarish hozirgi kunda juda muhim vazifalardan biri hisoblanadi. An'anaviy sentiment tahlili ko'pincha matnning umumiy kayfiyatini aniqlashga qaratilgan bo'lib, turli jihatlardagi fikrlarning nozik farqlarini ko'zdan qochiradi. Bu esa ayniqsa murakkab, bir nechta aspektlarni o'z ichiga olgan matnlarda noto'g'ri yoki yetarli darajada aniq bo'lmagan natijalarga olib kelishi mumkin. Aspektga asoslangan sentiment tahlil (ABSA) esa matn ichidagi har bir alohida aspekt bo'yicha ijobiy, salbiy yoki neytral fikrlarni aniqlash imkonini berib, ma'lumotlarni chuqurroq va aniqroq tahlil qilishga yordam beradi. Bu usul biznes, marketing, xizmat ko'rsatish va boshqa sohalarida mijozlarning ehtiyojlarini aniqlash va ular asosida strategiyalar ishlab chiqishda katta ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli, ABSAning shakllanishi va rivojlanishini o'rganish tabiiy tilni qayta ishlash sohasining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. ABSA usulida sentiment tahlil qilish so'nggi o'n yil ichida tez rivojlandi. Uning shakllanishi ko'plab omillar bilan bog'liq:

1-jadval. ABSAning shakllanish sabablari

An'anaviy sentiment tahlilining cheklavlari	Dastlabki sentiment tahlillari, asosan, matnning umumiy ohangini aniqlashga qaratilgan edi. Biroq, bu usulda matnning turli jihatlaridagi fikrlarning farqlanishi hisobga olinmasdi. Masalan, biror mahsulot haqida "Narxi baland, lekin sifati juda yaxshi" degan gapda umumiy ohangni aniqlash qiyin bo'ladi. Shuning uchun, yanada chuqurroq va nozik tahlil talab qilindi.
---	--

Ma'lumotlarning ko'payishi va yangi texnologiyalar	Internet va ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi bilan mijozlarning ko'plab fikrlari onlayn shaklda yig'ila boshlandi. Bu esa katta hajmdagi matn ma'lumotlarini tahlil qilishga imkon berdi. Shu bilan birga, mashina o'rganish (machine learning) va chuqur o'rganish (deep learning) usullarining rivojlanishi ABSA metodlarini yanada takomillashtirishga yordam berdi.
Aspektlarni aniqlashning muhimligi	Har bir sohada mijozlarning fikrlari turlicha jihatlariga bo'linadi. Masalan, telefon sharhlarida kamera, batareya, dizayn kabi aspektlar muhim bo'lsa, mehmonxona sharhlarida xona tozaligi, xizmat sifati va joylashuv ahamiyatli hisoblanadi. ABSA bu aspektlarni avtomatik aniqlash va har biriga alohida sentiment berish imkonini beradi.

ABSA usuli so'nggi yillarda ko'pchilikning e'tiborini o'ziga tortdi. Jumladan, Song va boshq. (2019), Huang va Carley (2019), Xu va boshq. (2020), Tian va boshq. (2021), Yu va boshq. (2021), Liang va boshq. (2022), Yu va boshq. (2023), Mukherjee va boshq. (2023), Bao va boshq. (2023) kabi tadqiqotchilar ABSA rivojiga katta hissa qo'shganlar [1].

Jiang va boshqalar har bir gapida kamida ikki xil sentiment qutbiga ega bo'ldan ikki yoki undan ortiq aspekt mavjud bo'lgan yangi, keng qamrovli ko'p aspektli va ko'p sentimentli (MAMS) to'plamni taqdim etgan. Tahlilning yanada aniq bo'lishi uchun zamonaviy NLP yutuqlarining kuchli tomonlarini birlashtirgan oddiy, ammo samarali CapsNet va CapsNet-BERT modellarini taklif etgan. Bu boshqa modellarga nisbatan sezilarli ustunlikni ko'rsatgan [2].

H. Do va boshqalar aspektga asoslangan sentiment tahlilni 40 dan ortiq modellarni birlashtirgan chuqur o'rganish usuli orqali tahlil qilishni taqdim etgan [3]. Phan va boshqalar ABSA uchun boshidan oxirigacha (end-to-end) yechimini taklif qilishgan. Ular tadqiqotlarida gaplarni grammatik jihatlarini va sintaktik o'rganish uchun o'z-o'ziga e'tibor mexanizmidan foydalanadi. Aspektni ajratib olish modelining samaradorligini oshirish uchun so'z turkumi embeddinglari, sintaktik bog'lanishga asoslangan embeddinglar va kontekstual embeddinglarni birlashtirib SemEval-2014 to'plamida ilg'or natijalarga erishgan. Bu bilan birga, aspekt iboralarini bilan kuchsiz sintaktik bog'lanishga ega bo'lgan noaloqador so'zlarning salbiy ta'sirini kamaytirish maqsadida sintaktik nisbiy masofa tushunchasini taklif qilishgan [4].

H. Peng va boshqalar aspekt-sentiment tripletlarini ajratib olishni taklif qilishgan. Bunda quyidagi tripletlar ajratib olinadi: nima, qanday, nima sababdan, ya'ni nima muhokama qilinmoqda, u haqida qanday munosabat bildirilmoqda va bu munosabatning nima sababi bor kabi [5]. ABSA usulida tahlil qilish jarayonida jumla qanchalik uzun bo'lsa, aspekt va sentimentlarni ajratib olish biroz murakkablashadi. W. Che va boshqalar bu muammoning yechimi sifatida sentiment gapni qisqartiruvchi Sent_Comp modelini taklif qilishgan. Sent_Compning afzalligi shundaki, sentiment tahlil uchun kerak bo'lmagan ma'lumotlarni olib tashlaydi, murakkab gapni qisqa va sintaktik jihatdan tahlil qilish oson bo'lgan ko'rinishga keltiradi. Bunda gaplarni avtomatik qisqartira oladigan discriminative Conditional Random Field, CRF modelidan foydalangan [6].

N. Nikolić va boshqalar tadqiqot ishlarida serb tilidagi talabalar fikriga oid so'rovnomalardagi erkin matnlarni aspektga asoslangan usulda tahlil qilishgan. Taqdim etilgan tizim NLP usullari, qoida va leksikaga

asoslangan, mashina o'rganishga asoslangan yondashuvlarga tayanadi. Korpus uchun yig'ilgan matnlar Serbiyadagi Novi Sad Texnika fanlari fakulteti o'qituvchilari haqida bo'lib, ijobiy sentiment 0.83 F-o'lchovi bilan, salbiy sentiment esa 0.94 F-o'lchovi aniqlik bilan muvaffaqiyatli amalga oshgan [7]. H. Xu va boshqalar tadqiqotida aspektga asoslangan sentiment tahlili uchun mashhur benchmark asosiga qurilgan ReviewRC deb nomlangan yangi RRC ma'lumotlar to'plamini yaratgan. RRCning samaradorligini yanada oshirish uchun qo'shimcha ravishda BERT til modelini birgalikda qo'llovchi yangi yondashuvni taklif qilishgan [8].

Chuqur neyron tarmoqlar orqali sentiment tahlil qilish yondashuvi so'nggi yillarda keng ommalashmoqda va bu borada katta yutuqlarga erishilmoqda. Ayniqsa, long short-term memory (LSTM) modeli juda samaralidir. Y. Ma va boshqalar LSTMning kengaytirilgan Sentic LSTM deb nomlangan modelini taklif qilishgan, hatto uni rivojlantirib, uni recurrent additive network bilan birlashtirib, H-Sentic-LSTM modelini ham sinovdan o'tkazishgan [9].

ABSAning ilmiy asoslari

Aspektga asoslangan sentiment tahlil tabiiy tilni qayta ishlash sohasida juda muhim yutuq bo'lib, u matn ichidagi nozik fikrlarni chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi. Uning shakllanishi va rivojlanishi an'anaviy sentiment tahlilining cheklovlarini yengib o'tishga, turli sohalarda mijozlar fikrlarini aniqroq tushunishga xizmat qiladi. ABSA sohasida qo'llaniladigan asosiy usullar quyidagilar:

Qoidalarga asoslangan yondashuvlar: Aspektlarni aniqlash uchun oldindan belgilangan qoidalar va lug'atlar qo'llaniladi.

Mashina o'rganish yondashuvlari: Matndan aspekt va sentimentni chiqarish uchun turli klassifikatorlar ishlatiladi.

Chuqur o'rganish modellar: LSTM, BERT va RoBERTa kabi ilg'or modellar aspekt va sentimentni yuqori aniqlikda aniqlay oladi.

E. Mowlaei leksikaga asoslangan usulning afzal va kamchiliklarini o'rganib, aspektga asoslangan muammolar uchun ikki xil leksikon yaratish metodini taklif etgan:

1. Statistik usullarga asoslangan yondashuv
2. Ilgari chop etilgan ishlarda taqdim etilgan genetik

algoritm asosidagi yondashuv.

U taklif etgan yondashuv Bing Liuning mijoz sharhlari datasetidagi aspektga asoslangan hissiyot klassifikatsiyasidan yaxshiroq ishlagan, aniqlik (precision), chaqqonlik (recall) va F-o'lchov (F-measure) ko'rsatkichlari bo'yicha 6.0, 1.0 va 7.4 foizga yaxshi samara bergan [10].

N. Zainuddin va boshqalar Twitter uchun yangi gibril sentiment klassifikatsiyasini taklif etadi. Bu yondashuv boshqa klassifikatsiya usullariga nisbatan yaxshi natijalar bergan, ya'ni aniqlikni tegishli ravishda 76,55 %, 71,62 % va 74,24 % gacha oshirishga erishgan [11]. ABSA tadqiqotlarida Naïve Bayes, SVM, Logistic Regression kabi klassik modellar dastlabki bosqichlarda qo'llangan bo'lsa, keyinchalik, CNN, LSTM/BiLSTM, Attention kabi neyron tarmoqlar ishlatilmoqda. CNN modellari qisqa matnlarni tahlil qilishda yaxshi samara beradi. LSTM/BiLSTM modeli matnni oldindan va orqadan o'qib kontekstni to'liq tushinishda yaxshi samara beradi. Attention yondashuvi matnning qaysi qismi muhim ekanligini aniqlaydi. Bu model BiLSTM bilan kombinatsiyada yaxshi samara beradi. Transformer asosidagi modellardan biri BERT matnni bir vaqtning o'zida ham o'ngdan chapga, ham chapdan o'ngga o'qiydi, bu esa matnni yanada chuqurroq tushunish imkonini beradi. RoBERTa BERTdan farqli ravishda Next Sentence Prediction bosqichini olib tashlagan va undan yaxshi samara beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda aspektga asoslangan sentiment tahlilning shakllanishi va rivojlanish jarayonini chuqur tahlil qilish maqsad qilingan. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi bosqichlardan iborat:

Adabiyotlarni o'rganish. Tadqiqotning dastlabki bosqichida ABSA sohasidagi ilmiy maqolalar, kitoblar, konferensiya materiallari va boshqa nashrlar tizimli ravishda o'rganildi. Bu jarayon ABSA ning tarixiy rivojlanishi, asosiy yondashuvlar va metodlarni aniqlashga imkon berdi.

Asosiy kontseptlar va metodlarni tahlil qilish. Olingan ma'lumotlar asosida ABSA konsepsiyasi, uning tabiiy tilni qayta ishlashdagi o'rni, an'anaviy sentiment tahlilidan farqlari, hamda qoidalarga asoslangan, mashina o'rganish va chuqur o'rganish metodlari batafsil tahlil qilindi. Har bir metodning afzalliklari va kamchiliklari o'rganilib, ularning ABSA uchun qo'llanish imkoniyatlari ko'rib chiqildi.

Amaliy misollar va soha tahlili. ABSA ning turli sohalaridagi qo'llanilishi va amaliy natijalari o'rganildi. Masalan, e-tijorat, mehmonxona sanoati, xizmat ko'rsatish va ijtimoiy tarmoqlarda mijozlar fikrini aniqlashdagi roli tahlil qilindi.

Texnologik rivojlanish va istiqbollarni o'rganish. Mashina o'rganish va chuqur o'rganish sohasidagi yangi yondashuvlar, ayniqsa Transformer modellarining ABSAga ta'siri va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari tadqiqot doirasida ko'rib chiqildi.

Natijalarni umumlashtirish. Yig'ilgan ma'lumotlar asosida ABSAning shakllanishi va rivojlanish jarayoni haqida xulosalar chiqarildi hamda uning tabiiy tilni qayta ishlash sohasida ahamiyati ta'kidlandi.

Tadqiqotlar va texnologik yangiliklar sohani yanada rivojlantirishga xizmat qilmoqda. ABSA sentiment tahlilining yanada chuqur va nozik ko'rinishi bo'lib, uning shakllanishi va rivojlanishi tabiiy tilni qayta ishlashning muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Soha bo'yicha yangi yondashuvlar va texnologiyalar ABSAning aniqligi va amaliy ahamiyatini yanada oshirishga xizmat qilmoqda, bu esa uni ilmiy tadqiqotlar va sanoat uchun istiqbolli yo'nalishga aylantiradi.

Xulosa. Ushbu maqolada aspektga asoslangan sentiment tahlilining shakllanishi va rivojlanish jarayoni atroflicha tahlil qilindi. An'anaviy sentiment tahlilining cheklavlari va murakkab matnlardagi nozik fikrlarni aniqlash zarurati ABSAning paydo bo'lishiga asos bo'ldi. ABSA matn ichidagi har bir alohida aspekt bo'yicha ijobiy, salbiy yoki neytral fikrlarni aniqlash imkonini berib, tabiiy tilni qayta ishlash sohasida yanada aniq va chuqur sentiment tahlilini ta'minlaydi. Maqolada ABSAning qoidalarga asoslangan yondashuvlari, mashina o'rganish va chuqur o'rganish modellarining o'zaro taqqoslanishi, shuningdek, sohadagi ilg'or texnologiyalar va metodlarning afzalliklari ko'rsatildi. ABSA biznes, marketing va ijtimoiy tarmoqlarda mijoz fikrlarini chuqur tahlil qilish uchun muhim vosita ekanligi ta'kidlandi. Biroq, tabiiy tilning murakkabligi, ironiyani aniqlash qiyinchiliklari va ko'p tilli muammolar hali ham sohaning dolzarb masalalari hisoblanadi. Shu bois, kelajakda ABSA metodlarini yanada takomillashtirish, kontekstni chuqurroq tushunish imkonini beruvchi innovatsion modellar yaratish zarurati mavjud. Umuman olganda, ABSA tabiiy tilni qayta ishlash va sentiment tahlilining yangi bosqichi sifatida, nafaqat ilmiy tadqiqotlar, balki amaliy sohalarida ham keng qo'llanilishi mumkin bo'lgan istiqbolli yo'nalish ekanligi aniqlandi.

ADABIYOTLAR

1. Tian, Y., Liu, C., Song, Y., Xia, F., & Zhang, Y. (2024, June). Aspect-based Sentiment Analysis with Context Denoising. In Findings of the Association for Computational Linguistics: NAACL 2024 (pp. 3083-3095).
2. Jiang, Q., Chen, L., Xu, R., Ao, X., & Yang, M. (2019, November). A challenge dataset and effective models for aspect-based sentiment analysis. In Proceedings of the 2019 conference on empirical methods in natural language processing and the 9th international joint conference on natural language processing (EMNLP-IJCNLP) (pp. 6280-6285).
3. Do, H. H., Prasad, P. W., Maag, A., & Alsadoon, A. (2019). Deep learning for aspect-based sentiment analysis: a comparative review. Expert systems with applications, 118, 272-299.
4. Phan, M. H., & Ogunbona, P. O. (2020, July). Modelling context and syntactical features for aspect-based sentiment analysis. In Proceedings of the 58th annual meeting of the association for computational linguistics (pp. 3211-3220).
5. Peng, H., Xu, L., Bing, L., Huang, F., Lu, W., & Si, L. (2020, April). Knowing what, how and why: A near complete solution for aspect-based sentiment analysis. In Proceedings of the AAAI conference on artificial intelligence (Vol. 34, No. 05, pp. 8600-8607).
6. Che, W., Zhao, Y., Guo, H., Su, Z., & Liu, T. (2015). Sentence compression for aspect-based sentiment analysis. IEEE/ACM Transactions on audio, speech, and language processing, 23(12), 2111-2124.
7. Nikolić, N., Grljević, O., & Kovačević, A. (2020). Aspect-based sentiment analysis of reviews in the domain of higher education. The Electronic Library, 38(1), 44-64.
8. Xu, H., Liu, B., Shu, L., & Yu, P. S. (2019). BERT post-training for review reading comprehension and aspect-based sentiment analysis. arXiv preprint arXiv:1904.02232.
9. Ma, Y., Peng, H., Khan, T., Cambria, E., & Hussain, A. (2018). Sentic LSTM: a hybrid network for targeted aspect-based sentiment analysis. Cognitive Computation, 10, 639-650.
10. Mowlaei, M. E., Abadeh, M. S., & Keshavarz, H. (2020). Aspect-based sentiment analysis using adaptive aspect-based lexicons. Expert Systems with Applications, 148, 113234.
11. Zainuddin, N., Selamat, A., & Ibrahim, R. (2018). Hybrid sentiment classification on twitter aspect-based sentiment analysis. Applied Intelligence, 48, 1218-1232.